

KUN CZ · ALADÁR

830.460/1

FEKETE
KOLOSTOR

I.

CLUJ-KOLOZSVAR · 1931

MANCZAK AND FLETCHER.
STORERS.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MINDEN JOG A SZERZŐÉ

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KUNCZ ALADÁR
FEKETE KOLOSTOR

FELJEGYZÉSEK
A FRANCIA INTERNÁLTSÁGBÓL

I.

ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH
KOLOZSVÁR • 1931

830.460/1

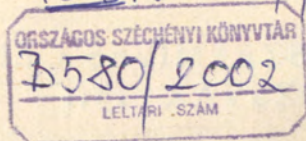

2011

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

~~M214.402/1~~

I.

UTOLSÓ SZABAD NAPOK PÁRISBAN

1914 nyarán, a világháború kitörését megelőző hetekben, kis francia tengeri fürdőn nyaraltam. Hogy kerültem e Páristól gyorsvonaton is tizennégy óra távolságra lévő, istenhátamögötti breton faluba?

A franciák iránt érzett rajongásomnak volt ez is bizonyára egyik következménye. A világháborúelőtti évtizedben szenvedélyünkké vált valósággal, hogy a francia irodalom és egyáltalában Franciaország kultuszában mindig újabb és újabb területeket fedezzünk fel. Magyar íróknak és művészeknek e háborúelőtti franciaimádatára, annak okaira érdemes volna egyszer részletesebben kitérni. Tény az, hogy mikor 1909 nyarán Párisba először megérkeztem, sirtam a boldogságtól a csilingelő egylovason, amely a Gare de l'Estől a quartier latin-be vitt. Azóta minden nyaramat s egyízben tizennégy hónapot egyfolytában Párisban és Franciaország különböző vidékein, különösen Bretagne-ban töltöttem.

A kis breton falura, amely Finistèreben, Morlaix mellett feküdt, Orbók Loránd íróbarátom és tanártársam hívta fel figyelmemet. Ezen a nyáron ő is ott volt jegyével, Jeanette-tel, akit később, a háború folyamán, Spanyolországban feleségül vett.

Ketten tartózkodtunk magyarok ebben az idegen világban s mondhatom, otthonosabban éreztük magunkat, mintha magyar fürdőhelyen lettünk volna. Július utolsó napjainak egyikén, emlékszem, nagy breton népünnepséget rendeztünk a falu piacán. Mi ketten magyarok. Díjakat tűztünk ki a legszebb breton dalra, a legrégebb breton

táncra. Fazék-játékot, lepényevést s egyéb e vidéken ismeretlen mutatványokat iktattunk a műsorba, amelyeket a piacot zsufolásig megtöltő fürdővendégek s a messzi vidékekről ideseregülő breton parasztok zajos derűtséggel néztek végig.

A háború réme ösztönszerű megérzésben először éppen ezen az ünnepélyen támadt fel. Este fáklyásmenetet állítottunk össze a tenger felé. Zeneszóval vonultunk ki a part sziklái közé. A menet eleje a holdfényben elterülő tenger felett már éppen a legmagasabb sziklára ért, amidőn Orbók barátom táncosnőjével mellettem előre szaladt. Mikor észrevett, hátra kiáltott: „Megüzentük Szerbiának a háborút!“ ... A vídám, éneklő, muzsikaszós menetben zord kijózanítással hatottak rám e szavak. A menet vezetője ebben a pillanatban felnyújtotta fáklyáját a hallgatag ég felé, s ez most úgy égett, mint vérvörös rózsza.

Nekem ettől a pillanattól kezdve elment minden kedvem a szórakozástól. A háború kísértete mellém szegődött s azóta — tizenhat éve — egy percre sem hagyott el. Vége volt gondtalan életemnek. Vége a fiatalságnak. Úgy éreztem, hogy huszonnyolc évemmel befejeztem az életemet, vagy legalább is befejeztem egészen egy régi életmódot, régi világot.

Nem utólagos képzelődés ez. Abban a pillanatban ösztönösen éreztem, hogy világégés jön. Másnap reggel három helyre is távíratoztam haza pénzért. Mindenkiel s főleg a teljes tájékozatlanságban élő francia fürdővendégekkel szemben, akik Ausztria-Magyarország és Szerbia összeütközéséről azt hitték, vagy békésen, vagy rövid, külön háborúval elintézhető lesz, izgatottan vitattam, hogy Európa országai mind háboruba keverednek. Mutattam nekik a francia lapokat, amelyeken tegnap még Ausztria háborúüzenete Szerbiának kis helyet foglalt el a Caillauxné-Calmette-pőr mellett, de a következő napokon már egész oldalakat töltöttek be a háborus vonatkozású dolgok, míg Caillauxnének — talán éppen a háborus előkészületekre való felfigyelés eltérítése miatt felfújt pöre — egyszerre lekerült napirendről.

De nem elvi igazságom volt fontos számomra. Sze-

rettem volna mentől előbb Párisban lenni s onnan rögtön hazautazni. Alig győztem elsejét várni, amikor pénzemnek távírat útján meg kellett érkeznie.

Elseje eljött, de nem a pénzzel, hanem az általános mozgósítással.

Szombaton délután volt. Mindenki az uccán tartózkodott. A tengerpart üres volt. Már dél óta elterjedt a hír, hogy a mozgósítás parancsa minden percben érkezhet. Még egyszer benéztem a postahivatalba. Az ötszáz frank, melyet Laczkó Géza barátom Budapesten reggel sürgönyileg adott fel, nem érkezett meg.

A piac két oldalán egymással szemben volt a két nagyszálló. Mi Orbókkal a Hotel au bon accueil-ben étkezünk, de külön laktunk. Szemben volt a drágább hotel, amelynek vendégei a mi olcsóbb szállónkat kissé lenézték.

Most a két közönség összekeveredve zsidongott a Bon accueil terraszja előtt. Fél három felé a mairie szolgálja biciklin, folytonos csengetés közben érkezett meg Morlaix felől. Hóna alatt fekete táskát szorongatott. Ebben volt az általános mozgósítás falragasza.

Három órakor feljajdult a toxin. E kis falusi templom harangjainak eszeveszett kondulása méltó bejelentése volt a világ zord színváltozásának. Felizgult képzeletem előtt most már minden úgy folyt le, mintha rémes színjáték vagy ijesztő álom jeleneteit vonultatnák el szemem előtt.

Feketeruhás, fehérfőkötős öreg nők futva érkeztek. Egyszerre ellepték a templom elé állított emelvény körül a teret, mint fehérbóbítás, nagy fekete madarak. A férfiak is, aki csak otthon volt, ünneplő ruhában érkeztek. Vasárnapelőtti délutánon elég népes volt mindig a falu.

A fürdővendégek némán adtak helyet a gyülekező falusiaknak. Amit kihirdetni fognak, az mindenkinek életére súlyos kalapácsütéssel sújtott. De elsősorban a falusiaknak volt joguk, hogy a gyászhirot hallják. Ez itt az ő saját életük fekete mozzanata volt.

Siri csendben olvasta fel a polgármester az általános mozgósítás parancsát.

Utána dermedt némaság. Egy hang sem helyeselt. Valaki fölsírt, amire mozgolódás támadt s mindenki lehorgasztott fővel indult különböző irányban haza.

Az izgalom zaja azonban nem szűnt meg a szállókban. A férfiak a menetrendet nézték. A vendéglősnének apja, férje és három fiutestvére mind bevonult. A fürdővendégek között egyébként francia férfi kevés volt. Ők a szombatesti vonattal érkeztek volna a közeli városokból, de ezúttal sem most, sem később nem jöttek meg.

Orbók Lóránd, Jeanette, egy orosz szobrász és a barátjánője kétségbeesett tanácskozásba merülve álltunk a Bon accueil szalonjában. Pénze egyikünknek sem volt, pedig okvetlen Párisba kellett utaznunk s úgy hírlett, hogy talán már az esti expressz sem megy Morlaixból. De ha megy, az lesz minden bizonnyal az utolsó vonat Párisba.

Morlaix-ig autóbuszon kellett menni. Az út ezen is jó háromnegyed órát tartott.

Elhatároztam, hogy a vendéglősnétől kérek pénzt útiköltségre. De szegény magánkívül volt. Hiába kíséreltem meg ajtaját kinyitni, zörgetni. Belülről csak kétségbeesett zokogása felelt vissza.

Közben az autóbusz elment.

Arról beszéltünk már, hogy gyalog megyünk egész Párisig, amikor a nagyszalonban térdnadrágos, borotváltképű úr szólított meg németül s arra kért, hogyha Párisba megyünk, vigyük magunkkal. Hallja, hogy magyarok vagyunk. Ő német, franciául nem tud s attól fél, hogy útközben még kellemetlensége lehet.

— Haben Sie Geld? — támadtunk rá mindnyájan.

— Das schon! — mondta vigyorogva a porosz s nadrágzsebéből marék aranyat vett elő.

Mindnyájan elláttuk magunkat pénzzel s megállapodtunk, hogy negyedórán belül a szálloda előtt találkozunk, ahonnan gyalog, futva indulunk Morlaixba. Az orosz festő és barátjánője is csipegettek a porosz tenyerén csillogó aranyakból, de valószínűleg a nő tanácsára, jobbnak látták nem velünk jönni.

Lakásom kis mellékucában volt, kert közepén. Csak mikor a magas kőkerítésbe illesztett ajtón benyitottam,

akkor gondoltam a fehérruhás normand asszonyra, akivel tegnap éjszaka oly különös találkozásom volt.

A mozgósítás izgalmaiban, hogy megfeledkeztem róla! ... Tegnap egész nap a tengeren voltam egy holland festő yachtján. Nem bírtam már nyugton maradni s a festő meghívása a yacht-kirándulásra valóságos jótétemény volt idegeimnek. Este a Bon accueil-ben vacsoráztam és éjfél felé mentem haza. Amint a kertbe benyitok, kitárt, kivilágított emeleti ablak keretében fehérruhás, magas, karcsú asszonyt pillantok meg. Futólag egyszer már láttam. Erősen lesült arcából feltűnően világoskék szemek ragyogtak elő. Tudtam, hogy kapitány felesége, férje vele nyaralt.

A hallgatag holdvilágos kert s az ablakban álló fehérruhás asszony hirtelen megállítottak, mintha csak bensőséges merengésükben zavartam volna meg. Igazán nem volt kedvem kalandot keresni. De most a kép lenyűgözőtt. A régi ház, a magas kőkerítés, a holdfényben szendegő néma kert. Mindez, mintha csak elfoszlni készülő káprázat lett volna! ...

Felszóltam az asszonyhoz, aki intett, majd visszalépett szobájába, a lámpát eloltotta és sietve jött le a kertbe.

Beszélgetésünkéből kiderült, hogy már rég figyelt. A szomszédomban egész nap varrólányok dolgoztak és énekeltek. Háziasszonyomnak varrodája is volt. Ezekről a lánykáktól elkértem a breton dalok szövegét, amiket énekeltek. Mind halászok szomorú szerelméről szóltak. Délutánonként otthon irogattam, papírjaim között ott hagytam ezeket a szerelmes breton dalokat is.

A szép, fehérruhás asszony volt egyszer szobámban, amikor nem voltam otthon. Nézte idegen, érthetetlen szövegű írásaimat s felfedezte a breton dalokat is. Elmondta, hogy valamiképpen úgy kiérezte lényemet a székre tett dolgozókabátból, a diványon felejtett kalapból, a szekrénybe akasztott ruhákból, a szerte-széjjel szórt papirokból és könyvekből, hogy mielőtt ismert volna, már bensőséges találkozására volt velem.

Soha sem felejtettem el az illatot, ami ennek az asszonynak hajából, arcából, nyakából áradt. Sohasem fe-

lejtetem el testének melegét. És sohasem tudtam elfelejteni azt a kábulatba, önkívületbeejtő csókot, amelyet ott a ház ajtaja előtt váltottunk. Később megértettem, hogy mi volt ez. Ösztöneimnek búcsúja az asszonytól, amikor még ésszel nem is sejthettem, hogy mi vár rám. Akkor csak az töltött el különös gyönyörűséggel, hogy mikor ajkamat ajkáról levettem, már hajnal volt. Illatos, szelős, gyöngyszínű hajnal, amelynek érintését éreznem kellett arcomon, bizonyára azért húztam el meglepetten az asszony arcától.

Csak csók s milyen tiszta csók volt s mégis talán asszony soha sem volt annyira enyém, mint ez az ismeretlen nő.

Rá kellett gondolnom most, amint futva szobámba érkeztem, hogy kis táskámba valamit csomagoljak. A szállóban aznap reggel tudtam meg róla, hogy valamelyik normandiai városból jött, egyébként egy morlaix-i hivatalnokembernek lánya s férjét már napokkal ezelőtt behívták.

A futástól elfúlva álltam meg szobámban. A szomszéd szobából varrógép zakatolása s énekszó hallatszott. A varrólányok dalolták:

Allons, partons, belle,
Partons pour la guerre,
Partons, il est temps...

Nem is tudták talán, mennyire időszerű lett megint, amit mindig daloltak: búcsú a kedvestől, út a nagy tengerre, vagy a háboruba és a sohavisszanemtérés.

Fülem öntudatom megkerülésével szívta fel e dallamot, amely később sokszor felcsengett még azon a légies finomságú hangszeren, amely emlékezetünkben rejtve van. Hirtelen összecsaptam egy váltásra való fehérneműt, begyúrtam táskámba a toaleteszközökkel együtt, karomra vettem öszikabátomat s már indulni akartam, amikor egyszerre csak kitérült az ajtó és azon valósággal beesett az éjszakai fehérruhás asszony. Az ajtó nyitva maradt utána úgy, hogy a szemközti szobában a varrólányok minden

szavát hallhatták. Ő azonban nem törődött velük. Elém vetette magát, kezét összekulcsolva, olyan hangon könyörgött hozzám, amitől a hideg átfutott hátamon:

— Ne menj el! Ne tégy ilyen örültséget! Megölnek! Ó, ismerem őket Párisban! Ha megtudják, ki vagy, megölnek! . . .

Pillanatig dermedten néztem az asszonyra. Az események akkori lázas egymásratolulásában fel sem tudtam fogni, milyen érthetetlen jelenség ez az asszony, akinek férjét mozgósították s aki most egy idegen, maholnap elenség előtt így leborul s örült szavakat kiált, amelyekért fajtája gyűlölségét és megvetését vonhatja magára. Később, mikor rájöttem arra, hogy az életben nincs véletlen, hanem minden törvényszerű rendeltetés, nyilvánvalóan éreztem, hogy az asszonyban, aki talán rég rokonszenvezett velem, most szenvedéllyé, mindent legyőző szenvedéllyé fokozta érzését az ösztönös tudat, hogy én most rá s talán egyáltalában minden asszonyra nézve hosszú időre, vagy mindörökre elvesztem . . .

De lehet, hogy egyszerűen csak hisztérikus volt. Akkor is meghajlok bátorsága, érzéseinek emberfeletti arányai előtt, mint ahogy később is alkalmam volt másokkal kapcsolatban, közvetve, vagy közvetlenül, francia nőknek ilyen természetű hősiességét tapasztalni, akik szerelmükkel kísérni tudtak férfit még azon az elátkozott árkon túl is, amelyet a gyűlölet ásott körülötte. Tudom, hogy a francia nők nagy hazafiak, gyöngéd, leleményes szívű ápolónők voltak. De ebben csak más nemzet asszonyaihoz hasonlítottak. Az a bátorság azonban, amivel a háborus gyűlölet légkörét sokszor át merték törni, amivel minden férfit megszégyenítő lélekerővel szembe tudtak szállni a gyáva háborus pszichózissal, az csakis az övék, mert a háborus gyűlölet és a háborus pszichózis kényszere sehol sem volt olyan nagy, mint éppen Franciaországban.

Minderre azonban ott, abban a kertrenyíló, sötétzöld színnel belehelt, árnyékos szobában nem gondolhattam, amikor ez az asszony kezéttördelve, térdencsúszva állta el utamat. Bennem csak a menekülés ösztöne s a vágy, az otthonba kétségbeesetten hívó vágy dolgozott,

amely egészen messze tölta tőlem ezt a szép és kívánatos asszonyt.

Sietve, pár értelmetlen szót hadarva vigasztaltam meg, azután kiszakítottam magam karjai közül és szaladtam vissza a szálloda elé, ahol már Orbók, a német térdnadrágos ember (akiről különben soha sem tudtam meg, ki volt, s Párisban mi lett vele) és végül Jeanette vártak rám.

Délután hat óra volt. Két és fél óránk maradt egy útra, amelyet gyalog átlag négy óra alatt lehetett megtenni.

Futva indultunk el. A még mindig csoportokba verődő fürdővendégek ellenséges pillantásokkal nyitottak utat. A kis házak előtt álló bretonok némán bámultak utánunk. Nem volt senki, aki búcsút intett volna...

De mégis. Amint a faluból kiértünk, az országút jobbján elterülő mezőkön át, a falu másik végéből fehér kendővel integetve fehérruhás női alak futott felénk.

A normand asszony volt. Meg-megbotolva, lélegzetét vesztve rohant utánunk. Talán hangját is hallottam. Nem tudom. Nem volt vesztegetni való időnk. A kis Jeanette-nek a futástól végigszakadt szűk szoknyája. Ki törődött vele? Emiatt nem lehetett megállni!... És nem lehetett megállni a fehérruhás asszony kedvéért sem, aki mind messzebbre maradt s a végén már nem volt több, mint fehér folt, mint eltűnő fehér pára a leszálló sötétség végtelen távlatán.

*

A brest-párisi expressz zsúfoltan futott be Morlaix-ba. Kétségbeesett küzdelmre volt szükségünk, hogy felfurakodhassunk rá. Így is csak a folyosó egy sarkába préselve lehetett Párisig a tizennégyórás utat megtennünk. A velünk utazó franciák kedvesek voltak. Általában az egész utazás inkább kirándulásnak hatott, csak a zsúfoltság s a közbeeső állomások felszálló utasainak kíméletlen harca a helyért, árulták el, hogy itt valami véresen komoly dologról van szó. Az utolsó békebeli vonaton utaztunk, amely azonban emberekkel teletömött folyosóival s a lépcsőkre kicsurgó emberfürtjeivel egyben már az első háborus vonatnak is beillett.

Egész éjszaka hosszú, jajgató sípolással robogó fénylapok süvítettek el mellettünk: a mozgósító vonatok. Reggelre már az előrehaladásunk megnehezült. Mentől inkább közeledtünk Párishoz, annál inkább kellett vesztegelnünk. A pályaudvarok fel voltak forgatva. A sebtében mozgósított személyzet a legtarkább változatossággal öltözködött át katonának. Némelyiken csak piros nadrág, másikon csak sapka. Egy szőke elhízott állomásfőnöknek zubonya egymástól elérhetetlen messzeségben lengette két szárnyát. A térdnadrágos porosz kicsinylően mosolygott. Mulattunk mind a furcsa összevisszaságon.

A párisi állomáson azonban már kiviláglott a helyzet komolysága. A Gare de Montparnasse-ra futottunk be s amikor a vonatról leszálltunk, detektivek sorfalával találtuk magunkat szemben. Köztük kellett minden utasnak elvonulni. A detektivek arca sötét volt, szemükből gyűlölet tűzött ránk. Kemény elszánásukból, mindenre kész, ádáz gyűlöletükből először cikkázott rám a francia militarista szellem, amelyről azelőtt kevés fogalmam volt.

A Montparnasse-téren nem volt egyetlen autótaxi sem. Akkor már minden gépkocsit besoroztak. A néhány lézengő konflisért valóságos csatát vívott az utazó közönség.

Elbúcsúztunk német útitársunktól, akinek szivességéből vonaton érkezhettünk Párisba. Azt mondta, követségére megy s megkísérli a házautazást. Estére, ha nem tudna elutazni, találkozót adott egy kávéházban. Sohasem láttuk azóta.

Mi Orbókkal, a kis Jeanette-tel először is a Gare de Lyon-hoz mentünk. A Matinben olvastuk, hogy a dél-előtt folyamán még két vonat megy Svájc felé. Ezeket az idegenek rendelkezésére bocsátotta volna a francia kormány.

A pályaudvar előtt óriási tömeg hullámozott, amelynek bejutását a vonatokhoz szuronyos katonák akadályozták meg. Később hallottam olyanoktól, akik már reggel négy órától fogva tömegbe verődve szorongtak az állomás épületében, hogy a vonatokra csak mozgósított franciákat engedtek. Egyetlen idősebb magyar tanár tu-

dott csak a rendőrök és jegyszedők kordonján áttörni, aki magyar honvéd népfölkelői igazolványát lobogtatva, erősítette, hogy ő is „mobilisé“. Szántó Somának hívták, nekem tanártársam volt a budapesti VI. kerületi főgimnáziumban. Három napi vergődés után szerencsésen hazakerült Magyarországra. Akik utána csak egy lépésnyi távolságra is jöttek, már nem tudtak bekerülni s velük az osztrák-magyar konzulátus épülete előtt találkoztam még aznap.

A Gare de Lyon előtt nem volt tovább mit vesztegelnünk. Elbúcsúztam Orbóktól és jegyesétől s régi szállodámba, a Rue Vaugirard-i Hotel Malherbe-be mentem.

A szálloda tulajdonosa, Madame Azas kisírt szemekkel fogadott. Minden pincérét behívták, férjének és testvéreinek másnap kellet bevonulni. Ez a kedves, idősebb délfrancia asszony éppen úgy, mint férje, változatlan szivességgel látott viszont. Tekintettel arra, hogy csak pár frank volt zsebemben, kicsi udvari szobát kértem. Mme Azas jelentette, hogy két másik magyar tanár is lakik nála, akik többször érdeklődtek rólam. Úgy tudja, hogy azok sem utazhattak el. Ennek örültem, mert attól tartottam, hogy egész Párisban magam leszek magyar. Azt hittem, a többiek már mind elutaztak.

M. Azas segítette a nagy párisi címtárban konzulátusunk címét megkeresni. Abból vettem észre idegességemet, hogy milyen remegő kézzel forgattam a hatalmas kötet lapjait...

A konzulátus épülete előtt a legnagyobb meglepetéssel tapasztaltam, hogy nagyon sok osztrák-magyar alattvaló rekedt Párisban. A legnagyobb részük párisi munkás volt, de igen sok átutazó is itt maradt. Konzulátusunk ugyanis a napok óta nyugtalankodó osztrák és magyar alattvalókat mindig azzal bocsátotta el, hogy elutazásra lesz még bőven idejük. Egyáltalában nincs okuk félelemre. Vonat, amellyel hazamehetnek, bármily körülmények között lesz. Még magyar tartalékos tiszteknek sem adtak jegyet. Ha valaki szembeszállt a hivatal vezetőivel, letorkolták: „Ismerjük a magyarokat! — mondták, — idejöttek Párisba összeesküdni a monarchia ellen“...

Bezzeg most, amikor félórai lökdösés s a konzulátus portásának erőszakos félretaszítása után feljutottam a konzulátus helyiségeibe, a napok előtti nyugodtságnak hírehamva sem volt. Mészáros nevű barátomat már nem találtam ott. A többi hivatalnok fejtetveszítve járkált egyik felforgatott szobából a másikba. Sápadtak és tehetetlenek voltak. Az egyik papirost állított ki, amelyen elismerte, hogy katonai szolgálatra jelentkeztem. „E pillanatban elutazás lehetetlen“... „Ó, uram, — fűzte hozzá könnyes szemmel, kezét tördelve — ki hitte volna? Ki hitte volna?“

A konzulátus épülete lett egyetlen mentsvárunk. Azok a nők, gyermekek és férfiak, akiket sovinszta házigazdáik kitettek a lakásból, csomagostól, bútorostól együtt idehúzódtak, innen várták a megváltást.

A délelőtt és délután folyamán én is egymásután fedeztem fel ismerősöket a konzulátus előtt. Itt pillantottam meg Kun karmestert, akit utóljára a budapesti zeneakadémiai pódiumon hajlongani láttam. Most kétségbeesetten keresett francia pénzt magyar koronáiért, mert a bankokban a beváltás megszűnt. Úgy hallottam, két lányával a napokban érkezett Párisba. Összejöttem Soltész Gyula és Németh Andor tanártársaimmal, akik szintén a Malherbe-ben laktak. Szántóval ők voltak kint hajnalban a Gare de Lyonon. Lehel István nevű régi barátommal és tanártársammal a találkozásunk megható volt. Egymás nyakába borultunk és sírtunk. E pillanatban világosan éreztük, hogy lefordultunk a szerencse szekeréről s a jövő, a ránk váró, fejünk felett gyülekező bajok már előre ránk vetették fekete árnyékukat.

A nap folyamán annyira szaporodtak a konzulátus előtt tolongó osztrák-magyar állampolgárok, hogy a rend fenntartására rendőrcsapatot küldtek ki. A kékruhás, laposapkás rendőrök sorokba lökdösték a várakozókat, azután felpuffasztott mellükre fonva karjukat, oldalt álltak és szóltan megvetéssel néztek rájuk. Zord arcuk csak akkor mosolyodott el, ha valamelyik arrafelé járó „patrióta“ megkérdezte tőlük, hogy ki ez a szedett-vetett népség s a kapott értesülés után a várakozók felé köpött...

A konzulátuson azt hitték, hogy a francia kormánytól vonat kapnak az osztrák-magyar alattvalók részére. A tömeg azért várakozott az épület előtt, hogy a vonat indulásáról értesítsék. Délután három órakor megjelent az erkélyen a konzul és bejelentette, hogy tárgyalni indul a kormánnyal a vonatok dolgában s félóra múlva megjön a válasszal.

A konzul autója előállott s a némán szétváló tömeg között elhajtattott. Nem bízott senki a tárgyalások eredményében. Sokan azt is mondták, hogy a konzul csak ürügynek használta a tárgyalások bejelentését, mert símán el akarta hagyni a konzulátus épületét.

Nem így történt. Délután hat óra felé megjelent újra az erkélyen. Sápadt, összetört volt. A hangja remegett. Előre láttuk, hogy nincs eredmény.

A konzul franciául szólt a tömeghez. Felkiáltottak hozzá, hogy beszéljen németül. De a kis, ijedt ember továbbra is franciául folytatta, mert, amint mondta, nem akar oktan izgalmakat okozni. Különben is kevés bejelenténivalója volt. A francia kormány a vonatokra nézve visszautasította kérését.

— Most már Önök itt maradnak a francia hatóságok kezében — fejezte be a konzul. Teljesítsék, amit ezek a hatóságok elrendelni fognak. Én remélem, hogy a franciák a háború parancsoló szükségéi közepette sem fogják elfelejteni a humanizmus szent parancsait.

Tehát vége. Nincs vonat. Olyan fojtó lett egyszerre a levegő, mintha lejjebb zuhant volna az ég, összenyomódtak volna a házak. Mindnyájan éreztük, hogy ráncszakadt a gyűlöletes, galád szerencsétlenség. Olyan ez, mint a halál. Sokszor ok nélkül való, végzetesen szigorú és következetes, egy cseppet sem szép s mindig személyes akaratumk vagy befolyásunk fölött álló... Hiszen a háború sötét pörölyével mindenkire rávágott. De a többiek legalább fel tudták mérni a csapást. Előttünk a bizonytalanság szakadéka nyílt meg. Kapu alá szorítottak, ahol ki tudja meddig és milyen körülmények között várunk kell, míg elmúlik a nagy zivatar...

A konzulátus kapuja újra megnyílt.

Hamuszínű arccal a kis, feketeruhás osztrák-magyar konzul lépett ki rajta. Átvonult köztünk. Senki szót sem ejtett. Felült autójára s lassan, lassabban, mint gyász-kocsi, útnak indult...

Kimeredt szemmel bámultunk utána. Elment az utolsó ember, aki hozzánk, országunkhoz tartozott s most ebben az idegen, ellenséges világban magunkra maradtunk.

Nem messze tőlünk a téren vidám muzsikaszó mellett dragonyosok vonultak el. Az ablakokból kendőt lobogtattak feléjük, virágokat szórtak rájuk. A magas, szép szál legények kényesen ültek ficáncoló lovaikon. A nép éljenezte őket... Ó, szép férfisors, ha százszor is a halálba visz!...

Csendbefagyva álltunk ott s néztük őket. Az alkonyati nap fényt szórt rájuk, míg a mi uccánkon úrrá lett az esti árnyék. A konzulátus épületén becsukták az ablakokat, a kaput... Rendőrök között, egymáshoz szorítva, szörnyű árvaságban, megvetve, kitaszítva és eldobva álltunk ott, mint az uccára öntött moszlék.

*

„A la guerre, comme à la guerre!“ Sokszor az orrom alá dörzsölték Párisban e napokban és később a fogásban is ezt a kényelmes szólásmódot. Ó, a háború nyers szellemének számlájára én is sokat fel tudok írni! Nagy felfordulások közepette bizony kis gyöngédségekre alig terjedhet ki az ember figyelme, de mindennek, még a háború magát mindenén túltevő erkölcsének is megvannak a határai. Hiszen a Belgium semlegességét megsértő és a bűvárhajóharcot a képtelenségig vívő Németország példája megmutatta!... A történelem, mint ítélőszék, valószínűleg szintén figyelembe veszi az „à la guerre, comme à la guerre“ szólásmódot, de emellett az enyhítő körülmény mellett is bírálatot mond és ítélkezik azokról a dolgokról, amiket — mindennek ellenére — jobban, derekasabban és emberségesen lehetett volna csinálni!...

Azokat az osztrák-magyar alattvalókat, akik lakás, élelem nélkül az osztrák konzulátus épülete előtt maradtak, mert nem tudtak elutazni, holott a francia kormány

még másodikára is két vonatot ígért, a rendőrök közre-
vették, beterették a Lycée Condorcet-ba, ahol férfiak,
aszonyok, gyermekek fekhely és kellő élelem nélkül, egy-
mással összekeveredve maradtak, amíg azután negyedikén
állatszállító vasuti kocsikba zsúfolták s valahová vidékre,
valamelyik fogolytáborba szállították.

A rongyosok, kitagadottak és megalázottak menete
Páris uccáin végig a Gare d'Ivryig, valóban megrázó lát-
ványt nyújtott. Elől mentek a gyerekek négyesével. Utá-
nuk az asszonyok s végül cókémókjaikkal, csomagjaikkal
hátukon a férfiak. Ugyanezek az emberek, akik most
rendőröktől körülvéve, az ucca népének közönye, vagy
megvető szitkozódása mellett vonultak ki Párisból, napok-
kal ezelőtt még itt dolgoztak, Páris nemzetközi forgal-
mát becsületesen, sőt sokszor kitűnő és pótolhatatlan
munkaerővel szolgálták ki; gyermekeik francia iskolába
jártak, nekik maguknak talán feleségük francia nő volt.
De voltak e menetben átutazók is, akiket Franciaország-
nak a világ minden táján kidobolt szépségei, Páris mű-
veltsége, gyönyörű múzeumai, kertjei, szíves emberei csa-
logattak ide. Átutazók, rajongók, akik francia könyvek-
ből, a francia történelemből hallottak e nép szellemének
liberálizmusáról s a népek szabadságáért folytatott küz-
delmeiről! . . . Milyen kábultan, milyen fájdalmasan meg-
rendült lélekkel haladtak most ezek a menetben! . . .

A la guerre, comme à la guerre! Kár olyan büszkén
e mögé a kegyetlen közszólam mögé bújni. Jónak, gyön-
gédnek, figyelmesnek lenni éppen akkor érdemes, amikor
baj van. A szerencsés körülmények között gyakorolt
figyelem csupán udvariasság, igazi humanizmusá csak a
veszedelmek között válik.

Sokan megvádolhatnák a francia kormányt, mert már
augusztus másodikától kezdve tömegesen zárt be osztrák-
magyar alattvalókat, holott a háború megüzenése Fran-
ciaország és a kettős monarchia között csak két héttel ké-
sőbb történt meg. Erre én is azt mondom: à la guerre,
comme à la guerre! Ez a háború-üzenetváltás úgysis biz-
tosra volt vehető már az első napokban. Ilyen formalitá-

sok miatt érthető, hogy a francia kormány egy pillanatig sem habozott.

Más kérdés azonban, hogy ezt az elzárást miképpen hajtották végre.

A francia kormány az ellenséges államok alattvalóinak internálására úgyszólván a háború lehetősége felvetődésének első pillanatában gondolt. Előre el volt határozva, hogy Párisnak katonailag megerősített területén kívül (camp retranché), különböző délvidéki erődítményekben és középületekben zárják el őket. E célra megfelelő nyomtatványokat is készítettek (feuille d'évacuation). Elkészültek már előre, feltevésem szerint július harmincadika előtt azok a plakátszövegek, amelyekben az összes idegeket jelentkezésre hívják fel, köztük az ellenséges államok alattvalóinak bejelentik, hogy internálni fogják őket addig, amíg a mozgósítások lefolynak, azután pedig azokat, akik kívánják, semleges államba szállítják. Ezt az ígéretet, amelyet soha sem tartottak meg, Viviani akkori miniszterelnök és Poincaré köztársasági elnök jegyezték alá.

Felteszem, hogy ezek a plakátszövegek még akkor készültek, amikor a francia kormány nem volt elszánva rá, hogy az ellenséges államok alattvalóit összefogja és becsukatja, tehát július harmincadika előtt. Ugyanis ezt az időpontot követő napokon döntött úgy a francia minisztertanács, amint azóta az akkori hadügyminiszternek a La France című folyóiratban megjelent feljegyzéséből kitűnik, hogy „az embertelen tettet“, amelyért az azelőtti minisztertanács többségi véleménye szerint, „a történelem felmentést Franciaországnak soha sem fog adni“, mégis csak elköveti s az ellenséges államoknak Franciaországban tartózkodó alattvalóit becsukatja, mert ezzel a fogással, mintegy egész hadtestet fáradtság nélkül ejt fogságba. Ez az elhatározás tehát már kész volt, amikor Viviani és Poincaré aláírásával megjelent az ígéret a semleges államokba való szállításról. Felteszem — ismételtten mondom, — hogy ez a minisztertanácsi határozattal ellenkezésben lévő ígéret csak azért jelent meg, mert talán a plakátszövegek már előre ki voltak nyomtatva.

De akárhogy is van a dolog, kétségtelen az, hogy a francia kormány, jóllehet előre elhatározta az internálást, mégis semmi, vagy nagyon kevés előkészületet tett, a vármegyei prefektusoknak a bánásmódra és elhelyezésre vonatkozólag hiányos utasításokat adott ki úgy, hogy azok a szerencsétlenek, akik már negyedikén indultak el s az őket augusztus hó tizenötödikéig naponként követő transzportok, a rossz elhelyezés miatt betegségnek, mindenféle erkölcsi és testi szenvedésnek voltak kitéve. Az első pillanattól fogva elzárták őket, sokszor még szigorubban, mint a fegyenceket s úgy jártak el velük szemben, mintha kémek lettek volna, vagy nem tudom én milyen, francia államellenes cselekedeten kapták volna rajta őket.

Ezekért a dolgokért az akkori francia kormányt terheli a felelősség, amely elvben elhatározta az internálást s egyáltalában nem készítette elő azokban a napokban, amikor még a háború meg sem indult s nem lehetett arra hivatkozni, különösen osztrák-magyar alattvalók bezárásánál, hogy mindez azért van, mert a németek a belga városokban tömegesen szedik a túszoikat és küldik Németországba, internáló-táborokba. Az internáltakkal való bánásmód azok az erkölcsi és testi szenvedések, amelyeket tudatosan rájuk mértek, szigorú elzáratásuk, mind olyan dolgok, amelyeket az „à la guerre, comme à la guerre“ elvével kivédni nem lehet. Amelyekről a háboruban hirtelen túlzó nacionalistává lett Gustave Hervé is kénytelen volt leszögezni egyik háború alatt írt cikkében, hogy „Franciaország történetének nem a legdícsőbb lapját“ alkotják...

Ugyanazok a falhirdetmények, amelyek a semleges államba való szállításunkat ígérték meg, amikor elfogatásunk és zárvatartásunk el volt határozva, figyelmeztettek bennünket, hogy a kerületi rendőrkommisszáriátusokon huszonnégy órán belül jelentkezzünk. Azokat az ellenséges államokhoz tartozó alattvalókat, akik nem jelentkeznek, a plakátok szerint kémeknek tekintik s ha Párist elmerik hagyni, elfogatásuk esetén ott mindjárt a helyszínen kémek gyanánt fogják kezelni. (Hogy ez alatt mit kellett érteni, arra szemünk előtt elég példát mutatott a

párisi csőcselék. Valamint a hatóságok is, amelyek oly könnyen vittek kémgyanusakat a Conciergeriebe s onnan a St. Vincennes árkaiba.)

A rue Las-Casesi, erre az alkalomra kibővített kommisszáriátuson jelentkeztem le én is. Hat-hét órai álldogálásba, elkeseredett lökdösésbe, taszigálásba került, amíg végre megkaptam igazoló papiromat, amely szerint augusztus tizenötödikéig volt jogom rendőri felügyelet alatt Párisban tartózkodni s tizenötödikén reggel jelentkezniem kellett a Gare d'Ivryn ahonnan Perigueuxbe fognak szállítani. A kommisszáriátusokon való jelentkezések természetesen nem folytak le incidensek nélkül. Néhol tulságosan szigoruan követelték a személyi igazolópapirokat, holott háború előtt az idegenek Franciaországban, különösen rövid tartózkodás esetén, nem igen váltottak a rendőrségen úgynevezett *certificat des étrangers*-kat. A mi rendőrségi jelentkezésünk elég enyhén folyt le. Németh Andor például egyszerű levélborítékra kapott kiürítési igazolványt. És ez így is volt rendjén. Végre ahhoz, hogy valakit „*indesirable*“-nak (nem kívánatos elemnek) minősítenek, igazán fényűzés lett volna még a bizonyítványok garmadáját is megkövetelni, mintha csak valami kedvezményt osztogatnának.

Másutt azonban többeket, mindjárt a jelentkezésnél átadtak a rendőrségnek s ezeket a Conciergerie-be vitték. Elégtelen személyi igazolás, vagy a legkisebb gyanus körülmény elég volt arra, hogy valakit ebbe a régi, félelmetes hírvű párisi börtönbe küldjenek. Ott rendes rabként kezelték, megverték, megmotozták s ha az illetőknek szerencsájük volt, hetek mulva elszállították valamelyik internáló-táborba. Ellenkező esetekben gyors vizsgálat indult ellenük, többeket kémkedés vádja alatt a St. Vincennes árkaiban lőttek agyon.

Párisban az idegengyűlölő, mindenütt kémet látó, kérelhetetlen háborus szellem lett úrrá. Ugyanaz a szellem, amely Jaurès-szal mindjárt az első nap orvul végzett, a háborus elszántság és a bátorság fitogtatására az uccákon az antanthatalmak zászlói alatt tüntető felvonulásokat rendeztetett s az este leszálltával a németek és más

ellenséges alattvalók boltjait, házait megtámadtatta, kifosztatta, vagy megsemmisíttette.

Idegennek az uccákon járni nem volt tanácsos. Nemcsak a rendőrközegek, detektívek igazoltattak folytonosan, hanem az ucca magádetektívjei is, különösen a szőke férfiakat állandóan feltartóztatták. Az, hogy valaki szőke, mindjárt németet, ez pedig kémet jelentett. A nép izgatott hangulata különben érthető volt. Párist a németek mindjárt az első hetekben veszélyeztették. Nem csoda, hogy az emberek mindenütt rémeket láttak. Az izgalmat fokozták még az uszító lapok, amelyek az első pillanattól fogva igyekeztek a németet gyűlöltté tenni. A francia nép hiszékenysége e téren olyan messzire ment, hogy lassanként a sajtó beállításának hatása alatt egész külön képet festett magának a „boche“-ról (ahogy a németet és szövetségeseit csúfolták) s nem akarta elhinni, hogy annak valóban nincs „négyszögletű feje“ (tete carré-ja), hogy nem szagos, mint a színesbőrűek.

Párisnak a szó igazi értelmében vett lakossága (s nem csöcseléke) nem igen vett részt a tüntetésekből, fosztogatásokban és személyi támadásokban. Sőt sokan, éppen a franciák között, védelmükbe vették, megmentették, vagy megszöktették a németeket, akiket az ucca népe üldözőbe vett. Nekünk, magyaroknak, csak az ismerősökről beszélve, Párisban bántódásunk nem esett. Hozzám és barátaimhoz a Hotel Malherbe tulajdonosa nagyon szíves volt és őszintén sajnált bennünket, mint ahogy valóban sajnálatraméltóak is voltunk. Orbók Lóránt a Gay Lussac egyik mellékucájában lakott kis szállóban. Az ő gazdája egyenesen a legmelegebb barátsággal viseltetett irányában. Ezen a kis, kecskeszakállas, pergamenbőrű emberen valóságos örület ütött ki. Nem értette meg, nem tudta elhinni, hogy a franciák még nem törték össze a németeket. Még Orbóknak kellett őt vigasztalni s gyermekmeseszámbe menő dolgokkal táplálni hiszékenységet... A boulevard St. Michel egyik szállodájában lakott Pogány Vilmos, a Credit Lyonnais egyik alkalmazottja és a fiatal Dózsa Endre, a kolozsvári alispán fia. Ők is igen jól megvoltak. Dózsa alig lehetett több húsz évesnél.

Szép szál, halvány arcú, zöldeskék szemű fiatalember. Még oly rövid ideje volt kint, hogy meg sem tanulhatott franciául. Egész délután az ágyán feküdt és magyar daltokat énekelt. Emlékszem, hogy mikor elsőízben látogattam meg őket, a szálló kapuján belépve, a legnagyobb meglepetéssel hallottam, hogy az egész udvar magyar daltól visszhangzik... Nyugodtan énekelhetett. Senki sem kérte számon, milyen nyelven énekel... A párisi magyarok között találkoztam még e napokban Lakatos Imrével is, aki sok honfitársán segített, mint régi párisi, jó tanácsos és összeköttetéseiével.

Sok dolgom ezekben az utolsó párisi napokban már nem igen volt. Mégis, ha menni kellett valahová, legszívesebben szerettem a földalattira szállni. Itt egészen más hangulat volt. Az igazi párisiak itt lent ültek gondterhelt, komoly, tépelődő arccal. Mert nem olyan események történtek valóban, hogy jóérzésű ember szívesen hallgathatta volna, amikor a tüntető suhancok telitorokkal „à Berlin“-t kiáltotak. Nem, az ucca nem volt rokonszenves. Itt lent, a metrón azonban csönd volt. Emlékszem, egy ilyen zsúfolt kocsin egyszer őszhajú, jóságos arckifejezésű tábornok, akire mindenki nyugtalan, biztatást kérő tekintettel nézett, anélkül, hogy valaki kérdezte volna, magától szólalt meg: „Ne féljeteK, gyermekeim, a boche nem teszi be lábát Párisba!” — Ekkor hallottam a „boche“ szót és akkor még nem sejtettem, hogy öt éven át lesz a bélyegem, amely mindent megmagyaráz, és a francia szemében minden tekintetben meghatároz...

Igen, a földalattin más volt a párisi nép, mint az uccákon s más volt éjszaka is, amikor lakására menve magára maradt gondjaival, a háború rémével s kedveseinek, akiket a frontra küldtek, üres helyével.

Nagy ablakom az udvarra nyílt. Mikor este fáradtan, elkínzott lélekkel hazamentem, kinyitottam s kibámultam a csendbeborult, hallgatag udvarra. A szorosán egymás mellé épített házaknál az udvarok majdnem egymásba nyíltak s ha az ember jól kifigyelt az éjszaka csendjébe, innen is onnan is fojtott zokogást hallott. Udvarról-

Még egy szippantás a l'heure blanche-os máorból, azután megtérés a munkás, józan, családi élethez. Volt is már választottam. Párisba való elutazásom előtti napon a svábhegyi golfpályáról kísértem vissza Pest villanegyedébe. Mikor búcsúztunk, egymás szeméből kiolvastuk szándékunkat. Kékruhás alakja eltűnt a kert bokrai között, a vasajtó becsapódott utána. Az ajtó hangja már akkor kissé megrezzentett. Később a bezáródásnak ez a zaja, végzettszerű befejező akkordja a szenvedés és magány csöndjében mindinkább nőtt... Budapestről való elutazásom utolsó pillanatig bizonytalan volt. A kisbankok, szövetkezetek csak uzsorakamat mellett akartak pénzt kölcsönözni. Már elhatároztam, hogy Kolozsvárra megyek, amikor egy tanár kollégám, akivel az uccán véletlenül összejöttem, pár perc alatt szerzett kamatmentes, baráti kölcsönt. Úgy látszik, mennem kellett... De Párisban már örömöm nem volt zavartalan. Valami űzött, hajtott. Az az ember, akit Németh Andor a kávéház terraszán látott, már elhatározta, hogy mihelyt Pestre visszamegy, megkéri a leány kezét. Mégsem fordultam akkor még vissza, hanem a nyugtalanító Párisból előbb elmentem St. Malóba s onnan párnapos tartózkodás után a finistère-i faluba, ahol a mozgósítás ért.

Soltész és Németh először voltak Párisban, őket is az osztrák-magyar konzulátus megnyugtatósa tartották vissza az utolsó pillantig, amikor már nem lehetett elutazni. Ezt a szerencsétlen hivatalt sokat szidtuk esti beszélgetéseink alatt a Malherbe-ben, vagy sétáinkon, amikor gyötrődve kérődtünk azon, ami velünk történt s tépelődve festettük magunk elé, ami azután jön...

Többször elmentünk Pogányhoz és Dózsához a bd. St. Michel-i szállóba. Az internálóhelyük Chateauroux volt. Pogányék érintkeztek más magyarokkal is és érdeklődtek hatóságoknál az internálás felől. Mindenünnen bizonytalan választ kaptak. Valószínűnek tartottuk, hogy az internálás csak ideiglenes lesz s azután kitesznek valóban valamelyik semleges országba. Még veszekedtünk is azon, hogy Spanyolországba, vagy Svájcba... Összejöttem néha Orbókkal is, neki is valahová délre kellett men-

nie. Ő különben minden idejét vagy Jeanette-nél, vagy hotelében töltötte, amelynek tulajdonosa még mindig várta, hogy a németek előrehaladásukban majd valamelyik olyan városba jutnak, amely teljesen alá van aknázva s akkor végre Joffre Párisban megnyom egy villamosgombot s az egész hadsereg a levegőbe repül... Egyszer én is ott vacsoráztam velük. A kis kecskeszakállas úgy nevetett erre a gondolatra, hogy hátradőlt székében s a vörösbort kiöntötte az asztalra. „Nem tesz semmit — mondta még mindig nevetve, — ezért az ötletért kiöntenék még akár tíz litert is!” És új üveg bort hozott az asztalra, amelyet sohasem írt barátunk számlájára.

Közben teltek a napok. Közeledett az időpont, amikor Párist el kellett hagyni.

Egyik nap Révész Andor felkeresett bennünket s közölte, hogy hajlandó volna nekem és Németh Andornak Párisra érvényes permis de séjour-t kijárni. A Phalange-nak, ennek a szimultaneista irodalmi lapnak szerkesztője, Jean Royère egyben Páris városánál is magasabb állást tölt be. Talán tesz valamit érdekünkben.

Felkerestük Royère-t hivatalában. Középtermetű, erősen fekete és nagyszakállú, olajbarna eníber kelt föl íróasztalától, amikor beléptünk. Révész lefestette előtte helyzetünket. Royère rögtön ajánlólevelet írt mindhármunk számára egyik barátjához a rendőrségen, aki ki is állította kiürítési igazolványunk hátára az ideiglenes párisi tartózkodási engedélyt. Nagy dolog lett volna ez annak, akinek pénze van s ki tudja vele járni, hogy valahová a spanyol határ közelébe kapjon tartózkodási engedélyt, ahonnan esetleg könnyen át tud szökni. De nekem csak annyit jelentett, hogy az internálásba való menésemet megnehezítette, mert gyötrődve gondoltam arra, hogy hátha ez a szabadulás útja s nem az internálás, noha ennek a kormány ígérete szerint csak a mozgósítás befejezéséig lett volna szabad tartania.

Révész Andornak volt valamelyes pénze. Ő elhatározta, hogy Párisban marad. Németh, mint akinek szintén kifogyott a pénze, azt mondta, hogy azt csinálja, amit én. Az anyagi kérdést valahogy meg lehetett volna oldani.

A Malherbe tulajdonosnője készségesen ajánlt fel szobát és reggelit hitelre. Bizonyára ellátást is kaptam volna valahol. De nekem nem volt célom, hogy Párisban maradjak. Szerettem volna mentől előbb kikerülni Franciaországból. És akkor a helyzet az volt, hogy Párist napról-napra jobban fenyegették a németek, tehát innen lehetett volna a legnehezebben elutazni.

Felmentem az amerikai konzulátusra, amely akkor védelmünket ellátta. Ott egy Popper nevű volt osztrák-magyar konzulátus-tisztviselőhöz utasítottak. Ez az ember úgy meg volt ijedve, mintha tőle kértem volna pénzt, amikor azt kérdeztem, vajjon az amerikai konzulátus útján nem lehet-e majd egyszer pénzt kapni hazulról? Mindenképpen lebeszélte arról, hogy Párisban maradjak. „Az egész más volna, ha tudna valami mesterséget. Akkor legalább dolgozhatna a franciáknak. De tanár!... Mi segínyt semmiesetre sem adhatunk!“

Így beszélt Popper úr. Megköszöntem szives tanácsát, amelyben az az egy szempont vezette, csak valahogy a nyakán ne maradjak.

Pogány és Dózsa ezen az estén csomagoltak. Nekik másnap reggel kellett utazniuk. Búcsúzáskor Dózsa egyik ruháját rám erőszakolta. Nekem csak egy öltözetem volt, amivel haza akartam menni. A breton fürdőhelyen hagyott csomagomhoz ki tudja, mikor jutok hozzá. Jó lesz az internáltságra egy erősebb, vastagabb ruha. Dózsa kabátja olyan hosszúra nyúlt rajtam, mint őszikabát. Meghatott ennek a fiatal fiúnak szivessége. Magamhoz vettem a ruhát, azután melegen elbúcsúztam tőlük.

Még egy egész napom volt Párisban és csak az azután következő reggel kellett utaznom.

Másnap reggeltől estig a búcsúzás meghatódott, bődult állapotában járkáltam Páris uccáin. E város szépségei, amelyek előlem sorsom izgalmas fordulatóban messzire húzódtak, most, hogy válni készültem, megint előre léptek.

Az augusztusi nyár napjának megszépítő arany fénye vont be mindent a Luxembourg-kertben, amikor délután ide beléptem. A fák, bokrok levelei itt-ott már megsárgultak, vagy vörösek lettek. A korai ősz, amelyről Ady

írt, már-már beszökött Párisba. A kert álomszerű szépségben terült el. A fák között a magas, halványzöld fűvön a nap fénye nagy foltokban remegett. A fasorok árnyékában néha színes ruhájú nő ment végig, vagy kisgyermek futott karikájuk után. A szökőkút vize csillogva sistergett felfelé, azután puhán, szétömölve hullott vissza. A szökőkút előtt állt most is a madaras ember. Őt háború, világzajlás nem érdekelte. Kijött madaraihoz, mint évtizedek óta minden délután s kinek-kinek a maga kedvenc ételéből kedveskedve nyújtott. Vállán gombok pihentek, keze előtt csattogva fürjek, verebek repdestek s az ügyesen kikészített eledelért néha varjú, vagy szarka is lecsapott. Amíg messze kint az emberek ölték egymást, ő itt békés nyugalomban a madarakat barátkoztatta egymással...

A Luxembourg-kert s talán az életem sem volt soha olyan szép szememben, mint ezekben a pillanatokban. Bejártam minden régi kedves zúgot a kertben s ahová csak léptem: a Medici-forrásnál, Verlaine márványportréja előtt, a merengő Georges Sand-szobor aljában, a Luxembourg-múzeum lépcsői előtt, mindenütt az elmúlt évek gyönyörű élményei seregestől rebbentek fel, mintha csak idáig e sok természeti szépség bűvöletében rejtve maradtak volna...

Azután megint csak eszembe jutott, hogy mindennek vége és most töltöm utolsó estémet Párisban. A sorsommal most egy pillanattal nem azonosítottam magamat, hanem mintegy különváltam tőle s néztem, hogy a kert befuttatott kőkörláta között, ahol most is, mint régen, a kis nádszékeken olvasva, kézimunkázva ültek asszonyok, lányok, — lehorgasztott fejjel miként járok fel s alá, egyetlen egy kérdéssel szemtől-szembe nézve: maradjak-e vagy menjek a többivel?...

Talán órákig tartott a gépies fel- és alajárás. A nagy magábaszállás, amikor választani kell két eseménysor, két életfolyamat közül, amelyeket egyáltalában elképzelni sem lehet. Csak az a bizonyos, hogy két teljesen külön élet. Mintha elindulnék balra, vagy elindulnék jobbra. Gyötrelmes tépelődés, mert biztos támaszték nélkül nem az

ész, hanem az ösztönök titkos sugallatát kell kihallgatni... Végre is megerősödtem abban a tudatban, hogy jöjjön, ami jön, nem tehetek másképp, mint követem a többit, mint vállalom azt a sorsot, melyet rám, mint magyarrá mértek ki s nem fogadok el olyan kiváltságot, amelyért ki tudja milyen áldozatot követelnek.

Kész elhatározással, megkönnyebbülten mentem a Montparnasse-i kerületi rendőrfőnökségre, hogy bejelentsem, holnap én is utazom s nem veszem igénybe a tartózkodási engedélyt.

Egy hivatalnok ült az asztalnál. Megnézte kiürítési cédulámat.

— Rendben van. Mit kíván?

Mondtam, hogy a hátán van jelezve a permis de séjour, azt nem kívánom igénybe venni.

— Az nem fontos — mondta kézlegyintve. — Azt hiszi, hogy az ilyen tartózkodási engedély sokáig tart? Pár nap múlva úgysis bevonták volna s akkor küldik internálótáborba.

Láttam, hogy beszédes, szívélyes emberrel kerültem szembe. Megkérdeztem, hogy milyen az az internálás?

Sohasem fogom elfelejteni, ami erre történt. Két kezét felemelte, mintha valamit eltávolítana magától: a feleletet, vagy az internálás gondolatát? ... azután nagyon szomorú s egyben irányomban résztvevő arcot vágott és csak annyit válaszolt:

— O, ça!...

Ebben minden benne volt. Meghajoltam a francia tisztviselő előtt s azzal a gondolattal távoztam, hogy ez az ellenséges hivatalnok mindenestre kedvesebben viselkedett velem szemben, mint az osztrák-magyar konzulátus Párisban maradt képviselője.

Már este volt, amikor a rendőrségi épületből kijöttem. Először hazamentem, de barátaimat nem találtam otthon. Bizonyára elmentek vacsorázni. Mikor a Malherbe-ből kiléptem, az Odeon-tér felől kellemes ételszag ütötte meg orromat. Ott volt a Chope de l'Odeon, ahol régen étkezni szoktam, amikor még szabadember voltam. Gondoltam, utolsó este, mért nem ehetnék még egyszer

olyan vacsorát, mint régen? Úgyis mindegy, hogy az a pár frank zsebemben marad-e vagy nem.

Különös következményei lettek ennek a jóízű vacsorának s a félliter bornak, amelyet melléje elköltöttem. Először is rágyújtottam egy drága torpedóalakú szivarra s azután, amikor a vacsorát elvégezve kiléptem a langyos, illatos Odeon-térre, egyszerre csak elfogott a vágy valami gyöngédség és melegség után. Nem szerelmet akartam. Csak valami családiast, ahová utolsó este, ebben a nagy emberrengetegben elmehetnék búcsúzni. Szimbólumot kerestem, családomnak, szeretetteimnek, hozzátartozóimnak valamely helyettesét, ahol tudják ki vagyok, ahol, ha nem is szeretnek, legalább nem gyűlölnék, s ahol elmondhatom: „búcsúzni jöttem. Nem tudom, mi lesz velem, hová visznek. Azt az életet, amelyet most elhagyok, többé viszont nem látom. Lehet, hogy magát az életet sem. Nagy dolog az ilyesmi... Hát eljöttem legalább búcsútmondani!”

Különös érzés volt ez. És magam sem tudom miért, érzésemhez hozzátársítottam egy szőke orosz lány képét, aki anyjával egyik bd. St. Michel-i szállóban lakott. Két év előtt többször összejöttem velük Nogeant sur Marneban. Leeresztett, sötétszőkehajú, szelid kékszemű lány; nagy fehér orosz agárral járt mindig, Chopin-t zongorázott és ismerte a francia lírikusokat. Pogány és Dózsa jóban voltak velük s az ő révükön ezekben az izgalmas napokban egyszer én is összekerültem a lánnyal.

Bizonyára elcsodálkoztak, amikor csokorral kezemben beállítottam hozzájuk. Kissé szomoruan, de melegen és sokáig elbeszélgettünk. Azután felálltam és megindult hangon búcsút mondtam. Talán ezen a megindultságon is csodálkoztak, vagy félremagyarázták. Nem tudom. A kislány meleg, vékony keze megremegett az enyémben. Lehet, hogy valamit megérezett abból, ami bensőmben lefolyt.

Tíz óra után érkeztem haza. Fejemben a holnapi hajnali utazás motoszkált. Mme Azas még az üvegajtós irodában dolgozott. Elkértem számlámat és csak akkor döböntem meg, mit csinállok, amikor az asszony számolni kezdte a napokat. Hátha nem lesz miből kifizetni és

mire való egyáltalán a számlát kérni? Hiszen az asszony maga mondta, hogy szívesen vár... Mindegy. A fényűző vacsora után nagyon belejöttem a régi, boldog szokásokba!...

Éppen félfrank maradt zsebemben, mikor a számlát kifizettem, mint a mozgósítás napján a kis breton fürdőben. Nem törődtem vele. Annyira nem sejtettem, mi vár rám, hogy azt sem tudtam, vajjon nem olyan nevetséges pénzt vinni magammal, mintha az öngyilkos, mielőtt a halálba indulna, megnézné tárcáját, hogy van-e elég pénz nála?...

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

II.

PERIGUEUXI KARANTÉN

I.

Másnap hajnalban felzörget a szállodásné. Valami szépet álmodhattam, mert olyan volt az érzésem, mintha lelkem langyos, illatos tóból merült volna fel. Még örzöm az álmot, de az öntudat kezd már meggyűlni bennem, azután a napfényre egyszerre ráborult a sötét gondolat, hogy háború van s nekem utaznom kell ismeretlen sors felé.

Soltész Gyulával, Németh Andorral kilépünk a Malherbe kapuján. Még egyszer végignézek a kis alvó uccán. Hányszor jöttem rajta daloló lélekkel haza s mily jelenszerű volt itt minden ház, minden bolt számomra! Itt él még csellóm sóvárgó hangja, a hallgatag uccai kép láthatatlan tükrében őrzí a feketehajú, szép déli lány arcának fénylő sápadtságát, csípőjének ringását, akivel egyszer itt szerelmes hónapokat töltöttem. Itt van csak pár lépésre a Luxembourg-kert, nagyratörő álmainak napfényes színfala... Hogy is ereszthet el így némán minden? Hogy is tudok elszakadni, hátatfordítani mindennek anélkül, hogy egyszer visszanéznék?

A Gare d'Ivry Páris egyik teherszállító állomása. Az első vágányon vár már ránk az állatszállító kocsik hosszú sora. Sokan álldogálnak a vasuti kocsik előtt s méregetik a magasságot, ahová mászniok kell. A széttolt ajtószárnyak résén át sötétség ásit ki és sápadt arcok körvonalai láthatók. Mégis rá kell szánni magunkat, hogy valamelyik kocsiba felmászunk. Bizonyára nem fényűző utazás lesz ebből, de nem csodálkozunk rajta, hogy a nagy felfordulás napjaiban nekünk csak ilyen állatszállító kocsik jutottak, amelyben sem szalma, sem padok nem voltak.

Vonatunk csak délfelé indult el.

Ahogy kiérünk az állomás sötét épületéből, a beáramló világosság útitársaink árnyékalakjaiból is eleven embereket fest ki. Lehetünk vagy harmincan; így érthető, hogy nekünk a résnél csak szűken jutott hely. Legtöbben németek. Köztük két teljes család, öregszülőktől kezdve felnőtt fiukon és lányokon át egészen kis, még iskolába sem járó gyerekekig. A franciákhoz való hasonulás érdekesen figyelhető meg rajtuk. A szülőknek még jellegzetesen bajor öltözetük van s ilyen egész utifelszerelésük. A kisgyerekek már tiszta párisi gosse-ok.

Ahogy elindult a vonat, elkezdenek enni. Ha nem volnának fagyos, aggodalmas hangulatban, azt hinné az ember, hogy kirándulásra indulnak. Általában az utasok kedélye levert. Csak egy festettarcú bécsi lány nem tudja a gyászos némaságot elviselni. Hol francia, hol bécsi dalokat énekel. Kis kézitáskája tele van a legkülönbözőbb hangszerekkel, majd okarinót, majd szájharmonikát vesz ki belőle. A német családapákat bántja a lánynak szentségtörő vídamsága. De kis gyermekeik élvezettel csüngnek tréfás arcjátékkal kísért mutatványain, amelyek valószínűleg valamelyik párisi külvárosi zenés kávéház műsorán szerepeltek.

A lánynak jókedve azonban nem tartott sokáig. Este felé mozgolódás támadt, hogy az utasok olymódon helyezkedjenek el, amivel az éjszakai pihenés kérdése úgy, ahogy megoldást nyerjen. Kiderült, hogy a kocsi mélyén három tiroli munkás egymásra rakott kofferjeivel tulságosan nagy helyet kerített el magának. Mikor ki akarták őket szorítani törvénytelen előjogaik várából, arra hivatkoztak, hogy beteg embernek adtak maguk között helyet, akire nagyon kell vigyázni. Az elégedetlenek nem akartak ebben hinni. Erre a tiroliak szétrakták kofferjeiket úgy, hogy kabátokon, kis csomagokon végignyúlva fiatalember lett láthatóvá, akinek sovány arca valóban falfehér volt s fáradt szemhéját alig bírta felemelni, amikor az emberek kíváncsian nézegették.

A festettarcú bécsi lány is közelebb lépett a beteghez s egyszerre csak meglepetéssel kiáltott fel:

— Bist du nett, Rudi?

A beteg arcán halvány mosoly suhant át. A bécsi lánynak több sem kellett, embereken, koffereken törte magát át hozzá, mellé térdepelt, csókolgatta, kényelmesebbé rendezte fekvőhelyét s azután szép lassan kivette Rudiból, hogy mi baja volt, hogyan került ebbe az állapotba?

Kiderült, hogy Rudi pincér volt abban a kávéházban, ahol a bécsi lány kasszirnö és mindenes-művésznőként szerepelt. Minthogy Rudi is bécsi volt, a honfitársak között bensőbb viszony fejlődött ki. Rudi két hónappal ezelőtt jobb állást kapott, a lányt még néhányszor meglátogatta, de azután egyszerre csak eltűnt. Az történt vele ugyanis, hogy biciklijével együtt egy autó elütötte. Súlyos sérüléseket és agyrázkódást kapott. Mikor a háború kitört, kítették a kórházból. Azután a lakásán feküdt, de tegnap két detektív megjelent nála s azt a parancsot adta, hogy menjen ő is Perigueuxbe.

Mindnyájan sajnálkoztak rajta, kikeltek a hatóságok ellen. Mások a hatóságok viselkedéséről még külön dolgokat tudtak. Megindult az általános beszélgetés, az utitársak között bensőségesebb hangulat alakult ki. Egyik német apa még szárdiniáskenyérrel is megkínált. Szívesen éltem vendégbarátságával, mert tegnap esti fényűző vacsorám óta nem ettem.

A széttolható ajtószárnyakat olyan szélesre nyitottuk, amennyire csak lehetett úgy, hogy arcomon éreztem az éjszaka szellőjét, hallottam titokzatos hangjait s a nagy, megnyugtató égbolt felettem virrasztott, amikor elaludtam. Enélkül bizonyára be sem tudtam volna szememet húnyni.

Egyszer egy állomáson arra ébredtem fel, hogy valaki kézilámpással világít be a kocsiba. Kedvesen csengő női hang kérdezte:

— Avez-vous de petits bérés?...

Vörösskeresztes hölgyek tejet, kenyeret osztogattak a gyerekeknek. Ez a gyöngéd hang azután tovább szállt velem, s még sokáig ott muzsikált fülemben, amíg újra elaludtam.

*

Másnap este hat óra felé megérkeztünk Perigueuxbe.

Csak itt derült ki, hogy mi történt velünk. Párisban önszántunkból felültünk a vonatra azért, hogy a perigueuxi állomáson letartóztassanak. A falragaszok fenyegetései és a semleges államba való szállítás ígéretése, az igazoló rendőrhatalóságok nyers fellépése, mindez azért történt, hogy rendőri, vagy csendőrségédkezés nélkül magunktól menjünk el internálási helyünkre, ahol a helyi rendőrhatalóságok letartóztattak, őrizetbe vettek.

Perigueux állomása meg volt rakva katonákkal, akik feltűzött szuronyal vártak ránk. Vonatunk előtt kigyúltarcú, verejtékes, kövér ember szaladgált izgatottan, fehér vászonnadrágban és fényes, kopott frakkzsakettben. A perigueuxi rendőrfőnök volt. Kiadta a rendeletet, hogy a nőtlen emberek álljanak fel külön négyes sorokban. Mindnyájunknak fel kellett vállunkra venni csomagunkat. Két jólöltözött férfinak azonban akkora utazóládája volt, hogy azt két ember sem tudta volna beszállítani. Az egyik a kezdőbetűk felett ötágú koronát pillantottam meg. Ebből is, meg tulajdonosa angol divatú öltözködéséből mindjárt arra gondoltam, hogy a két úr magyar.

A rendőrfőnök és a segédkezésre beosztott polgári rendőrközegek fejcsóválva álltak meg egy pillanatra a nagy utazóládák előtt.

Egy katona gúnyos nevetéssel jegyezte meg:

— Ezek a disznók, úgy látszik, koporsójukat is magukkal hozták.

Azt hitték, nem értünk franciául, mert különben alig hiszem, hogy olyan durván beszéltek volna rólunk. Úgy döntöttek, hogy aki maga nem bírja és pénze van, csomagját szekérré teheti. A szekér hamar megtelt táskákkal és kosarakkal.

Szomszédunkban sorakoztak a családos emberek. Asszonyok, gyermekek, férfiak. Ezek, úgy látszik, külön helyre mennek. Az ilyen csoportokból alakultak később a családi internálótáborok, ahol a bánásmód általában emberségesebb volt. Családi táborba kerültek azok a nőtlenek is, akiknek összeköttetések voltak.

A pályaudvar megtelt kiáltással, zajjal, izgalommal.

A csomagok felrakása, a csoportokbaállítás nem ment olyan könnyen. Egyesek búcsúzkodtak is. A bécsi lány zokogva borult a fehérarcú Rudira. Voltak más jó ismerősök is, felnőtt testvérek, akik itt búcsúztak egymástól hosszú időre, vagy örökre.

Végre kialakult a rend, elcsitult a zaj. A tisztek vezényeltek. A katonák gyors léptekkel elébünk, mögénk álltak és oldalról egyesével is bekerítettek.

Pár pillanatig olyan csend volt, hogy az állomásépület előtt várakozó tömeg zsvaja behallatszott. Ez a különös, izgalmas zaj a pályaudvaron beállott csendet még jobban fokozta. Ebből tudtuk meg, hogy a város közönsége várakozik ránk. Nem volt kellemes érzés s amint észrevettük, a rendőrségi embereket is izgatottsággal töltötte el.

Megparancsolták, hogy induljunk. A rendőrfőnök szőrös, lilaszínben játszó kezével intett, hogy gyorsan menjünk.

Óriási zsvaj, kiáltozás fogadott az állomáselőtti kis téren. A tér s a belényiló ucca tömve volt férfiakkal, fekete ruhás asszonyokkal és gyerekekkel. Szidalmak, kövek röpöködtek felénk. Aki közel ért, az esernyőjével, botjával felénk vágott. Egészen érthetetlen volt ez a gyűlölet. Hiszen arról volt szó, hogy Párisban élő és dolgozó embereket, átutazó turistákat hoztak ide s ez a tömeg olyan gyűlöléssel fogadott bennünket, mintha a harctéren fogtak volna el, vagy kémkedésen csíptek volna rajta.

Kődobások, ütlegek és köpések árán átestünk a ránk várakozó tömeg nagyobbik felén. Akik az uccaszélen álltak, vagy kísérőkül hozzánk szegődtek, megelégedtek a kiáltozással. Egy szép fiatal lány magából kikelve, lihegve szaladt mellettünk, ökölbe szorított kézzel fenyegetett s egyik kísérő katonától izgatottan kérdezte:

— Hová viszik őket? Csak nem adnak enni nekik?

A katona vigyorogva felelt:

— Nom d'un chien! Hogy is gondolja, hogy majd még etetjük. Mind lepuffantjuk őket.

A lány tapsolt, majd mikor észrevette, hogy nézem, friss, hamvas arcát eltorzította és felém köpött...

De megérkeztünk rendeltetési helyünkre. A fogad-

tatás után igazán nem csodálkoztam volna, ha egyenesen a legsötétebb börtönbe zárnak. Kis uccában álltunk meg. Minthogy a hátsó sorokban voltam, néhány percig a várakozás izgalma töltött el, hogy vajjon hová ivsznek? Először magas, vaskerítés felett nevet pillantottam meg. Dépôt Laës. Aranybetűkkel volt írva, tehát aligha lehetett valami börtönnek neve. Nemsokára azután megtudtam, hogy kiürített autógarázsba helyeznek el. Mire mi, a hátsó sorokban lévők, az udvarra érkeztünk, az épületnek már csak a padlásán volt hely.

Facsigalépcsőn, sötét, kellemetlen szagú helyiségbe mentünk fel. A padlóra hintett szalmán hetvenünknek kellett fekvőhelyet keresnünk. Magyar tanártársaimmal lecsaptuk táskáinkat s fulladozva menekültünk a helyiségből, amelyet percek alatt por és szalmatörmelék töltött meg, amíg mindenki helyet keresett magának.

Lementünk az udvarra. Az alattunk lévő raktárhelyiségnek uccára nyíló nagy ablakai voltak. Jól járt, aki ide került, bár a zsúfoltság itt még nagyobb volt, mert benne nyolcvannál többet helyeztek el.

A hosszú, keskeny udvar végét kőfal zárta el. A kőfalnál kút állt, ettől balra a pince lejárata. A pince felett volt még egy helyiség, ahol a gépek, dolgozóasztalok álltak. Ide nem volt szabad bemenni.

Tanácsalanul, kétségbeesve jártunk mindenfelé. Amit első pillanatra láttunk, az nem sok reményt nyújtott arra, hogy százötvennél többen csak kissé türehetően is el tudjunk helyezkedni. Az udvaron egymásra rakva vas- és pléhlemezek feküdtek. Ezekre legalább rá lehetett ülni.

Közben az udvarra kikészített asztalnál a rendőrfőnök és emberei foglaltak helyet. Fel kellett vonulnunk mindnyájunknak, hogy bemutassuk igazolópapirjainkat. Kihirdették, hogy minden igazolványt nyújtsunk be, mert később átkutatnak s ha valamit találnak nálunk, szigoruan megbüntetnek.

A párisi Akadémia alrektorának engedélye volt nálam, ami párisi középiskolák látogatására hatalmazott fel, Jean Royère-nek, a Phalange szerkesztőjének ajánlólevele, kiürítési cédulám s végül a magyar kultuszminisztérium fran-

cia nyelvű hivatalos írata, amelyben a francia hatóságoktól támogatást kérnek számomra, minthogy a franciamagyar kulturális érintkezések tanulmányozására jöttem Párisba.

Egy marékkal odaadtam mindent. A vörösorrú commissaire belenézett írataimba, fejével bólogatott, mintha az a világ legtermészetesebb dolga lett volna, hogy ezekkel az íratokkal az ember ide került. Én pedig úgy éreztem, hogy odaadtam múltamat, odaadtam mindent, ami idáig másoktól megkülönböztetett, esetleg föléjük emelt. Én is egyszerű ember lettem, akárcsak azok a csavargók, vagy polgári büntetésüket leült ellenséges alattvalók, akiket börtönükből való szabadulásuk után velünk együtt zártak be ide.

Az udvar egyik starkából kellemes ételszag terjengett felénk. Két napja csak azt a szardiniás kenyeret ettem, amivel a bajor családapa megkínált. A hívogató ételszagnak nem tudtam ellenállni és odamentem én is, ahol számunkra a vacsora készült.

Hatalmas üstben kis, kövér, borzashajú asszony borsót kevert. Karjai pirosak, rövidek voltak. Szinte csodaszámba ment, hogy ilyen rövid karral, miként tudja forgatni a hosszú fakanalat. Arca ki volt gyúladva, ősz haja homlokára csapzott. Nem volt rokonszenves, vagy jóindulatú jelenség, mégis tekintettel a fontos műveletre, amit végzett, oly epekedéssel néztük, mintha őt akartuk volna felfalni.

Nyolc felé készen volt a vacsora. Mindenki a kis kövér asszony elé járult, aki egy-egy kanál borsót mért ki. Én újságpapiroost vittem oda, mert a kezemben mégsem tudtam volna tartani a forró főzeléket. Hatalmas adagot kaptam, azután leültem egy rozsdás vaslapra és mohón, senkire sem nézve, egyenesen a szájamba habzsoltam a párolgó, ízes eledelt, amelyben még egész, zöldes színű borsószemek is voltak.

Vacsora után felmentem a padlásra és anélkül, hogy eltűnődtem volna különös sorsomon, minden gondolat és érzés nélkül kis kézitáskámra hajtottam fejemet és mélységes álomba merültem.

*

Másnap kora reggel nyakfájással és dideregve ébredtem fel. Jóllehet felöltözve, őszikabátosan aludtam, mégis fáztam. Az éjszakák erre hűvösesek voltak, a nappalok annál melegebbek. Alvótársaim már majdnem mind mozgolódni kezdtek. A padlásnak ajtaja volt az udvar felé. A fény és friss levegő innen jött be. A helyiségnek ez a része most nagyon le volt foglalva. Az emberek itt borotválkoztak és fésülködtek.

Mi mindahárman nyitott szemmel, szótlánul néztük a képet. Egyik tanártársam sírva fakadt. Valóban dermesztő érzés volt arra felébredni, hogy hideg padlón, vékony szalmarétegen fekszünk, durva, piszkos és kíméletlen emberekkel összezsúfolva, a gyűlöletnek kegyetlen légkörében, ellenséges katonák őrizete alatt.

Mindenekelőtt friss víz után vágyakoztunk. Az udvar végén volt egyetlen kút, itt sorba kellett állni, amíg az ember hozzá jutott, hogy megmosakodhassék. Ugyancsak queue-t kellett csinálnunk (a francia a sorbaállást ezzel a kifejezéssel jelöli: „faire la queue“) az egyetlen mellékhelyiség előtt. Beletelt három órába, amíg a két dologgal végeztünk. Dehát időnk volt bőven.

Kilenc felé melegen sütött a nap az udvarra. Mindenki kint tartózkodott úgy, hogy alig lehetett mozogni. Társaink legnagyobb része német, vagy osztrák munkás volt. De nem a jobb fajtából. Sok tirolai építőmunkást láttunk köztük. Az első pillantásra az ember nem a legkedvezőbb benyomást nyerhette. Lassan azután tájékozódást szerezünk. Mindenekelőtt a magyarok érdekeltek. Az a címeres, nagy utazó láda, amely tegnap az állomáson feltűnést keltett, valóban magyará volt. Tulajdonosa előzékeny, kedves bácskai fiú, mindjárt a kútnál megismerkedett velünk. Dudás Emilnek hívták, Bleriotnál tanulta a repülést. Zentából került Párisba. Mondta, hogy két barátjával van itt, az egyik Fenyvesi József nevű mérnök, aki már évek óta dolgozott egy párisi gyárban és a másik egy átutazó ügyvéd, aki Amerika felé menet csak pár napot akart Párisban tölteni.

A három magyar felfedezése nagy örömet keltett. Volt azonkívül egy Mihály nevű magyar paraszt is velünk, akit

egyenesen a magyar Alföldről ültetett át Barnum a cirkszok nemzetközi életébe, mint betyárlovast. Mikor elnehezedett, bútorszállító napszámos lett belőle.

A következő napokban felfedeztünk még két magyart. Az egyik Boromissza nevű műasztalos volt, aki harminc éve dolgozott Neuillyben. Francia asszonnyal élt együtt, akitől már tizenegy törvénytelen gyermeke született. Éppen a háború kitörése előtt akarta elvenni, minthogy feleségi hivatásának oly szapora igyekezettel felelt meg, de a szerelmesek egybekelését a nagy felfordulás megakadályozta. Így hát Boromissza nőtlennek számított, mint ilyen került a mi csoportunkba. Boromissza magyar beszédét sűrűn keverte francia szavakkal.

A másik „magyar“ még kevesebbet tudott nyelvünkön. Csak szülei voltak magyarok, de ő már Párisban született és francia iskolában tanult. Jóformán a nevét sem tudtuk meg. Minthogy kitűnően beszélt franciául, hamar beosztották az adminisztrációs irodába, ahol szükség volt segéd-munkaerőre. Tekintettel arra, hogy békében pincér volt, az élelmiszerek mellett kapott beosztást.

Tíz óra felé az udvart ellepő internáltak tömegén keresztül utat tört magának az adminisztrátor. Bicziklin érkezett, ennek megfelelően sapkát hordott s a nadrágját alul két nikkelezett csatt szorította össze. Arcát nem láltuk rokonszenvesnek. Állandóan ráncbaverődő homloka alul apró, szűrős szemével gyanakodva nézett jobbra-balra, mintha attól tartott volna, hogy ez a „canaille“, amelyen át kellett fúrnia magát, egyszer megfojtja, vagy eltapossa. Látszott rajta, hogy megkönnyebbül, amikor a raktár ajtajához ér. Itt vártak már rá az elzászi könyvelő és a magyarul már nem tudó zsidó pincér. Az elzászi könyvelőnek tartózkodási engedélye volt Perigueuxben, ő csak a hivatalba járt be. A pincér viszont szabadon járt-kelt s a másik két civilfogoly-táborba is irányította az élelmiszerek szállítását.

Mindezt napok múlva tudtuk meg. Kiderült, hogy az adminisztrátor személyi ügyeinkkel nem foglalkozik. Őt csak az élelmezéssel bízták meg s azért járt be a Dépôt Laës-be, mert ennek a pincéjében raktározták el mindahá-

rom fogolytábor élelmiszerkészletét. Nekünk a raktár és az iroda közelébe sem volt szabad menni. Az első időben kiváltságot csak egy nagyon kellemetlen külsejű, magát szobrászművésznek mondó német ember élvezett. Ez érthető okokból beleszeretett az adminisztrátor ragyás, kiálló csontú ábrázatába s mindenáron márványba akarta örökíteni. Nem tudom, hogy a „műzsájával“ hogyan intézte el ezt a művészetellenes merényletet, mi azonban ettől a pillanattól fogva még jobban utáltuk. Különben is volt benne valami, amire a francia azt mondja, hogy „louche“. Az arca olyan volt, mint álarc s bajusza, mintha fényes, verejtékes bőrére rá lett volna ragasztva. Nagy pápaszeme paravanja volt, mely mögé igyekezett elbújni és az üvegen át megnagyobbodott szemei is úgy tágultak, úgy lobogtak, úgy készültek eltűnni, mint búcsúzó fény. Alatomosságára talán az is felhívta a figyelmet, hogy bár gyakorlatos kiejtéssel, de csak franciául beszélt, még honfitársaival is. Rudi, az eltaposott bécsi pincér, aki a perigueuxi napfény gyógyító ereje alatt szemmel láthatólag kezdett rendbejönni, azt mondta a szobrászról, hogy barátnője a perigueuxi állomáson búcsúzásuk pillanatában rámutatott a német szobrászra és azt súgta fülébe: „Ettől az embertől óvakodj!“... Ez a mondás, mint valami penetráns illat, rajta maradt a szobrászon, akiben senki sem bízott, akinek senki semmit sem hitt el, bár fényképeivel állandóan igazolni akarta, hogy milyen nagy műterme, milyen előkelő megrendelői, milyen hatalmas szobrásztervei voltak...

Egy napon az adminisztrátor márványszobra elkészült s a német szobrász ugyanakkor engedélyt kapott a városban való lakásra. Egész internáltságom alatt erről az egy emberről gondoltam, hogy a háború előtt talán kémkedett, vagy legalább ezzel is megpróbálkozott. És ez az ember az első volt azok között, akik a francia hatóságoktól kedvezményt kaptak.

Egyébként különösen az első napokban úgy a hatóságok, mint a város lakossága részéről a gyanú s a gyűlölködés, amelynek megérkezésünkkor oly visszataszító jeleit láttuk, ha lehet mondani, még fokozottabb mértékben nyilvánult meg. Az oka ennek a boche-gyűlöleten kívül

bizonyára abban is rejlett, hogy mindnyájunkban kéme-
ket gyanítottak. Esténként a város csőcseléke körülvette
a helyiséget, ahová zárva voltunk s azzal szórakozott,
hogy szidott, piszkolt benünket s köveket dobott az épü-
letre. Az uccától magas vaskerítés választotta el az udvart.
A kerítésen túl állt az őrs s bent az udvar elején lévő kis
épületben az őrség. Őrizni tehát őriztek bennünket, de
állandóan olyan hírek jártak, hogy a város lakossága meg
akarja ostromolni a Dépôt Laëst s bennünket fel akar kon-
colni. Lehet, hogy ezeket a híreket csak a hatóságok ter-
jesztették megfélemlítésünkre s hogy elvegyék kedvünket
a szökési kísérletektől.

Tény az, hogy kövek repültek hozzánk éjszaka ide-
jén és különösen kellemetlenek voltak a sebesültek látoga-
tásai, akik bepólyált lábbal, vagy kézzel jöttek ablakunk
elé, fenyegetőztek, előadást tartottak arról, hogy a néme-
tek fűrész-szuronyt használnak, hogy az elesettek csont-
jából szappant főznek, s egyéb hasonló borzalmasságokat
emlegettek. A szónokló sebesülteket járó-keelők vették kör-
rül, zúgtak, morogtak s az izgató beszéd végén közáport
zúdítottak épületünkre. Különös volt, hogy a hatóságok
tűrték az ilyen jeleneteket.

Ami minket illet, mi igazán nem gyűlölködtünk eb-
ben az időben a franciák ellen. Felemlíték egy tényt, ame-
lyet mi magyarok már akkor elítéltünk, de ami elég jel-
lemző: a német internáltak maguk között gyűjtést rendez-
tek a francia sebesültek javára. Nem az emberséges gyűj-
tésrendezésben volt a hiba, hanem abban a szolgai szellem-
ben, ami ebből kitetszett. Ezt a gyűjtést azután megírták
a helyi francia lapok, ugyanakkor, úgylátszik, felsőbb uta-
sításra, megírták végre azt is, hogy mi nem vagyunk ké-
mek, bennünket nem fogtak el a harctéren, hanem egy-
szerű munkások s olyan átutazó idegenek vagyunk, aki-
ket a háború iderekesztett. Azóta a Laës-raktár körül az
ellenséges tüntetések jórészt megszűntek.

Nekünk magyaroknak, köztünk legalább is azoknak,
akiket a franciák iránt való rajongás hozott ki Párisba, a
háború elején a német militarizmus mindennél gyűlölete-
sebbnek tetszett. Ezt okoltuk a háború miatt, borzasztóan

fájlaltuk, hogy miatta mi magyarok is háboruba keveredtünk, akiknek az egész ügyön csak veszíteni valónk volt. A francia diplomácia és sajtó oly meggyőzően dobta bele a világ köztudatába, hogy Franciaország a népek szabadságáért és a demokráciáért háboruskodik, s ugyanakkor a németek támadó brutálításának áldozata, hogy magunk sem tudtuk tagadni a „francia igazság“-ot s igazi lelki gyötrelmeket okozott, hogy mi ellenük harcolunk. Ez a naiv hit sokáig azt sem láttatta meg velünk, hogy „a népek szabadságáért küzdő“ francia kormány milyen embertelen szenvedéseknek tesz ki bennünket, akik a nagy felfordulásnak igazán legártatlanabb áldozatai voltunk.

Később azután kezdett leesni a hályog szemünkről. Beláttuk, hogy ha nekünk osztrák-magyaroknak nem volt nyernivalónk a világháborun, ugyanúgy a németeknek sem volt. Az a bizonyos „német militarizmus“ csak védekező kardcsörtetészámba mehetett s alapjában véve nem volt egyéb szerencsétlen viselkedésmódnál, amelybe Németországot a francia diplomácia valósággal beugratta, hogy azután majd mindent erre a militarizmusra foghasson. Németország már jóval a háború előtt be volt kerítve... Visszaemlékeztem Poincaré választására két évvel a háború előtt. A párisi nép már akkor, fülem hallatára kiáltotta: „C'est la guerre!“ És Poincaré közvetlenül a háború előtt is nem Oroszországban tárgyalt?... Lehet, hogy ők még egy-két évet várni akartak, de a nagy, inkább diplomáciai haditerv már meg volt s azt a számításuknál korábban kitörő világháború alatt, ha bizonyos késedelmezéssel is, de megvalósították. Berchtolddal úgy játszottak, mint bábuval, Németországot gyűlöltté tették az egész világ előtt, s még a magyarokat is — „ces prussiens de la Double-Monarchie“ — úgy állították be, mint háborura szomjazó, vad, kötekedő népet.

Mindezt lassan egészen világosan láttuk. A francia militarizmus szemünk előtt bontakozott ki. Láttuk és éreztük magunkon, hogy mit mondanak kifelé, s mit tesznek befelé. Lelki szenvedéseknek és tanulságoknak nagy iskolája volt a fogság. Perigueuxben azonban anélkül, hogy tudtuk volna, csak a kezdet-kezdetén álltunk. Hacsak meg

is sejtjük, hogy öt évig maradunk így, megőrülünk, vagy öngyilkosok leszünk. Egyelőre minden gondunkat az foglalta le, hogy hírt tudjunk adni hazulra, valahonnan, valamelyik semleges állam osztrák-magyar követségétől gyorssegélyt kapjunk s valahogy el tudjuk ütni az időt reggeltől-estig, ami a fogság kezdetén kitölthetetlen hosszúnak látszott.

*

A francia hatóságok százötvenünket bezsúfoltak két üres raktárhelyiségbe, a padlóra szalmát szórtak, az udvaron felállítottak nagy üsttel egy kemencét, melléje beosztották a szakácsnőt, a helyiség uccára nyíló kerítését és ajtaját elállatták őrséggel, azután ránkcsukták az ajtót s azt mondták: „*q u' ils se débrouillent!*...“ Megint kényelmes közszólam, ami annyit jelent: igazodjanak el egymás között!...

Mi természetesen először nagy zavarban és összeviszszaságban éltünk. Mintha csak felnőtt korunkban születünk volna a világra s meghagyják, hogy no most éljünk. Éltünk volna szívesen, de nehezen találtuk meg a nyelet, amelynél fogva ezt az életet kézbe lehetett ragadni.

Mindenekelőtt az evés, mosakodás és egyéb fizikai szükségletek körül uralkodott a legnagyobb fejetlenség. Az első ember, aki új életünkben rendet tudott teremteni, nagy tekintélyre tett szert. Őszülő, császárszakálás, kedvesen kékszemű porosz munkás vette kezébe a kezdeményezést, aki a polgári életben szűcs volt, de valószínűleg hosszabb ideig katonáskodott is, mert a tömegélet szükségletei és kormányzása iránt nagy érzéssel rendelkezett.

A porosz mindenekelőtt pléhvödröket és merőkanalakot szerzett az adminisztrációtól. Csoportokba osztotta az embereket s minden csoport mellé kiszolgálókat rendelt. Ezek a kiszolgálók hozták a csoportokhoz az ételt, ami ebédkor marhahúsból és levesből, este pedig főzelékből állott. A táplálkozás ellen perigueux-i korszakunkban kifogást nem emelhettünk. A kenyér is ízlett és kaptunk bőségesen. De meg is kell jegyezmem, hogy Délfranciaországban az élelmiszerek még a háború elején is alig kerültek valamibe és minden bőségesen volt. Emlékszem, hogy

a pénzzel rendelkező kiváltságosok egy liter borért 40—50 centimeot fizettek és 10 centimeért annyi körtét, vagy almát lehetett kapni, hogy egy ember meg sem bírta enni. Az őrizetünkkel megbízott katonák két-három tál ételt is kaptak. Hozzánk képesten úgy éltek, mint kiskirályok. Egyszer egyik lesültarcú, jókedélyű, szépszál ember, mikor ebéd után az üres tányérral a padlás felé látott távozni, megsajnálta és ebédjéből egy fogást üres tányéromba döntött. Soha még ilyen jóízű dolgot nem ettem. Olyan volt, mint nálunk a húsos laska s akkora adag, hogy Némethet és Soltészt is megkínálhattam belőle.

Az étkezésekben tehát a császárszakálás porosz rendet teremtett. A városból behoztak két hosszú asztalt, amely-nél többen elfértek, de a legnagyobb rész az udvaron heverő pléh- és vasdarabokból maga alkotott magának széket és asztalfélét. Kaptunk tányért, kanalat és poharat. Étkezések után pedig csoportonként kellett az edényeket felmosogatni. Legkellemetlenebb munkák közé tartozott az ételmaradványokkal teli nagy üstnek a kimosása, amittől egészen fekete lett az ember. Ezt a munkát, amit franciául *corvée*-nak hívnak, kezdetben mindenkinek vállalnia kellett, később azonban elnézték, ha valaki pénzért más internált társát állítja be. Amint a fogság későbbi idején hallottam, a bordeauxi kaszárnyában, az ott ideiglenesen internált F. gróf osztrák-magyar miniszterrel a katonák szándékosan a legpiszkosabb munkákat végeztették. „Où est le ministre?” — kérdezték nevetve, seprőt nyomtak kezébe és azután vitték a mellékhelyiségbe, hogy kitisztítsa.

A császárszakálás porosz az internáltak között nagy tekintélyre tett szert és ezért elnevezték *colonel*-nek. A „colonel” a szakácsné révén az adminisztrátor közelébe is tudott férközni. Az étkezésekhez szükséges anyagot lassanként mindig ő vette át, mert vele lehetett okosan beszélni, míg az öreg szakácsné analfabéta volt. Ebből a helyzetből az következett, hogy az adminisztrátor inkább szeretett érintkezni a colonellel és a francia szakácsnét a Dépôt Laësben lassanként rossz szemmel kezdte nézni. A colonel megmagyarázta az adminisztrátornak, hogy kido-

bott pénz ennek a törpe, házsártos vén banyának fizetést adni és amellet engedni, hogy annyit lopjon, amennyit akar. A colonel ajánlt két elzászi pincért, akik a főzésre ingyen vállalkoznak, azonkívül mindent bizonyára jobban és olcsóbban állítanak elő, mint a szakácsné. Az adminisztrátor hajlott az okos szóra és egy szép napon kiadta a parancsot, hogy a szakácsné többet ne járjon be a Dépôt Laësbe. A parancs végrehajtása nem ment olyan egyszerűen, a heves vérmérsékletű vénasszony erőszakkal befurakodott az udvarra s alapos patáliát rendezett, amikor a szuronyos katonák ki akarták hurcolni onnan. Még az internáltaktól is segítséget kért. Mindenki nevetett rajta, mert nem szerették, minthogy egy alkalommal, mikor valaki a főztje ellen panaszkodni mert, mérgesen kiáltott rá:

— Az ilyen piszkos boche örüljön, hogy nem török össze a fejét, ahelyett, hogy panaszkodjék . . .

Ezuttal azonban neki törték össze a fejét. Szitkozódott, káromkodott eleget még az uccán is, ahová a katonáknak végre sikerült kivonszolni.

— Rákerül még a sor a nagyobb tolvajokra is! — kiáltotta félreérthetetlen célzással az adminisztrátorra. — És mikor köréje gyűlt az ucca népe, élénk kézmozdulatokkal magyarázta el, hogy mi történt s annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy az adminisztrátort a bocheek megfizették . . .

A szakácsné eltávolítása a colonel népszerűségét még jobban növelte. Ebben a népszerűségben osztozkodtak vele néhányan társai közül, akiket maga választott ki, hogy az étel szétosztásában segítségére legyenek. Ezek között első helyen volt egy vörös bajuszú, pápaszemes, púpos emberke, aki polgári életben szintén a szűcsmesterséget űzte. Népszerűségét azzal szerezte meg, hogy egyszer egy nála jóval erősebb tiroli munkást a kanalával úgy elvert, hogy az védelemért az őrtálló katonához szaladt. A tiroli mindig panaszkodott, hogy a púpos neki adja a legrosszabb falatokat, mert ő szűkös anyagi viszonyai miatt nem tudja „pénzelni“. Az elkeseredett tiroli egyik nap ilyen csontos húsdarabot a púpos fejéhez is vágott. A jókora falatban valóban sok csont lehetett, mert a vörös

törpe homlokán alaposan koppant. De ez sem volt rest s kanálával támadt a tirolira, míg a végén teljes győzelmet aratott rajta. A púpos ekkor kapta a „capitaine“ nevet. Egyébként jó humora volt és nyomoréksága ellenére is mindig tréfálkozott.

A másik népszerű kiszolgáló a „capitaine“ legjobb barátja volt. Ottónak hívták. Ez az ixlábú, nyúlfejű, hosszú bajuszú ember ezermestere volt a tréfának és a vidám kötekedésnek. Azt mondják, békében valamely kisebb szálloda portási tisztségét töltötte be. Mindenesetre félszeg alakja és gyér nyelvtudása miatt arra lehetett következtetni, hogy ez a hotel nem tartozott a legelőkelőbbek közé. Este, amikor a padláson már mindenki a szőnyegen feküdt, humoros cselédtörténeteket adott elő, vagy a falusi élet és semmittevés gyönyöreit festegette. Nem volt békés háziállat, amelynek hangját kitűnően ne tudta volna utánozni. Rendszeresen a pírkadattal kezdte. A madarak álomból kibontakozó, lusta, szagatott csicsergését természetűen adta vissza. Azután megmozdul a majorság, apró csirkék csipognak, az öreg kakas diadalmas rekedtséggel kukorékol, az istállóból tehénbögés hallatszik, az ólban az üres edényeken csörömpölve húzza végig orrát a disznó és elkeseredetten rőfög.

Nagy élvezettel hallgattuk Ottót. Oly ragyogó, napfényes tisztasággal támadt fel behúnyt szemünk előtt a falú s a közös hálószoba fülledt levegőjében az istállók jó meleg szagát és a kerti virágok fűszeres illatát valósággal éreztük terjengeni.

A fölébredt állatok után Ottó bevezetett benünket a falusi szobába is, ahol az öreg pár, a felnőtt fiuk és lányok, vagy a kisgyermekek keltek fel. Utánozta mind-egyiknek álomból ébredő nyöszörgését, morgását, első szavát, vagy kiáltását. Azután kivitt a mezőre, útközben libacsoportot riasztottunk fel. Szárnyacsapkodva, ijedt gárogással repültek fel a kövér szárnyasok, hogy majd mindjárt leereszkedjenek és szagatott, méltatlankodó tereferével beszéljék meg a dolgot, amíg egymást taszigálva az útszéli nádas vizébe igyekeznek. Ottó mindezeket az eseményeket csupa hanggal állította elő. Torka olyan volt, mint a bú-

vész cilindere. Egész állatseregletet tudott kihúzni belőle s ha megakadt, zengő vaslemezekkel, falécekkel, üvegdarabokkal segített magán, amelyeket a modern zenének ez a népi úttörője csodálatos leleményességgel alkalmazott előadásaiban.

Néha még éjfélkor is hangos nevetés töltötte meg a Dépôt Laës padlását, amely ezek miatt a szórakozások miatt a kényelmesebb helyzetben lévő lenti lakók szemében az irigylés tárgya lett. A falusi este ábrázolását rendszerint a macsakaszerelem bemutatása zárta be. Egyszer megtörtént, hogy a padlásablaknál, Ottó szerelmes hívására, hódításra kész, igazi macska jelent meg, amelynek zöldes parázfényben izzó szeme epekedő kéjjel fúrt két kis világító kört a padlás vaksötét szövetén. Ottónak ez volt legnagyobb, de egyszersmind utolsó sikere is.

Másnap ugyanis olyan valami történt vele, ami hosszú időre elvette kedvét a tréfálkozástól. A vörös pincér, aki megkedvelte őt, kijárta az adminisztrátornál, hogy egy délutánra, segédkezés címén, Ottó is kapjon engedélyt a városba menésre. Éppen vasárnap volt. Ottó már kora reggel hosszú, fényes ferencjózsef-kabátot, vakító fehér mellényt, fekete keménykalapot vett fel s így sétált a piszkos udvaron fel s alá, mindenkinek megjátszott előkelőséggel köszönve. Délután érte jött a fuvaros és a vörös pincér. Ottó ragyogó jókedvvel távozott. Este azután bekötött fejjel, egy kicsit még mindig becsípve érkezett haza. Ez eset óta egészen félrevonulva, szinte hangtalanul élt. Egyszerű, becsületes lelkében, amely tele volt a természet és a falusi élet vídám hangjaival, valami nagy változás történt, amelyről teljes vallomást soha senkinek sem tett. Később, mikor sebe meggyógyult, ha faggatták, csak annyit mondott: „Én becsületes német hazafi vagyok, de azért nem tudnék egy más nemzetiségűre haragudni, mert ő a maga nemzetéhez húz!...” Nagy, búsívú mozdulatot írt le karja, amikor ezeket mondta s kezével felnyúlt homlokához, mintha a kötés még mindig ott lenne és le akarna csúszni róla...

A colonel és segítőtársai nemcsak az étkezések rendjét biztosították, hanem általában igyekeztek a legkezdetlege-

sebb egészségügyi szempontoknak is érvényt szerezni, amennyire azt a piszkos és e célra fel nem szerelt raktárhelyiségek és a velünk együvé zárt csavargók, vagy zülött munkakerülők lehetővé tették. Nagy küzdelembe került például megakadályozni, hogy egyesek, ha már rászánták magukat szennyesük mosására, ne azokban a pléhvödörökben végezzék el, amelyekben az ebédet szolgálták fel. Másokat valósággal kényszeríteni kellett, hogy legalább hetenként egyszer levegyék magukról a felső ruhát, fehérneműt és a kútnál megmosakodjanak.

Mikor ezek az alapkérdések úgy, ahogy, már rendezve voltak, valamiképpen napi életünk folyása is kezdett kialakulni. Az első napokban nem találtuk helyünket, izgatottan jártunk az alsó helyiségből fel a padlásra, a padlásról le az udvarra. Lehetetlennek tartottuk, hogy csak huszonnégy óráig is ebben a helyzetben maradjunk s minden pillanatban vártuk, hogy valamely akár jó, akár végzetes fordulat áll be életünkben. Az első hét végén aztán kezdtünk ki ide, ki oda letelepedni. Előkerültek könyvek, régi újságok, mert napilapot nem volt szabad olvasni. Nekem Regniernek újságformájában megjelent *Les vacances d'un jeune homme sage c.* nagyon friss és kedves regénye került kezembe. Ezt mindjárt el is kezdtem fordítani úgy, hogy gömbölyű kőre ültem s a papirost egy asztalnak szolgáló vaslemezre helyeztem. Ez a munka pár heti elfoglaltságot adott... Mások kártyát kerítettek elő. A második hét első napján már készült sakkjáték is, melynek figuráit kenyérből gyúrta egy lengyel szobrász.

Mindenki igyekezett magának valahol aránylag csendes zúgot biztosítani, mert a rettenetes zsúfoltság a magányt, vagy a félrevonulást lehetetlenné tette.

Estefelé az udvarnak abban a bemélyedésében, ahol a kemence állott, megelevenedett az élet. A colonel hosszú asztalt szerzett és kivívta magának és a két szakácsnak a jogot, hogy két souért groggot és egy souért darab kenyeret áruljanak. A vendégek asztal mellett, padon foglalhattak helyet. A groggon kívül a kényelemnek és jólétnek érzését is meg lehetett vásárolni ezért a kis összegért. Nekem akkor még mindig nem volt pénzem és így

a kiváltságosok rendjét némi sóvárgással néztem. Egyszer, mikor először voltam Párisban, valaki némi nagyzólással a Café de la Paix-re mutatott s azt mondta, hogy ott csak milliomosok ülhetnek, mert egy fogyasztás is többbe kerül, mint amiből magunk fajta ember egy hónapig él. A groggozókat most ugyanazzal a tisztelettel teljes irigységgel néztem, mint egykor a Café de la Paix vendégeit.

*

„Zum Mittagessen!“ — tölti be az ebédre való hívás a raktár helyiségeit és az udvart. A colonel fakanállal többször rozsdás pléhlemezsre vág. Ez a gong. A kiszolgálók kanalat, vödört magasra tartva fúrnak át magukat a tömegben az üst felé, amelynek remegő födele alól pára és kellemes ételszag száll fel.

Képzeteimet szinte erőszakosan kell elszakítanom a kedves világtól, amelyet Regnier kis regényében megrajzol. Amióta a nyomorultak közé kerültem, sokszor megfigyeltem magamon, hogy álmomban, vagy merengéseimben szinte futva kószál el öntudatom elől képzeletem és valósággal erőszakkal kell visszahoznom öntudatom keretébe, mint kalickába a kieresztett kanári madarat...

Asztalom a hosszukás udvarnak hátsó részében van s a műhely falának támaszkodik. Kiszolgálónk, a púpos capitaine, vaslemezekből tákolta össze. Székül hordók és egymásra rakott kövek szolgálnak. A rend egyébként nagy nálunk. Mindenki az egy héttel ezelőtt számára kijelölt helyen ül és egymás köveit és hordóroncsait nagy tiszteletben tartjuk.

Helyemmel nem nagyon vagyok megelégedve. Egyik szomszédom ferencjózsef-szakálás kövér, tiroli építőmunkás, aki vastag téli ruháját, zöld posztómellényét, amelyen ezüst óraláncáról vaddisznófogak csüngnek le, mióta együtt voltunk, még nem vetette le. Mindennek, amit magán hordott, rókára emlékeztető bűze volt s amellet nem tudott leszokni arról, hogy ebéd közben nagyokat ne köhögjön vagy prüszszentsen anélkül, hogy elfordulna, vagy szája elé zsebkendő-t tartana. Ismeretségünk elején többször megesett, hogy a tiroli bűzoszlop éppen akkor tüszentett

be a levesembe, amikor a legnagyobb étvágyal enni készültem. Orrának ilyen végzetes megtisztulása nálam egy napi éhezést idézett elő, mert amit estére adtak, azt nem lehetett megenni, viszont pénzem nem volt, hogy külön kenyeret, vagy gyümölcsöt vásároljak. Vigyáztam is állandóan levesemre és amíg ettem, balkarommal sáncoltam el magamat a zöldmellényes tirolitól. Másik szomszédom az a bánatos szemű tirolis olasz volt, akit a capitaine kanálával úgy elagyabugyált. Sajnos, jóillatúnak ez az ember sem volt mondható s így elképzelhetően nagy küzdelmet kellett folytatnom orromnak olyan elhelyezésével, hogy a kétfelől érkező illatár mindegyikét sikeresen el tudjam kerülni.

Körülbelül szemben velem kellemesarcú, fiatal porosz pincér ült. Jó ruhákat hordott, állandóan tisztálkodott. Hamarosan megtudtam tőle, hogy jegyese francia lány. A csinosarcú, pirospozsgás fiatalemberben heves harc dúlt hazafiassága és szerelme között. Végül is szerelme győzött, még Perigueux-ban elszegődött a francia idegenlégióba. Később azt a hírt kaptuk róla, hogy mindjárt az első hónapban lelőtték.

A franciabarát, vagy amint már akkor hívni szoktuk a „francophile“ pincérrel együtt még két-három csendesebb német ült asztalunknál. Azok is franciabarátok voltak. Az egyik húsz-huszonkét év körüli fiatalember, aki Párisban valamely üzletben dolgozott, németül alig beszélt pár szót. Szülei azonban német állampolgárok voltak. Őket valamely más városban internálták, mert Párisban nem laktak együtt és így deportálásuk nem egyszerre történt. Volt még köztük két szőke, jellegzetesen németarcú ikertestvér, akik szintén csupán papiroson voltak németek, mert egyébként csak franciául beszéltek, még pedig hamisítatlan párisi argot-val. Később ezek is francia katonák lettek.

De mindegyik asztaltársam között a legérdekesebb és legfontosabb egyéniség Monsieur Jacques volt, egy vöröshajú, szeplősarcú bukovinai lócsiszár, valószínűleg román anyanyelvű zsidó. Azért mondom, hogy valószínűleg, mert mi csak franciául hallottuk beszélni. Elég jó kiejtése volt,

de igazán nem mondhatnám, hogy klasszikus francia társalgás folyt volna le étkezések alatt közte és udvaroncainak elég nagy tábora között, akik Monsieur Jacques kedvéért szintén franciául beszéltek.

A bukovinai lócsiszár sajtóságosan elhízott ember volt. Leginkább orsóhoz lehetett hasonlítani. A feje fent egészen kicsi és keskeny volt, viszont szeplős, petyhüdt orcái kezdtek dagadni, vörösen izzó, ráncoktól barázdázott nyaka már valósággal kipukkadt, míg azután vállán és főleg hátsán méretei ijesztő arányokat vettek fel, hogy majd a combokon fokozatosan lecsökkenjenek egészen a vékony lábszárakig s a kicsiny lábfejekig, amelyeknek teherhordó képessége igazán csodaszamba ment. Étkezések alatt szuszogott, lihegett, krákogott, a közös ételt fitymálta, mindennap bort ivott, feketézett, halom gyümölcsöt fogyasztott el, azután hosszú bőrszivart vett elő s miután végigropogtatta, nagy kéjjel rágyújtott. Az első mosoly mindig ilyenkor jelent meg ajkán.

Mondanom sem kell, hogy Monsieur Jacques, (amint később megtudtam, Berger Jakabnak hívták) nagyon gazdag volt. Azok az emberek, akik vele együtt étkeztek s törték a francia nyelvet, állandó napi fizetést kaptak tőle és ezért különböző szolgálatokat kellett teljesíteniök. Az egyik végezte helyette a ráeső napi munkát. A másik személyi kiszolgálója volt, amennyiben cipőjét, ruháját tisztította, laborban vizet küzdött ki számára s reggelenként ő mosta, csutakolta, mint valami kövérre hízott óriási mecklenburgi lovat. A harmadik mosott rá. A negyedik borotválta. Az ötödik és hatodik mások alól szalmát lopott számára. De volt még körülötte más is. Itt pillantottam meg először egy osztrák bankfiut, akit úgy látszik pillanatnyi pénztelensége arra vitt, hogy monsieur Jacques udvarába álljon. Öt évig voltam bezárva ezzel a bankfiuval és mindig kémlelve nézett rám, vajjon társadalmi sülyedésének e legalacsonyabb fokán észrevettem-e? Soha sem árultam el, hogy emlékszem életének erre a szakára. Miért is? Bizony magam is méla vágyakozással néztem, amikor M. Jacques ebéd után kávéval kínálta meg udvarát s ha jó kedve volt, néha két sous szivart dugott szá-

jukba. Ha életrevalóság lett volna bennem, én is szívesen elszegődtem volna, mondjuk felolvasónak, vagy levelezőnek hozzá, hogy kávé és szivart kapjak. De M. Jacquesnak erre valószínűleg nem volt szüksége s különben is alkalmam sem lehetett hosszú ideig erre, mert M. Jacques életében éppen perigueuxi tartózkodásának tizenharmadik napján nagy változás állott be, ami nem is pénzének, hanem igazán kivételesen ravasz és agyafurt észjárásának volt köszönhető.

Az eset a szalmalopásokból indult ki. M. Jacques a padláson aludt s két munkatársának állandó megbízást adott, hogy nappal, amikor nem figyelnek rájuk, a többiek-től lopjanak szalmát s az ő fekvőhelyére gyűjtsék. Így történt azután, hogy amíg alattunk porladt, gyérült a szalma, úgy, hogy sok helyen már a padló is kiütközött alóla, addig a vörös bukovinainak mind magasabbra nőtt fekhelye. Növekvő társadalmi rangját jelezte mintegy ez a szalma-piedesztál, amely méreteivel végül is alvó társai között olyan elégedetlenséget szült, hogy fellázadtak ellene s Ottó vezetése alatt széthányták a feldúzzasztott fekvőhelyet, M. Jacquesra pedig pokrócot terítettek s alatta jól elverték.

Másnap az egész Dépôt Laës tárgyalta az esetet és mindenki meglepéssel vette tudomásul, hogy M. Jacques pörüljárt. A ravasz lócsiszár láthatólag fel sem vette az esetet. Ebéd alatt kedélyesen beszélgetett udvarával, majd dupla feketét hozatott mindenkinek és munkatársaira kivétel nélkül szivart erőszakolt rá. Kövér szemhéjjai mögé rejtőző apró szemével nyugtalanul mindig csak abba az irányba nézett, ahol a kiszolgálást végző Ottó tartózkodott. Látszott, hogy valamit forral magában.

Alkonyat felé aztán kiderült, hogy M. Jacques mit eszelt ki. Hat órakor, épp úgy mint reggel tízkor, a biciklisapkás adminisztrátor minden nap átsietett az udvaron a raktárhelyiségbe. M. Jacques úgy intézte, hogy ebben az időben összeakadjon Ottóval. Felelősségre vonta az esti jelenetért. Ottó nem hagyta magát, élénk szóváltás támadt köztük, mások is köréjük gyűltek és a szót nem-sokára borotváltképpű, térdnadrágos porosz vette át, akit

Bismarcknak csúfoltak, mert állandóan nemzetközi politikai szempontból tárgyalta és vitatta a háborút és annak következményeit. Bismarck a maga nyers berlini dialektusával különösen azért szidta a bukovinait, mert ez nem akart németül beszélni. A bukovinai veszedelmes helyzetében sem állt el a francia beszédétől s mikor minduntalan kikémlelő bal szemével észrevette, hogy az adminisztrátor bejött a dépôt-ba és feléjük közeledik, egyszerre csak színlelt haraggal, pirosra gyúladt arccal kiáltani kezdett:

— Vous m'insultez, parceque je suis francophile. Eh bien oui, je suis francophile. Oui, je suis francophile!

— Tu es un salopris, un sale joupin — vágta vissza neki Bismarck és szavainak hangsúlyát M. Jacques kövér arcára mért hatalmas pofonnal növelte.

Erre természetesen csoportosulás támadt, a vörösre többen ráugortak s az adminisztrátor igazán idejében érkezett, hogy támadói kezéből kimentse M. Jacquest, akit azért bántalmaztak, mert nyíltan meg merte mondani, hogy — franciabarát . . .

M. Jaques másnap már a városban lakhatott. Asztalunknál vége volt a kávé- és szivarszüretnek, ami munkatársainak nagy fájdalmat okozott. Én azonban örültem M. Jacques megüresedett helyének, mert így prüszkölő szomszédomtól megmenekülhettem. Természetesen kellő szerénységgel és minden feltűnés nélkül foglaltam el a pénzes lócsiszár helyét, hogy asztaltársaim meg ne botránkozzanak bátorságomon, amellyel koldus létemre a nagy mecenás örökébe mertem ülni.

*

Augusztus hó végén jártunk. Helyzetünkben még mindig nem következett be semmi változás. Alattunk a szalma teljesen elporladt, újat nem hoztak helyébe. Padokról, asztalokról nem gondoskodtak. Lehetetlen volt, hogy sokáig tartson így. Valami változásnak kellett történnie, de nem tudtuk milyen irányban?

A háboru eseményeinek a franciákra nézve baljóslatú fordulatait a Dépôt Laës tetőzetén mind sűrűbben megkoppanó kődobások, az esti tüntető-felvonulások, a mind job-

ban elszaporodó sebesülteknek szitkozódásai jelezték. Hírek szivárogtak be arról, hogy Perigueux-be francia polgári menekültek is érkeztek. Újságot csak nagyon ritkán és akkor is lopva, lázas sietséggel olvashattunk. Brüsszel, Namour eleséséről tudtunk, sőt éreztük hatását annak a nagy levertségnek is, amely a Charles le roi-i csatát követő fejvesztett francia visszavonulás nyomán támadt. Az, hogy a németek csak néhány kilométerre vannak Páristól, hogy Páris veszélyeztetve van, valahogy a levegőn át jutott el hozzánk. Senki sem mondta, de mindenki és minden érezte. Mindennap arra vártunk, hogy sorsunkban fordulat áll be.

Ilyen hangulatban nagy izgalmat keltett, hogy a commissaire megjelent a dépôt-ban s mindnyájunkat összeterelt, mert arról volt szó, hogy fontos közléseket tesz.

A rendőrfőnököt az első nap óta nem láttam. Most nem frakkzsakett, hanem kék rövidkabátos ruha volt rajta. Gyér, ősz hajjal fedett koponyáján óriási zsebkendővel szárította a verejtéket. Orra és arcbőre az alkoholikus piros és lila színek minden változatát mutatta. Az alsó helyiséghez vezető két lépcsőfokra állt, mint valami emelvényre s az előtte felállított internáltak előtt halálos csendben a következőket mondta:

— Magam olvastam a leveleket, amiket írnak, mert tudok én németül is. Megvallom, hogy néha könnybelábadt szemem olvasásközben. De ma találtam két német levelet, amelyben arról panaszkodnak e levelek írói, hogy magukat itt éheztetik, hogy magukkal itt kegyetlen brutalitással bánnak. Hát ez felháborító! Csak arra kérem a jó Istent, hogy „kis fiaink“-nak is olyan jó dolguk legyen ott lent — színészi mozdulat kelet felé —, mint itt maguknak. Ezért jól jegyezzék meg, ha ezután ilyen panaszlevelet ír még valaki, egyszerűen bebörtönöztetem.

Ennyit mondott a rendőrfőnök. Nem az a fontos, életünkre kiható közlés volt ugyan, amit vártunk, de azért mégis hatást váltott ki belőlünk. Egyesek méltatlankodva törtek ki

— Mondja meg a neveket! Majd elbánunk mi velük! Ami igazság, az igazság: itt éppen nem éhezünk!...

A rendőrfőnök széles, kifelé fordított tenyérrel tolja vissza a felszólalásokat:

— Most az egyszer elnéző leszek, de a jövőben mindenki vigyázzon magára.

Távozás után izgatottan tárgyalunk a levélesetről. Csak „Bismarck“ nem akar beugorni, aki azóta valósággal búskomor lett, amióta a ravasz bukovinai lókomisszár ugródeszkának használta szabadulásához, s ragyogó fogorát széles mosolyba fűrösztve, jegyzi meg:

— És még ti hisztek ennek a kópénak? Tegnap ugyanezt a beszédet tartotta a másik dépôt-ban. Az egész csak trükk, hogy a panaszkodóknak kedvét szegje.

Majd egynéhányunkat magához közel húzva, halk hangon közölte velünk:

— Az előbb, mikor elment mellettem, hangosan kiabáltam: „Hast du schon wieder gelügt, Schweinkerl?“ — és ő meg sem fordította fejét: így tud ez németül! . . .

Szájtátva hallgatjuk a leleplezőt. Ez a Bismarck civilkorában biztosan kém volt! . . . Mert egy kémnek csak kell lenni köztünk, ha már mindnyájunkat mint kémeket kezelnek! . . .

*

Ez este én is a Dépôt Laës Café de la Paix-jének vendégei közé kerültem. A berni osztrák-magyar követség küldött negyven frank segélyt. Németh Andor is ugyanezen úton jutott pénzhez. Meghívtuk hát esti fekete-kávéra és borra magyar barátainkat. Két heti együtt-tartózkodásunk alatt mindnyájan közeli ismeretségbe kerültünk egymással.

Első látszatra talán mindannyi között a legérdekebb volt a budapesti ügyvéd. Borotvált képű, világosszöke, nagyon elegáns férfi. Párisban, a mozgósítás napjaiban úgyszólván minden tíz percben leigazoltatták. A végén is jónak látta otthon maradni internálása napjáig, mert az utcákon közlekedni amúgy sem tudott. A pesti ügyvéd a Dépôt Laës félmeztelen, piszkos emberei között a legnagyobb gonddal ügyelt arra, hogy kifogástalan tisztaságát és jólöltözöttségét megőrizze. Valóságos élete szörnyű tudata elől szép ruhadarabjaiba, selyem fehérneműibe s a régi

illatba menekült. Reggeltől-estig az udvaron sétált és angol szavakat tanult. Budapestről úgy indult ki, hogy Amerikába megy. Régi életének és idegeinek tragikus összeomlása után az Oceánon túl új útra akart lépni. Erről most egy kicsit lemaradt. A késedelmet, úgy látszik, az angol nyelv tanulásával akarta pótolni.

Pestre egyébként Felsőmagyarországról került. Visszaemlékezéseiben, elbeszéléseiben, amikkel esti társalgásainkon ő is résztvett, mindig felsőmagyarországi életéhez tért vissza. Az ottani világ furcsa, bogaras emberei, nagyokat lumpoló, éjjelizenező gavallérjai és szép lányai lassanként legjobb ismerőseink lettek.

Dudás Emil Párisban Bleriot tanítványa volt. A háború előtt alig töltött csak néhány hónapot a francia fővárosban. Ő Bácskát képviselte, amelyről szintén sok elbeszélője lehetett annak, aki társadalmi életében résztvett. Dudás ezek közé tartozott. Apja Zentán polgármester volt, anyja szerb családból származott. Dudás neve már gimnázista korában a magyar lapokba került. Valamelyik társára lőtt, vagy talán meg is ölte. Esküdtszéki tárgyaláson felmentették. A fogság folyamán ifjúságának ez a sötét epizódja méreteiben megnőtt s alakja mögé az érdekeségnek s a félelmetes titokzatosságnak fekete drapériáit vonta. A fogságba egyébként elég sok pénzzel s hatalmas utazóládájában felhalmozott nagy ruha- és fehérneműkészlettel került.

Ő is jól öltözködött, bár korántsem annyi fényűzéssel, mint ügyvéd barátja. Dudás inkább sportember benyomását kívánta kelteni. Velük együtt jött Fenyvesi mérnök, aki leghosszabb ideje tartózkodott Párisban. Szerény öltözködésű, polgári ember volt. Kemény inggallérját levette Perigueuxben s emlékszem, éveken át sem vette fel újra. Ha igen nagy alkalmakkor mégis rászánta magát, nem lehetett ráismerni. Kis alakú, inkább tömzsi ember volt. Kopaszodó fejét oldalról felfésült fekete hajával fedte. Kis angol bajuszt hordott, amelyet ha gondolkodott, vagy tépelődött, mindig húzogatni szokott. A fogság elég alkalmat adott neki erre a kézmozdulatra. Folyékonyan, fennakadás nélkül beszélt franciául. Nagyon sze-

rette ezt a kifejezést: „d'un point c'est tout“. Ebből is látszik, hogy kedvvel vitatkozott és szókincsébe sok párisiasságot kevert. Mint mérnök, a motorokban tett szert nagyobb járatosságra. A felfedező párisi magyarok fajtájához tartozott, amilyen Szilárd Ernő volt, aki Mme Curie mellett dolgozott s később barcelonai egyetemi tanár lett, vagy amilyenek készült Silbermann Jenő barátom is, aki most Nagyváradon keserű cikkekbe temeti világboldogító terveit.

Társaságunkat kiegészítette még két tanártársam, Soltész és Németh. Ma este azonban vendégünk volt még két másik magyar is: Mihály, a bútorszállító és Boromissza, az asztalosmester.

Mihály, nemzetközi pályafutása ellenére is, még mindig hamisítatlan magyar maradt. Ahogy a lenyelt pohár bor után megtörli levegőbe szűrő bajuszát, már ez a mozdulat is egyszerre köréjecsalsa az otthon-hagyott alföldi világot. Alakja megtelik és megércesedik a leszálló estében s minden mozdulata szinte szimbólikus. Nem bírja a fogságot, izmos karjait kinyújtva, szabadságért áhitoz. A nemzetközi élet s most a háború, ebbe az egészséges lélekbe is beledobta marcangoló, akaratrágó kétségeit. Szeretne újra magyar huszár lenni és verekedni a szerb ellen. De a németet épp úgy gyűlöli, mint a szerbet... Álljon be az idegenlégióba, vagy kísérelje meg Spanyolországba a szökést?...

Mihályban is harcra kél az ösztön az érzéseibe ivódott erkölccsel és nyilvánvaló előtte a lehetőség, hogy most sorsát kezébe vegye és valamilyen vágányra irányítsa, amelyen ki tudja hová száguld majd... De mindez nem lelkileg, hanem fizikailag kínozza, vagy inkább alkalmatlankodik neki, mint bolhacsípés.

MIHÁLY

Returecki rajza

Mihály barna arca, sasorra alól kikonkorodó fekete bajusza, izmos, ruganyos alakja mellett Boromissza testének fehér petyhüdségével, lelógó szőke bajuszával, ártatlan, gyermeki kék szemével nem is látszik magyarnak. Valami szláv tehetetlenség van benne.

Ezen az estén feloldódott a nyelve és elmondta, hogyan hálózta be az a francia munkáslány, akitől már tizenegy törvénytelen gyermeke van. Természetesen, ő nem tudta, hogy ez behálózás volt, minthogy jóformán semmiről sem tudott semmit. Gyalult, fúrt-faragott, bútort, koporsót illesztgetett össze, közben szaporodtak házinyúlai, (mert nagy nyúlzakértő is volt) és szaporodtak gyermekei. A fogságba, testén nagy nyitott sebekkel jött. Minden reggel piszkos rongyokba bugyolálta a sebeket. Némi borzalommal néztem, mert tőlem nem messze aludt és sebei vérbajos eredetűeknek látszottak.

Az idő gyorsan telt. Labes Fritz, a beteg Rudinak barátja, szintén bécsi pincér, aki esténként citeráján régi, kedves bécsi dalokat játszott s énekelt hozzá, már befejezte kis hangversenyét. Az internáltak mind elvonultak aludni. Az udvar félreeső zugában csak mi magyarok maradtunk s a földre kuporodva, szótlánul ültünk egymás mellett, vagy néha-néha suttogva váltottunk szót.

Az égen ragyogó holdtányér lebeg. A házat, ahol társaink alszanak, az udvar egy részét a hold kékesfehér fényvel önti el. Nagy némaság mindenfelé s ilyenkor az elhalt szavak s a lehetőségek, a ránk váró jövő megvitatása után, az éj bársonyos, illatos csendjében szembeáll velünk nyomorulttá lett sorsunk, mint valami kísértet... Hová is jutottunk?...

Sóhajtva, megrázkódva emelkedik fel a földről Mihály. Ingujja vakítóan fehérlik a holdfényben. Utána mi is felállunk, fejlőgatva indulunk a lépcső felé, amely a padlásra vezet, ahol roppan a padló a sok ember testének súlyától s elnehezül a levegő gőzölgéseiktől.

Az ajtó előtt pár lépésnyire francia katona áll. Válla felett a szuronyon megcsillan a holdfény. Először habozva állunk meg előtte. Úgy látszik, az őrségre akar kísérni. De azután jobban megnézve, észrevesszük, hogy fején ke-

pije félrebillent s állása is, minden erőltetett egyenessége, mellett, olyan apró dülöngésekkel küzd, amiket az alkohol súlya helyez a testbe.

A részeg ör, amikor elmegyünk mellette, egyszerre csak hirtelen kézmozdulattal kabátjánál fogva megmarkolja aviatikus barátunkat s a fülébe kiált:

— Fel kellene kötni a ti Vilmosotokat! . . .

Ellöki őt magától s kémselőn, huncutul ránéz, mint aki várja meglepő szavainak hatását. Majd ismét magához rántja Dudást, mutatoujját felemeli s most már csak sügva folytatja:

— . . . és melléje köthetitek, nem bánom, a mi piszkos elnökünket is! . . .

2.

Még Perigueuxbe érkezésünk első napjaiban, hivatkozással arra a falragaszra, amelyen a francia kormány megígérte, hogy a mozgósítás lezajlása után semleges állam határára szállít, kérvényt nyújtottunk be Dordogne-megye prefektusához és megsürgettük az ígéret beváltását. A kérvényre szeptember első napjainak egyikén érkezett meg a válasz. A hatóságok nincsenek abban a helyzetben, hogy kérésünknek eleget tegyenek.

A visszautasító válasz hallatára nem éreztük, hogy az ég beborul felettünk. Tudtuk, hogy szépszerével többé már ki nem adnak bennünket. Sorsunk közvetlenül összekapcsolódott a harctéri eseményekkel, életünkben bármilyen fordulat is következett volna be, onnan kellett elindulnia. Ebben a pillanatban, noha biztos értesülések nélkül, csak azt éreztük, hogy a franciák részéről nőttön-nő az elszánás, a végső akaratösszeszedés feszültsége. Hallottuk, hogy alig alakult meg Viviani elnöksége alatt, de Briand, Delcassé, Millerand és két szocialista miniszter bevonásával a nemzeti kormány, már is olyan súlyos határozatot kellett hoznia, hogy Párisból Bordeauxba menekül. Úgy látszik, hogy Páris feladják s a nemzeti ellenállásnak, jóval a főváros mögött, új védővonalat állítanak fel. Akárhogy is lesz azonban, nyilvánvalóan megéreztük, hogy

döntő órákat élünk. Ezekről a döntő órától s nem a dorognei prefektustól függött sorsunk.

Sokat foglalkoztatott bennünket X. Pius halála s utódjának, XV. Benedeknek megválasztása. Az volt meggyőződésünk, hogy pápa még sorsdöntőbb órában nem lépett Szent Péter örökébe. Valami nagy, kivédhetetlen tiltakozást vártunk tőle. Talán, hogy oldott sarúval elhagyja a Vatikánt, zarándokok élén felkeresse a háborut viselő államfőket s véres harcaik közepette tiltakozva emelje fel a keresztet. A pápaság erkölcsi hatalmának kérdését ezzel a feladattal elválaszthatatlanul összenőve láttuk.

Mindezekről a kérdésekről mi magyarok inkább csak egymás között beszélhettünk. Többi internált társaink között alig volt valaki, akivel értelmesebb szót válthattunk volna. Az a német ügynök, aki az első napokban Bismarck nevet kapott, mindjárt kezdettől fogva a legharciasabban képviselte a német álláspontot s ezt dicsérettel kell feljegyezni róla, mert az első időkben „a francia igazság“ pszichózisa sok német, talán kissé már elfranciásodott honfitársát hatalmába ejtette, míg viszont másokat a félelem tartott vissza attól, hogy véleményt nyilvánítsanak.

Általában, a Dépôt Laës lakói között még nem történt meg az a kiválasztódás, amely a későbbi „interné civil“ fogalmát létrehozta, akik rabokként kezelt civilfoglyok voltak s öt éven át a francia militarista szellemnek alkalmas anyagul szolgáltak arra, hogy velük Németországgal szemben a megtorlási játéknak, a kegyetlen „jeu de repré-saille“-nak sakkhúzásait végezze el.

Ebben az első, telemarokkal és sebtiben összefogott civilrakományban, amilyen a mienk is volt, még jelentős elemet alkottak az elzásziak, volt köztünk sok félig, vagy egészen asszimilálódó német, voltak bizonytalan nemzeti-ségűek is. A perigueuxi tartózkodás alatt, anélkül, hogy észrevettük volna, ezt az anyagot megrostálták. Egyesek beléptek az idegenlégióba, mások munkára mentek, az összeköttetéssel rendelkezők jobb internáló-táborba kerültek. Megindult továbbá az a folyamat is, amely az osztrák-magyar alattvalók közül a lengyeleket, cseheket, horváto-

kat s később a románokat kezdte kiszűzni, hogy azután a különböző, alakulásban lévő önkéntes légiókba sorozza őket.

Egyelőre mindnyájunknak, a magunk egészségében, a nem éppen megtisztelő „indésirable“ (nem kívánatos elem) nevet adták. Hivatalos francia felfogás szerint olyan szemetet alkottunk, amelyet a háború első, izgalmas heteiben az ország valamelyik biztonságos helyére kellett vinni s ott az állatszállítóokocsikból kiönteni, hogy az úgynevezett „quarantaine“ idő alatt a használható anyagot kirostálják s ami visszamaradt, azokat, mint foglyokat, valamely erődítményben elzárják. Ezt a kiválasztási folyamatot természetesen mi még Perigueuxben világosan nem láttuk s ideiglenes helyzetünkben inkább arra számítottunk, hogy a háborúnak a németekre nézve kedvező fordulata változtat majd sorsunkon. A marnei csatának napjai úgyszólván észrevétlenül múltak el fejük fölött. Perigueux népe, amely pedig déli természeténél fogva oly élénken visszhangzott minden eseményt, a háború e döntő fordulatának nem szentelt semmiféle tüntető felvonulást. Talán csak abból következtethettünk arra, hogy a németek faltörőkosa nem mért végzetes csapást a franciákra, hogy a szerencsétlen internáltaknak idegenlégióba való csábítgatása újra megkezdődött. Tovább kellett tartani a háborúnak, ha érdemes volt újra toborozni. Legalább is a franciák így gondolkozhattak, mert mi viszont még nem tudtuk elhinni, hogy a háború két-három hónapnál tovább nyúlna. Tudok eseteket, hogy többen csak azért szerződtek az idegen légióba, mert ez a szerződés a háború tartamára szólt s meg voltak győződve róla, hogy a háború addig sem tart, amíg kiképeztetésük befejeződik. A szerencsétlenek tévedtek számításukban, noha igaz, hogy sokáig nem maradtak az idegenlégióban, mert majd mindnyájan olyan helyekre kerültek, ahol hamarosan elpusztultak.

A németek között még két jobb megjelenésű emberről kell megemlékeznem Bismarckon kívül. Az egyik hosszú, sovány, barna, körszakálás kereskedőemberféle volt, aki általában senkihez sem szólt. Egész nap a padlásnak udvarra nyíló, kiugró kis fedéllel védett ajtajában ült és olvasott. Ez a hely volt padlásunk szeme és tüdeje, itt

A PERIGUEUXI „ÜDVÖSSÉG KAPUJA“

Returecki rajza

kaptuk a fényt és a levegőt. Esténként, mielőtt elaludtunk volna, mindig odanéztem, mint ahogy a gyermek anyjára néz. Az volt az érzésem, ha valaki becsukta volna, megfulladnék.

Nappal a padláson alig tartózkodott valaki. Az üdvösségnek ez a kapuja teljesen a titokzatos, szakállas német úr birtokában volt, aki kiránduló-széken olvasott. Egy ízben franciául megszólított s könyvet ajánlott olvasásra.

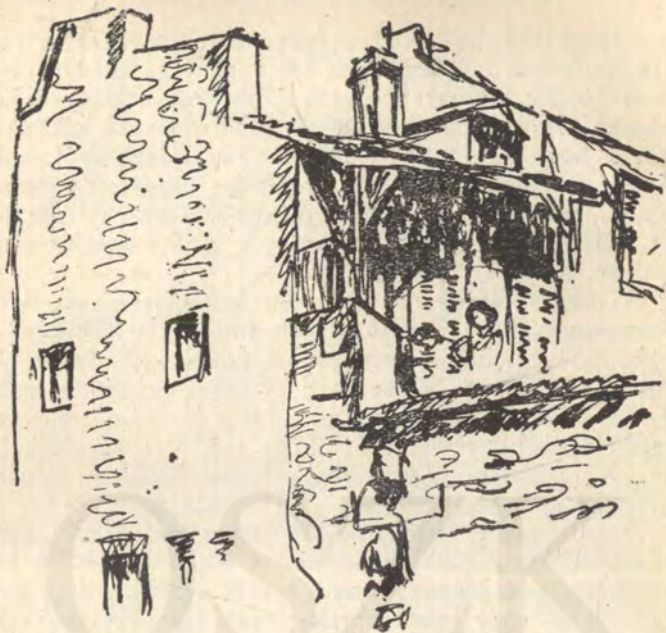
Köszönettel fogadtam kedvességét. Azután nekem is, Németh Andornak is kölcsönzött könyvet, vagy titokban behozott újságot. Egyszer Németh Andor egyik könyvét továbbadta Bismarcknak, holott ismeretlen barátunk lelkünkre kötötte, hogy az általa kölcsönzött olvasnivalókból senki másnak ne adjunk. Az öreg úr emiatt nem tett szemrehányást, csak többé nem kölcsönözött semmit s ezzel a velünk való érintkezést is beszüntette. Azóta megint nem társalgott senkivel, csak könyveivel.

A másik jólöltözött német úr korántsem volt ilyen rokonszenves. Sűrű, fekete szakált hordott s állandóan a jobbképű, fiatal német pincérekkel érintkezett. Nagy németnek adta ki magát, de ez nem sokat számított, mert modorában volt valami gyanus. Nem tudnám pontosan megmondani, hogy mi. Mint ahogy ruhán megérződik, ha sokáig áll padláson, rajta is olyan valami érződött, mintha sokáig ült volna börtönben.

A többi német napszámosféle emberekből telt ki, vagy legalább is úgy öltözködtek, mint a napszámosok. A későbbi ismerkedés folyamán nem egyről kiderült, hogy pincér, borbély, vagy más jobbfejta mesterséget folytató ember, de a fogság alatt egészen rossz munkásruhát hordott s jobb holmiját eltette a kimenekülés idejére.

Feltűnően sok tiroli építőmunkással kerültünk össze, ezek között néhány olasszal, sőt akadtak köztük cigányfélék is, akik tiroli német tájnyelven beszéltek, nagyon piszkosak és rosszszagúak voltak, s egész napjukat álluk alatt hegedűvel töltötték el. Ütött-kopott hegedűjükön, amelyen inkább csak cincogni tudtak, még most is malterfoltok fehérlettek, ami mutatta, hogy kint az életben inkább építészeti, mint zene-szakban dolgoztak.

A magyarokon kívül barátságosabban elbeszélgetni voltaképpen csak a lengyelekkel tudtunk. A véletlen folytán dépôt-unkba három lengyel művész került, de az ő társaságukhoz tartozott még két másik, bizonytalan foglalkozású honfitársuk. A lengyelek mindjárt az első napokban, akárcsak a magyarok, összeismerkedtek, összebarátkoztak, s a vadszőlővel befuttatott műhely oldalán ugyanabból az anyagból, ami az udvaron heverve másnak is ren-

A BALKONOS HÁZ

Returecki rajza

delkezésére állott, kis nappali otthont állítottak maguknak össze. A vaslemezeket igen ügyesen úgy rakták egymásra, hogy a kilátást az internáltak járó-kelő, ezer apró dologgal foglalatószkodó tömege felé elzárták. Ezzel, mintegy nyomorúlt sorsukat is elzárták szemük elől. A másik oldal felé azonban, ahol a szomszédos kerttől magas fal választotta el a Dépôt Laëst, annál szabadabban lehetett látni. Itt volt a kút, ahol napközben kevés internált tartózkodott s ha jöttek, akkor is mostak, vagy edényekbe friss, üdítő vizet eresztettek, amit jó volt nézni.

A lengyelekkel sokszor ültem együtt. Beszélgettünk, vagy ők rajzolgattak s ezalatt én a kőkerítést néztem, vagy a kútból csorgó víz csobogását hallgattam. De legfőbb szórakozásom mégsem ez volt. A fal felett balra látható

volt a szomszédos egyemeletes ház belső, kerti balkonjának kis sarka. Itt cserepes virágok között, tarkaszirmú, széleslevelű felfutó növény védelme alatt délutánoként nyolc-tízéves leánygyermek játszadozott. Hol babáit öltöztette, hol képeskönyveiben lapozgatott, hol ollóval különböző alakokat vágott ki. A feketehajú, mosolygó szemű délfrancia leánya néhány nap múltán már fejbólintással üdvözölt, olykor ránkmosolygott s mindenképpen elárulta, hogy tudomást szerzett rólunk s ellentétben a város felnőttjeivel és országa egész népével, nem akart gyűlölni és megvetni bennünket, hanem sorsunk iránt részvétet érzett.

Kis barátnőnknek azonban voltaképen nem is az irántunk mutatott barátságossága volt a fontos, hanem jelenléte. Ő s az a kis sarok, amelyben játszott, szemünkben azt az egész világot képviselte, amelytől oly hirtelen elszakítottak s amelyhez

lelkünk teljes vágyakozásával, képzeletünk minden színező erejével visszasóvárogtunk. Jó volt tudni, hogyha messze is, túl az áthághatatlan falon, vannak még sarkok, amelyekre a régi nap süt s nem borított el mindent a háborúnak piszkos, vértől dagadó árja.

Biztosan ezért a falontúli képért, amelynél szebbet lakása díszéül a világ leggazdagabb embere sem akaszthattott volna fel, igazán mindig különös öröm töltött el, ha estefelé a lengyelekhez belátogattam. Kőből feltornyozott székeiken ott találtam a három művészt s honfitársukat, egy kistermetű, vénasszonyarcú, lezüllött embert, akinek korát éppen olyan nehezen lehetett volna megállapítani, mint nemét. Az ötödik lengyel, akit Klobukovszkinak hívtak, állandóan szaladgált s már itt elkezdte vándorkeres-

A KISLÁNY A BALKONOS HÁZBÓL

Returecki rajza

kedői pályafutását, melyből később tisztos jövedelmet tudott biztosítani magának.

A lengyel művészek között kétségtelenül Rucki volt legtehetségesebb. Hátrasimított, hosszú szőke haja, arcának lágy vonalai, ártatlan, lelkes kék szeme a Rafael-tipusú festők közé sorozták. Csak a nagy olasz zseni nyugalma és harmóniája hiányzott belőle. Kereső, gyötrődő, megterhelt

RETURECKI

Rucki rajza

életet élt azelőtt Párisban, mint művész és mint ember is. Ennek nyoma vibrált ideges kézmozdulataiban, szavainak egymásra toulásában és nyugtalan tekintetében. Teljes ellentéte volt a másik festő, Returecki, aki egész nap ült, rajzolgatott, vagy maga elé bámult s közben nőttön-nőtt a haja, gesztenyeszínű szakála, annyira, hogy az ember azt hitte, egyszerre csak szőrözete hozzánöveszti a földhöz. Arcéle határozottan egyiptomi volt. A három művész között a legkevésbé kiforrott s a legfiatalabb is ő volt, de nagy szakála miatt apjuknak látszott.

Stornszki, a harmadik lengyel művész, szobrászatot tanult Párisban. Rajta a művészi foglalkozás cseppet sem látszott meg. Rövidre nyírt vörös haja, szemüvege, térdnadrágja inkább német kereskedelmi ügynöknek minősítették. Zárkózottabb, szűkszavubb volt, mint társai, pedig németül legjobban beszélt köztük. Returecki csak lengyelül tudott s németül pár szót, de azokat olyan lassan fűzte össze, hogy az eszmecsere órákig tartott vele. Rucki minden nyelven hibásan, de gyorsan beszélt. Még magyarul is tudott valamit, mert anyja magyar családból származott.

Lélektanilag talán a legérdekesebb volt köztük a kis degenerált lengyel. Honfitársai szerint lovagi családból származott s nagy vagyont vert el Párisban. Finom bőre volt és keskeny, úri keze. Arcát a sok ránc és fekete, össze-

visszatöredezett fogai elvénítették. Azelőtt morfinista lehetett, de a fogságban nem panaszkodott, hogy szenvedélyéről le kellett mondania. Általában minden közömbösen hagyta. A mult nem érdekelte, mintha nem is emlékezett volna rá. Boldog volt, ha kedveskedtek vele, ha adtak neki harapnivalót. Egész nap a földön ült és felismerhetetlenül piszkos patience-kártyalapokat rakosgatott egymásmellé. Valamikor ugyanezt egy lengyel kastélyban tette. Ő azonban a két kártyátkirakó emberi alak közé eső életútra soha sem gondolt... Rucki néha megsimogatta fejét s akkor ez a negyvenévet már jócskán betöltött lovag hálás mosollyal nézett fel rá, mint valami gyermek.

A lengyelek elég nagy nyomorban éltek. Valami pénze csak Stronszkinak volt. Rucki várt, Retureckinek pedig állami ösztöndíja másik felét kellett volna megkapnia. Az anyagi bajokon kívül állandó nagy gondjuk volt, hogy német, vagy francia oldalra álljanak-e? Párisban lengyel-égiót szerveztek. Az orosz cár kiáltványának híre Lengyelország függetlenségéről hozzájuk is eljutott. A három művész sokat töprengett, mit tegyen? A lovag és az ügynök semmit sem törődött a kérdéssel...

Szeptember közepe táján, a késő délutáni órákban jól öltözött, gyászruhás öreg asszony tipegett át az udvaron, glaszékeztűs kezében nagy csomaggal. Rucki éppen a kőfal feletti virágos erkélyt vázolta élénk színfoltokban egy papirdarabra. A hosszuszakálú Returecki a volt magyar huszárt rajzolta le, ki tudja már hányadszor. A lovag pá-sziánszozott.

Az előkelő öreg asszony, akinek megjelenése nagy fel-tűnést keltett természetesen az udvaron, felénk tartott s lengyelül szólította meg a fiukat. Lett erre nagy öröm. Egy hordóra kabátot-kabátra raknak s úgy készítenek trónust a szelid szemű asszonynak, aki elhozta ide távolba lengyel háztartások úriasszonyainak szives, közvetlen vendéglátó szeretetét.

A csomagból sok minden kikerül. Először bőséges azsonna mára. Azután tartós, hetekre szóló lekváros, mézes bödönök, hosszú szárazkolbász, fehér francia vekni.

Míg a lengyelek osztozkodnak s amíg a jó asszony fáradt, zenélő hangon elmondja, hogyan került Lemberg-ből francia férjével Perigueux-be, én beszívom magamba mindazt a becézgető, simogató asszonyiságot, ami ezen az idegen nyelven és ezen az idegen öreg hölgyön át, mint szokatlanul édes parfóm felém száll...

Lengyelül nem értek, de sejtem körülbelül miről van szó. A fiuk előhózzák aggodalmaikat, mit csináljanak, lépjenek be a légióba? Az öreg asszony gyöngéden, kedvesen megnyugtatja őket. Még ráérnek dönteni. Ő majd küld értesítést. Szavára a lengyel fiuk arcába visszatér az élet. Most látom valójában először arcukat, mintha idáig álorcát hordtak volna. Vagy fel nem gyújtott lámpák lettek volna... Az asszony szavára most égnek és világítanak.

Szenvtelen csak a lovag marad. Szó nélkül majszolja az ízzel bekent kenyeret s tovább rakosgatja kártyáját... Most megrázó jelenet következik. A lengyel dáma meghallja a fiuktól, hogy a lovagot hogy hívják. Az öreg asszony arcát az izgalom pírja önti el. Ezek a fiuk honfitársai, de a lovag, úgy látszik, még ennél is több: a társaságából való volt.

A dáma most szaporán, szinte magából kikelve beszél a lovaghoz, aki a földön ülve marad és csak szótlánul néz fel az öreg hölgyre... A szavak értelmét nem tudom kivenni, de a drámai lendület engem is magával ragad. Az öreg asszony neveket sorol fel. Biztosan közös ismerősök, talán rokonok... A degenerált, vén lengyel gyermek arca meg sem rebben. Ajka széle lekváros s ahogy száját kinyitva felnéz, ajkai közül nyál csurog le.

A lengyel hölgy egyszerre csak ezt a nevet mondja: Vanda. Nem is mondja, hanem kiáltja. Látom, hogy ez a név bedobott kötél, amellyel ezt a szerencsétlen embert bárgyúsága örvényéből akarja kirántani. A kedves neve, aki talán egyszer mindene volt ennek az emberroncsnak. Az eszménykép, az imádott lányalak!...

A lovag csak nézi továbbra is kifejezésnélküli szemekkel az öreg asszonyt, ismétli a nevet többször egymás után, azután ezernyi ránc fut össze arcán, fejét nyakába húzza

és szokatlanul vastag hangon, fékezetlenül, eszelősen elkezd nevetni...

Mindnyájan megdermedünk. Az öreg asszony csüggedten int kezével. Halványkék szeme könnyel telik meg, amint mégegyszer búcsúzóan körülnéz...

Mondja, de nem is kell mondania, hiszen azt tudjuk mindnyájan, hogy az ő szerencsétlen honfitársairól nem fog megfeleledkezni.

Kezet fog mindenkivel, a lovagot most már ő is csak megsimogatja, azután kissé görnyedt testtartással eltűnik az udvart megtöltő foglyok között. Nekem az az érzésem, mintha valami végtelenül kedves és drága távoznék el örökre közülünk. A lengyelek kis lugasuk elé állva néznek utána s arcukon látom, az arcukra eső fényből látom, hogy a hölgy még mindig az udvaron van, most érhet az ajtóhoz, most eltűnhetett, mert a lengyel fiúknak arcára hirtelen árnyék ereszkedik...

Este lett, hideg szél borzongatja a szomszédkert fáit.

*

Másnap estefelé megint érdekes látogatónk érkezett.

Valamelyik szomszédház emeletéről távcsővel kikémlelte a Dépôt Laës emberekkel megrakott udvarát egy régi, francia arisztokratacsalád tagja. Ez az udvari kép, amelyen félmeztelen emberek sütkéreztek a napon, kaszkettes munkások négyesével sétáltak fel s alá, egy sarokban a kártyát verik, másutt meg festenek, rajzolnak, sakkoznak; itt az üst forr, ott fehérneműt mosnak és szárítanak: ez az összezsúfolt, össze-vissza cigányélet bizonyára sok megfigyelni való, elcsodálkoztató anyagot nyújtott az úri kastély unatkozó lakójának. Meg kiderült az is, hogy budapesti ügyvéd barátunknak is szerepe volt a megtisztelő látogatás előkészítésében. A mindennap új és elegánsnál-elegánsabb ruhában sétáló előkelő sziluett, annyi szegényes megjelenésű társa között, az arisztokrata úr serdülő fiának bilincselte le különösen figyelmét. Valószínűleg ez a fiatal fiú ösztökélte apját, hogy járjanak ki engedélyt a belépésre.

A kút körül álltunk s a lengyelekkel beszélgettünk, amikor a látogatók jöttek. Egyesenes felénk tartottak. Az

apa vastag, fekete, lelógó bajuszt hordott. Bőre olajbarna volt és megfeszült csontos arcán. Szeméből okosság sugárzott. Fián még minden csak fejlődésben volt. Hosszú, vékony végtagjait az ember attól féltette, hogy minden pillanatban eltörhetnek. Könnyű, nyári selyemruha volt rajta, fején félkemény fekete kalap, fehér keztyüs kezében ezüstnyelű ébenfa sétabotot tartott. A fiú éppen most töltötte be tizenhatodik évét, amint apja a későbbi beszélgetés során elárulta. Charlot — így hívta apja — nem mutatott elragadtatást, hogy korát megmondták. Úgy látszik, arra törekedett, hogy idősebbnek tartsák.

Az arisztokrata hosszasan elbeszélgetett velünk. Cseppet sem titkolta véleményét a köztársasági uralom vezetőembereiről.

— Hitvány alakok ezek mind, uraim. Nagyon örülnék, ha a háborút elveszítenék. Én, a magam részéről, visszavonulok vidéki kastélyomba és az egész háború alatt ki sem mozdulok onnan. Olvasok Tacitust és Plutarchost. Tőlem, hadd falják fel egymást. Mert, meglátják, úgylis az lesz a vége!...

Az arisztokrata nyíltsága és királypárti érzelmeinek elvakultsága meglepett bennünket. A háborus láz akkor oly magasra nőtt Franciaországban, hogy senki sem mert ellene beszélni. Jaurès borzalmas példája elrettentett mindenkit. Ez az arisztokrata azonban, úgy látszik, nem félt senkitől. Biztosra vette, hogy honfitársai csatát csata után veszítenek s majd, ha már mindent elveszítettek, akkor jönnek a királypártiak s megmentik, ami még megmenthető.

Látogatónk fia tekintetével majd felfalta a pesti ügyvédet. Sajnos, nem beszélhettek, mert az ügyvéd nem tudott franciául. Angolul is most kezdett el tanulni. Csak németül tudtak néhány szót váltani, ami a kis francia részéről abban az időben valóságos szentségtörésszámba ment. De a fiúnak nem is a beszélgetés volt a fontos. Az ügyvéd alakját, öltözetének választékosságát és előkelőségét bámulta. Barátunk ezúttal valóban remekelt. Ingének, zsebkendőjének és harisnyájának színe pompás harmóniában csengett össze. Fehér nadrágja kifogástalanul őrizte még a vasaló nyomát. Kék zakókabátjának szabása, fekvése ki-

tünő volt. És mindent betetőzött keskeny, könnyű sárgacipője, amely egyik budapesti kaplonyuccai suszter műhelyéből került ki.

A két vendég több, mint egy órát időzött társaságunkban. Fájlaltuk, hogy elmentek. Elfogatásunk óta az első franciák voltak, akik emberségesen beszéltek velünk. Meg legalább szidták Franciaország mai urait. És ez jól esett. Az esti üres leves már rég eltűnt gyomrunkból, közelgett a lefekvés ideje a szalmaporos, rideg, rettenetes levegőjű padláson. És szép volt az este, amely hívott, csábított ki és különös nyugtalansággal, vággyal töltött el. Érthető volt, hogy hangulatunk oly keserű színbe öltözött.

A lengyelek meghívtak bádoglugasukba két sou-sgroggra. Tegnap óta gazdagok lettek.

Isszuk az alkoholt s nézzük az estét.

A lemenő nap néhány matt vörös sávot ajándéku hagzott az égen. A szomszédos kertek hülni kezdő virágairól, fáiról nehéz illat száll fel. Oly jó volna élni, tenni, akarni valamit! . . .

Szökési terveket szövögetünk s közbe-közbe felnézünk a kőfalon túli erkélyre, hol az esti árnyakban felfutó virágok között majd sápadt asszonyi arc, majd mosolygós, göndör lányfej fehérlik elő. Olyan tiszta és ragyogó ez a kis sarok ott fenn, mint drágakő.

Az este lassanként egészen leszáll. A zöldülő égen felgyúlnak a csillagok. A foglyok, mint fekete árnyak, mind abba a sarokba gyűlnek, ahol kávét és groggot mérnek ki. Egy gyertya világít nekik s alakjaik árnyékvonalát rémessé növeli. A bádog védőfalat a lengyelek most elhúzzák. Körülöttünk pár lépésnyire csend s azon túl a hosszú asztalra támaszkodva, a földre guggolva fogolytársaink hallgatják Fritzet, a kedveshangú fiatal bécsi pincért, aki citerázik és énekel.

A bécsi kuplékon kívül két szomorú nótája van. Az egyik szegény lányról szól, akit gazdag vőlegényének anyja halálra kínoz. A másik katonaszökevény sorsát énekli, kit a tiroli hegyekről áthallatszó pásztorkürt csábít szökésre s kinek ezért halállal kell lakolnia.

Elringatnak az egyszerű dal hullámai.

Du lieber Gott da droben im Himmel,
Verzeih mir armen Menschenskind,
Ich habe mir Leben nehmen müssen,
Obwohl i was, es is a Sind...

Az este felszívja egészen magába nyomorunkat, mostani életünket és nincs más, csak felettünk a távolságtüntető ragyogó égipalást és egy fájó énekhang, amely idecsalogatja a távoli, kedves arcokat. Most csak ők vannak itt, mind, akikre mi gondolunk és akik ránk gondolnak. Különös, öntudatunktól lopott élet, egyetlenül igaz élet... S a melódia még fülünkben cseng, amikor összegubaszkodva lefekszünk a hideg padláson és ránk száll a merengés felejtető, merészebb nővére, az álom.

*

Mindenesetre nem volt szép a francia hatóságok részéről, hogy azt a rettenetes testi, erkölcsi és lelki sínylődést, amelybe taszítottak, arra használták fel, hogy bennünket az idegen légióba csábítsanak. Tudhatták, hogy ránk nézve elsősorban elzártságunk, vakondokéletünk volt a leverő. Amíg minden valamirevaló férfi, undorral vagy lelkesültséggel, felkínálta olcsóvá vált életét a háború eszményeiért, addig nekünk összeszorulva, egymást marva, gyűlölve és megvetve kellett meghúzódniuk piszkos nyomortanyán, mint hajóroncon az elsülyedésből menekülő patkányoknak. Az első időkben ez a lelki levertség, az aljas szerencsétlenségnek ez a ránszakadása jobban kínozott, mint bármely más lelki vagy testi szenvedés. Ilyenkor könnyen csábíthatott a hívó szózat, amely, amikor Afrikába szólított a vadak ellen harcolni, ugyanakkor legalább a szabadságot is felkínálta. Milyen jó lett volna kilépni a bűzös, erkölcstelenítő összezártságból, legalább is egy délutánt egyedül kószálni a csillogó, színes déli városkában, húzni még egyet az élet kulacsából s azután elfeküdni örök álomra, valahol messzi vidék tüzes homokja alatt!... Milyen szerencsétlenek lettek azok közülünk, akik hallgattak a hazug életszírének szavára. Akiknek nem volt elég erejük vállalni még a megaláztatást, az önmegvetést is a végnélküli, reménytelen szenvedéssel, amelyből egy-

szer csak ki kellett nőnie a lelkibékét és megnyugvást elhozó mártiriumnak!...

De a francia hatóságok eljárását meg tudom érteni. Bennük őszintén élhetett a francia léleknek az a vonása, amely a maga ügyét mindig az egész emberiség szent ügyének színezi ki. Meg azután tudták, hogy vannak köztünk francia összeköttetésű németek, francia érzelmű elzásziak, lengyelek, csehek; ezeknek alkalmat akartak adni, hogy nem európai harctereken: szemben testvéreikkel, hanem valahol Afrikában szolgálják Franciaországot s ezáltal a francia nemzetegységbe való felvételt kiérdemeljék.

Így gondolkozhattak a francia hatóságok s ezek szerint is jártak el. Az első hónapokban sokan jelentkeztek az internáltak közül az idegen légióba, különösen az elzásziak, a frankofil németek s a kettős monarchia nemzeti-ségei közül. Elszórtan volt köztük néhány magyar is s olyan vállalkozók, akik ezen az úton akartak hazájukba visszaszökni. Hogy milyen sors várt a jelentkezőkre, nem tudom. Hozzánk, az internálótáborba, a legrémesebb hírek érkeztek róluk. Hallottunk megtizedelt lengyel légióról, amelyet fegyverétől megfosztva, megaláztatások és megszegyenítések között hoztak vissza a frontról Marseilles-be, csak azért, mert néhányan közülük átszöktek német oldalra... Nem tudom, mi az igazság ebből. Valamikor bizonyára majd a világháborúnak erre az oldalára is fényt derít valaki. Akkor majd a francia hatóságok felelősségét is pontosabban meg lehet állapítani.

De ha velük szemben fel is függeszthetnénk ítéletünket, legkevésbé sem tehetnők azt például azzal az elzászi francia plébánossal szemben, aki egyik szeptembervégi napon hatósági engedéllyel bejött a Dépôt Laës-be s ugyanarról a háromlépcsős piederstálról, ahonnan a rendőrfőnök ravaszul kieszelt hazugságait előadta, lelkes riadót intézett hozzánk a francia idegen légióba való belépésre. Valóban nem papi hivatás toborozni s különösen toborozni megaláztak, megszegyenítették és lefokozott lelkierejű emberek között azért, hogy — akármilyen szépségflastrommal is látjuk el, — de végeredményében nemzetüket és hazájukat elárulják.

A szépfejű, göndör, őszhajú pap beszéde nagy, gyötrelmes hatással volt azokra, akik hallgatták és megértették. Azokról a szenvedésekről szónokolt, amelyeket a német elnyomó imperiálizmus az elzászi népre mért. Majd a belga városok és falvak polgárembereinek, asszonyainak és gyerkeinek kínjait ecsetelte, amelyeket el kellett szenvedniök a Belgium semlegességét felrugó német csapatoktól. Felsorolta az elpusztított templomokat, a felkoncolt papok neveit. Németország szerinte nem is Franciaország, hanem a katolikus egyház, nem is a francia nemzet, hanem az egész emberiség ellensége! . . .

Amíg a pap megrázó szónoki művészettel beszélt, megfigyeltem néhány társunk arcát, akikben még elevenen élt a háborúelőtti franciaimádat s a nagy forradalom és íróin át megszeretett francia nemzet eszményített képe. Nem is a pappal, önmagukkal szemben kellett a harcot megnyerniök. És bizonyos az, hogy akik ezt a lelki harcot győzedelmesen vívták meg, a világháborútól feladott oly sok lelki vívódás közül nem a legveszélytelenebbnek harapták le fejét.

Több mint egy óráig beszélt a pap. Utána ívet köröztek a jelentkezésre. Sokan aláírtuk olyanok is, akik csak sétát akartunk tenni a városban s megnézni, hogyan folyik le a jelentkezés s akik el voltunk szánva, hogy még utolsó pillanatban visszatartjuk szerencsétlen, megigézett társainkat . . .

Másnap volt a kivonulás a városba. Négyes sorban mentünk, két katona fegyver nélkül kísért. Ugyanazon az úton vonultunk el, ahol egy hónappal ezelőtt az állomásról bejöttünk. Most kihaltak voltak az uccák. Egy-két feketére sült, őszhajú öreg asszony megállt az ucca szélén s utánunk bámult. Nehány kékruhás gyerek szaladva szegődött hozzánk.

A jelentkezés a kaszárnyában folyt le. A kaszárnya udvarán s a szomszédos kertben mankóval, puffadra kötött karral sebesültek ültek, vagy sétáltak fel s alá. Üres, élettelen arccal bámultak ránk.

A magyarok közül csak az egy Mihály állt a bizottság elé. Még utolsó pillanatban is hívtuk vissza, figyelmez-

tettük rá, mit csinál. Mihály ólomlábakkal ment, de mégis ment. Nem mondta, de valószínűleg valamelyik francia lányért tette. A bizottság természetesen örömmel fogadta az erőstestű magyar parasztot. A beváltak között volt a csinos német kereskedősegéd is, aki jegyese miatt jelentkezett; az ikrek s a bússzemű tiroli olasz, aki csak azért ment, mert bezárása óta egyszer sem tudott jóllakni. Lehettek összesen vagy húszan.

Másnap elhagyták a Dépôt Laës-t. Senki sem szidta, de nem is búcsúztatta senki őket. Fagyott, erőltetett jókedvvel mentek. Kitagadva mindakét táborból, egyenesen a halálba.

*

Egyszer mégis csak sétálhattam hosszabb ideig Perigueux városában! Monsieur Délage vitt ki bennünket két másik tanártársammal: Soltésszal és Németh Andorral.

Ki volt M. Délage? Magunk sem tudtuk pontosan. Egy kövér, félpasztos tanítóval együtt járt be hozzánk, hetenként kétszer-háromszor. M. Délage magánhivatalnok lehetett s mindenestre úribb és választékosabb volt, mint társa s amellet lényéből titokzatosság áradt, amelyet eléggé sohasem tudtunk felderíteni. Sötét szemüveget hordott, lehet, az erős nap miatt; de lehet, hogy csak tekintetét akarta elrejteni. Szerényen, de ízléssel öltözködött. Haja, bajusza már őszült, s tartása is öreges volt, pedig alig lehetett túl a negyvenen. Azért járt be, hogy kémkedjen közöttünk? Alig hiszem. Ő maga óvakodott legjobban a társalgást a háborúra, helyzetünkre, vagy politikai természetű dolgokra terelni. Egyszer a beszélgetés folyamán kiderült, hogy Payot-nak az akaratról szóló könyvét, mely neki kedvelt olvasmánya volt, mi is ismerjük. Azóta, ha kényes témára terelődött a beszélgetés, rögtön e szavakkal vágta el: „Mais quandmême, vous ne trouvez pas, que Payot“... És akkor el kellett merülni Payot akarat-elméletében, amely a koraöreg úrnak bizonyára azért tetszett, mert neki alig lehetett akaratereje.

Mi, magunk között, „lelkivígasztalónak“ hívtuk Délage urat, abban a feltevésben, hogy Dordognemegye prefektusa őt és a tanítót apró, ügyes-bajos dolgaink elintézésé-

sére, kétségbeesett helyzetünkben tanácsadásra osztotta be hozzánk. Ha ez így volt, úgy egész fogságunk alatt a francia hatóságok részéről egyetlen gyöngéd intézkedésnek kell tekintenem, amelyért Dordognemegye akkori prefektusa köszönetet érdemel.

M. Délage-zsal a városba való kísétálás tervét úgy beszéltük meg, hogy folyamodást írunk a rendőrfőnökhöz fürdés-engedély kibocsátásáért. Az engedély kedvező elintézését Délage úr kijárta s ily módon egy szép, szeptembervégi, meleg koradélutánon a Dépôt Laës vasrácsos kapuján kiléptünk az uccára.

Pár lépést kellett a mi kis uccánkon tenni, azután befordultunk a fasorba, amely a város szívébe vezetett.

Előttünk feküdt ez a déli városka. Olyan volt, mint a többi: lángoló, napos foltjaival és mély árnyékaival, fehér kékséggel izzó egével és nagyablakú, erkélyes házaival. És mégis, e pillanatban, egészen másnak látszott, mint más városok. Mintha gyötrő szomjuságunk előtt csillogó forrásvíz jelent volna meg. Szerettük volna magunkba szívni, magunkba habzsolni az egész várost, amely számunkra nem házakból, fákból és emberekből, hanem bódító illatokból és feljthetetlen ízekből tevődött össze.

Hetivásár lehetett; a négyszögű, régi tér tele volt rakva árusok sátoraival, asztalokra, sőt a földre kirakott árucikkek halmazával. Ez, a főleg lányokból, asszonyokból s öreg emberekből álló élénk, mozgalmas tömeg, amelyben a sötét, egyszerű ruhaszövetekkel szemben az arcoknak kifejező gazdagsága, a mozdulatoknak elevensége csodálatos változatosságot és színt nyújtott, szememben olyan volt, mint soha nem látott színjáték. Úgy éreztem, mintha mesebeli mérföldcsizmában járnék s olyan országon mennék át, amelyet azelőtt soha sem láttam s ahová többé soha vissza nem térek.

Kis mellékuccában találtunk rá a fürdőre. Ez még mind része volt annak a gyönyörűségecs színjátéknak, amelyet mámoros érzékeink festettek elénk. Testem a forró vizet szerette volna utolsó cseppig magába szívni. A fehér lepedő úgy csapkodott körülöttem, mint vitorla, amelylyel könnyüvé és frissé váltan szerettem volna a végte-

lenségbe szállni. És az egész fürdő, rejtett, rég nem érzett asszonyi illataival, titokzatos visszhangot verő hangjaival olyan volt, mint különös pogány templom, ahol a szerelem istenének áldoznak.

M. Délage a földszinti csarnokban várt ránk. Az ott tartozkodó két csinos nőnek valószínűleg elmondta már, kik vagyunk, mert azok azzal a megborzadó s az át-hídalhatatlan távolságot éreztető kíváncsisággal bámultak ránk, mint ahogy ketrecbe zárt vadállatokat szokás nézni. Bizonyára életükben most láttak először „boche“-t.

Délage úr a fürdőből hazamenet, megmutatta Perigueux büszkeségét: a régi római színház romjait. Elmondta, hogy a Perigueux-t környező erdőkben disznókkal miként túratják ki a földből a truffe-öt, ezt a kitűnő gombát, amelyről Perigueux még híresebb, mint római színházáról.

Jóllehet az alkonyat már leszállt, Délage úr mégsem vitt még vissza. Mint büszke „perigordin“ meg akart mutatni mindent. A város szépségeivel már készen voltunk, most elvitt a maga ismerőseihez. A derék „lelki-vígasztaló“-nak valami különös büszkeség s talán hadigőg töltötte el keblét. Valahogy úgy érezte, hogy mi az ő foglyai vagyunk, mintha a harctéren ő maga fogott volna el s most vitt tekintélye és ereje láthatatlan pórán, hogy megmutasson barátainak.

Különös este volt. A kis boltokban világosságot gyűjtöttek, az ég felettünk megtelt csodálatos színekkel s a város uccáira kisereglett a nép, az ablakokba, ajtókba kiültek az asszonyok és gyerekek. A déli városka az esti szürkület friss szellőjében kitarta tüdejét és mohón szívta a levegőt.

Mi pedig lohoitunk egyik boltból a másikba. Az ajtó csengve nyílt meg. Délage úr előre belépett, mi utána: — Jó estét, asszonyom, jó estét. Elhoztam foglyaimat!...

A Madame a pult mögött mosolygott. Nyaka meztelen volt, keble szeliden hullámozott és árnyékba borult szeméből, a gyertya felett, kutató, alattomos tekintetet vetett ránk.

M. Délage bemutatott külön-külön mindnyájunkat. Elmondta, hogy középiskolai tanárok vagyunk. Az én apám főigazgató. Németh Andor Veronika tükre címen dara-

bot írt és Soltész Gyula azon a félelmetes pusztán, ahol betyárok és zsványok laknak, a francia nyelvre oktatja a sivatag vadjait.

— Imaginez Madame, il fait apprendre notre chère langue aux sauvages de la steppe! . . .

A csinos kis pékné erre hellyel kínált bennünket.

Délage úr megköszönte nevünkben is, de nem fogadhatta el. Sietnünk kellett. Búcsúzóul elmondta még azt is, hogy mindahárman ismerjük Payot könyvét az akaratról.

A Madame mosolygott, szemével kedvesen hunyorgatott és kicsi, lisztes kezét barátságosan nyújtotta M. Délage-nak. Velünk nem fogott kezét.

Mentünk tovább. Új üveges ajtó csengett, új Madame mosolygott. Délage úr belépett foglyaival s kezdődött előlről az egész: az én főigazgató apám, Német Veronikája és Soltész sivatagbeli vadjai.

Oly kedves, oly gyermekes volt az egész, mint valami mese.

Mikor este nyolc óra után a Dépôt Laës sötét udvarára beléptünk, az volt az érzésünk, hogy valami ijesztő, fájdalmas dologba ütközünk s ettől felriadunk szép álmunkból, amelybe oly gondtalanul merültünk el.

*

Sejtelmekben, amelyekkel helyzetünket hathetes perigueuxi tartózkodásunk alatt úgyszólván mindennap ideiglenesnek kellett ítélnünk, végül is nem csalatkoztunk.

Két nappal a városban tett séta után, M. Délage megint látogatást tett nálunk s a leszálló este leple alatt, teljes titokzatossággal és teljes bizonytalansággal elárulta, hogy rövidesen elkerülünk Perigueux-ből. Délage úr részéről a hivatalos titoknak ez a félelárulása irántunk való barátságos érzéseinek tagadhatatlanul tanujele volt. Payot buzgó híve, amikor ugyancsak homályos szavakkal és messzi körülrással kifejtette, hogy az élet legválságosabb helyzeteiben is támadhatnak rokonszenvek s ő ilyen rokonszenv befolyása alatt arra is képes volna, hogy a háború lezajlása után Budapesten látogatást tegyen, ugyanakkor őszinte szomorúsággal közölte velem, hogy a perigueux-i napokat

aranynapoknak kell tekintenem, s ami fogsági életemben ezután fog következni, az oly sötét keret lesz, amelyből a perigueux-i hat hét mind ragyogóbb sugárzással emelkedik ki.

M. Délage lokálpatriotizmusának tekintettem ezt a sötét jóslatot s igazán nem tudtam elképzelni, hogy a perigueux-i egészségtelen összezsúfoltságnál, szigorú elzárásnál, egyhangú és elégtelen táplálkozásnál valami rosszabb bármi tekintetben is következhetnék. Sajnos, mégis, ami ránk várakozott, teljesen igazolta M. Délage komor balsejtelmait.

Másnap már hivatalosan közölték velünk, hogy készülünk fel az útra. Most már tudtuk, hogy mit jelent az állatszállító kocsikban való utazás, azért mindenki, amennyire csak anyagi helyzete megengedte, élelemmel szerelte fel magát.

Október harmadikán, a kora hajnali órákban, négyes sorokban felálltunk a Dépôt Laës udvarán. A névsorolvasásnál kiderült, hogy az idegen légióba jelentkezeteken kívül is többen visszamaradnak Perigueux-ben. Ezek között volt az elzászi könyvelő, a magyar vöröshajú pincér s még néhányan a kiváltságosak között, többnyire francia rokonsággal bíró német iparosok. Itt maradt a hosszúszakalú, szótlan német úr is, aki egy darabig olvasnivalót kölcsönzött. Kiderült, hogy két veje van a francia hadseregben. Ezeknek közbelépésére a francia hatóságok a mienknél jobb sorsot szántak neki. Némi meghatódottsággal búcsúzott s emlékül egy Dumas-regényt adott. Mosolyogva jegyezte meg, hogy e könyvet azután tetszésünk szerint kölcsön is adhatjuk.

Különös izgalmat okozott, hogy a kietlen hajnali szürkületben egyszerre csak rég nem látott árnyalak tűnt fel, a német szobrászé, akit két francia katona hozott be a városból. Az adminisztrátornak remekbe készült szobra csak ilyen rövid időre biztosított kivételességet számára!... A német szobrász szánalmasabb volt, mint valaha. Piros szemét kezefejével dörzsölte, mintha rossz álmot akarna szeméből kimosni. Cipője be sem volt fűzve, nyakkendő-

jét, gallérját a kezében hozta. Úgy látszik, nem hagytak sok időt neki az öltözködésre.

A csillogó fogú, biciklisapkás Bismarck derüs elégtelével vette tudomásul a német szobrász megérkezését. Aból, ahogyan kabátja ujjait húzogatta s tenyerét nézegette, nem lehetett tőle barátságos dolgokat várni művészhonfitársával szemben. Bismarck azonban e pillanatban még türtőztette magát. A bukovinainak adott pofon jutott eszébe s keserőséggel látta, hogy Monsieur Jacques milyen jól gyümölcsöztette azt. Őt, bezzeg, nem hozták vissza, mint a német szobrászt...

Hat órakor, szokott lihegésével és fontoskodó borvirágos arcával megjelent a rendőrfőnök is. Még egy pár utolsó intézkedést tett. Azután megparancsolta, hogy szó nélkül, sietve menjünk. Úgy látszik, a tüntetést akarták kikerülni. De az óvatosságra nem is volt szükség. Amíg furcsa némaságban, siető lépésekkel átszeltük a néptelen uccákat, csupán néhány macskával találkoztunk. Az éjjeli élet legkitartóbb bohémjei fal mellé húzódva surrantak haza. A város még aludt és nekünk úgy kellett menni, mintha lopva, titokban, az alvó város figyelmét kijátszva valahová szöknénk... De hová?... Erre feleletet egyikünk sem tudott adni.

III.

A SZIGETBÖRTÖN

I.

Már egy nappal s egy éjszaka voltunk úton s még mindig fogalmunk sem volt arról, hogy hová visznek. Libourne-on, Bordeaux-n áthaladtunk. Innen azonban egyszerre északnyugati irányba kanyarodtunk felfelé. Tehát a spanyol-francia határ reménye elesett. Hiszen már úgy is csak ál munkban gondoltunk arra, hogy a francia hatóságok ígéretük szerint semleges ország határán tesznek ki bennünket...

De hát akkor, hová megyünk s miért a nagy titkolózás? Úgy visznek, mint a fegyenceket. Az állatszállító-kocsik belsejébe zsúfolnak, a széttolható ajtónál a helyet két csendőr foglalja el. Velünk jönnek a két másik perigueux-i fogolytábor nőtlen férfiai is. Számuk körülbelül akkora, mint a mienk. Összesen lehetünk kétszázharminc-negyven körül. De még nem láttunk belőlük senkit. A perigueux-i állomáson rögtön begyúrtak a kocsikba. Azóta, bár raktárállomásokon és raktárvonalakon sokat vesztegelünk, mégsem szállhatunk ki, nem láthatjuk egymást... A két csendőr szótlan komorsággal üli el az ajtón a kilátást. Egyszer valamelyikünk megkockáztatta a kérdést: hová megyünk? Az egyenruhás sfinx szót sem válaszolt. Mintha a kérdést nem is hozzá intézték volna.

Huszonnégy órai utazás és álldogálás után teljesen elvesztettük tájékozóképességünket. Lehetséges, hogy hosszú utat tettünk meg, de az is lehet, hogy mind egy helyben keringünk. Végre, október negyedikén, a délelőtti órákban

egyik nagyobb állomás nevét a csendőrök háta mögül valaki megpillantja: La Roche sur Yon!... Utánanéznünk titokban a térképen. Megállapítjuk, hogy nem nagy távolságot szeltünk át. Bizonyára kerülő úton hoztak.

De a végcél nem lehet már messze. Útra darab kenyeret és húst adtak azzal a megjegyzéssel, hogy a második napon enni már új állomáshelyünkön kapunk.

Délután kisebbfajta pályaudvaron leszálltunk. Csendőrök, katonák sorbaállítanak. Csak pár lépést kell tennünk a vasuttól a hajóállomásig. Útközben olvassuk: Fromantine!... A névnek nincs cseppet sem tragikus hangzása.

Hosszú fahíd végén kisebb gőzöst pillantunk meg. Most kezd valami felborzongani emlékezetemben. Valamikor láttam francia képeslapban fényképfelvételt fegyencekről, kiket így raktak fel hajóra, hogy atlantióceáni szigetek börtöneibe vigyék.

A parton megállunk s egymásra bámulunk. Némethel, Soltésszal és a törvénytelen gyermekekben rekordot elérő Boromisszával állok egy sorban. Társaimnak vonatfüstös, álmatlanságtól megviselt arcán az enyémhez hasonló balsejtelem tükröződik.

Előttünk csillog a víz és az ég. Az erős déli nap-sütésben nem tudunk messzire látni. A végtelen vizet inkább csak érezzük. Mintha a világ szélén állnánk s húzna magához a betölthetetlen úr.

Zsibongás támad köztünk. Szájról-szájra jár: az Óceán!... Most már tudjuk, hogy a végtelen vizen börtönt keresnek számunkra. Közénk és régi világunk közé beeresztik a beláthatatlan tenger hullámain. E pillanatban a szárazföldnek az a csücske, amelyen állunk, bár ellenséges földhöz tartozik, mintha mégis hazánk volna ahhoz az idegen világhoz képest, amely a messzi vizeken vár.

A parton fából tákolt épület áll. A kis ház előtt idősebb, fehérruhás asszony társaságában zöldkabátos, fehérszoknyás lányt pillantunk meg. Angoloknak látszanak. Bizonyára, a háború miatt itt rekedt nyaralók. De lehet, hogy a szép idő tartja vissza őket francia tengerparton. Nyaralásuk nem szakadt úgy meg, mint az enyém.

Mikor vállainkon csomagjainkkal, porosan, verejté-

kezve a parthoz érkezünk, az angol hölgyek elrebbennek az állomás épületétől s ellenségesen, nagyobb távolságra húzódnak tőlünk...

Belém nyilalik a kérdés: mit tettem, hogy egyszerre a megbélyegezettek, a ragályos betegséggel megverték osztályába kerültem, akitől elhúzódnak az emberek. Ezelőtt tíz héttel én is olyan kiránduló, olyan szabad és független ember voltam, mint ők. Most megaláztak és megbélyegeztek. Úgy szállítanak, mint fegyenceket... Miért? A háború miatt? Hát okvetlenül háborus kényszer az, hogy ártatlan nyaralókat, akiket bizonyára nem a gyűlölet, hanem a rokonszenv hozott az országba, mint betörőket elfogjanak, megalázzák és lefokozzák? Melyik háborus törvény rendeli el, hogy a saját területen vendégként tartózkodó és fegyvertelenül elfogott ellenséget, azonkívül, hogy kizárjuk a harcból, egyszersmind megbüntetni, meggyaláznai is jogunk van?...

A kis gőzös füstöt okádott és nagyokat bögött.

Csapatunkhoz, amelyet szuronyos katonák vettek körül, a gőzös irányából kéktengerészsipkás, magas, marcona, polgári ruhás emberek közeledtek. Zsebeikből hatalmas forgópisztoly kandikált ki. A szigetnek, ahová indulunk, előreküldött hatósági emberei voltak, kiszolgált csendőrök, akik nem lehettek a legjobb véleménnyel rólunk, mert szúrós, gyanakodó szemmel néztek s amíg egyik kezükkel ide-oda lökdöstek, a másikat le nem vették volna pisztolyukról.

Megtörtént hivatalos átadásunk. A csendőrök, akik idáig hoztak, visszavonultak. Csak katonák maradtak velünk és új óreink.

Emlékszem, hogy az egyik civilőr karján sárga szalag volt s azon láttam meg először feketén kivarrva ezt a szót: Vendée!...

Tehát Vendée-ben voltunk. A királyhű paraszthősök egykori hazájában. Erről az országrészről csak történeti emlékeim voltak, amelyek a nagy francia forradalom idejére mentek vissza. És most új történelmi fordulat idehányt engem is, minthajóroncsot partra szór a hullám.

Nekiindultunk a gőzöshöz vezető hosszú fahídnak.

Elöl katonák, civil őrök, utánuk négyesével mi. Oldalunkon s a menet végén megint szuronyos katonák.

A hajóról visszanéztem a partra. A zöldkabátos lány előre merészkedett a hídig s kodakját ráncszegezte.

... Civil foglyok hajóbaszállása X-sziget felé! ...

Háborus kép! ...

Tengeri útunk, legnagyobb meglepetésünkre, alig tartott egy óráig.

A hajó kikötött azon a szigeten, amelynek körvonalait mindjárt elindulásunkkor Észrevettük. Ez valahogy megnyugtatót bennünket. Mégsem kerültünk olyan messzire a szárazföldről.

A szigeten hosszú gyalogutat kellett tennünk. Körülbelül egy és félórás gyaloglás után a látóhatáron négytornyú épület képe tűnt fel. Felette fekete felhősáv úszott. Az épület innen messziről könnyűnek, áttetszőnek látszott ...

Ekkor kezdett sorainkban elterjedni egy idáig még soha se hallott név: Noirmoutier! Egyik suttogta a másiknak, majd kezdtük hangosan mondani. A halkán kiejtett szó lassanként kiáltássá duzzadt. És a messzi, lenge képből, még egy órai gyaloglás után, várfallal, árokkal körülvett hatalmas, zord erődítmény lett! ...

Megérkeztünk Noirmoutierba.

*

Vendée és Dordogne megyék polgári és katonai hatóságai, mintha összebeszéltek volna: a noirmoutieri várban, a padlóra szórt szalmán kívül, épen olyan készületlenül fogadtak, mint Perigueux-ben a háború első heteinek izalmában. Ott lehetett mentség az ideiglenesség, itt azonban a vastag kőfalak között, az atlanti-óceáni sziget régi erődítményében, mindjárt az első pillanatban ránk dermedt a bizonyosság, hogy innen nem egyhamar kerülünk ki.

Fehérnadrágos, hosszú-kékkabátos tengerésztiszt, a sziget parancsnoka és egy hordókövérségű, kékeslilaarcú, nagy facipős ember: a község polgármestere, fogadtak a vár kapujában. Átrobogtunk az egykori felvonó fahídon.

Gazzal, fűvel benőtt nagy udvar. Körös-körül, négy-szögben itt-ott omladozó várfalak. Jobbkéz felől emeletes

ház s kisebb várfalba illesztett építmény. Balkéz felől félig romban heverő földszintes épület.

És szemtől-szembe szűk, ritka ablakoktól tagolt, kopott, szürkéssárga óriás falak négy torony közé szorítva. A fő-várépület, vagy ahogy franciául hívják: a donjon.

— Itt biztonságban lesznek és — sokáig, — mondja a tengerésztiszt, aki előtt félkörben felállunk.

Mintha szegek volnának e szavak, amelyekkel kopersónkat zárják le.

— Ne áltassák magukat. Törődjenek be sorsukba. A háború sokáig el fog tartani. Talán hat hónapig is. Innen megszökni nem tudnak. Húzódjanak hát meg s várják, amíg a vihar elmúlik.

A tengerésztiszt nem beszél gyűlölettel s mégis kegyetlenül hangzottak szavai. Talán azért, mert higgadt-sága és nyugalma mintegy biztosította, hogy amit mond, az valóra válik. Egyébként, ezt a deréknek látszó embert többé nem láttuk. Azt mondják, felháborodással mondott le a vár parancsnokságáról, amikor látta, hogy a polgári hatóságok milyen módon látnak el bennünket.

A katonák a melléképületekbe húzódtak s minket megindítottak a donzon felé. Elöl mentek a németek. Őket az elsőemeleti két nagy helyiségben helyezték el. Utánuk jöttünk mi. Bennünket negyvenével-negyvenötével az első és második emelet négy kietlen helyiségébe zsúfoltak.

Engem a forgópisztolyos őr Boromissza mellé lökött. Nem értette meg, hogy miért nem akarok a szegény magyar asztalos mellé állni, akinek nyitott, vérző sebei voltak... Egy-egy emberre, szélességben nyolcvan centiméter s hosszúságban egy méter nyolcvancentiméternyi hely esett. Középen alacsony deszkaszállal átjáró utat kerítették el.

Felcsaptam kis kezításkámat a polcra s többedmagammal elindultunk, hogy mosdóvizet keressünk s új helyünket megnézzük.

A hatos ch a m b r é e-ből (kaszárnyás elnevezése a szobának, ahol voltunk) az ötösbe kellett nyitni, ennek a sarkát átszelve kis helyiségbe jutottunk, ahonnan régi, recsegő-ropogó facsigalépcsőn nagyobb előszobába értünk le. Eb-

ből nyílt a többi négy chambrée. Innen léptünk ki a kis bástyaudvarra, amely emeletmagasságban vette körül három oldalról a várépületet. A bástyaudvarról nyitott kőlépcső vezetett le az udvarra. A kőlépcső aljában jobbra megpillantottuk a konyhát, ahonnan főzelékleves szaga áradt ki.

Az udvar nagy volt és megnyugtató. A vár homlokzata előtt felnyúló öreg, bogostörzsű nyárfa alatt leheveredhettünk a fűbe. A várfalak mentén egyes sarkokba jól el lehetett bújni, ha az ember kicsit magára akart maradni. A katonák lent a kapunál voltak elhelyezve, tehát nem anyyira mindig szemelőtt, mint Perigueux-ben.

Most azonban elsősorban legfontosabb szükségleteink után néztünk. Hamar meg kellett győződnünk, hogy helyzetünk ebben a tekintetben kétségbeejtő. A várba hordószámra kellett ivó- és mosdóvizet hozni. Mosdóvizet a vár előtti kútból mertíhattünk, ivóvízért azonban ki kellett menni a szigetre, a várépülettől körülbelül negyedóra járásnyira. Mellékhelyiség megint csak egy volt: egy kőpadlózatba beépített lyuk. Ezúttal kétszáznegyven ember számára és az épülettől mintegy tíz percnyi távolságra. Padoknak, asztaloknak híre hamva sem volt. De legalább a soupe-ra kanalat és tányért osztottak ki.

Valamelyik katonaviselt társunk megtanulta a francia kürtjelzéseket. Az első noirmoutieri levesre trombitaszó hívott. Vékony krumplilevest mértek ki és darab kenyeret adtak. Megtudtuk, hogy ezentúl csak hetenként kétszer kapunk marhahúst (mindig hulladékot), egyébként délben este főzelékleves lesz. Reggel híg feketekávét osztottak ki.

Az étkezés azonban első este nem nagyon érdekelt bennünket. Bejártuk a várfallal körülvett udvart. Felmásztunk a várépület tetejére, amely lapos volt s egyik torony terraszzerű végződéséről messzire el lehetett látni a tenger felé, a fővényes mezőkre, a sószárító, lapos medencékre és a sziget nyugati oldalán elterülő erdőre.

A várépületben minden régi, ódon volt. A záruk nyikorogtak, rozsdától vöröslöttek. Ajtókat, ablakokat nem lehetett bezárni. A padlókon ujnyi rés nyílott, amelyen minden szemét az alul lévő szobákba hullott. Egy-egy he-

„HÁLÓTEREM“ PERIGUEUXBEN

INTERNÁLTAK, HÁTTÉRBE A NOIRMUTIERI VÁR

OSZK

Budapesti Nemzeti Széchenyi Könyvtár

lyiségből kis, kerekalakú, borzasztóan magas torony-szobába nyitott be az ember. De ezeknek faláról csurgott a penészes nedvesség.

Azt mondták, hogy Noirmoutier Szent Filibert alapítása volt a középkor legelejéről. Azóta különböző átalakításokon ment át a vár, amelynek francia neve fekete kolostort jelent. Mai alakja a tizenötödik századból maradt fenn. A várfalon kívül emelkedett a templom, ahová, állítólag, titkos földalatti folyosón is el lehetett jutni. A várépületet semmire sem használták. Azelőtt valami tűzoltó múzeum volt benne. Utoljára 1870—71-ben német-osztrák civil alattvalók voltak itt bezárva... Majd félszázad múlva léptünk nyomukba.

Mindezt egy göndörhajú, őszülő-feketebajuszú ember mondta el, akit Mignale-nak hívtak s aki, mint vendéglős, kantinjogot kapott a várban.

Mindjárt első este is két souért főtt tengeri csigát árult, öt souért csirke-ragút. Öt-hat souért liter bort lehetett kapni nála. Ezen a vidéken feltűnően olcsó volt minden.

Még maradt pár frankunk a berni követségünktől küldött segélyösszegeből. Az utazás és gyalogtúra után tehát éhségünket a kantinban vásárolt ételekkel csillapítottuk. Egyelőre állva, vagy a fűbe heveredve kellett az ételt elfogyasztani. M. Mignale azonban megigérte, hogy másnapra már lesz asztala is, széke is és a kantin számára külön helyiséget kér.

Lassanként leszállt az este. A négyszögű várépület fala sápadtabb és fénylőbb lett. Homlokzata éles vonalat vágott a kék ég bársonyába. Sziporkázó csillagok gyúltak fel. Előborongott a hold...

Olyan különös volt itt minden. Fogolytársaink alakjai már csak árnyékokká lettek, a várfal, a donzson pedig mintha megtelt volna étellel. Mintegy halkán előlépett az ezüstösfényű épület magas, meredek fala, amelybe kísérteties szárnyalással ütköztek be a denevérek, mint szélvihartól szertefújt koromdarabok.

A nyárfa alatt beszélgettünk mi magyarok. Tanártársaim, a pesti ügyvéd, az aviatikus, a mérnök s az asz-

talos. Egyszer csak észrevettük, hogy számunk lassanként gyarapodik. A perigueux-i másik két fogolytábor magyarjai kezdtek egymásután hozzánk szegődni.

Sajátságos, felejthetetlenül megindító volt, amint az esti homályból kibontakoztak ismeretlen arcok s egyszerre csak abba a bűvkörbe léptek, a lelkekből kivilágló abba a láthatatlan fénygyűrűbe, amely bennünket összeköttött s amely őket is pillanatok alatt ismerőseinkké tette. A sok idegen között, ezen a világtól félreeső helyen a mi magyarságunk ki sem mondvá, nem is hangoztatva, mintegy belső, titokzatos vonzásával mindjárt első percben összehozott mindnyájunkat.

Sovány, szőkefürtű, térdnadrágos fiatalember tünt fel. Bemutatkozott. Nagy Zsigmondnak hívják, nőiszabó Párisból. Utána jött a két Feldenczer testvér. Az egyik alig tizenhatéves. Mindakettő párisi szücsműhelyekben dolgozott.

Sietve, élénk kézmozdulatokkal nagy, kopaszfejű, pápaszemes, zöldkötényes ember jön. Lehet ötven-ötvenötéves. Müllernek hívják. Magyarul már csak alig beszél, mert negyven éve él Párisban. Szakmája a női fehér cipő.

— Monsieur, — mondja, borotvált arcán széles mosolyra húzódó szájjal, — harminc éve tölem sok-sok fehér satin, vous savez selyem topánkó! ... Párisban! ... Itt az egész udvar be lehetne fedni velük! ...

És ahogy két karját kitarja, már látjuk is a sok szép fehér cipőcskét. Olyan jól esik rájuk gondolni! ... Mintha fehér galambok csapata szállt volna körénk.

Nagyobb mozgolódást keltett új magyar ismerőseink között egy rendetlen külsejű, torzonborz alaknak megjelenése. Prémes, kopott bunda van rajta, amelyet színészi kézmozdulattal húz össze magán. Noha kistermetű, rendetlen öltözetű ember, mégis van fellépése. Titkos tartaléka lehet, ahonnan erejét meríti.

— Bistrán Demeter — mondja s mikor mindenkivel kezefogott, végigsimít hosszú bajuszán, azután kérdő szemmel néz ránk.

A többiek ugratni kezdik. Nagy Zsigmondtól megtudom, hogy Bistrán erőtartaléka az örültség. Az alko-

holba veszítette el esztét. Valamikor jó szücsmunkás volt, az utóbbi időben azonban alig lehetett már valamire használni. Nagy Zsiga elmondja, hogy van még köztük egy másik örült is, az öreg Sarkadi bácsi. Ez Istennek gondolja magát. Bistrán megelepszik a szerény prófétai szereppel.

Bistrán megjelenése élénkebbé teszi a hangulatot. Mondják, huszár volt Erdélyben s abból az időből néhány jó magyar dalt hozott magával.

Biztatjuk, hogy énekeljen. Vele együtt zümmögünk mi is. Lassanként egész kis kórust alakítunk ki. Népdalokat, kurucnótákat énekelünk. A magas fű elfed, a fa lombja ránk borul. Csak sóvárgó, fájdalmas ének leszünk...

Körülöttünk új árnyékalakok tűnnek fel. Amíg énekelünk, körbeállnak, mintha pásztortűz köré állnának. Ha elhallgatunk, bemutatkoznak s ők is közénk telepednek. A többi magyarok: Koródy szücs, fiatalember, jó tenornak mutatkozik. Varga Tamás, műasztalos. Stein Móric, biciklisapkás, egészen fiatalarcú szücsmunkás. Schnitta nevű magas, nyulánk pincér. Még egy kollégára is rábuknunk. Neufeld Simonnak hívják, kereskedelmi iskolai tanár volt valamelyik felsőmagyarországi városban. Ő is a francia nyelv tanulmányozására jött ki Franciaországba. Párisban fogták el. Vele együtt ismerjük meg Maravics Jenőt, akit a barcelonai esperanto kongresszusról visszajövet fogtak el. Soproni származású fiatalember, gazdag szülők gyermeke.

Az énekszó mind erőteljesebb lesz. A várudvar legfélreesőbb sarkaiban is meghallják. Aki magyar csak van, az mind eljön a hívogató hangra. Egy Jakuts nevű mechanikus, Schlotter szücs együtt érkeznek. Végül zöld takarójával válltól csípőig befedve, közénk áll az öreg „isten” is, Sarkadi bácsi s az udvarában lévő Vantur Jakab, aki ugyan lengyel származású, de beszél magyarul és inkább a magyarokhoz húz...

A sötétben már csak hangjukat halljuk s magunkban legfeljebb azután tudjuk megrajzolni képüket, ahogyan társaik beszélnek velük s amiket róluk mondanak.

Lehet már esti tíz óra is. Egyelőre az őrség nem tördök velünk. Német fogolytársaink többször átizenetek az

udvar másik végéből, hogy ne énekeljünk, mert még baj lesz belőle. Nem hallgatunk rájuk.

Egyszer azután francia káplár s két katona áll meg előttünk. Megvárják, amíg készen vagyunk, majd megkérdezik, mit énekelünk? Mondjuk, magyar vallásos dalt... Éppen a himnusz volt. Fejet bólintanak rá: — C'est bien. — De most menjünk aludni!...

A 6-os számú szobában nagy a kavarodás. Olyan szűken mérték ki a helyet, hogy nem tudunk egymás mellett elférni. Felhasználom a zavart arra, hogy sebekkel borított szomszédomtól megmeneküljek.

Mindjárt az ajtótól balra nagyobb ablakmélyedés van. Igaz, hogy padlója kő, de legalább egyedül lehetek benne. Ide húzódok be. A nagy ablakon át a bástyán, árkon túl, kilátok egy holdfénytől megvilágított magányos fehér házra s hozzátartozó kis kertre. Végtelenül jól esik oda nézni. Mikor a többiek már mind behúzódtak a szalmába s horkolnak, vagy elcsendesednek, én feltérdelek a régi nagy kőkockákon s úgy bámulok ki a kertre és a fehér házra... Térden guggolva, ablaknak támasztott fejjel alszom el, mintha csak megbékéltető, elszenderítő dal szivárgott volna felém az árkon túli, holdfényes családi képből.

2.

A következő egy-két hét rendezgetéssel telt el. A fekete várkolostor nem volt semmivel sem felszerelve. 1870—71 óta emberek itt nem laktak. Az akkor ide internált német és osztrák civilek valószínűleg nem voltak állandóan bezárva s bent a várépületben csak a szegényebbje lakott. Most azonban kétszáznegyvenen zsúfolódunk össze a legszigorubb zár alatt. Még a vár előtti kúthoz is csak fegyveres katona kíséretével mehettünk. Így hát valahogyan gondoskodni kellett legfontosabb egészségügyi szükségleteinkről.

A feladatot, hogy a lakhatatlan régi várépítményt kétszáznegyven fogoly számára lakhatóvá tegye, Palvadoz úrnak, Noirmoutier maire-jének kellett megoldania.

A kékes-pirosarcú, galamböszhajú falusi hatalmasságot már megérkezésünk napján láttuk. Olyan jelenség volt, mint az ilyen kis községek „polgármestere“ szokott lenni: félparaszt, durva, kék szőttest hordó falusi magisztrátus, akin az uraság legfőbb jele az volt, hogy facipőjének felső fedő része lakkbőrből készült.

Palvadoz úr életében nagy eseményt jelentett, hogy kétszáznegyven bochet kellett falujában elhelyezni. Olyan hírek szivárogtak be hozzánk, hogy ez a tisztség még magánéletére is kihatott. Otthon családjával állandóan perlekednie kellett, mert felesége és gyermekei nem akarták a várba engedni attól való féltükben, hogy az átkozott bocheok valamiképpen kárt tesznek benne. Mindennap valósággal ki kellett szeretetteinek karjából szakítania magát, amikor elindult foglyaihoz.

Ez a hősiesség természetesen a mi körünkben is meglátszott rajta. Döngő léptekkel, mázsás gömbölyűségének teljes súlyával járt-kelt az udvarnak azon a részén, ahol mindössze néhány korvéját végző civil fogoly tartózkodott a nyolcszor-tízszer annyi felfegyverzett francia katonára között. Palvadoz mester erről a stratégiai pontról nem igen mozdult ki, s ha valamely intézkedése helyszíni szemlét követelt, az egész őrséget magával cipelte, azonkívül állandóan vele volt az egyik kiszolgált csendőr, aki kezdetben a postánkat hozta és borraivalót szívesen fogadott el, de amikor Palvadozzal ment, hosszú bajusza alól ránkvicsorította fogát és testével gazdáját állandóan úgy fedezte, mintha merénylettől kellene tartania.

Palvadoz úr egyébként mindig haragudott és kiabált. Arca a felbosszantott pulyka nyakának minden színváltozatát híven leutánozta. Különösen, ha valamelyikünk kéressel járult elébe. Azt hiszem, hogy egész haragos fellépését csak a kérők és követelők elijesztése miatt játszta meg. Az öreg paraszt mindenekelőtt pénzt akart keresni s minthogy a berendezésre valószínűleg amúgy sem valami hatalmas összeget utaltak ki, minden ravaszságát össze kellett szednie, hogy a legszükségesebbek meglegyenek s mellett a saját zsebébe is folyjon valami.

Noirmoutier maireje nem kis leleményességgel a kö-

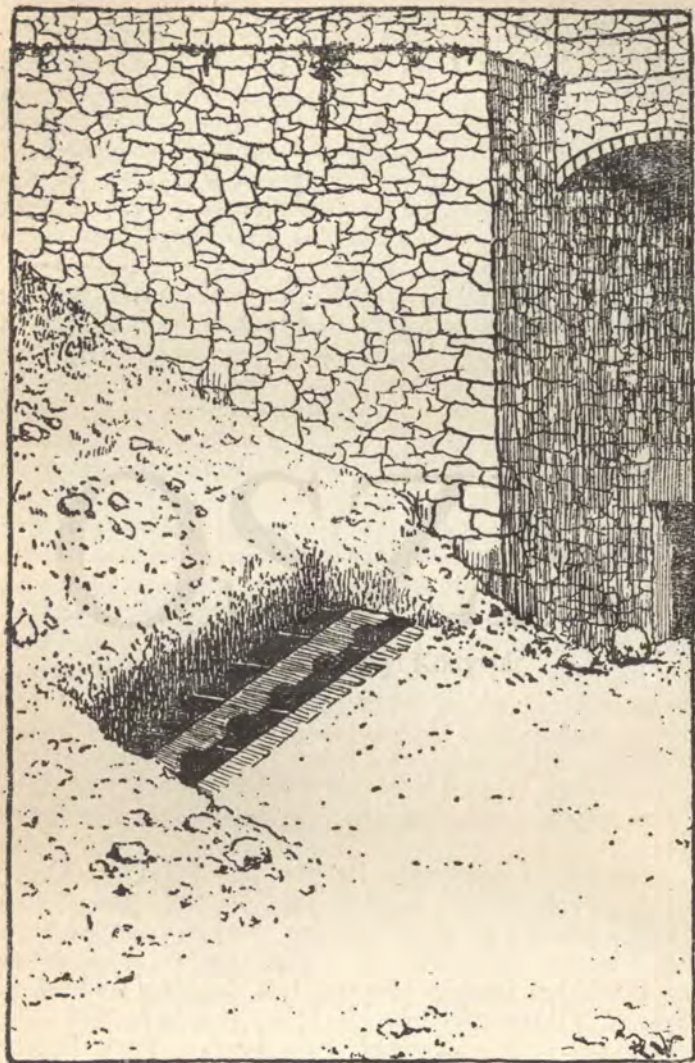
vetkezőképpen hajtotta végre ezt a nehéz műveletet. Deszkaszálakat és szerszámokat hozatott be, azután mutatóba egy süketnéma francia asztalost is felfogadott, de csak négy napra, mert a munka javarészt tiroli fogolytársainkkal végeztette el ingyen.

Mindenekelőtt a várfalhoz ragasztott egyik földszinti épületet hozatta rendbe, amelynek egyik fala teljesen leomlott. A köveket elhordatta s az épületre deszkából emeltetett új falat. Az így elzárt helyiségbe ugyancsak deszkából összetákolt padokat és asztalokat rakatott be. Ezzel meg volt az „ebédlő“ vagy ahogy Palvadoz úr némi nagyozással hívta, a refectoire.

A többi szükségletet is hasonló egyszerűséggel oldotta meg a facipős polgármester. Mosdónak, az udvari árok mentén, három magas lábra néhány dézsát állíttatott fel, amelyből a vizet vékony, csappal zárható dugón át csurgathattuk magunkra. A csap már a második nap nem működött, ami nagy örömet okozott, mert legalább az egész dugót ki kellett húzni s így a víz dúsabb sugarakban ömlött. Hasonló ötletességgel oldotta meg Palvadoz úr az illemhely kérdését is. A donzson jobboldalán, a főudvartól kapuval elválasztva, kisebb mellékudvar terült el. Itt ásatott az internáltakkal hosszú gödröt s azon két szál deszkát fektetett keresztül. Esőben, télben, nappal és éjjel ide kellett zarándokolni.

Volt még egy nagy kérdés: az ivóvízzel való ellátás. A vizet a szigeti erdőig vezető út mentén fúrt nagy, vas-kerekes kútból kellett hozni, ami tőlünk jó negyedórai járásnyira volt. Erre a célra Palvadoz úr kézi erővel hajtott szekeret bocsátott rendelkezésünkre, amelyre kétszázliteres hordót erősítettünk. Ezzel hoztunk be naponként többször az udvaron elhelyezett másik nagy fahordóba vizet.

Ennek a munkának s egyáltalában a kétszáznegyven ember ellátása körül felmerülő minden munkának elvégzéséről magunknak kellett gondoskodnunk. Hogy ez rendben megtörténjék, kaszárnyai szervezettséget kellett meghonosítanunk. Ez volt a mi fogolytársadalmi életünknek alapváza.

A NOIRMUTIERI MELLÉKHELYISÉG

Legelsősorban az egyes szobák — chambréek — választottak főnököt. Ezek voltak a chef de chambrée-k. Bizonyos mértékig a mi bizalmi embereink, akik minden este átvették a hatósági intézkedéseket s azután maguk között megbeszélték a másnapra vonatkozó teendőket. A munkának, az úgynevezett corvée-nak kiosztását ők végezték el. Volt szoba-, udvar-, konyha- és víz-korvé. Ezek a kötelezettségek majd szobánként, majd egyénenként futottak végig rajtunk.

Állandó megbízatása volt a két szakácsnak, egy fogolytársunknak, aki a bevásárlásoknál segített s végül a chef de chambrée-k fejének, aki az érintkezést a hatóságok és a szobafőnökök között közvetítette. Ezzel a tisztséggel Palvadoz úr Fenyvesi barátunkat bízta meg, aki kitűnően tudott franciául. Fenyvesi mindjárt óriási, festetlen facipőt húzott fel, amely különösképen egészítette ki szürke, sávós nadrágját, kék zakókabátját s félkemény kalapját. Igaz, hogy gallért és nyakendőt Noirmoutierben sem tett fel, így hát állandóan úgy festett, mint aki hirtelen magára kapta ruháját, fapapucsát, de már nem volt ideje toalettjét teljesen befejezni. A főnökök feletti főnöksége elég sok munkát adott neki s hatalmas facipőjével egész nap kopogva loholt végig a szobákon, kőlépcsőkön, vagy a sokszor térdig sáros udvaron. Palvadoz úr felhívására alakítanunk kellett még egy kilenctagú békebírótságot, amely a foglyok között felmerülő személyi nézeteltérésekben, vagy kisebb fegyelmi ügyekben ítélkezett, de nem sokáig, mert döntéseit nem vette senki sem figyelembe.

Általában mindennapi életünk úgy folyt le, ahogy legfőbb urunk, Palvadoz elrendelte. A napi élelemre ő adta ki a pénzt s el lehet képzelni, hogyha már a berendezésen annyit megtakarított, a táplálkozásra szánt hivatalos pénzekből jócskán lekanyarított. Legfőbb hadsegéde, Culoz úr, a kiszolgált csendőrkáplár, mindig együtt dolgozott vele, de a nyereségből neki kevés hullott. Culoznak igazi jövedelmi forrása az internáltaktól kapott borral való maradt, amelyet nemcsak a posta kézbesítéséért, hanem bármely más apró szivességért is mindig elvárt.

Természetesen a két vagyonosodó civilhatóságnak sok ellensége támadt kint a faluban is, akik a hivatalos pénzeknek túlságosan önző kezeléséről nem mulasztották el értesíteni a prefekturát. De felkeltették maguk ellen a katonai őrség vezetőjének irigységét és felháborodását is, aki Palvadozék garázdálkodásában s mindenbe való beavatkozásában saját hatáskörének, vagy általánosságban, a katonai hatáskörnek megsértését látta.

Az őrség vezetője kis, kövér őrmester volt, békeidőben pék és sokgyermekes családapa, aki éppen számos gyermekeire való tekintettel kapta ezt a veszélytelen posztot. Természeteszerűleg ő sem lehetett sokkal okosabb ember, mint Noirmoutier polgármestere. De mint őrmester, elsajátított valamelyes jártasságot a kaszárnyai együttes élet fegyelmi és gazdasági ágazataiban. Erről Palvadoz úrnak fogalma sem lehetett. Így az őrmesternek, akit mi családián Guillaume-nak hívtunk, vele szemben való fölénye ezekben az ügyekben nyilvánvaló volt. Guillaume sergeant azonkívül kitűnő baráttal és tanácsadóval rendelkezett Georges caporal személyében. Georges káplár békében borral kereskedett s ebben a mesterségben ravaszága úgy kifinomodott, hogy Palvadoz úron s az egész noirmoutieri magisztrátuson könnyűszerrel ki tudott fogni. Az őrmester féltékenységét Palvadoz úrral szemben valószínűleg Georges keltette fel s igyekezett állandóan táplálni annyira, hogy az egyszer nyiltszínen, szemünk láttára, ki is tört.

Ezen a nevezetes jeleneten jöttünk rá arra, hogy a két hatóság, illetve Palvadoz úr és Guillaume sergeant között, lappangó ellentétek vannak. És ezen a jeleneten érte Palvadoz úrnak addig kikezdehetetlen tekintélyét olyan súlyos sérülés, amelybe csakhamar egész dúsán jövedelmező megbízatása is beleveszett.

Noirmoutieri tartózkodásunk második hetében történt egy derűs reggel, hogy Returecki, a nagy fekete-szakálás festő, az ablakon át spárga segítségével egy újságárus gyerektől fel akarta húzni a La France című napilap legfrissebb számát. Az árokban bújkáló újságos fiú és a várablakon kihajló lengyel festő titkos műveletét

szerencsétlenségükre épen a vár diktátora feleségének kellett észrevenni. Palvadozné ugyanis, amíg ura a várban volt, a legnagyobb rettegések között állandóan a falakon kívül ólálkodott, hogy mindjárt értesülhessen róla, ha a hites urát netalán a bocheok megölik. Ily módon figyelte meg az újságolvasást eltiltó hatósági rendeletnek bűnös kijátszását.

Csapott erre nagy patáliát. Pedig nem is volt hatóság, csak annak felesége. Ott mindjárt az uccán elkezdett kiabálni, azután magából kikelve, elfuló lélegzettel a várkapu elé rohant s ott mind a két öklével kezdte a kaput verdesni. Amikor bebocsátották, valósággal kövér férje karjai közé esett, s lihegve, krákgova, asztmás köhögések között mondta el, hogy mi történt kint a várárookban.

Óriási felfordulás támadt erre.

Palvadoz úr megfuvatta az „a p p e l g é n é r a l” kürtjelét, az őrséget fegyverbe állíttatta s egy katonát rögtön az újságos fiúért küldött azzal a paranccsal, hogy élve-halva állítsa elő.

Az appel géneral ijesztő hívására a szobákból, az udvar különböző sarkaiból izgalommal eltelve rohantunk le az udvar elejére. Vajjon mi történhetett, ami miatt ezt a ritkán hangzó jelt váratlanul megfuvatták?

Palvadoz úr parancsára félkörben kellett állnunk. Ekkor már a katona fiulénél fogva hozta a keservesen bőgő újságáros fiút. Palvadoz felemelt ököllel támadt a szerencsétlen gyermekre, aki az ellenséggel össze mert játszani. Majd dühös arcát, amely e pillanatban ruhája szöveténél is kékebb volt, felénk fordította, felszólított, hogy jelentkezék a tettes, aki a hatósági parancs ellenére lapot akart vásárolni. A tettes annál kevésbbé jelentkezhetett, mert köztünk sem volt. A szakálás lengyel festő ugyanis jónak látta szobájából le sem jönni. Vele tartott barátja, a pápaszemes, térdnadrágos szobrász, aki úgy látszik társa volt a lapvásárlás megkísérlésében.

Mikor önként senki sem jelentkezett, Palvadoz úr előráncigálta az újságáros fiút, pofonokkal adta értésére, hogy most már neki kötelessége a tettesre rámutatni. A maszatosarcú, síró gyerek elvonult előttünk kétszer is, de

RUCKI KARRIKATURÁJA A LAPVÁSÁRLÁS BŰNÖSEIRŐL

OSZK

üzletfelét nem tudta megtalálni. Mikor aztán Palvadoz úr újabb pofonokkal élénkítette fel emlékezőtehetségét, végül is a szakálás németre mutatott, aki a fiatal pincéreket szerette. A német könnyen igazolta alibijét. Tízédmagával korván volt a konyhában már kora reggel óta. Jobb sorsra született kabátján meg is mutatta az odatapadt krumpli- és répahéjat.

Újabb pofon s újabb szakálás fogoly következett. A szakálás ember véletlenül egyik tiroli volt, aki a kérdéses időben Palvadoz úr szemeláttára s az ő parancsára fúrt-faragott.

Szegény gyerek már beleszédült a sok pofonba s a sok borotvátlan és szakálás arc szemléletébe. Palvadoz úr közben mind dühösebb és mind lilább lett úgy, hogy a gutaütéstől kellett félteni.

A kis, kövér őrmester ezalatt élesen kidomborodó hasára nyugtatott kézzel állt és fölényesen mosolygott.

Mikor Palvadoz úr tehetetlensége kétségbevonhatatlanul kiderült, az őrmester magához intett két katonát és halkán rendelkezett velük. A két katona a kiürült donzson felé futott s néhány percnyi feszült várakozás után, diadalmasan tért onnan vissza a kabátja alatt is remegő feketeszakálás festővel és térdnadrágos barátjával.

A gyermeknek rájuk sem kellett mutatni. Egész lényük töredelmes vallomás volt.

Meg voltak hát a tettesek. Guillaume őrmesternek lehetett köszönni, aki gyakorlatból tudta, hogyha általános jelentkezésre fújnak, jó a szobákban is utánanézni, vajjon nem bújt-e el valaki a szalmába s esetleg éppen az, akit keresnek?

A két lengyel művészt Palvadoz úr elé állították. A hatalmas úr darabig farkasszemet nézett velük, azután intett, hogy vigyék el őket.

— Őrmester úr, lássa el bajukat!... — szólott Guillaume-hoz, az elhurcolt foglyokra mutatva.

Guillaume bólintott fejével s továbbra is csak gúnyosan mosolygott. Palvadoz úr pedig sarkonfordult s nehézkes, hangos lépteit a várkapú felé irányította, ahol hűséges hitvese várakozott rá. Akik jó szeműek, látták,

hogy Noirmoutier ura jókorát lökött feleségén, amikor látszólagos udvariassággal maga előtt bocsátotta ki a kapun.

Mi zsibongva oszoltunk szét. A két lengyel művészt magánzárkába csukták, egy a bástyaudvarról nyíló nedves, sötét lyukba.

Elzáratásuk miatt az izgalom egész nap tartott a várbán. Kisebb-nagyobb csoportokra oszolva mindenki ezt tárgyalta.

Estefelé az volt a megállapodás, hogy Palvadoz úr elé járulnak a szobafőnökök, s megkérik, hogy társainkat éjszakára eressze ki külön börtönükből. Este azonban Palvadoz úr nem jött be. Állítólag beteg lett s hűséges Baucisa melegített téglákat rakott a lábára.

Már késő este lett, amikor a Palvadozra való haszontalan várakozás után, a szobafőnökök úgy határoztak, hogy kérésükkel az őrmester elé járulnak. Kissé izgultak, mert Guillaume őrmestert akkor még senki sem ismerte. Nagy volt a megkönnyebbülés, amikor a belépő szobafőnököket a kis, kövér őrmester ajkán kedves mosollyal fogadta.

— Eresszem ki a társaikat? — kérdezte mindjárt maga. — Jó. Megteszem. Végre is nem vagyok emberevő, minthogy pékség a mesterségem. Talán, Palvadoz úr sem fogja helyteleníteni eljárásomat... Bár az ilyen magas magisztrátusok eszejárását közönséges ember nem ismerheti ki egyikönnyen — tette hozzá gúnyos mosollyal.

Ezzel a mondattal szemünkben ki is végezte a vár diktátorát...

A lengyel művészek kiszabadítását mindenki örömmel vette tudomásul. A nap izgalmai után társaink a szobákba vonultak aludni.

A lengyelek még sokáig a kis bástyaudvaron maradtak és beszélgettek. Hozzájuk szegődtem én is. Holdvilágos este volt s az októbert vég ellenére, langyos fuvalmak jártak a levegőben.

Lehetett már tizenegy óra, amikor a bástyaudvaron felvezető kőlépcsőn a lakószobák felé mentem. A sötét boltív alól váratlanul prémgalléros kabátba burkolózó, kis alak lépett elém s megfogta karomat.

A sötét alak a kőlépcső tetejére lépett ki. Ijedten hátráltam. Csak akkor ismertem rá Bistrán Demeterre, a próféta-szücsre, aki alkoholba s valami Enyedi Klára nevű newyorki magyar lányba belevesztette pénzét, munkaerejét s végül esztét is...

— Maga az, Bistrán úr? — szóltam rá megjátszott szigorúsággal. — Micsoda dolog, hogy ilyen későn itt kószál s ijesztgeti az embert? Menjen azonnal aludni.

Bistrán felhúzta vállát és sajátságos ravasz arcot vágott, ami nála abból állott, hogy szemöldökét, bajuszát egészen magasra húzta s azután szakálát simogatva, féloldalról nézett az emberre.

— Mintha olyan könnyű volna aludni ilyenkor... — mondta szinte suttogóvá halkítva hangját. — Nem hágy a hold!... A hold az én szövetségese s azért nem hágy aludni, hogy mindig a kalapácsra gondoljak...

— Micsoda kalapácsról beszél Bistrán úr, hiszen maga nem kovács. Maga szücs.

Bistrán némi megbotránkozással csóválta fejét.

— Nem olyan kalapács az! Grádos ember szerszáma! Még ma a kezembe veszem és lecsapok vele. Meglátja, vége lesz a háborúnak...

— Ugyan, Bistrán úr, ne beszéljen bolondokat!... — mondtam tettetett könnyedséggel, de közben különös borzalommal töltött el így együtt és egyedül lenni ebben a több százéves, kísérteties várban egy örült emberrel. — Menjen csak aludni és hagyja a kalapácsot!...

Bistrán Demeter válaszra sem méltatott. Kiállt a lépcső kőkorlátjához s beleszagolt, arcát belefúrta a holdvilágos éjbe, mint a felszállni készülő madár. Bizonyára, el is repül boldog, önkívületes képzelete — gondoltam magamban, amíg a sötét facsigalépcsőn felfelé botorkáltam. Ezt a szegény bolondot valószínűleg a mai eseményes nap izgatta fel. A fegyverbe álló őrség, Palvadoz dühösködése s a börtönbe hurcolt két lengyel. A többiek izgalma már mind lecsitult, csak az ő bomlott, fékezhetetlen idegei nem tudnak megnyugodni.

Rá gondoltam, amikor a 6-os chambrée nagy, holdfényrel elöntött ablaka előtt csendben vetkőzni kezdtem.

Az ablakot kissé megnyitottam, jobban nem lehetett, mert a levegőáram kicsapta volna az ajtókat s fellármázza az egész várat.

Sokáig álltam az ablaknál s bámultam az éjszakába, amikor gondolataimból egyszerre csak az udvar felől érkező rettenetes kiáltások riasztottak fel. Megrázó, borzalmas bőgése volt ez egy embernek, akit mintha vesztőhelyre vittek volna s aki ebbe beleveszítette esztét.

Társaim alatt megzörrent a szalma. Egyesek hallgatózva ültek fel. Én is pillanatig szívdobogva álltam, de amikor a kiáltás megismétlődött, kabátot kaptam magamra s a két szobán keresztül rohantam kifelé a lépcsőhöz. Ott már több felriasztott árnyalakkal találkoztam, akikkel együtt szaladtunk az udvarra. De voltak olyanok is, akik ellenkező irányba, fel a tetőre siettek.

A különös, ijesztő kiáltás még egyre tartott és csak akkor tudtam meg, melyik irányból jön, amikor többi társammal az udvarra értem.

Hátborzongató jelenet tárult itt elénk. A donzson tetején, egészen a lapos, élesen egyenes vonalú fedélzet széléig előre lépve, emberi alak állt és karjait kitérve kiabált. Fejét megvilágította a hold s kitért karjai mögött prémesgallérú kabátja fekete szárnyként nyílt meg. Rögtön ráismertem Bistránra. A többiek is elhülve szólították nevét. Mellettem állt Dudás, az aviatikus és Nagy Zsiga, a női szabó. Nagy Zsiga az előző dépôtban együtt volt Bistránnal s most kezéttördelve jajgatott, hogy mi lesz a szerencsétlen emberrel, aki képes arra, hogy a holdfény vonzása alatt előbbre lép s belezuhan a szörnyű mélységbe.

Ebben a pillanatban a katonai őrség ébren lévő tagjai is, kezükben lámpással előjöttek s a várépület felé szaladtak. Ugyanakkor a tetőn azoknak a leguggoló fogolytársainknak körvonalai is láthatóvá lettek, akik már kezdetben sejtették, hogy miről van szó, s egyenesen a tetőre mentek fel.

Most izgalmas pillanat következett.

Bistrán leeresztette karját s még előbbre lépett. Talán ki sem bírta volna már szédülés nélkül, ha nem űrült.

— Hallgassátok meg átkomat — ordította magyarul. — Ezerszeres átok és halál a vérontókra! Pusztuljanak el mind. Itt van kezemben a kalapács! Most lesújtok s akkor...

Bistrán Demeter ebben a pillanatban kissé hátrább lépett, mintha lendületet venne a lesújtásra. Ezt a helyzetet használták ki azok, akik mögéje lopózkodtak, egyszerre ketten átkarolták és szegény örültet visszahurcolták, mielőtt lesújthatott volna... Sokszor mondta azután is, hogy a háború azért tart tovább, mert ellenségei megakadályozták abban, hogy kalapácsával lecsapjon.

Ekkor már a katonák is a tetőre értek. Bistránt az őrség cipelte le az udvarra. A „próféta“ nagyon hallgatosan viselkedett. Lényében volt valami a nagyszellemek fölényéből, akik tudják, hogy a csőcselék felülkerekedése csak ideig-óráig tart.

A káplár be akarta zárni Bistránt. Közbeléptünk azonban az őrmesternél, aki hiányos öltözetben szintén megjelent az udvaron. Megmagyaráztuk, hogy örültről van szó. Guillaume sergeant hagyta futni, de a tetőre való feljáratot egyszer s mindenkorra elzáratta.

Éjfél felé nyugodott el csak a vár. Az ég sápadt vándora már letünt az égről. Örült szerelmese is fekhelyére tudott hát térti...

3.

Október végén szerencsétlenné fordult életemben végre néhány nyugodtabb nap következett. Eddig a háború első napjától kezdve úgy éreztem magamat, mint előbbi életétől, az egész eddigi világtól elszakított, üldözött vad. Voltaképpen magam sem tudtam miért, de érzésem az volt, hogy megvetnek, gyűlölnék, halálra keresnek. Emellett teljesen egyedül voltam. Nem akadt senki, akitől jó szót, tanácsot kérhettem volna. Hiányoztak a tapasztalatok, az előre elrendelt intézkedések, a példák. Minden felégett körülöttem. Valójában, mintha most születtem volna, mintha meztelenül, gondozó nélkül, segítség nélkül most dobtak volna ki a világba. Éreztem, hogy

egész múltam összeomlott s bár magamnak sem mertem bevallani, de az volt a rettenetes sejtelmem, hogy többé sem az országgal, amelyhez tartoztam, sem enyéimmel sorsom össze nem hoz. Sötétség borult felém, kitört a vihar s én örökre eltévedtem.

Apám Erdély fővárosában, Kolozsváron főigazgató volt. Ott éltek fiutestvéreim is. Egyik egyetemi tanár, a másik orvos, a harmadik, a legfiatalabb éppen önkéntesi évét szolgálta le a tüzéreknél. Volt még egy bátyám, aki katonatiszt volt s a hadseregéből betegsége miatt még jóval a háború előtt kilépett. Azt hittem, hogy nekik mindnyájuknak menniök kell. Telve voltam nyugtalansággal miattuk is. Apámhoz már Párisból, azután Perigueuxból s majd Noirmoutierből is egyik kétségbeesett levelet a másik után írtam. Jelentettem magamról, hogy testileg elég jól érzem magamat. Emberségesen és jóakarattal bánnak velem a francia hatóságok (vajjon milyen arccal olvasták a cenzurán ezt az apám megnyugtató szolgálatát kifejezést?), de minden levemben egyforma kétségbeeséssel kérdeztem: mi van fiutestvéreimmel? Felsoroltam névszerint mindegyiket s mindegyikről külön-külön megkérdeztem, mi történt velük? Rémes álmaim voltak róluk. Egyszerre négy fiutestvér. Mi van velük? Mi van velük?...

Nem tudtam azonkívül Magyarországról sem semmit. Vajjon milyen kedvvel ment a háboruba? Voltak-e ott is jelszavak, zászlós felvonulások, amelyek a háború igazságát és jogosságát hirdették? A francia sajtó bennünket is imperialistáknak állított be. Mi voltunk a „kettős monarchia poroszai“... Tisza II. Vilmos mellett a főcinkos. Ilyen dolgokat kürtöltek a nagyvilágba s én közben éreztem, hogy ha volt nép, amelyet a háború akaratán kívül tragikus helyzetbe sodort, az a magyar, amelynek, ha kitart a németek mellett, talán megmarad a becsülete, de sorsa sem győzelem, sem veszteség esetén jóra nem fordul; ha pedig megszegné szavát, otthagyná szövetségeseit, könyörtelenül eltaposnák s a becsülete is odaveszne.

Borzalmas zsákuccába kerültünk. A haszonnak, a nyereségnek, sőt talán még a győzelemnek is leghalványabb reménye nélkül vállalnunk kellett az élet-halálháborút,

amely az osztrákokkal való közös vezetés mellett az el-
lenünk felúszított nemzetiségektől körülvéve, éppen töl-
lünk olyan áldozatot követelt, melyhez hasonlót nemzet
alig hozhatott a világtörténelemben. Ha ezért a háborúért
odaadták volna egész Szerbiát, vagy odaadták volna fél
Európát, nekünk akkor sem lett volna érdemes benne
résztvenni. A mi részünkről a támadó szándék, új terü-
letnek szerzése tiszta örvültség lett volna. Minthogy nem
is volt bennünk soha ilyen szándék, mi, a kettős monar-
chiának „poroszai“, csak szerencsétlen, háboruba hajszolt
nemzet lehettünk, amelynek fegyvert kellett kezébe vennie,
hogy megkísérelje életét megmenteni.

Valahogy úgy voltam Magyarországgal is, mint négy
fiutestvéremmel. Kimondhatatlanul féltettem. Ha a Lem-
berg elvesztéséről, a Przemysl körüli harcokról, az oro-
szoknak a Kárpátokban való megjelenéséről elterjedt híre-
ket, amelyek minden újságeltiltás elenére is beszivárogtak
hozzánk, túlzottaknak is tartottam, mégis fel kellett téte-
leznem, hogy Magyarország előbb vagy utóbb halálos ve-
szedelembe kerül. Csak ennek a veszedelemnek nem tud-
tam alapot adni, nem tudtam idejét megjósolni, mert min-
den, ami otthonomra vonatkozott, az aggodalomnak, az
ideges félelemnek s a tájékozatlanságnak sűrű ködébe volt
merítve mindaddig, amíg az első levelek meg nem érkeztek
hazulról.

Két és fél hónapig kellett a leggyötrelmesebb bizony-
talanságban várnom, amíg az első Magyarországról kül-
dött levelet König György nevű barátomtól október vé-
gén megkaptam. Utána kettesével, hármasával jöttek leve-
lek apámtól, Laczkó Gézától és más ismerőseimtől.

Ezek az első levelek nem is annyira tartalmukkal ha-
tottak rám. Hiszen voltak benne megnyugtató hírek is.
Két fiutestvérem nem volt kint a fronton. Helyemet a
budapesti gimnáziumban, ahol tanítottam, fentartják, sőt
egyelőre adnak fizetést is. Sok barátom, ismerősöm még
be sem vonult... De elsősorban nem ezek a hírek számí-
tottak. A levelek a maguk egészében indítottak meg. Olya-
nok voltak, mint muzsikaszó, amely szóval ki nem fe-
jezhető kapcsolatokat teremt idegéletünkkel. Bizonyságok,

megfogható, érinthető bizonyságok voltak abból az országból, amelynek képét, körvonalait az örökös, gyötrő nyugtalanság szemem előtt egészen összekavarta. Nem is leveleknek, élő lényeknek éreztem őket. Nemcsak százszor elolvastam, hanem megfogtam, tapintgattam, az ajkamhoz érintettem... Végül is mindent nekik köszönhettem. Visszahozták múltamat, újra célt adtak életemnek, s feltámasztották előttem az otthont, amelytől oly kegyetlenül elszakítottak.

A levelek után megjött a pénzem is. A kis breton fürdőhelyről, ahol nyaraltam, elküldték csomagomat. A faluból behozattam gyapjusapkát, vastag nyaksálat, facipőt és kék trikót. Felkészülődtem az esős időkre. Azonkívül fekhelyemen is változtattam. Fenyvesi barátommal az ajtó és az ablak közé eső keskeny sávra költözködtünk, amely elé oldalt, Culoz úr közvetítésével, a francia asztalossal leereszthető fa védőfalat készíttettem, hogy nappal a világosságot ne vegyük el, viszont éjjel védelmet kapjunk a légáramok ellen.

Az ablakmélyedés így tisztán megmaradt „dolgozószobának“. Kis, mindenféle fadarabból összetákolt asztalt tettem belé s támlanélküli, háromlábú széket. Nagy nyomorúságomban is milyen boldogító érzés volt, amikor a kis asztalkához először ülhettem. Elöttem tinta, toll, levélpapír, könyvek!... A szobát, ahol negyvenkét lakótársam feküdt, beszélt, veszekedett, dolgozott, vagy járt-kelt, a védőfal s rajta túl a szobában elterülő árnyék oly megszűre vitte! Az ablakmélyedés fényfürdőjében egyedül voltam, kicsit magasabban is, mint a többiek s valahogy úgy éreztem, hogy szerencsétlen sorsom színterén túl egyenesen és közvetlenül átnyulhatok, átszállhatok oda, ahol az enyéimek vannak. Felejthetetlenül szép érzés volt, hogy mikor először ültem az asztalhoz s apámnak levelet írtam, mosolygó arca megjelent előttem, mint látomás. Nem haragudott, nem vádolt, amiért ennyi intelme és kérése ellenére, mégis kimentem megint Franciaországba. Lényének közelsége annyira meghatott, hogy szemem könnybe lábadt s alig tudtam levelem megszólítását leírni: „Kedves, jó Atyám!“...

IV.

A 6-OS LAKÓI

I.

Megindulnak az őszei esőzések. Ilyenkor, két-három napi eső után, a várkaput akár nyitva is hagyhatnák, úgyszem tudna senki sem kimenni. Az udvaron méteresre dagad a sár s a várépületből alig tudunk a mellékudvarba, vagy a mosdókhöz menni. Az épület is olyan lesz, mint vízből kiugrott, csurgószőrű parasztkutya. Minden csúf vonása kiüt rajta. A leomlott vakolat helyén kőtörmelék, piros téglá dugja ki fejét. Az épületnek régi, nemes patinája teljesen elvész a mindent elöntő nedvesség alatt. Bent a szobákban vízfoltok támadnak a falakon. A toronyszobákban úgy csorog a penészlé, mintha dézsából öntenék. Rémülettel vesszük észre, hogy bőrből készült dolgainkat vastagon lepi el a penész.

A nedvesség és az eső teljesen szobánkba zár. Palvadoz úr és hű hadsegéde, Culoz most már nem jönnek be. Nincs, kinek panaszkodni. A katonai hatóság győzött belül a várban, de viszont nem tesz semmit. A hatalom Guillaume őrmester kezébe került, a postát Georges káplár osztja ki. Telve vannak jóindulattal, de hatáskörük nincsen. Még lapátot sem tudnak szerezni, hogy a sarat csomóba hányjuk, annál kevésbé kavicsot, hogy az udvaron utat csináljunk.

Guillaume nagyon derék ember. Eltréfálkozik mindenkivel. A németek között van Däumling müncheni tanár, akit négy tanítványával francia tanulmányúton ért a háború kitörése. Perigueuxben összekerültek egy Nagel

nevű lipcsei tanárral. Ők hatan a velünk bezárt németek krémje. A többiek pincérek, borbélyok, mechanikusok s olyanfajta napszámosok, akiknek munkaköréről, háború-előtti életmódjukról a hosszú fogsági együttlét alatt sem tudtam halvány fogalmat sem szerezni. Guillaume jól van a poroszokkal is. Egyízben még fényképfelvételt is csináltatott magáról, amint a vár egyik boltíve alatt ölelkezve áll a német diákokkal s a két német tanárral. Később az életével fizetett meg ezért a képért... De Guillaume nem tudja, mit csinál. Ez a kövér, lesültképű, sűrű-fekete bajszú emberke olyan, mint nagy gyerek. Mindenen jóízűen nevet s mindenre azt mondja: „Je m'en fous“. Magával sem törődik, de velünk sem.

Titkárának, Georges káplárnak van vagy tíz gyereke. Tudja, hogy nem kerülhet ki a frontra. Nem sokat ad a katonai fegyelemre. „Allez! Vous êtes aussi des hommes, nom de Dieu!“... Ezzel fejezi ki pacifizmusát és emberiségességét. Guillaumenak ő is segít, hogy a várépületben ne legyen fegyelem. Tűrik, hogy a foglyok késő este is énekeljenek. A várablakok néha még este tíz órakor is ki vannak világítva s rajtuk keresztül zaj, énekszó hallatszik ki. Akik kint a falú uccáján a vár mellett elhaladnak, — falusi vénasszonyok, vénemberek, — irigykedve beszélnek a mulató bocheokról s a faluból megint egyik feljelentés a másik után megy a prefekturára, de most nem Palvadoz és Culoz, hanem Guillaume és Georges ellen...

Pedig a negyvennégy-negyvenhat emberrel zsúfolt chambréékban ilyenkor, amikor az eső miatt mindenki fent tartózkodik, igazán kibírhatatlan a helyzet. Két levelet írtam franciákhoz, amelyekben nyomorult sorsomat lefestettem s kértem, hogy legalább a sziget falujában való kintlakást engedjék meg saját költségemen. Hiszen erről a szigetről elszökni úgysem lehetett. Az egyik levelet Vendée prefektusának, M. Tardifnak küldtem el. A másikat M. Marthanak, a Sorbonneon az ókori pedagógia tanárának. M. Tardif feleletre sem méltatott. Martha professzor pár udvarias, sajnálkozó sorban értesített, hogy a legilletékesebb helyeken szerzett értesülései szerint velünk Franciaországban éppen úgy bánnak, mint a Magyarorszá-

gon rekedt francia civilekkel. Ebből természetesen egy szó sem volt igaz. Magyarországon az ottrekedt franciák egész háború alatt soha egy pillanatig sem voltak bezárva.

Martha levelének hatása alatt elhatároztam, hogy többé helyzetem könnyebbítése végett francia ismerősökhöz nem folyamodom. Különben is azt hallottam, hogy Párisban a rendőrség kellemetlenséget okoz azoknak, akik civil internáltakkal levelezésben vannak.

Nem volt hát menekvés a 6-os számú szobából. Pedig, amit javunkra tettek, még az is csak helyzetünket rontotta. Egyik nap elterjedt az örömhír, hogy szalma érkezett az udvarra és nagy tömegben szalmazsákok. Az első derüs napon levonultunk szobák szerint az udvarra s a számunkra kijelölt szalmakazal ellen támadást intéztünk. Az üres szalmazsákok percek alatt felszívták a rendelkezésünkre álló szalmát. Azután hátunkon az óriási szalmazsákokkal felvonultunk szobánkba. Itt derült ki a baj, hogy a megtömött zsákoknak fele sem fért abba a helyiségbe, ahová zsúfoltak. Lett ebből nagy veszekedés, kétségbeesett dögönyözése a zsákoknak. Valóságos sportgyakorlatokat kellett végeznünk egész nap és centiméterek vitatásáért magunkat rekedtté kiabálnunk, amíg végre úgy, ahogy, rá tudtuk kényszeríteni a „paillasse“-okat, hogy egymásmellett megférjenek.

Másnap aztán megint esett az eső. A 6-os lakói most már szalmazsákjaik trónusán ültek, de mindenki egész nap a szobában tartózkodott. Hová is lehetett volna menni, mikor az udvart az eső és a sár teljesen hatalmába kerítette? . . .

A 6-os számú szoba a donzson frontjával párhúzóan haladt, de ablakai nem az udvarra, mint az 5-öséi, hanem egyik oldalról a várfalon, árkon túl a templomra s előtte lévő térre, míg a másik oldalon, ahol Fenyvesivel ketten feküdtünk, kis falusi uccára és egy magányos házra nyíltak. A két fal mentén voltak elhelyezve a szalmazsákok. Mindegyik oldalon huszonkettő. A mienk Fenyvesivel az 5-ösbe nyíló ajtó és az ablak közötti kis falrésznel állott. Az ajtótól jobbkézre következett még huszonkét szalmazsák. A legvégső megint a másik ablakot érte, amely-

nek mélyedésében Nagy Zsiga, a női szabó, valóságos kis szabóműhelyt rendezett be. A szemben lévő fal két, toronyszobába nyíló ajtó között terült el. Az egyik kis toronyszobában Dudás lakott. A másikban három osztrák pincér: Fritz, a citerás; Engelsdorfer Rudi, akit a baleset ért s aki azóta teljesen felépült s végül egy Birkan nevű magas, szépszál szőke osztrák fiú.

A 6-os szoba lakói között volt tíz osztrák pincér. Általában jó megjelenésű, aránylag tanult, tiszta fiuk. Ha nem volt egyéb elfoglaltságuk, most is a nyelvekben tökéletesítették magukat. Angolul majd mindegyik tudott, franciául gyengébben. A háború előtt egy évvel jöttek Londonból Párisba s előkelő amerikaiak és angolok számára épült szállodákban szobapincéreskedtek. Egyik sem érte még el a harmincadik évet.

Az irányító szerepet köztük Kaiser töltötte be. Őt soha ki nem mondott belső szavazással vezetőjüknek, mintaképüknek fogadták el a többiek, akik egyébként a napok rájuk szakadó bajait és fájdalmait az egész fogság alatt csodálatos együttérzéssel és összetartással osztották meg. Kaiser ezt a kitüntetést okosságával, életrevalóságával és józanságával meg is érdemelte. Azt hiszem, a pincérek nemzetközi szövetségében valami tisztséget viselt, ezen a réven ruhában és pénzben segítséget is tudott kijárni társainak. Mindig friss, jól fésült, a körülményekhez képest kifogástalan megjelenésű volt. Soha civódásban, haszontalan vitatkozásban nem vett részt. Legközelebbi barátai voltak: a vékonyhangú, pattanásos Heibl, akit talán azért fogadott maga mellé, mert legtöbb támogatásra szorult s a feketehajú, olaszosan barnabőrű Auer, aki hajlamos volt a tüdőbajra. Ők hárman egész nap tanultak, dolgoztak.

A legközelebbi szomszédjuk, Hintze, már inkább a zene iránt érdeklődött. Reménytelennek látszott, hogy vas-tag, darabos ujjait valaha is befegyelmezi a hegedűhúron a félhangok kitapintására. De szorgalma minden akadályt legyőzött s Hintze, aki kurta hajjal, angol sportolókedvvel érkezett a fogságba, idővel hosszú, borbélyosan göndör haját növesztett és művésziesen kötött nyakkendőt hordott. Másik két pincértársa: Neubert és Neuhaus

megmaradtak mindvégig sportfiuknak. Naponként kétszer félórát futottak az udvaron bármilyen időben s minden reggel hidegvízben tetőtől talpig megmosdottak. Tauber, talán Leitner mészáros befolyása alatt, inkább a gyomrot érintő kérdésekkel foglalkozott. Csupaszképű, sápadt, nagyorrú s nagyon izmos gyerek volt. Hamar belesodródott a konyhai ügyekbe és a konyhapolitikába s ezekbe belevitte Hainzlt és a még alig férfivá cseperedett, nagyon falánk Kühnét, akik egyébként is még nem voltak öntudatos pincérek a háború előtt, hanem a pikoló és az ételhordó közé esett rangjuk.

Az egész kis pincértársadalomból magánosságával, bogaraival csak Tutschek ütött ki. Ez a fiú mindjárt a fogság elején elkomorult, szakált eresztett, elhanyagolta magát s egész nap egyik kis ablak mélyedésében imádkozott, szent könyveket olvasott, mintha csak valamelyik régen itt vezeklő feketebarát lelke öltött volna benne testet.

Az osztrák pincérekkel jóbaráti viszonyt tartott fenn egy tirolai német fiú, akit csak „tirolai Adonisz“-nak hívunk. Valóban inkább Apolló-feje volt. Gyönyörű, okos, szépen megmintázott göndörhajú fej, amely csupa fölénynyel és derüs sugárzással ült a szépvonalú nyakon. Nagyon tiszta, mindig friss és üde fiatalember volt. A sok szemétből, ami körülötte terjengett, lénye, mintha csak tisztaságot tudott volna átszűrni. Nem tudom, mi volt békében a foglalkozása. Lehet, hogy ő is pincéreskedett. Mindenesetre feje és termete fényűzésszámba ment ebben a mesterségben. Csak ha az ember beszélt vele, akkor tapasztalta, hogy az apollói fej bizony belül nagyon üres. S így azt is meg lehetett érteni, hogy a fiúnak ezzel a külsővel pincérnek kellett lennie.

Az Adonisznak legjobb barátja volt egy Braggiotti nevű tirolai olasz. Osztrákok és olaszok között szinte ritkaságszámba menő bensőséges barátság fűzte őket össze. Braggiotti valamivel idősebb volt, mint barátja és sokkal okosabb s érettebb. Ő is csinos, jóképű fiatalemberszámba mehetett, de arcának csinosságában, gondosan kikent-kifent bajuszában, lesimított ritkás hajában, kissé sárgás bőre vastagságában volt valami viasz-szerű kikészítettség, álarc-

szerűség. Pedig egyébként szeméből értelem és olaszos szenvedély sugárzott. Csak nem volt élet, közvetlen kifejező-képesség benne. Még ha nevetett, arca akkor is merev maradt. Néha attól féltem, hogy lerántja egész arcát s rám vigyorog majd, igazi, elrejtett ábrázata. Braggiottit meggyanusították, hogy a barátságánál bensőségesebb kapcsolatok fűzik Adoniszhoz. Nem volt valószínű. Az olaszt nagyon érdekelték a nők s későbbi vízfordásainkon együtt lettünk áldozatai egy kis amerikai lány iránt táplált légies, álmodozó rabszerelemnek.

Három osztrák állampolgárságú fiatal galíciai zsidó is velünk együvé került a 6-osba. Fénylően sápadt arcuk, bágyadt csillogású, napvilágtól irtózó szemük volt. Mintha pincében nőttek volna fel. Egész nap szalmazsákukon heverték. Csukott szemhéjukat mintha a rettenetesen hosszú szempilláik véglegesen arcukhoz ragasztották volna. Nagyon hasonlítottak egymáshoz. Lehet, hogy ikertestvérek voltak. Csak két hónapig tartózkodtak Noirmoutierban. Egy alkalommal minden különösebb feltűnés nélkül eltűntek. Egy éjjel vitték el mind a hármat. Csendben, panasz vagy tiltakozás nélkül öltözködtek fel. Holmijukat közös batyuba rakták. Fejüket lehajtva, némán vonultak el a fényzávon, amelyet a katonák viharlámpása a szoba sötétjében eléjük vetített. Vissza sem néztek, fel sem sóhajtottak. Csak mentek, mint akiknek végzetük az örök vándorlás... Én úgy bámultam őket, mintha álmodnék. Csak másnap ijedtem rá, hogy valóságot láttam. Kérdősködtem, mi lett velük; senki sem tudott választ adni.

A két Feldenczer, Koródy, Schlotter, Schnitta, azután egy Laya Tamás nevű szőke, gyermekarcú asztalossegéd, Bombesz János, Nagy Zsiga buzgó segédje és foltozótársa, Sztancsik, egy másik szabó s végül egy Rezanovics István nevű szűcssegéd, szintén a két ablak közötti fal mentén laktak. Ilyenformán ez volt a fiatalok oldala.

Velük szemben, a véletlen folytán, vagy talán, mert itt a léghuzam nem érződött annyira, az öregebbek húzódtak meg egymás mellett.

Szobánk nesztora kétségtelenül az öreg Sarkadi bácsi volt. Az egykori legidősebb trójai királytól azonban any-

nyiban különbözött, hogy nem szeretett sokat beszélni s viszont ő nemcsak király, hanem — „isten“ volt. Örültségének kitörését ő maga mondta el nekem egyszer szűkszavuan, homályosan odavetett szavakkal úgy, hogy nekem kellett a történetet összeállítani. A Maros partján sétált, borzasztó meleget érzett, valami kényszerítette, hogy vegye le fejéről a cilindert s dobja a vízbe. Meg is tette. Erre elkezdett kiabálni, emberek gyűltek köréje s ő elmondta nekik, hogy ő az isten. Ekkor vitték először örültekházába.

Később kikerült Párisba. Ismerősei azt mondták, jó szűcsmunkát végzett. Párisban is dühöngeni kezdett egyszer s félévet ült Charantonban. A háború előtt valamelyik nagyobb párisi szűcsműhelyben dolgozott. Szótlan komorsággal végezte munkáját és csak ha rájött, akkor mondta el rögeszméjét, hogy ő isten, őt „je sais tout“-nak hívják s jöveteletét már megjósolta Csokonai is. Persze zavarosan mondta el a dolgot, de francianyelvű munkástársai azt hitték, hogy nem tud jól franciául s nem vették észre örültségét. Munkaadói sem tudták soha, hogy örülte van dolguk. Magyar társaik szegény öreget soha sem adták ki.

A fogságba elhozta minden megtakarított pénzét. Körülbelül háromezer frankot. Én először úgy kerültem vele össze, hogy az öreg úr odavolt a nyugtalanságtól, amikor az őrmester pénzét elvette tőle. Elhozták hozzám, hogy vigasztaljam meg. Sarkadi bácsi zöldszínű lópokróccal volt befedve, amelyet úgy hordott magán, mint valami tógát. A pokróc alól csak jéger alsónadrágja nyúlt ki és szőrös, kiszáradt meztelen lábai hatalmas cugoscipőben tűntek el. Két oldalt sűrű, göndör őszhajjal benőtt nagy feje olyan volt, mint tudós professzoré. Csak ha pápaszemén át óriásivá nőtt kék szemébe nézett az ember, akkor tekintett vissza rá az ijesztő üresség. Ezek a szemek egyébként könnyel voltak ellepve, amikor elpanaszolta, hogy elvették egész élete megtakarított pénzét. Nagy fáradsággal sikerült megnyugtatom, hogy hiánytalanul visszakap majd mindent. Elmagyaráztam, hogy a fogságban pénzt senki sem hordhat magával. Pénzért annyi zsetont kap, amennyit

akar s ezzel vásárolhat a kantinban. De valódi pénzt sem ő, sem más nem hordhat magánál. A hatóságok ezzel az intézkedéssel szökésünket akarják lehetetlenné tenni.

Az öreg úr legyintett kezével:

— Ha akarnék, megszökhetnék, tudja meg, Koncz úr! — széles, lassú kiejtéssel beszélt s engem állandóan Koncz úrnak hívott. — Én vagyok a zsőszétu!... Megtehetném, de nem akarom. Csak csinálják nélkülem! A végén úgyis csak nekem lesz szavam! Ugyan!...

Megint legyintett kezével... Én pedig örültem, hogy Sarkadi bácsi ismét istenségeről beszélt. Ez mutatta, hogy a pénz dolgában már megnyugodott...

Esős napokon különben a 6-osnak egyik szórakozása volt, hogy Sarkadi bácsit összeheccelték Bistrán Demeterrel, a másik őrüttel.

Bistrán nem sokat adott Sarkadira. Láta rajta, hogy őrült. Vízont a maga bolondságait természetszerűleg nem nézte olyan tárgyilagos szemmel, attól eltekintve, hogy Bistrán valójában nem is volt egészen őrült, csak alkoholistá és kicsit kótyagos. Hosszabb időt töltött Amerikában s ott megismerkedett a szabadkőműves szervezetekkel. Az Unióban majdnem mindenki tagja valamelyik szabadkőműves páholynak. Bistrán is ott szerzett némi fogalmat a „grádokról“, a „kalapácsról“, amelyekre beszélgetés közben sűrűn kitért. Ugyancsak Newyorkban lehetett szerelmi kalandja egy Enyedi Klára nevű magyar lánnyal. Biztosan póruljárt a nővel s talán ezután kezdett el inni. Párisba már úgy jött vissza, mint alkoholista, súlyos üldözési mániával s egy grádokra és tőle ellopott kalapácsra épített világszemlélettel. Meg volt győződve róla, hogy az ő kalapácsát ellenségei, akik féltékenyek voltak grádjaira, Enyedi Klarával lopatták el. De egyszer majd vissza kerül hozzá a kalapács, mert hiszen ő próféta s mint ilyen a grádosok listáján az élen áll. Azon a holdas éjszakán, amikor a tetőn megátkozta a háborút, már azt hitte, hogy az elveszett kalapács a kezében van.

Bistrán egyébként eltekintve ettől a zavaros, de nem minden szín- és poézisnélküli elmélettől, egészen kellemes ember volt az érintkezésben. Jól adott elő, jól énekelt s

humor híján sem volt. Az alkohol főleg munkaerejét örölte fel. Megbízhatatlan munkás lett belőle, ezért ritkán jutott keresethez, lassanként elhanyagolta magát és teljes nyomorba züllött.

A fogságba is újabb nagy nyomorúság-periódusból érkezett. Prémgalléros kabátját, egyetlen egy ruhát s némi fehérneműt mentett át magával. Dolgozni a fogságban sem igen akart. Néha megcsinálta más helyett a korvét, de a keresett pénzt rögtön elitta. Részeg állapotban gyakran szidta a németeket, akik borzadtak tőle, mert oly sötéten nézett rájuk, mint valami gyilkos. Pedig Bistrán nagyon ártatlan ember volt. Hogy az ő szavajárásával éljek: „fehér galamb fészkelt a lelkében“ ...

Ha Bistrán keveset tartott Sarkadi bácsiról, viszont Sarkadi egyenesen megvetette őt. Nemcsak bolondsága képzetei szerint, mint az „öreg isten“ megvetheti a „prófétát“. Hanem, mint ahogy pénzes, kispolgár ember lenézi a rongyos, részeges csavargót. Nem is állt volna szóba vele, ha esős napokon a 6-osba szorult lakók, vagy az 5-ösből átszivárgó vendégek nem hergelték volna folytonosan egymásra őket.

Sarkadi bácsi hamarosan kijelentette ilyenkor, hogy Bistrán részeges csavargó, akinek a próféta-sághoz semmi köze sincsen. Ezzel szemben az ő istenségét már megjósolta Csokonai, tudja az egész világ, maga Poincaré is, aki szántszándékkal csukatta ide be, de majd végén csattan az ostor! ...

Bistrán viszont az ilyen beszédre megpödrte bajuszát s ravaszul az emberre kacsintott: „Hallod, mit beszél a bolond?“ ... Kerülte a szemtől-szembe való vitát. Csak fel s alá járkált a szobában s a bajusza alatt odamotyogott egy-egy gúnyos megjegyzést az öreg felé. Ezt aztán a többiek felkapták s vitték Sarkadi bácsihoz.

Sarkadi ült a szalmazsákja végén, zöld pokrócával betakarva, kemény kalappal fején és végtelen göggel jegyezte meg:

— Baland likból baland szél fú! ...

Egyszer azután próbatevést rendeztünk kettőjük között, hogy nyilvánvalóvá legyen, melyikük tud többet.

Előzetesen összejátsztunk Sarkadi bácsival s megmondtuk, hogy egy skatulya cigarettát fogunk balkéz felől a nyolcadik szalmazsák alá rejteni. A verseny abból fog állani ketőjük között, hogy melyikük tudja kitalálni, hol a cigaretta. Bistrán ellen ment a játék nemcsak azért, mert ilyen tréfában illik az „isten“-nel összejátszani, hanem azért is, mert nagy dohányos volt, míg Sarkadi bácsi nem cigarettázott. A verseny díja pedig az volt, hogy aki megmondja, hol a cigaretta, az mindjárt meg is tarthatja.

Az „istenek“ párviadala nagy érdeklődés mellett folyt le. Külön bírálóbizottságot is állítottunk össze, amelynek elnöke Müller bácsi, a fehér női cipők készítője volt, aki nagyon szeretett elnökölni.

Először Bistránt kérdeztük, hogy mondja meg, ha olyan nagy próféta, hol a skatulya cigaretta? Bistrán vakargatta bozontos, szalmatörmelékkal teletűzdelt fejét. Végül is rossz tréfával ütötte el a dolgot:

— Hun van? Hát biztosan nem az én zsebemben! . . .

Most került Sarkadi bácsira a sor. Az öreg „isten“ minden várakozásunk ellenére kitünően megjátszta szerepét. Először körülhordta ezüsthajtól koszoruzott nagy, piros fejét, aztán biztos határozottsággal mutatott a szalmazsákra:

— Bal, nyolcadik! . . .

A zsüri a jelzett helyre sietett s a cigarettát valóban ott találta.

Bistrán zavartan nézte a jelenetet. Nem szerette az olyan prófétaí versengéseket, amelyeknek végén más kapja a cigarettát. Gondolt rá, hogy valami csalás van a dologban. De viszont azt sem tartotta lehetetlennek, hogy ez a vén Sarkadi valóban érti a csodás dolgokat.

A főjelenet most következett. A zsüri ünnepélyesen átnyújtotta a cigarettát Sarkadinak. Az öreg úr azonban nem fogadta el. Összehúzta magán a zöld lópokrócot, megvetéssel mérte végig Bistránt, azután megszólalt:

— Vigyék ennek a koldusok prófétájának! . . . Hehe! A prófétának éhen kopna az álla, ha az öreg isten nem volna a világon! . . .

Ezzel Sarkadi bácsi sarkon is fordult s a legönérzete-
sebb lépésekkel hagyta el a 6-ost.

Bistrán le volt sújtva, össze volt törve, de nem any-
nyira, hogy a cigarettát el ne fogadta volna.

*

De a 6-os öregei között az esőtől, sártól ránk szabott
hosszú szobafogsági időszakokban a legtöbb szórakozást
mégis csak Müller bácsi nyújtotta, a fehér női selyem-
cipők szakértő készítője. Müller úr már jóval túl volt a
hatvanon s a fogságba mégis valami kisebb nemi bajjal
került. Mikor emiatt ugratták, cseppet sem jött zavarba.
Ellenkezőleg, nagyon büszke volt rá, hogy még lehetett
nőkhöz köze s bizalmasabb embereinek elárulta, hogy
most levelezést folytat háziasszonyának lányával, aki cso-
dálatosan szép és művelt teremtés s még nincs túl a har-
mincon.

Egyizben érdeklődtem franciául írt levelei után s et-
től az időtől fogva minden alkalommal hozzám hozta
szerelmes leveleit, amelyeket végig kellett olvasnom.

Müller úr ilyenkor, nagy kopasz fejét baloldalra bil-
lentve, zöld kötényesen, fekete térdnadrágban, sapkáját
kezében szorongatva állt előttem s várta, míg a sokszor
hús-huszonkét oldalas, gyermekírású levélnek végére ju-
tok, amelyeknek egyes szólamait az öreg, azt hiszem, sze-
relmi levelezőből írta ki.

Nagyon megdicsértem, amikor levelét elolvastam. A
dicsérőszavak Müller úrra a legviharosabb hatást tették.
Bókjaimat valósággal szürcsölte, mint szirupot. Arca bele-
sápadt és szája, kis krumpliorra alatt, olyan széles mosolyra
nyílt, hogy azt hittem, feje felsőrésze elválik az alsótól.

Közben folyton ezt hebegte:

— Meggondolja, Monsieur!... Meggondolja, Mon-
sieur?... — ami a francia „pensez-vous“-nak volt egyéni
fordítása.

Müller önmagában is különös alak volt. Azt hiszem,
nagy kopasz feje, borotvált, ráncosbőrű arca miatt. Emel-
lett bugyigószerű térdnadrágja és zöld köténye is fokozta
érdekességét. De külsejénél is figyelemreméltóbb volt az

a vonása, hogy mindig nagyon udvarias, választékos beszédű akart lenni. Úgy festett, mint udvaroncnak ripacs színésztől megjátszott alakja. Legfőbb hibája végtelen hiúságában rejlett. Belebódult, belerészegedett egy dicsérő szóba; ilyenkor mintha teljesen elvesztette volna józan esztét, nem tudott semmit sem mérlegelni, s azt lehetett vele csinálni, vagy elhíttetni, amit az ember éppen akart.

Volt benne komoly hajlam is a művelődésre. Egyszer arra kért, hogy tartsak francia nyelven irodalmi előadásokat a foglyok számára. Müller úr kérésének siettem eleget tenni. Rögtön nevelésügyi bizottságot alakítottunk, amelynek egyik tagja Fenyvesi volt, a másik én és megválasztottuk elnöknek Müller urat. Egy francianyelvű plakát jelentette be előadásainkat, amelyet Willersdorfer nevű osztrák festő rajzolt. A kép romban lévő épületeket ábrázolt, s ezek felett dicsfénytől körülvéve könyv lebegett, amely a romokat felépítő tudományt jelképezte.

A francianyelvű előadások az „ebédlő“-ben folytak le. Ugyanazt adtam elő, amit egy évvel ezelőtt Budapesten a Társadalomtudományi Társaság előadássorozatán a XIX. századi európai gondolat és művészi eszmény fejlődéséről.

Különös ellentét a két előadássorozat között: ott fényes előadóterem ötszáz főnyi hallgatósággal, itt a faldalú csonka építmény, petróleumlámpával s rongyokba burkolt árnyékalakokkal. Egy évvel ezelőtt az utolsó budapesti előadásomon valamelyes ösztönszerű előrelátással az elkövetkezendő világháborúról beszéltem s azt fejtettem ki, hogy a mai műhelyirodalomnak különböző műformáiból majd az a társadalmi osztály fog választani, amely a világháború után hatalomra kerül. Ha a munkásosztály lesz az, úgy akkor az expresszionizmusnak s az úgynevezett túlzó művészi irányoknak lesz akadémikus szerepük és túltengésük. (Oroszországban így is lett) . . . Most benne voltunk a világháboruban s ezeken a katakombaszerű tudományistentiszteleteken inkább csak vigasztalásra csalogattam körénk, nyomoruságunk színfalai közé, a XIX. századi Európa nagy szellemeinek és művészeinek álmait.

Az irodalmi előadások minden második nap folytak felváltva Fenyvesi tanfolyamával, amelyben mérnök bará-

tom egyszerű nyelven s mesteri szemléletességgel a XIX. századi technika fejlődését s annak nagy eredményeit változta fel ájtatos csendben figyelő hallgatóságának.

Természetesen ezeken az előadásokon mindig ott volt Müller úr is. Vállpántos zöld kötényével és bugyogós térdnadrágjával. Ott ült az előadó mellett, a tört ernyőjű petróleumlámpa fölötti félhomályban, ahol nagy, verejtékező feje sajátságos ragyogással telt meg. Müller úr bizonyára azt hitte, hogy minden tudomány és ezeknek az előadásoknak minden tanulsága az ő fejéből sugárzik ki.

Müller úr ezekről az előadásokról francia leveleiben beszámolt párisi háziasszonya lányának is s annak a reményének adott kifejezést, hogy bokros érdemeit a tudomány népszerűsítése körül bizonyára a francia hatóságok is tekintetbe fogják venni és végül is kiszabadítják őt, aki egész életében csak ártatlan női selyempipőket készített s most is főleg csak azért akar kiszabadulni, hogy a legszebb francia női lábra készítsen menyasszonyi cipőt s annak elbájoló tulajdonosnőjét oltárhoz vezesse...

Ez a virágos-nyelv természetesen feltűnt Guillaume őrmesternek és Georgesnak is, akik leveleinken ,amennyiben franciául voltak írva, az első cenzurát végezték el. Jól mulattak rajtuk, külön felhívták Müller urat az irodába s nagyon megdicsérték, sőt az öreg számára olyan ugratást rendeztek, amely neki élete legboldogabb perceit szerezte.

Egyik nap az őrmester felhivatta Müller bácsit, azonkívül Däumling professzort s engem az irodába, ahol, már az egész fogolytáborban elterjedt hírek szerint, Müller úrnak hivatalos elismerést, a legion d'honneur ígérését kellett kapnia. Mikor az irodába felvonultunk, természetesen az összes szobák kiürültek s fogolytársaink utánunk tódultak az udvarra.

Fent pedig, az őrmesterrel és Georges káplárral szembe helyezett székeken, helyet foglaltunk Däumlinggal, közrefogva az ünnepezt Müller urat, aki szegény a meghatódottságtól úgy remegett, mint a nyárfalevél.

Az ünnepi szertartás azzal kezdődött, hogy Däumling és én, felváltva, felolvastuk Müller utolsó szerelmes

levelét Mademoiselle Mariehoz, amelyben éppen az előadások befejezéséről volt szó.

Ezután felállt a mindig jókedvű, tréfacsináló Guillaume őrmester s valami könyvből, fennakadás nélkül, hivatalos cikornyássággal felolvasta Poincaré köszönetét Müller úrhoz, amelyben a tudományszomjas cipésznek nemcsak a legion d'honneur helyezte kilátásba, hanem még szobrot is ígért a noirmoutieri feketekolostor előtt.

A felolvasás után néhány meleg szóval Georges üdvözölte Müller bácsit s „őrei“ nevében fonnyadt virágcsokrot nyújtott át.

Müller úr hitt mindent és könnyezett. A csokrot úgy szorította zöldkötényes melléhez, mint valami kislány s nagy, facipős lábával valósággal pukedlit csinált, amikor meghajolt.

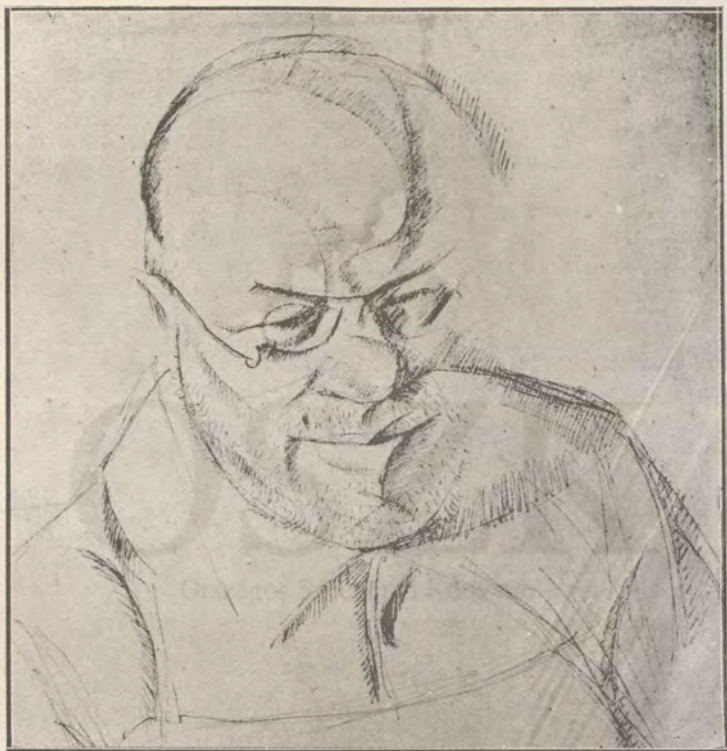
Kint az udvaron folytatódott az ünneplés, amikor Müller úr csokorral a kezében, az irodából levezető lépcsőn lejött. Szegény öreget vállukra emelték, végigvitték az udvaron, azután minden szobában. A szobafőnökök mindenütt külön üdvözölték. Az öreg úgy ült két izmos német gépész vállán, mint az elbűvölt. Ajkán különös mosoly vonaglott, arca, nagy feje világított, mint a laterna.

Némi zavaró mozzanat csak a 6-osban érte az ünneplő menetet, ahol Fenyvesi üdvözlés helyett kikergette az ordítózókat és Müller urat élő piederstáljáról leparancsolta. Igazán, az ember már sajnálta az öreget, hogy ilyen otromba ünnepléssel végre is megbántják, vagy teljesen meghibbantják.

Müller úr vasból kivert hiusága azonban elbirt minden ünneplést. Semmit sem talált túlzottnak, ami kiválóságát és erényeit magasztalta. Viszont Fenyvesire sem haragudott, amiért ünneplőit kikergette. Látszott arcán, hogy megérti Fenyvesit s természetesnek találja, ha az őt ért kitüntetés miatt irányában irigységgel van eltelve...

*

Szemben velem, az öregek sorában, Müller úr és Sarkadi bácsi között, hárman feküdtek, akiket sajtáságos, előttem egy darabig érthetetlen barátság fűzött össze. Ezek

MÜLLER BÁCSI

Rucki rajza

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

voltak: Varga Tamás, műasztalos, továbbá Edouard Bilharz, egy kistermetű, fogatlan, tréfáskedvű, kissé züllött bécsi ember, akit mindenki csak keresztnevéen szólított s végül Rosenberg úr, egy magyar-zsidó, aki Párisban is házalásból élt. Három, egymástól minden tekintetben anynyira elütő alak, hogy nemcsak nekem, hanem másnak is feltűnt, milyen, még a fogság előtről származó érzelmek köthetik őket egymással össze.

Vargának hullámos szőke haja, szőke szakála volt. Nagyon egyszerűen, de mindig tisztán öltözködött. Modora kellemes volt és válogatott beszéde is, amelybe már ő is sok francia szót és kifejezést kevert el. A francia világkiállítás alkalmával került Párisba, ahol azután egy francia lány, meg a jó kereseti alkalom miatt végleg ott is maradt. A háború előtt már arra gondolt, hogy megnősül és műhelyt nyit. A mozgósítás napjaiban mindenét elpusztították. Most nem maradt egyebe, csak a bicskája, ezzel is azonban igen szép ráamákat, berakásos dobozokat tudott faragni.

Varga feltűnő tisztelettel beszélt Edouard-ról, aki viszont öreg, megbízhatatlan csavargónak látszott mellette. Edouard a háború előtt üvegfuvo volt Párisban s ebbe a mesterségbe belevesztette minden fogát. Állítólag két lánya francia tisztekhez ment nőül s igen jó módban éltek. De Edouard-t nem segítették. Mikor Noirmoutierban megismertem, már akkor is ilyen ágrólszakadt volt. Még a hamar lerongyolódó Bistrán Demeter is jobban tartotta magát. Pedig Edouard több pénzt keresett, mint Bistrán. Hízkelkedésével és bécsi humorával a jómódú Maravics szolgálatába került. Udvari bolondja, titkárja, és szolgálja lett ennek az egész nap pipázó, geneologiai könyveket tanulmányozó fiatalembernek.

Edouard csakhamar mindenkit ismert, mindenkivel kedélyeskedő jóviszonyt tartott fenn. Összeköttetései voltak még a katonákkal is, mert a párisi argót olyan jól beszélte, hogy ezek előtt is tekintélyt szerzett.

Barátja viszont, a vörös házaló zsidó, úgyszólván senkivel sem érintkezett. Engedte megnőni vörös haját, szakálát s ebbe a dús szőrözetbe napról-napra jobban elbújt.

Közben fogyott is, egyetlen őszi felöltője, amelyet mindig magán hordott, lassanként bő lebernyeggé vált rajta, amelyben szintén jól ellehetett tűnni. Ivóedényét, egy sárgaréz lekváros bödönt, állandóan magánál hordta s még éjjel sem tudott megválni tőle. Azt mondják, vallásosságból. Nekem azonban úgy nyilatkozott ő maga, hogy azért, mert fél, hogy megmérgezik. Egyszer hosszabban elbeszélgettem vele, amikor az első irodalmi előadáson Rousseaut ismertettem s ő előadás után hozzám jött, hogy a természet és a magány nagy barátjáról még többet tudjon meg. Előadás alatt Rosenbergnek valósággal kivilágosodott szőrös arca, amikor arról beszéltem, hogy Rousseau hívta fel a figyelmet a magánosság gyönyöreire. Rosenberg is csak a magánosságot szerette.

Egy este, amikor végre elállt az egész nap zuhogó, ólmos eső, lakótársaim kimentek a bástyaudvarra s Varga, aki utolsónak maradt a szobában, távozás előtt még odajött az ablakfülkét és szalmazsákjainkat elvlasztó védőfal elé s olvasnivaló könyvet kért tőlem. Közben azután elbeszélgettünk. Kedvelt helye volt ez a 6-os idősebb lakóinak. A védőfalra rá lehetett támaszkodni, én meg az ablakmélyedésben ültem könyvek, papirosok között s úgy beszéltem vissza hozzájuk. Ők láttak tisztán engem, én viszont a szoba árnyékaiban csak megvillanni láttam néha szemüket, vagy arcukat. Így állt itt előttem sokszor Bistrán, a próféta, Sarkadi, az „öreg isten“, Vantur, a nagyvilágot bejárt lengyelmagyar szűcs, Müller úr, a tudományok rajongója és még sokan mások. Furcsa, sokszor megdöbbenő szavak hallatszottak át tőlük hozzám. Néha a sötétség egészen elnyelte őket, csak a hangjuk, csak a szavuk élt. Azután szeggel kivert, kopogó facipőjünkben elindultak a megnyitott ajtón át ki az 5-ösbe, majd a csigalépcsőn le a bástyaudvarra. Lépésük egészen elhalkult. Én meg, ha arra gondoltam, milyenek voltak, amiket mondtak, tűnődve vetettem fel a kérdést: nem álmodom-e?...

Varga úr nem vallott, istennel-emberrel nem perelt. Csak csendesén beszélgetett, mint jómódú iparos, aki saját házának tornácára támaszkodik ki és a napi munka után elszívja esti pipáját.

Pedig Varga nem beszélt egészen megnyugtató dolgokról. Elmondta, hogyan ismerkedett meg Edouard-al és Rosenberggel a Conciergerieben. Egészen véletlenül dobták hármukat egy cellába s azóta sorsuk, életük sötétté vált fonala, mintha összenőtt volna. Nem tudnak elválni egymástól.

A mozgósítás napjai mindnyájunk számára nagy izgalmakkal jártak. De voltak köztünk olyanok, akik egycsapásra minden vagyonukat, jövedelmező foglalkozásukat veszítették el, azonkívül még a Conciergerie külön gyötrelmeit is megízlelték, mielőtt internálótáborba kerültek volna.

Varga úrnak a rue d'Acass-ban kellett volna jelentkeznie, de első nap, a nagy tömeg miatt, nem tudott bejutni, másnap pedig már késő volt, nem fogadták el jelentkezését, hanem bevitték a Conciergeriebe. Megismerte a panier à salade-ot, a rabszállító csukott kocsikat, amelyekbe most, a nagy forgalom miatt, a rettenetes hőség ellenére is egy fülkébe kettőt zsúfoltak. Mintha egy szekrénybe két embert zárnának. Kirakták a Conciergerie udvarán, azután folyosóra vitték, ahol egy ősz német aszonyt a hajánál fogva húzott végig egy börtönőr. Az aszony feszült homlokbőrét, szemének kitágult fehérjét Varga úr álmában még azután is sokszor látta.

Betolták őt és társait a „pofozógép“ elé. Egyenként kerültek markos börtönőrök kezébe, akik kikutatták, meg-rugdalták, megverték őket. Egyik még vállába is harapott.

— Hárman kerültünk egy cellába — adta elő Varga úr. — Én és két másik társam, akiket teccik ismerni: Edouard és Rosenberg. Így barátkoztunk össze. De nem mindjárt. Előbb szédelegtünk, nyögtünk. Azután, amikor kicsit magunkhoz tértünk, nem volt hová leülni sem. A kövезeten bokáig búzlótt az emberből kijövő rondaság. De ilyet kérem! . . . Edouard segített rajtunk. Ha tetszik hinni, ha nem, ez akkor még úriforma ember volt. Un véritable Monsieur! Aranykeretes szemüveget hordott, ami később beleesett volna az emberpiszokba, ha Rosenberg el nem kapja . . . Mert nekiláttunk Edouard útasítására a munkának. A falba vájt üregben, amely fekvőhely-

nek szolgált, találtunk egy seprünyelet. Arra rákötöztünk ingünkből, alsónadrágunkból leszakított fehérneműdarabokat. Ezzel a furcsa seprüvel dolgoztunk felváltva több órán át, amíg a kövezeten lévő lyukba benyomtunk, beerőszakoltunk minden emberi rondaságot...

Két hétig voltak együtt a Conciergerie cellájában. A folyosóról állandóan villanycsengők berregése, szitkozódás, jajveszékélés hallatszott be. Többször dobtak be hozzájuk letartóztatottakat, vagy elítélteket, akiket azután hamarosan el is vittek. Egyszer négy apaccsal töltöttek egy éjszakát, akik először ki akarták fosztani őket, de amikor látták, hogy semmijük sincs, megosztották velük cigarettájukat. A négy fiatal fiú cinikus tréfálkozással mesélte el, hogy halálra vannak ítélve s hajnalban viszik őket a Vincennes árkaiba...

Mindezt Varga úr keresetlen, egyszerű szavakkal mondta el. Talán éppen azért elevenedett meg szavai hatása alatt oly tiszta élességgel a mozgósítás idejebeli Conciergerie, amelynek zárt falai között oly hirtelenül és könnyörtelenül döntöttek azoknak sorsáról, akiket kémkedéssel, vagy háború ellen való lázítással vádoltak. Varga úr csak egy gondolatot fűzött, csupán a tényekre szorítkozó előadáshoz:

— Azért higgye el, Monsieur, minden rosszban van valami jó. Ha engem két hétig nem gyötörtek volna minden éjszaka a Conciergerieben, hogy visznek lelőni, talán a szívem nem romlott volna le annyira s nem lenne kilátásom rá, hogy az első betegszállítmánnyal hazavisznek Budapestre, amelyet már úgy szeretnék viszontlátni!... De megyek is már! Hallom trombitálnak levesre... Ez a Rosenberg pedig addig nem nyul az ételhez, amíg én meg nem kóstolom!...

2.

Csábító alkalmak megint megmozgatták azt a porréteget, amelyet a fejünk felett elsikló, szürke fogsági napok kezdtek ránk rakni. Noirmoutierben is megint lehetett az idegenlégióba jelentkezni. Azután íveket köröztek,

amelyen bányai vagy mezei munkára lehetett felíratkozni.

Az idegenlégióba most már alig jelentkezett valaki. De annál fájdalmasabban esett, hogy a távozók között ott volt a két lengyel művész, Rucki és Sztronszki. Hogy annyi habozás után végre is, mért mentek el, nem lehetett tudni. Békés művészmunkát végeztek egész életükben; színben, formában az álmok, az eszmények körvonalait keresték, most felíratkoztak az idegenlégióba, ahol boldogulni csak az aljas, nyers és ravasz emberek tudtak s ahol az is elpusztult, akinek száz élete volt...

Különösen csodálkoztam Ruckin, aki művészi benyomások befogadására folytonosan kész, lelkes, ízig-vérig művész vérmérséklettel rendelkezett. Fogsága idején is csak a művész-szemléleti kérdések érdekelték. Életemben sem találkoztam még valakivel, aki annyi közvetlen, egész lényét elöntő festői érzéssel lett volna megáldva. Számára az egész élet színeknek és vonalaknak, fény- és árnyékjátékoknak folyton változó képleteiből állt. Az élet erkölcsi, érzelmi, vagy értelmi szemléletéhez nem volt érzéke. Mihelyst valamit ilyen szempontból kellett néznie, elvesztette türelmét, ideges lett s az első idegen befolyásnak engedett. Barátja nem tudta meggyőzni, hogy egy ablaküvegen az arcra eső fénynek reflexe sárga, mikor ő azt lilának látta. De egy szavába került, hogy az idegenlégióba való belépés gondolatánál megtartsa, holott ez a dolog végeredményben egész életére végzetes hatással lehetett.

Rucki ugyanis utolsó pillanatban vissza akart lépni, amit könnyen meg is tehetett volna. Barátja azonban azt mondta: „Nem!“... Ment hát ő is. Sztronszki pedig azzal indokolta makacsságát, hogy őt éppen Rucki vette rá a jelentkezésre s ha már szavát adta, ki akart tartani mellette.

Ez azonban, azt hiszem, csak kifogás volt. Sztronszkit mélyebb indokok vezették. Ebben a szóltan, visszahúzódó emberben szerencsétlen házasságának és szerelmének utójátéka zajlott le. Gazdag, gyönyörű lengyel lányt vett el feleségül, akivel Párisban nagyon boldogan élt. Közvetlenül a háború előtt azonban megtudta, hogy felesége megcsalta. A bizonyosságszerzésnek rettenetes mániája tört ki rajta, végignyomozta az összes lebujukat, garni-szállókat, barátai-

nak műtermeit, minden helyet, ahol csak sejtése szerint a felesége megfordult. Mindenütt kikutatta, kivel, mennyi időt töltött a hűtlen asszony? Ebben a borzalmas visszafelé való élésben rájött arra, hogy felesége házasságuknak úgyszólván első napjától fogva megcsalta. És megcsalta nem egy valakivel, hanem mindenkivel, aki csak kicsit megnyerte tetszését. Mindezt pedig olyan ártatlan, angyali jóságot sugárzó arccal, annyi hazudott hitvesi hűséggel tette, hogyha férjének a szörnyű bizonyítékok nem lettek volna kezében, képtelen lett volna még gyanakodni is rá.

Felesége a háború kitörése előtt három nappal szökött meg tőle. Azóta teljesen nyomaveszett. Sztronszki hiába kutatott utána Párisban, majd a fogságból is hiába írt ismerőseinek, hogy nyomozzanak utána. A hűtlen asszony képe a szerencsétlen szobrászt folyton kísértette. Alig tudott éjszakánként aludni. Az volt érzése, hogyha most Párisban lenne, valamelyik szállodában biztosan megtalálná. Képzeletében látta a hotelt, ahová ment, hallotta, hogy kialkudtak a szobára, lélekszakadva akart futni utána, kiragadni a férfi karjaiból... Az 5-ös lakói sugdosva beszéltek róla, hogy fekvőhelyéről néha éjjel ordítva tört fel s rohant ki a szobából.

Egy ilyen éjszaka találkoztam én is vele a bástyaudvaron. Csak ing és facipője volt rajta. Hörögve, fejét lehajtva állt a donzson falánál, mint sebesült madár, amely akadályba törte bele szárnyát. Azt hittem, beteg. Kabátot adtam rá s leültettem a kőlépcsőre. Akkor mondott el mindent, akkor hallottam tőle hátborzongató részletességgel a felesége szerelmei után való nyomozásáról.

Úgy gondolom, hogy inkább felesége, mint adott szava miatt vétette fel magát a légióba. Remélte, hogy egyszer majd szabadságot kap s akkor Párisba megy, hogy valamelyik zugszállodában szeretőjének karjai között elfogja hűtlen asszonyát.

Ez a rém, a másokkal szeretkező, kísértő asszony képe hívta őt a légióba s az adott szó bilincseléssel vitte magával barátját, Ruckit is. Egy reggel indultak el. Azelőtt való nap az elásziakat vitték el, akik különben Noirmoutierban

is különleges bánásmódban részesültek. Az elzásziaktól serki sem búcsúzott. Az idegenlégionistákat, éppen a lengyelek miatt, sokan kísértük a kapuig. Még utolsó pillanatban is hívtuk, hogy maradjanak. Tettetett jókedvvel mondták, hogy most már úgyis mindegy. A kapú döngve csapódott be utánuk. Mi felszaladtunk a donzson erkélyére s úgy integettünk utánuk, amint az országúton haladtak... Lassanként már csak olyanok voltak, mint kis pontok... Azután végleg eltűntek...

Két hónap múlva úgy hallottuk, hogy mindaketten elestek Afrikában. Kiképzésük után az első kis összecsapásnál lemészérolták őket.

A szerencsétlen nyomorék „lovag“ napokon át sírt, nyivákolt utánuk, mint magára hagyott kutya. Returecki nem szólt semmit, csak még inkább hallgatagságba burkolódzott. Vadul növvő haja, szakála és bajusza úgy megnőtt fején, teste annyira lesoványodott, hogy valósággal hosszúnyelű ecset lett belőle, amellyel egy óriási kéz bizonyára a világ legszomorubb dolgait festhette volna az égre, ha azt szólaltatta volna meg, ami az árván maradt festő lelkében tanyázott.

A mezei munkára jelentkezők csoportjában elvitték azután Retureckit, a lovagot, és a lengyel házalót is, akinek helyét egyébként Noirmoutierban már sokkal ügyesebb német eladó-ügynökök foglalták el. Ezzel a munkáscsoporttal együtt, eleganciáját mindig megőrizve eltűnt a pesti ügyvéd is. Úgy hallottuk, hogy sok kaland után hazaérkezett, harcolt a fronton is, majd ismét fogságba került, de ezúttal Vladivosztokba. Noirmoutierből Vladivosztokig hatalmas útat tett meg s idegei, úgy látszik, kibirták, pedig már Noirmoutierban panaszkodott, hogy attól fél, minden pillanatban megőrülhet.

A lengyel művészek távozása után most már a piac, ahol a foglyok között kis művészi tárgyak elkelhettek, teljesen egy német szobrász és egy osztrák grafikus kezébe került. A két német eladóügynök közvetítette a vásárt, akik most ócska nadrágok, cipők és rongyos ingek között állandóan von Bergen, vagy Willersdorfer dolgait árulták.

Von Bergennek hívták a német szobrászt. Ennek az

érdekes, jellegzetesen művészfejjű embernek zivataros múltja volt. Angliában állítólag öt évet ült bankóhamisításért. Látszott rajta, hogy bizonyos gyakorlottsága van a fogság megélésében. Kis térdeplő női faszobrokat faragott s ezeknek eladásából szerzett magának bort és dohányt. Kissé gyárisan készített szobraiban az volt a megható, hogy mind párisi szeretőjét, egy némileg néger-szájú orosz forradalmárnőt ábrázolták. Rendszerint maga is azzal az ajánlással kínálta szobrait, hogy elmondta, kit ábrázolnak s nagy vágyakozással tapintgatta a fejlett női melleket és búcsúzó gyöngésséggel simított végig a combokon, amikor meg kellett válnia tőlük. Másnap azonban már új Natasája volt. Ugyanolyan nagyjékű, nagykeblű és gömbölyű combú orosz nő.

Willersdorfer sokkal fiatalabb és pedánsabb művész volt, mint von Bergen. Gondosan és határozott stílusérzéssel rajzolt. Munkáján kívül egyetlen szenvedélye a macskák voltak, amelyek félvad állapotban egyik lezárt udvari épületben tartózkodott. Az osztrák grafikus valami varázsigevel annyira magához szelidítette őket, hogy ezek a várépület egerein és patkányain tulságosan elhízott óriás-macskák esténként a lezárt épület kapuja alól egymásután jöttek elő s idomitójuk keze alatt kéjesen hullámoztatták át gerincük vonalát... Willersdorfert sokszor felkerestem a 4-esben. Egyik ablakmélyedésben görnyedt papírai felett, mint iniciálékat másoló barát. Fényesre kent, lesimított, fekete haja benőtt a gallérjába. Arcbőre olyan volt, mint pergament. Ha nincs vastag szemöldöke, kiugró, erőteljesen férfias orra, arcának vénasszonyos aszottságát semmi sem zavarta volna. Némán, mozdulatlanul dolgozott, mintha alakjai az áhitatos csend méhéből jöttek volna elő. Az ember azt gondolta, ekkora magabaszállással bizonyára szentképeket készít s ha rajzai fölé hajolt, elképedéssel látta, hogy szomjas képzelete a legbujább szerelmi képleteket égeti papírra.

November utolsó napjaiban még vagy két kisebb, mezei munkára vállalkozó csoport vált le a fekete kolostor lakóiból. Úgy hallottuk, hogy ezekkel a munkásokkal, ha tanyákra vagy nagyobb birtokokra kerültek, elég ember-

ségesen bántak. Mi is szívesen elmentünk volna dolgozni, csakhogy különösen télen, gyötrelmes elzártságunkból ki-
menekülünk. De akkor már a mód, ahogy bántak ve-
lünk, kikalapálta fogolyönérzetünket, amely nem engedte
meg, hogy ellenségnek menjünk dolgozni, ha nem kény-
szerítenek rá. Inkább rothadjunk el mind az öreg várban,
mert mentől tovább tart a háború, annál inkább köteles-
ségünk, annál inkább egyetlen értelmünk a mi országaink
szempontjából, hogy a franciáknak ne dolgozzunk sem-
mit. Ezt abban az időben már világosan éreztük mind-
nyájan s ezért volt az, hogy kétszáznegyvenünkől mind-
össze húszan-harmincan jelentkeztek munkára.

A noirmoutieri várban történt mozgolódások egyéb-
ként az ország valamennyi civilefogolytáborában keresztül-
vitt változásokkal függtek össze. Mindenütt mégegyszer
verbuváltak az idegenlégióba, szerveztek munkáscsoporto-
kat, kiválasztották a lengyeleket és cseheket s végül intéz-
kedtek, hogy a családi fogolytáborokból a nők s minde-
nünnen a hatvanöt éven felüli férfiak s a tizenhat éven
aluli gyerekek hazakerülhessenek.

Hozzánk az intézkedés híre november végén jutott
el. Ez már természetesen nagyobb érdeklődést és izgalmat
keltett, mint a munkáscsoportok kiválása. Végre is arról
volt szó, hogy egyesek közülünk hazamehetnek, élőszó-
val előadhatják, hogy mi történt velünk s illetékes helye-
ken közbejárhatnak, hogyha már emberi bánásmódot nem
kényszeríthetnek ki számunkra, legalább a Vörös Kereszt
útján ruhanemű, fehérnemű és dohány küldéséről gondos-
kodjanak. A francia hatóságok elnézték, hogy valaki egész
télen mezitláb vagy a leghiányosabb öltözetben járjon, a
maguk részéről semmi ruházati cikket nem adtak, arról
nem is szólva, hogy valamiféle zsold fizetésére gondoltak
volna, holott mindnyájunkat éppen katonai kötelezettsé-
geink teljesítésének megakadályozása miatt tartottak vissza.
Helyzetünk egyáltalában nem volt rendezve, később, mi-
kor rendezték, nem volt köszönet benne.

Az öregek és gyermekek hazaszállítható kategóriába
a mi fogolytáborunkból csak néhányan estek. Ezek között
volt egy ősz, rövidrenyirt bajuszú, csavargókinézésű be-

teges ember, akivel meggyült a hatóság baja, mert se-hogy sem tudták kisütni, hogy hová küldjék. Az öreg egy nyelven sem tudott beszélni. Állítólag a lengyelt birta aránylag legjobban. De mikor meghallotta, hogy Krak-kóba akarják küldeni, óriási patáliát csapott. Német, len-gyel, francia és szerb szavakból összekevert, dadogó nyel-ven tiltakozott, hogy oda ne vigyék, mert ott van anyja, ott vannak nagynénjei s azokat ő nem akarja viszontlátni. Megmagyarázták neki, hogy mivel ő maga hetvenéves, anyja és nagynénjei a legnagyobb valószínűség szerint nin-csenek már életben. Az öreg azonban mégsem akart Krak-kóról hallani. Végül is Bécsbe adták fel. Ebbe belenyugo-dott s előbbi apátiájába visszasüppedt.

Az öregről különben, amikor elvitték, kiderült, hogy leírhatatlanul piszkos fekvőhelyet hagyott hátra. Kisebb szükségleteit éjjelenként üvegbe végezte el szalmazsákja felett. Szomszédja erre mindig felébredt. Hogy megbosz-szulja magát, egyízben kitörte az üveg fenekét. A művelet erre zajt nem csinált, hanem szépen a szalmazsákra öm-lött. Így az öregember és szomszédja is meg voltak elégedve s viszont fekvőhelye állapotán ez a kis mellékkörülmény egyáltalán nem változtatott.

A listára felvettek között volt a legfiatalabb német tanítvány is. Távozása igazán mindnyájunkat megindított. Däumling, Nagel, a két professzor, tanítványaikkal együtt igen rossz viszonyok között a 2-ösben laktak. Ez volt a legsötétebb, legnedvesebb szoba, azonkívül a mennyezet résein át a felső szobából állandóan szemét hullott rájuk. Lakótársaik német napszámosok, hajómunkások, matrózok és csavargók voltak. Hangos, piszkos szájú emberek, akik egész nap a szobában kártyáztak, veszekedtek és vereked-tek. Däumlingék ennek ellenére függönyökkel, pokrócok-kal a maguk helyét oly ügyesen el tudták keríteni, hogy aránylag nyugalomban és teljes elvonultságban szentelhet-ték idejüket tanulmányaiknak. A két német tanár valóságos kis iskolát alakított ki ebben a rettenetes környezetben. Tanítványaik számára könyveket hozattak, rendes óra-számmal tanították őket s az otthoni intézet igazgatóság-ával levélben megállapodtak, hogy a fogsági éveket a fiuk-

nak rendes iskolai éveikül számítsák be. Így a négy jó-módú bajor diák szülei gyermekeik sorsán legalább némi-képen megnyugodhattak.

Ezen a bensőséges együttélésen most fájdalmas rést ütött a legfiatalabb és legkedvesebb fiú távozása. Egy hé-ten át nem tanultak, hanem búcsúztatták, dédelgették tá-voznivaló társukat. Meg kellett tanulnia, hogy az ott-maradtak hozzátartozói és ismerősei közül kinek, mit fog írni. A bizalmasabb leveleket a fiú fejből megtanulta, mint a latin memoritert. Ez a sok hagykozás, megbeszélés a másik három diáknak is, akik csak hónapokkal voltak nála idősebbek, oly közvetlenül közelbe hozta az otthont, a szülőket, ismerősöket és barátokat, hogy szinte belebete-gedtek.

Däumlingekkel ekkor kerültünk közelebbi barátságba. A két tanárt vígasztalásul megtanítottuk a négyes, kötött tarokkra s mindaketten azután hűséges hívei maradtak en-nek a játéknak, amíg a fogságban együtt maradtunk.

A magyarok között a kis Feldenczer s az öreg Sar-kadi bácsi kerültek fel a hazautazók listájára. Mindakettő a 6-osban lakott. Feldenczert már napokkal azelőtt kezd-ték el varrni, toldozni-foldozni. Minden elképzeltetlen helyre levelet rejtettek el cipőtálpától kezdve kalapja bé-léséig. A kis Feldenczer aztán haza is vitt mindent ügye-sen. Otthon a szűcspályát abbahagyta s nyelvtudását fel-használva, egyik szállóba ment segédportásnak.

Sarkadi bácsinak éppen Kolozsvárra kellett mennie, mert eredetileg onnan indult ki, először Aradra, majd Párisba s Kolozsváron még éltek rokonai. Rámnézve két-ségbeejtő volt, hogy valaki Kolozsvárra megy s mégsem tudok vele üzeni. Sarkadi bácsi nem engedte meg, hogy ruhájába akármilyen kis levelet is bevarrjanak. Azt mondta, hogy neki az felesleges, mert ő úgyis „mindentudó”... Alapjában véve azt hiszem, félt az öreg.

Elutazása előtt való este még egyszer odaállt hozzám a védőfalhoz búcsút mondani.

Arcán nem látszott semmi izgalom. A nagy utazás, ami rá vár, az otthon viszontlátása, mindez nem érde-kelte őt.

— Hát, Sarkadi bácsi, elviszik Kolozsvárra? — kérdelem tőle s képzeletem sóvárogva kapaszkodik az öreg emberroncsba, hogy elkísérje a gyönyörűséges útra, ami rá várakozik. — Mondja, elmegy-e apámhoz, ha Kolozsvárra ér? Tudja-e hol van a Majális ucca?...

Sarkadi bácsi kicsinylőleg int:

— Hogyne tudnám, nyolcvanötben jártam ott. Akkor is már Majális uccának hívták.

— Mit fog otthon mondani, Sarkadi bácsi? — kérdelem aggódva és reménykedve, hátha üzenetet küldhetek haza, hátha rábízhatok valamit innen, az itteni életemből, utánuk való sóvárgásomból, amit a betűre bízni nem lehet.

— Megmondom, hogy értem zárták be Koncz urat — mondja hideg, hozzáférhetetlen, örült göggel. — Mindenkit értem zártak be. Az egész háborút értem csinálták...

Szeretném kirázni az öreget örülsége abroncsaiból. Szinte könyörgök neki, hogy figyeljen arra, amit mondok. Mesélje el majd otthon, hogyan élek, hol lakom, kik között vagyok. Mondja meg, hogy mindig Kolozsvárról álmodom. Már meg volt váltva a jegyem Kolozsvárra júniusban és utolsó pillanatban a sors úgy akarta, hogy Párisba menjek. Hányszor teszem meg azóta képzeletemben, álmaimban az utat Budapesttől Kolozsvárig. Elmegyek a majálisuccai házig s mikor a kapú kilincsére teszem kezemet, egyszerre eltűnik az egész kép. Felriadok álmomból.

Sarkadi bácsi hidegen, minden megértés nélkül bámul rám. Látom, hogy én is, körülöttem minden s ez az egész élet, már csak szemében tükröződik, de agyáig nem ér, amely felett mint prédáján a keselyű, undok rögeszme öröködik féltékenyen.

— Sarkadi bácsi, simogassa meg a házat, a majálisuccai házat, amikor odaér — mondom végső kétségbeesésben. — Ezzel a kezével, amit én fogok, megteszi, Sarkadi bácsi?...

Az öreg fejével bólint s furcsán elmosolyodik. Talán azt hiszi, én vagyok örült.

— Jól van, jól, Koncz úr! — mondja megnyugtatóan, — megteszem szívesen!...

Hosszan fogjuk egymás kezét, azután az öreg urat lekisérem a sötét lépcsőkön, hogy el ne botoljak. Egy sor frást, egy üzenő szót se tud vinni tőlem, mégis olyan féltve kísérem, mintha drága kincset bíztam volna rá.

3.

„Il fait bien froid chez nous!“ — Müller úr vontatott s minden dallamot megcsúfoló bömbölése ébreszt fel álmomból. Reggel hat óra lehet. Kívül még ködös, esős homály. Müller azonban kis kézilámpa fényénél megkezdi már a cipőszegek kalapácsolását. Kedves nőtáját énekli a „polichinelle“-ről. Kis gyerekekről van benne szó, aki betegágyon fekszik s anyjától játékbábuját kéri. Anyja azonban a polichinellet odaadta a szomszédasszonynak tejért, meg kenyérért. A gyermek nem akar enni, csak a bábuját kéri. „Maman, ou est mon polichinelle?“ és még egy panasz: „Il fait bien froid chez nous!“

Ezt a két passzust Müller úr, hangját remegtetve énekli. A többiek csúfolódva éneklik vele együtt: „Il fait bien froid chez nous!“ ... Csakhamar egész kórus alakul. Mindenki szívesen bóg belé, mert valóban hideg van a szobában. Müller nagyon boldog. Mosolyogva tartja a facipőt térdei között s buzgón veri talpába a különböző szegeket.

A szomszéd szobában ajtó nyílik. A szél mintha csak feldühödött volna, amiért eddig kizárták, nyivákolva, zúgva, sisteregve tolong be minden résen.

Valaki jön jelenteni, hogy ma a 6-oson a „fürdés sora“. Az első két ember számára már kész a melegvíz.

Fenyvesivel mi ketten vagyunk a szobában az 1. és 2. szám.

Noirmoutierben ez az első alkalom, hogy meleg víz áll rendelkezésünkre. Magamra húzom fürdőköpenyemet. Azóta sem volt rajtam, amióta a kis breton fürdő homokpartján a végtelen, kék hullámokban tükröződhetett. Fehér bolyhaiban még a tengerisó íze, a sárga fővény illata bujkál. Hamar ráhúzom zöld átmeneti kabátomat,

hogy a kényes, fényűző jószág elől eltakarjam a síralmas környezetet, ahová azóta került.

— Monsieur, nem ákárja, hogy segítsem? — szólal meg Vantur Jakab a szemben lévő szalmazsákok egyikéről.

A sok nyelvet beszélő, de minden nyelvet összekeverő Jakab már rég kínálgatja szolgálatait. Mióta pénzem jött, ő csinálja helyettem a korvét. Ha kell, ezt vagy azt a szivességet is megteszi s a legkisebb anyagi ellenszolgáltatás végtelen örömmel tölti el. Jakab egyébként elég rokonszenves ember. Az arcbőre talán túlságosan fakó, de zöldesbejátszó, világoskék szláv szeme sok jóindulatot fejez ki. Stein Móric, aki együtt dologozott vele Párisban s a többi szűcsök is azt mondják róla, hogy kissé pénzsóvár. A háború előtt szőrmében szép vagyont gyűjtött magának. Most minden holmija szétszórva fekszik s amit a szőrméből nem loptak el Párisban lakótársai, azt ládában valahová félredobták s emiatt szegény Jakabnak sok álmatlan éjszakát okoztak, mert folyton attól fél, hogy a molyok megeszik még azt is, ami vagyonkájából maradt... A tönkrement Jakab a fogságban sem mondott le gyűjtési szenvedélyéről. Csakhogy most lyukas bádogedényeket, rengeteg üres konzervdobozt, rozsdás abroncsokat, eldobott rongy- és fehérnemüdarabokat halmozott össze, amelyek elfoglalták nemcsak az ő, hanem Bistrán Demeter polcrészét is, akinek semmije sem volt. Elveszett pénzét pedig, úgy látszik, most rajtam akarta visszakeresni.

Valamit hümmögök, nem is adok érthető választ s Jakab már is fekvőhelyemnél terem. A szappant, törölközőt kezébe veszi. Azután sietve kabátot vesz magára s felrántja facipőjét. Együtt ballagunk le a fa csigalépcsőn, a kőlépcsőn, a sárban úszó udvarra, ahol egyik kőről a másikra ugrálva érjük el a fürdőhelyiségnek elkeresztelt pincét.

Valóságos katakombában áldozunk a higiénia istennőjének. A sötét pincében gyertya világánál két magas, szűk hordót pillantunk meg, amelyekből füstölögve száll fel a forróvíz gőze. Ezek a fürdőkádak... Igazán, jó volt ide Jakab segítsége. A hordóban csak térdelni vagy ülni lehet úgy, hogy a térdem államhoz nyomódik. Magamat

megszappanozni már nem tudom. Azért jött Jakab, hogy ő fürösszön meg. Ő már tudott a fürdő nyomorúságairól.

Fogja a nagy mosószappant, beken, bedörzsöl, veregeti hátam, felállít, visszanyom a vízbe, a szappanoslével végig önt. Közben szappan megy szemembe. És erről eszembe jut az az idő, amikor még szegény anyám fürösztött. Hirtelen, önkéntelenül merül fel a régi kép, amikor utoljára fürösztöttek. Különös meghatódottság fog el arra a gondolatra, hogy ez a kérges munkáskéz azokon a nyomokon súrol, ahol egykor anyám keze szaladt végig. Ahogy a vállamtól a csípőmig megnyúlt útra nézek — régen tenyérszerű, most hosszú, bordákkal rögzített — eszembe jut az életpálya, amit azóta végigfutottam, s úgy nézek most magam körül, mintha gyötrő álomban élnék...

— No, most gyorsán bebújni köpenybe! — adja ki az utasítást Jakab. Jó szárazon megtöröl, segít felöltözni, s futva visszajön velem a várépületbe. Szalmazsákomra már nem tudnék visszáólni, olyan piszkosnak érzem. Asztalomhoz ülök s pár perc múlva csodálkozva látom, hogy Jakab forró kávét és lekváros kenyeret hoz.

— Ezentúl mindig így lesz, Monsieur! — És csinállok magánák, hogy mondjam, „dráp“-ot (lepedőt) s az Vántur Jákáb lesz, áki Kuncz úrnak tisztán tártja á pallyászat!...

Így állt be hozzám Jakab mindenesnek: dajkának, inasnak, szakácsnőnek s bizony sok tekintetben: jóbarát-nak is.

AZ ELSŐ TEMETÉS

Nagyothalló, rövidlátó öreg bácsi volt az orvosunk. Minden második délelőtt bejött és fogadta azokat, akik elég hiszékenyek voltak és biztak az öreg fecsegő falusi orvos megállapításaiban.

Egyszer én is voltam nála konzultáción. Felvette személyi adataimat és mikor megmondtam, hogy magyar vagyok, többször ismételte: „Á, magyar, magyar? ... Budapest, nemde?“ ...

Megmondtam, hogy betegségemnek milyen tünetei vannak. Lefektetett a kietlen szobában egyedülálló vaságyra s elkezdte nyomkodni a hasamat. Miközben ezt a műveletet végezte, folyton ezt mondogatta:

— Tudja? Bent vannak az oroszok. Az oroszok vannak bent! ...

Ha nincsenek éles fájdalmaim, igazán kedvem lett volna felnevetni és megjegyezni, hogy nem csoda, ha fáj a hasam, mikor az oroszok vannak benne. Az öreg úr megszűnt gyömszölni, kiegyenesedett, s mint végítéletet, tragikus komolysággal mondta a következőket:

— Ha nem tudná, uram, megmondhatom: Budapest elesett. Az oroszok bevonultak az önök fővárosába.

Ezzel a diagnózissal távoztam.

November utolsó napjaiban volt ez.

Ugyanakkor adta le híres orvosi prognózisát egyik idősebb német fogolytársunknak, aki szivéről panaszkodott.

— Voyons, maga panaszodik, ezzel a szívvel élhet még száz évig.

Az öreg Jungblut, vagy ahogy fogolytársai hívták,

a „vén sas“, fejcsoválva botorkált le a kis kőlépcsőn, amely az orvosi „rendelő“-ből vezetett le s amint az udvarra ért, összeesett.

Fogolytársai körülvették, dörzsölgették. Többé nem tért magához. Megölte szive, amellyel még „száz évig élhetett volna“.

Jungblut volt az első halottunk. Hirtelen kiszenvedése érthető izgalmat keltett a fogolytáborban. Mindenki tudni akarta, ki volt, milyen betegségben szenvedett? Kiderült róla, hogy senki sem ismerte, beszélgetésbe senkivel sem ereszkedett, amíg közöttünk tartózkodott. A „vén sas“ nevet Bismarck adta neki, mert mindig vagy a fal romjain, vagy egy-egy korhadó fatörzsön gubbasztott s fénytelen szemével közömbösen bámult maga elé. Arca mindinkább összeaszott s így a kiugró merész hajlású orr egybefolyó, tépett szakála s lelógó bajusza felett, egyre jobban hangsúlyozta hasonlóságát a ragadozó madarak királyával.

Egyébként tudtuk róla, hogy öt évig szolgált a francia idegenlégióban, azelőtt pedig a holland légióban katonáskodott. Érthetetlen volt, hogy ezt az öregedő embert, aki végre is öt éven át Franciaországot szolgálta, csak úgy bezárták, mint a többi boche-t. Lehet, hogy Jungblutnak ez esett rosszul és ezért adta fejét búsulásnak.

Mindössze egy rend foltozott, piszkos ruhája volt, abból a jellegzetes, nyúhetetlen bársonyféle anyagból, amelyből a francia munkások ruhája készül. A nadrág a párisi, bő munkásnadrágok divatja szerint volt szabva, ebből arra lehetett következtetni, hogy a háború kitörése előtt Párisban dolgozott. Semmiféle igazoló papírt sem találtak nála. Volt egy katonai bizonyítványa, azt még Perigueuxben elvették tőle. Minden értéktárgya nagy, nikkel óra s hatalmas ezüst óralánc, amelynek végén ezüst érem fityegett egyik lecsíszolt oldalán ezzel a névvel: Emilia.

Cókmókját kis feketére festett faládba tették. Ez a kis katonaláda, amelyben néhány fehérneműdarab, pléhskatulyába gyűjtött gombok, csavarok, három kurtaszárú pipa, egy elmosódott szövegű, németnyelvű képeskönyv volt csomagolva, pecsétet kapott s ott maradt a noirmou-

tieri fogolytábor adminisztrációjának valamelyik polcán, mint hivatalos dossziéja egy ember ismeretlen életének.

Más hivatalos eljárás jutott ki az öreg hadviselt Jungblut tetemének. Kivitték a noirmoutieri kórház halottsházába, tiszta fehérneműt és egyetlen ruháját feladták rá, mellényzsebében otthagyták az órát, gyomra felett szépen kitergetve az ezüst óraláncot, az Emiliás éremmel. Volt azonkívül egy teljesen olvashatatlan írású, elsárgult, foszladozó levél a zsebében. Ezt is velehagyták.

Ilyen módon tették a „vén sas“-t egyszerű, gyalulatosan fakoporsóba.

*

Másnap volt a temetés. A hatóságok úgy rendelkeztek, hogy a szertartást feltűnés nélkül kell elvégezni. Attól tartottak, hogy a lakosság esetleg tüntet ellenünk.

A fekete kolostorból mindössze húszan mentünk ki: a szobafőnökök, a német vöröskeresztes bizottság tagjai, a konyha emberei, akiket a faluban már ismertek s én, akinek a vén sast el kellett búcsúztatnom.

Elmentünk a kórház halottsházába a koporsóért, amelyet fekete lepelbe takarva négyen a vállukra emeltek. A koporsóvivők között volt Bismarck is, a nagynémet, aki immár Jungblutnak megbocsátotta, hogy öt éven át szolgált a francia hadseregben. Pirosposzsgás, gyermekes arcán könnyek peregtek végig. Örökösen hordott térdnadrágja most is rajta volt.

A gyászmenet a falú legfélreesebb uccáin át ment a kórháztól a templomig. Négyes sorokban vonultunk, sűrűn körülvéve mindkét oldalon fegyveres katonákkal. Egyetlen gyászi pompánk a lépések komor üteme, amelyet a szűk uccában megnagyítva vernek vissza a házfalak. Vajjon ez a különös, zord zaj nem hallatszik-e el oda, ahol ennek az árva halottnak hozzátartozói vannak? Nem hallják-e a lépések néma panaszát s nem szorul-e össze szíviük önkéntelenül?

A katonák sietve betuszkolnak a templomajtón. Az egész úton gyorsított ütemben, szinte lopva kellett jönnünk, mintha csak gaztettet követnénk el.

Amint belépünk a templomba, a kaput döngve becsukják utánunk.

Itt azonban már más világ fogad. A nagy ablakokon beszűrődő ezüstös fény szeliden világítja meg a templom belsejét. A főoltáron kék köpenyeges, szelidmosolyú fa Máriaszobor fohászkodik az ég felé. Minden oly halk, fényes itt. A kinti ellenséges, megalázó légkör után szinte úgy isszuk ezt a békés, szerető hangulatot, mint a halálosan szomjazó a forrásvizet.

Jungblut koporsóját katafalkra teszik. Öszhajú pap közeledik, kezében szenteltvíztartóval és meghinti a koporsót. Nem siet, nem kapkod. A szertartás teljes, komor pompáját megadja az idegen, ellenséges halottnak. Az ünnepélyes hangsúlyban, amelyet áldó és búcsúzó szavának ad, úgy érzem, mintha tüntetés volna a gyatra polgári hatóságokkal szemben, amelyek a halottban is csak ellenséget tudnak látni... De lehet, hogy ez csak illúzió. Talán nem tudok a történelmi benyomásoktól szabadulni, amikor a templomban vagyok, ahová, ezelőtt százhusz évvel, a forradalmárok ezerötszáz hívét zárták be Istennek és a királynak s egy éjszaka, harmincanként kivezetve, megölték a dünnökben. Azt gondolom, hogy ennek a templomnak papja más szemmel nézi azt, akit a forradalmárok utódai még a halálon túl is gyűlöletes ellenségnek tartanak.

A templomon kívül megint közrefognak a katonák s ugyanazokon az uccákon át sietve lopózkodunk vissza a kórház, majd a temető felé.

A temető zárt kapuja előtt katonák állnak, akik kitarják az ajtószárnyakat, amikor odaérünk, majd gyors mozdulattal csapják be utánunk. Attól félnek talán, hogy a lakosság ide is eljön s megtámad bennünket?

A temető egyik sarkában feketélik a megásott gödör, szótlánul sorakozunk a sir körül. Csak mi vagyunk, foglyok és az idegen katonák. Harangszó nem hallatszik, csak különös, figyelő, mindent magába szívó csönd. A késő ősz ellenére az idő kellemes. Az alkonyati ég szelid, zöldeskék színben játszik. A fákon még itt-ott leveleket látni.

Előlépek a koporsó mellé, amely gyászlepel nélkül,

kötéllel átcsavarva nyugszik egy szál deszkán. A sir közelében magas platánfa emelkedik, amelynek majdnem egészen csupasz, nedvességtől fekete ágai élesen válnak ki az ég szövetén. Abban a pillanatban, amikor szólni akarok, a faágon megzörren egy levél és lassú surranással, mint alélt, fekete kis madár, leereszkedik a sir fölé, majd eltűnik a gödörben, mintha csak útat mutatna.

Ebben a különös, meghatódott pillanatban elfelejttem azt a pár francia szót, amit tanultam. A levélre mutatok s azt mondom, hogy ez a levél sem halt meg olyan árván, mint Jungblut testvérünk, aki pedig mégis csak ember volt és akihez bizonyára éppen úgy tartozik valahol egy ág, egy egész fa, mint ahhoz a levélhez, amely a nyitott sirba hullt, hogy társuljon a halálban elhagyatott embertestvérével...

A kísérő katonák csapata velünk szemben állt fel. Nem sorakoztak vigyázzba, hogy tisztelegjenek a halott előtt, aki az élettel együtt az elváltató nemzetiségek hátrát is túllépte. Vezetőjük azonban, egy hatalmas termetű káplár, megindult arccal hallgatta a búcsúztató szavakat, s amikor az mondtam, hogy mi foglyok és katonák egyformán árvák vagyunk, mert az a sorsunk, hogy távol haljunk meg azoktól, akik szeretnek, — széles, piros arcán egyszerre csak könnyek peregtek le...

Valami kis mozgolódás, a feszült hangulatnak enyhülése következett.

A hatalmas termetű káplár megfordult s magával vitte a katonákat.

Teljesen magunk maradtunk a sir körül. Ekkor Bismarck letérdepelt s német nyelven hangosan elmondta a Miatyánkot.

A német ima mellett eresztették le társaink a korpót, s azután még volt elég időnk, hogy behantoljuk a sirt és halmot emeljünk föléje.

Leszállt már az este, amikor hazaindultunk. Bomlott sorrendben, nyugodtan mehettünk. Sietésre nem nógatott senki. Valahogy úgy éreztük, hogy az előbb mindnyájan nagy terhet vittünk s most könnyű, üres kézzel térünk vissza.

VI.

KARÁCSONYEST NOIRMOUTIERBAN

Guillaume sergeant emlékének, aki sohasem tudott volna ölni és aki elesett a francia-német fronton, anélkül, hogy fegyverét kilötte volna.

Az esős ős után jött az esős tél. Csak december első hetében állt be némi változatosság az időjárásban, mert hó esett s egy-két napig fehér lepedőjével beborította a szigetet. Nagy eseményszámba ment ez errefelé. A szigetnek különösen felső, délnyugati része egészen enyhe éghajlatú volt. A Golfáram arra húzódott el és ez lényegesen befolyásolta az időjárást a szigetnek az Atlantióceán felé néző részében. Itt már január végén mimóza virágzott, februárban a gyümölcsfák is ünnepi díszet öltöttek, a vetemények pedig több mint egy hónappal előzték meg a kontinenséit. A szigetnek ezen a felén, közvetlenül a tengerparton, elég nagy erdő terült el, amelyben villák, nyaralóházak épültek. Nyáron Noirmoutiernek ezt a felét sok fürdővendég kereste fel.

A fekete kolostor a szigetnek szárazföld felé néző részén emelkedett. A szigetet keskeny földnyelv kötötte össze a kontinenssel, ahová apály idején kocsin is át lehetett menni, ha valaki jól meghajtotta a lovakat. A szigetnek ezen a felén az éghajlat korántsem volt olyan kedvező, mint a nyugati oldalon. De kemény teleket itt sem láttak, úgyhogy a szigetlakók körülbelül húsz év óta azt sem tudták, mi az a hó. A rendkívüli hóesést a lakosság természetesen a bocheok jelenlétének tulajdonította.

Lehet, hogy volt benne valami, de annyi bizonyos, hogy mi sem örültünk, sem a hidegnek, sem a szüntelen

esőzésnek. A dohoslevegőjű szobákban való örökös tartózkodás rosszkedvüekké, túlságosan érzékennyé és idegessé tette az embereket. Ha idegen ilyen elzárt napokon végigjárja a várépület helyiségeit, bizonyára a bolondokházában képzelte volna magát. Minden szobában legalább két-három harmónika szólt, azonkívül hegedültek, mandolinoztak, citeráztak. A tiroliak között volt hét megszelidíthetetlen cigány. Ezek soha életükben egy helyen oly sokáig nem ültek, mint itt. Örökös mozgási kedvüket úgy elégitették ki, hogy egész nap táncoltak. Az egyik cincogott hegedűjén, a másik hat énekelt, ugrált, csapkodta a lábát. Ezek a 3-asban laktak. A 2-ösben, a németek szobájában, ahol szegény Däumlingéknak kellett tanulni, örökös volt a veszekedés a hely miatt. Most, hogy a kis német diák s még egy öreg bajor elmentek a szobából, a fennmaradt két helyet osztották szét egymás között. Nem volt olyan könnyű feladat a szélességben alig egy és fél méter helyet negyvenkét ember között igazságosan felosztani. Ezért hát érthető volt az örökös veszekedés, amelyet citerák, mandolinok, kopácsolások és fűrészelések hangja sem tudott elnyomni.

Von Bergen is ebben a szobában lakott. Csellót rendeltem nála, amelyet a német szobrász eredeti módon készített el. A cselló teste háromszögű volt s nyakát egy darab fából faragta ki, természetesen úgy, hogy a csiga helyett, a kulcsokon ülve, orosz barátnője aktját mintázta meg. Zaj, lárma nem zavarta, nem érdekelte. Összecsucsorodó ajakkal faragta az óriási mellbimbókat. Mikor elébe álltam, szinte álomból ébredő szemmel tekintett fel rám. Azután szeretettel mutatta meg a miniatűr női alak minden báját. Oly szenvedéllyel szorította kezében a kis szobrot, hogy azt hittem, sohasem adja át nekem...

Aránylag csendesebb szoba volt az 5-ös, ahol a magyarok nagyrésze lakott. Talán Soltész, Németh, és Neufeld örökké olvasó sziluettjei árasztották maguk körül a nyugalmat. Legtöbben különben ebből a szobából mentek el munkára, vagy az idegenlégióba. A magyar fiúk: Stein Móric, Schnitta, Koródy, Jakuts mindnyájan csendes foglalkozást űztek. Ha kártyáztak is, sohasem támad-

tak olyan veszekedések, mint a németeknél vagy a tiroliaknál. Esténként Soltésznál ültek össze e szoba magyarjai. Soltész a piszkos környezetből valóságos kis „otthon” varázsolt elő. Vígasztalta fogolytársait, lelket öntött beléjük, ha mód volt rá, kávéval, teával kínálta. Esténként, ha akadt magyar könyv, felolvasott. Ilyenkor a 6-osból nagyszerényen odahúzódott Müller bácsi is. Zöld kötényével végigtörölt a szalmazsákok során elhúzódó alacsony deszkapalánkon és csendesen lekuporodott. A halott magyar szavak, magyar történetek boldog ragyogással öntötték el arcát.

A két legzajosabb szoba volt az 1-es és a 4-es. Ezekbe csak ritkán tettem be a lábamat. Csak ha ajtajuk előtt mentem el, akkor hallottam a pokoli lármát. A 4-esbe egy négyszögalakú közös előszobából egyenesen lehetett bejutni. Ebből az előszobából mentünk fel a csigalépcsőn hozzánk az 5-ösbe és a 6-osba s innen jutottunk ki a kis fölépcsőre, amely a bástyaudvarra vezetett. Ez az előszobaféle helyiség a három nagy szobának, a 4-esnek, 5-ösnek és 6-osnak közös társalgója volt. Ha takarítottak a szobákban, ha kicsit mozogni akartunk és az eső miatt nem mehettünk ki, idejöttünk.

Ebben az előszobában, a facsigalépcső feljárata alá eső mélyedésben húzódott meg egy ideig szegény Bistrán Demeter, amikor a tetvek ellepték s ezért minden lakószobából kiközösítették. A „próféta” megadással tűrte sorsát. Tudta, hogy ezt is ellenségei küldik rá s bizony ebben a pillanatban „grád”-jai oly halványan működtek, hogy még ilyen kis nyavalyát sem tudott elhárítani magától. Magános vackában egy ideig bölcs megnyugvással húzódott meg, de amikor tapasztalnia kellett, hogy esős időben egyesek kisebb szükségleteik elvégzésére nem mennek ki legalább is a bástyaudvarra, hanem a sötét szobában az ő vacka felé járnak s fekhelyére, sőt ő magára is illetlenkednek, komor elhatározásra szánta el magát. Egy reggel forró fürdőt vett a pince hordóiban, azután kölcsönkért, elviselt holmiból tetőtől-talpig átöltözött. Régi ruhaneveit elkeseredett kézmozdulattal bedobta a kemencébe, ahol a fürdő számára a víz melegedett. A tetvek ezúttal a

ruhával együtt végleg elpusztultak s Demeter próféta ismét elfoglalhatta rendes, polgári helyét a 6-osban.

*

A 6-osban egyébként életünk rendje ment minden különös változás nélkül a maga útján. Sarkadi bácsinak, a kis Feldenczernek és a három eltűnt galíciai zsidónak helyét lakótársaim is hamar elosztották. A szoba zsúfoltságán azonban az öt megüresedett hely alig változtatott.

Egész nap az ablakmélyedésben ültem és olvastam. Az elzártság hónapjai néha teljesen beleveszítettek a könyvek által felidézett képzeleti világba vagy saját álmodásaimba.

Ha kifáradtam az olvasásban, vagy szürkülni kezdett, folyton az árkontúli magános házat néztem, amelyet a vadszöllőnek megfeketedett ágai s gallyai úgy hálóztak be, mintha e régi épületet bedrótoznák, hogy szét ne essék. A ház ablakait sohasem nyitotta ki senki. Négy lépcsőn a csukott verandáról kis kertbe lehetett menni. A kerti úton a száraz faleveleket csak a szél kergette. Sohasem járt itt senki... Meg volt még helye a virágos gruppnak. Fa alatt pad várt valakire. Nem ült rajta senki. Alkonyatkor órákon keresztül bámultam át a házba s azt hittem, egy fehérruhás asszony majd lejön a lépcsőkön s végigsétál a kertben. Furcsa, mindig arra vártam, hogy a fehérruhás breton asszony jön el, az utolsó, akit csókoltam. Úgy éreztem, hogy ez az ő háza. De nem jött, nem jött egyáltalában senki... Így hát lassanként magam költözködtem át a képzeletemben az elhagyatott házba. Berendeztem a szobákat, beültem a karosszékekbe. Barátokat, ismerősöket fogadtam. Olyan nevű embereket és asszonyokat, akiket sohasem ismertem. Már mindegyiknek meg volt az ideje, amikor jött, meg volt a tárgy, amiről beszélgettünk. Ha nem volt senki nálam, a polcról könyveket vettem le és csodálatos szép dolgokat olvastam. Néha napokig, hetekig éltem így az ablakmélyedésben, éltem ott túl a magános házban s alig eszméltem rá, hogy csak a képzeletem játszik velem.

Nem tudom, nem merülök-e el teljesen a valóságos

életemtől menekülő képzelődésekben, ha nem jönnek levelek hazulról, amelyek kedvesen, buzdítón eszméltettek helyzetemre és a kiszabadulás reményét festették elém. Különösen szép, meleghangú, franciául írt leveleket kaptam Laczkó Géza feleségétől. Ebben az időben kezdte meg leveleimnek közvetítését hazulra egy Svájcban élő magyar asszony is, aki a háború első hónapjaiban lányával együtt internálva volt Perigueux-ben. Lányának levelei a későbbi időben nagy örömet szereztek. Jött néha Ferenczi Sárítól is egy-egy levél. Sűrűbben írt König György. Apámtól is érkezett majd minden héten beszámolás családunkról... Ezek a levelek élesztették és táplálták bennem a valóságos élethez való ragaszkodást és egy messzi országot festettek elém, ahol minden a boldogság arany fényében fürdött. Érdemes volt tűrni, szenvedni, mindent elviselni, csakhogy egyszer ebbe az országba ismét visszakerüljek.

Általános nagy örömet keltett köztünk két hatalmas Vörös-kereszt láda, amely svájci közvetítéssel Budapestről érkezett címünkre. Ez a küldemény bizonyította, hogy a kis Feldenczer hazajuttatta levelünket, amelyben a budapesti Vörös-keresztnek lefestettük helyzetünket. A ládából pompás meleg ruhadarabok, csizmák, trikók és fehérneműek kerültek elő. A fogolytábor minden szükölködőjének jutott belőle. Mellékelve volt még két liter rum is. A küldött szivaroknak és cigarettáknak csak hült helye maradt... A magyar Vörös-kereszt adománya volt az első, amely hozzánk érkezett s gazdagságával felülmúlt minden más küldeményt, amely azután jött.

Karácsony hetében engem még külön nagy öröm is ért. Finály Gábor, annak a budapesti gimnáziumnak igazgatója, ahol tanárkodtam, az első pillanattól fogva legmelegebb érdeklődéssel és nemes fáradozással járt el félbeszakadt otthoni ügyeimben. Megtalálta módját, hogyan küldjön pénzt. Hosszú, mindenről beszámoló levelekben fentartotta bennem a reménykedést és az erkölcsi kitartást. Valószínűleg az ő biztatására volt tanítványaim és iskolám volt növendékei nagyobb összeget gyűjtöttek és azt elküldték, hogy a karácsonyi ünnepek alatt saját belátásom szerint használjam fel magyar fogolytársaim segélyezésére.

A pénzösszeg idejében megérkezett. Akkora volt, hogy nemcsak közös karácsonyi vacsorára telt belőle, hanem kisebb ajándékokat is vehettem fogolytársaimnak. Az ajándékok megvásárlására ki kellett mennem a kis szigeti városkába. Guillaume őrmestertől kértem erre engedelmet. Az őrmester beleegyezett a dologba. Napokig készültem a kimenetelre s az utolsó éjszaka olyan izgalomban voltam, hogy le sem hunytam szememet.

*

A szent este napján délelőtt tíz órakor jelentkeztem a kapu előtt az őrségnél. Feketeszakálás, öregedő breton katonát adtak mellém. A „poilu“ szuronyát belecsattintotta puskájába s már éppen vállára akarta tenni, amikor Georges káplár, az őrmester mindenható szárnysegéde, hozzálépett:

— Öregem, csak nem a frontra készülsz? — szólt a mogorva katonára. — Ez az ember még járni sem tud facipőjében, nemhogy megugranék tőled.

Így megesett velem, a szabadelvű és kedélyes Georges káplár jóvoltából, hogy francia fogság alatt egyetlenegyszer szuronyos puska nélkül kísért végig az uccán a katona.

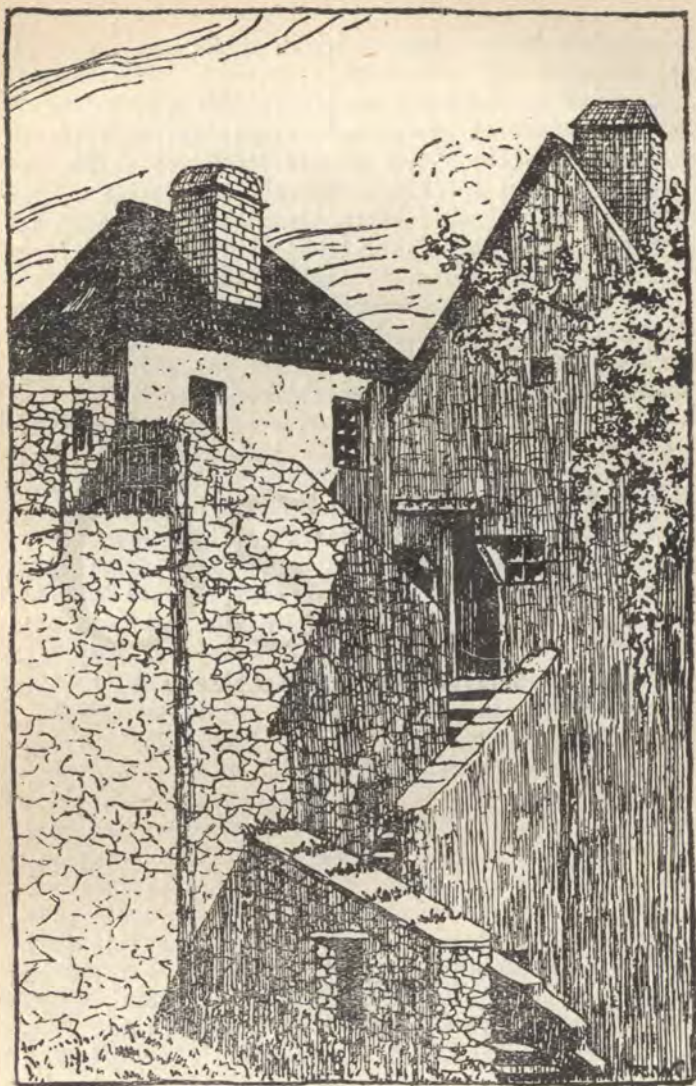
Átmentünk az árkon átvetett fahídon s kikanyarodtunk az országútra.

A toronyóra tízet kongatott.

Szemem előtt minden lágy, színes ködbe burkolódzott. Azt hittem, álomban járok. Olyan kedves, jelentőséges és érdekes volt minden.

A tér, amelyen először kellett átmennünk, sápadtan, előkelő zárkózottsággal hallgatott. „Place d’Armes“ — olvastam egy táblán s most a hosszúablakú, egyemeletes régi házak dolyfe egyszerre érthető lett előttem. Itt, egyik házban lakott Charette, a hirhedt vendéi paraszt királypártiak vezére. Ezen a téren, ülve végezték ki D’Elbéet, a másik vezért, mert tizennégy nyitott sebe miatt nem tudott felállni. Mitsem sejtő felesége éppen az ablakot nyitotta ki, talán virágait akarta megöntözni, amikor férje a ráirányított sortűz alatt holtan hanyatlott vissza karoszékebe.

A tér most néptelen. Az ablakok zárva. Mintha ezek

FELJÁRAT GUILLAUME ÖRMESTER SZOBÁJÁBA

a sokmindent látott, elaggott házak többé már nem volnának semmire sem kíváncsiak.

A térből nyíló főuccán már élénkebb a forgalom. A szembejövő emberek rámnéznek, azután messzire térnek ki. Apáca kíséretében két iskolás leány közeledik. Az apáca súg valamit fülükbe, a leánykák keresztet vetnek magukra és elfordítják fejüket. Öreg nénikék jönnek fekete ruhában, ezüstös hajukon fehér, széles főkötővel. Megállnak, motyognak valamit s hosszan utánunknéznek.

Engem mindez nem bánt. Túláradó, boldog érzés önt el. Úgy szeretem őket mind, akik kitérnek, akik megvetnek, akik félnek tőlem. Szeretnék hozzájuk szaladni, meg-símogatni őket. Benézni minden ablakon, megállni minden bolt előtt, csengetni a kapukon, szót váltani az emberekkel, együtt futni a lovakkal... A kutyákban lehet ilyen érzés, akikkel az emberek sokszor rosszul bánnak és akik mégis minden ember és emberi dolog iránt oly őszinte, hűséges érdeklődéssel és rokonszenvvel viseltetnek.

A bazár, ahová igyekszem, szemben van Madame Mignale szállójával. Ez a szelid, mosolygósszemű, idősebb asszony vezeti nálunk a kantint, amióta férjének is be kellett vonulnia. Most kissé meghajlottan áll a szálloda kapujában és szomoruan rám mosolyog. Ő tudja, mit jelent nekem ez a séta. Ebben az ellenséges világban egyetlen, aki megért, védelmez és együttérez velem. Nekem úgy tűnik fel, mintha nem is élő lény volna, hanem talán megtestesülés. Mosolya olyan, mint meghalt anyámé, aki a messzi, éteri világból néz le fájdalmas életúton járó fiára.

A boltban szőke, csinos lányka fogad. Az elfojtott vágyak kisüthetnek belőlem, amikor ránézek, mert sápadt arcát elönti a vér. Sok mindent vásárlók össze fogolytársaimnak. Az egyiknek inget, a másiknak gyapjuujjást. Van, akinek facipő kell, vagy aki trikót akar. Akad itt minden. A szivaroskatulyába be lehet markolni. Cigaretta annyi van, amennyi csak kell... A szőke leány mindent élémbe rak. Válogatjuk, rakosgatjuk, csomagoljuk a holmit s közben, hogy a katona ne hallja, hogy a boltba belépő észre ne vegye, suttogva, szaggatott, sietős mondatokban beszélgetni kezdünk. Egy férfi s egy nő, akik

többé sohasem látják egymást s akik e pár gyorsan múló percben szeretnének egymásnak mindent elmondani. Talán kivégzéselőtti búcsúnál fogja el az embert hasonló, lázas állapot... És különös, ez a kis sápadt bolti leány, milyen természetesen, milyen zökkenés nélkül megy bele a játékba!...

A feketekörszakálás katona sietésre nógat, mintha valamit észrevett volna.

A kis szőke lánynak mindakét keze le van foglalva a csomagolással. Közben néhány gombostűt az ajkai közé vett, amire a selyempapír összetűzésénél van szüksége. Figyelmeztetem, hogy ez veszélyes dolog. Csak úgy a fogai között duruzsolja:

— Akkor tűzze a blúzomba!...

Ujjam nedves ajkához ér, kiszedem a tűket és megkísérlem blúzába tűzni. De sehogy sem megy. Kezem úgy reszket, mint ahogy felijesztett madár repdes fészke felett... Ezen a kislány nagyot nevet. Még a szigorú breton „poilu“ is elmosolyodik...

De azért menni kell már. Csomagokkal megrakva térek vissza a fogolytáborba. A négytornyú donzson koppott, kietlen falai az égnek merednek. A nyitott ablakokon át színes, rongyos pokrócok, kitett fehérneműk lógnak le...

Úgy érzem, hogy a kapú becsapódásával mögöttem valami lármás, derüs muzsika egyszerre elnémul és zord halotti csendbe lépek.

*

Este a karácsonyi ünnepre való tekintettel, kilenc óráig lehetett fennmaradni. A magyar karácsonyestre, amelyet budapesti diákok rendeztek noirmoutieri fogolyhonfitársaiknak, az 5-ös számú szobában terítettünk. Itt volt a legtöbb magyar és a többi lakó kettő kivételével, meg volt híva más szobákba. A két árva tiroli olaszt, akik még a fogsági élet könnyen kifejlődő szolidaritásában sem kaptak egy ünneplő társaságban sem helyet, meghívtuk asztalunkhoz. A meghívást és egyéb ünnepi formásokat ezúttal komolyan lehetett venni. Hosszú hónapok óta most először ültünk terített asztalnál. Az egymásra rakott, pokróccal betakart szalmazsákok diványul szolgáltak. Az asz-

tal közepén hópelyhes, csillogó karácsonyfa állott. A nyárfa száraz galyaiból állította össze Nagy Zsiga, aki úgylátszik, női szabómesterségében megtanulta, hogyan lehet értéktelen semmiségekből mutatós, illuziótkeltő dolgokat elővarázsolni.

A vacsorának magyaros jellege volt. Stein Móric kapott hazulról paprikát, aminek segítségével Schnitta, az előkelő megjelenésű magyar pincér, kitűnő borjupörköltet készített. A pörkölt mellé bort is lehetett inni. Karácsony este ez is meg volt engedve.

Az alkoholtól elszokott kedélyekben a mámor hamar erőre kapott. A legfurcsább asztaltársaság, amelyet valaha csak láttam, kezdett egymásíránt felmelegedni és csakhamar mindenki közös, magyarsírató, nosztalgikus hangulatba olvadt fel.

Az asztalfőn ült Müller úr. Keménygallér, fekete nyakendő, fekete kabát és csíkos szürke nadrág volt rajta. Olyan feszesen tartotta magát ünnepi öltözetében, mintha ruhájába belevasalták volna. Az öltözet ünnepélyessége különben nemcsak őt, hanem a többieket is egészen átváltoztatta. Eleinte furcsán, szinte idegenül néztük egymásban hajdani társadalmi lényünk feltámadt kísérteteit. Fenyvesi rákvörös volt egész este a magas kemény gallértól, amelyet Perigueux óta nem hordott. Neufeld tanártársamnak majdnem be akartam mutatkozni, amikor sötétkék ruhájában, frissen kiborotválva megjelent. A tökéletes előkelőséget a pesti ügyvéd távozása után most egyedül Dudás, az aviatikus képviselte. Hatalmas utazóládájának egyik legpompásabb remekművét vette fel erre az alkalomra, amely magából bódító parfümillatot lehel. Soltész és Németh Andor is újra olyanok lettek, mint amikor először találkoztunk az osztrák-magyar konzulátus előtt a mozgósítás izgalmas napjaiban. Csak önmaguknak árnyékává lettek. Lefogytak, arcuk sápadttá vált, szemük kidülledt az esős hónapok elzártága alatt. Megváltozott lényükön át nézve, milyen messzire tolódtak már emlékezetemben a háború első, párisi napjai! . . .

Csak Rosenberg úr jelent meg őszikabátban, csuklóján lóbálva elmaradhatatlan lekváros bödönét. Varga úr

sötétkék ruhában ült mellette, mint előkelő képviselő, aki választói közé ereszkedik. Megvolt az az örömük, hogy elválaszthatatlan társuk, az üvegfuvo fogatlan Edouard is mellettük kapott helyet, mert, amióta Maravics inasává szegődött, ő is magyarnak számított. Ma este megfordított világrendnek kellett lenni. Maravics szolgálta ki Edouard-t s én raktam ki hatalmas porciót Vantur Jakab tányérjára. Egyébként Jakab is nagyon kicsípte magát. Űri ruhájában sült ki róla, hogy ó-lába van, valamint Müller úrról is most tudtuk megállapítani, hogy kissé púpos és erősen ixlábú.

Valóságos új ismerkedés folyt le az első félórán.

Müller úrtól jobb és balkézre a két főhelyet korszerinti rangsorban Jakab és Bistrán Demeter foglalták el. Bistrán megjelenésében is volt némi ünnepélyesség. Ragyas arcáról a felesleges szőrt eltávolította, csak huszárosra kifent, hosszú, hegyes bajuszát őrizte meg. Azonkívül Németh Andornak egyik eldobott, rézbarna nadrágjából huszársipkát szerkesztett magának, amelynek három gombja, három fokozatosan kisebbedő tükördarabkából állott. Azt mondta, hogy ebben a három tükörben látja a jelent, múltat és jövőt.

Bistránnak zavaros elméleteiből sohasem lehetett tisztán kivenni, hogy milyen érzései vannak. Hiszen azt sem tudta róla senki, hogy milyen szülőktől és hol született. Erdély, Nagyszeben szerepelt sokszor előadásában. Valószínűleg román lehetett. Mindez nem volt biztos. A háborut elítélte és úgy lehetett kivenni szavaiból, hogy a németekkel szemben a franciákkal rokonszenvezik... Most, amikor a tányérja mellé elhelyezett ajándékot megkapta s végignézett a fényesen felterített asztalon, ahol húsznál többen foglaltunk helyet, vállamra tette kezét és szokása szerint mélyen, kutatva szemembe nézett.

— Te, ezek a diákok, ezek a budapesti diákocskák, hogyis mondjam — kezdte el a beszélgetést Demeter testvér, akivel már hosszabb ideje tegező viszonyba kerültem. — Szóval ez mind tőlük jött?... És nekem is, külön, érted, megérted?... Külön nekem is?... Bistrán Demeternek?...

A fejemmel igent bólintottam.

Demeter csak nézett rám, hosszan, jelentősen és a bajszát húzogatta, pödörgette.

— Ne mondd! — szólalt meg végre, hosszabb idő után. — Ne mondd! — ismételte és a szeme könnybe-lábadt.

Bistrán ezután egy darabig nem szólt hozzám, maga elé nézett és tünődött. Azalatt Boromisszával, másik szomszédommal merültem el beszélgetésbe. Elmondta, hogy mialatt fogságban ül, „feleségét“ újabb istenáldás érte. Megszületett a tizenkettedik gyereke. El is határozta, ha kiszabadul a fogságból, okvetlenül törvényesíteni fogja báránójével való életét.

Közben a hangulat kezdett felmelegedni. Koródy és Jakuts, a két legjobb énekes, belekezdtek magyar karácsonyi énekekbe. Erre Demeter testvér is felugrott az asztaltól, mint aki végre megtalálta, amit keres.

Vállára vette az egyik, falon lógó kabátot, botot vett kezébe s előadta a Bethlehemmel járó falusi gyerekek mondókáit, majd lefeküdt a földre, mint öreg pásztor s maga elé könyökölve, halkán, meghatódva elénekelte a pásztorok dalát.

Bistrán énekébe azután belekapcsolódott mindenki.

Csak Müller úr nem énekelt velünk. Nagy, zöldes-sárga, kopasz fejét ide-oda forgatta, hogy elkapjon egy-egy szót, mert a szöveget már teljesen elfelejtette. Úgy fájt neki, hogy nem tudott beleolvadni a kórusba. Ötven év óta talán először érintette vérének, fájának és gyermekkori emlékeinek elfelejtett közössége. Meg azután őt is nagyon meghatotta, hogy a budapesti diákok megemlékeztek róla. Akárcsak Bistrán, ő is ezt egészen személyi ajándéknak tekintette, amelyet nem egy fogolynak, hanem egyenesen neki, Müller bácsinak küldték.

Mikor az ének elhangzott, Müller úr felállt, megköszörülte torkát és töredezett magyarsággal felköszöntőt mondott a budapesti diákokra, akik nem feledkeztek el a szegény noirmoutieri magyar internáltakról. Azután megkért benünket, hogy elszavalhassa az egyetlen verset, amire még emlékezik s amit második elemista korában tanult.

Ezzel akart hódolni magyarságának. Nevetve, újjongva biztatták az öreget, hogy csak tegye meg.

Müller bácsi kiállt a szoba közepére, széles, ráncosbőrű kezét combjához szorította s különös fejhangon hadarva, elkezdte mondani:

Ej, mi a kő, tyúk anyó, kend
A szobában lakik itt bent...

Néha elakadt, akkor körmeivel idegesen kaparászott nadrágján, kínlódott, gyötrődött, szája majd sírásra görbült, de mégis csak kivágta magát. Arca belesápadt az izgalomba, nagy, kopasz feje a verejtéktől gyöngyözött. Irtózatos lelki felindultságába került, amíg ötven év távlatán át visszaküzdötte magát azokba az időkbé, amikor még magyarul tudott.

Az öreg cipész szavalata mulatságnak készült, de nem nevetett rajta senki, mikor visszaült helyére. Megindultan ölelték meg és azután egész este neki énekeltek, őt ünnepezték.

Fél kilenc felé megtelt a szoba a többi foglyokkal. A hangulat fokról-fokra magasabbra szállt. Most már a német karácsonyi dalokat is végigénekeltek. A multság olyan arányokat öltött, hogy nem hallottuk a kilencórai kürtjelt, amely a lefekvést rendelte el. Külön kellett az őrségnek feljönni, hogy a lámpákat eloltassa. Mikor a katonák a szobába léptek, éppen a magyar himnusz utolsó akkordjait énekeltek el.

Az őrség halotti csendben vonult végig a szobán. Mikor kiléptek, a lámpafény kialudt és a sötétben mindenki botorkálva kereste meg helyét.

Énekszó, mámor, ünnepi hangulat egyik pillanatról a másikra elvágódott.

A szobafőnökök kiadták a jelszót:

— Kein Wort mehr! Schlafen!...

*

Órákig hánykolódom alvás nélkül a szalmazsákon. Régi karácsonyesték emlékei újulnak fel képzeletemben és mindegyiket újra meg újra átélem.

Éjfél felé jár az idő, mikor a szobánkhoz vezető fa-csigalépcsőn sűrű, szabályos lépések koppannak meg. Az őrség jön vissza. Vajjon kit keresnek? Mindenki ijedten ül fel fekvőhelyén. Rendszerint éjszaka szokták azokat elvinni, akiket fegyelmi okból más fogolytáborba deportálnak.

Most az 5-ösben vannak. Ajtónk alatt a rés kivilágosodik... Most mihozzánk nyitnak be. A kézilámpák fénysávja kettészeli a sötétséget. Mindnyájan visszabújunk a szalmazsákra s úgy teszünk, mintha aludnánk.

Erélyes, rideg hang nevemen szólít. Riadtan ülök fel s ebben a pillanatban, amikor nem tudhatom, milyen végzetes döntést közölnek velem sorsom felől, még komédiázni is van kedvem: szememet dörzsölöm és értelmetlenül bámulok a katonákra, mintha aludtam volna.

— Öltözködjék fel s jöjjön a sergeanthoz — hangzott a parancs.

Dideregve, remegő kézzel kapom magamra holmimat. Hová visznek ebben a fagyos, hideg éjszakában? A szalmazsák, amelyen feküdtem, a kékesen világító ablak, az egész, fülledt levegőjű szoba egyszerre kedves és marasztaló lesz...

A katonák közrevesznek s megindulunk. Az ajtó nyikorogva csukódik be utánunk.

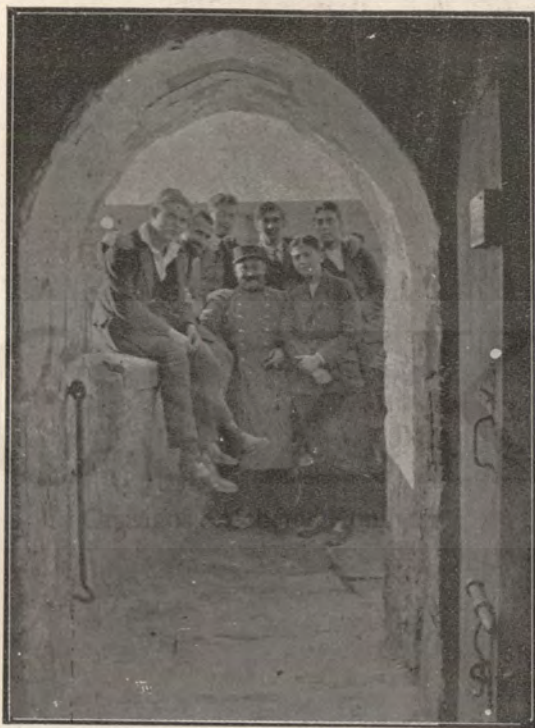
Az őrmester egyik épen maradt bástyaszobában lakott. Átszeljük a sötét udvart és a kis lépcsőn, amely hozzavezet, már magam mászom fel. A katonák alul maradnak.

Benyitok. Guillaume sergeant barna trikóban, piros nadrágban, a jólfútott kis szoba közepén áll és mosolyogva néz rám. A kandalló tüze fölött kék edényben illatos bor fő, amely előtt Georges térdepel.

Ó, itt baj nem lehet! Az aggodalom, a bizonytalanságtól való félelem egy pillanat alatt leválik rólam és olyan könnyen érzem magam, mintha súlyos terhet raktam volna le.

Guillaume közel lép hozzám, vállamra teszi kezét s kedves, lágy hangon mondja:

— Maga ajándékot vett szegény fogolytársainak. Lássá, ez tetszik nekem. Egyszerű pékmester vagyok, sok

A FÉNYKÉP, AMELY GUILLAUME ÖRMESTER ÉLETÉBE KERÜLT

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

gyermekem van. Tudom, mi az a Jézus, tudom, mi az a szeretet. Életemben sohasem bántottam senkit és kiküldhetnek százszor is a frontra, még sem fogok senkit sem megölni... Ezt akartam magának mondani és most igyunk egy pohár bort a szent, a boldog karácsonyestére!...

Georges tölt, koccintunk és szürcsölve ízleljük az édes, forró italt.

Több mint egy órát tartózkodom náluk. Közben sok mindent megtudok az elejtett vagy félig elmondott szavakból.

Ünnepek után nagy változások lesznek. Guillaumeot és Georgest elküldik. Új őrmester jön, aki egyszersmind az adminisztrációhoz is ért. Szigorú rendszabályokat fognak életbeléptetni, de rendbehozzák az udvart. Kéthetenként egyszer katonai kíséret mellett séták lesznek. Megállapítják a levelezések rendjét is.

Guillaume megmondja véleményét:

— Szóval tilalomfákat állítanak erre a szemétdombra: ez szabad, ez nem szabad!... Mintha ezzel segítenének valamit. Én legalább nem piszkáltam magukat. Nem volt semmi. Sár volt, piszok volt, de legalább itt belül a várban nem ült senki a maguk nyakán. Nem igaz?...

Az őrmester szavaiból jövőnknek szomorú távlata nyílik... Kezetrázva, melegen búcsúzik tőlem. Azt mondja, többet aligha látjuk egymást. Övele pedig mi lesz?...

Két rövid karját élénken a levegőbe csapja: ki tudja?... Arcán ott borong a frontra való küldés réme...

Az is történt vele. A fényképért, amelyen a két német tanárral és diákokkal levétette magát, megbüntették és a frontra küldték. Később megtudtuk, hogy mindjárt az első napokban elesett. Katonáit rohamra vezette, de maga nem nyúlt fegyveréhez s úgy esett el, hogy a kezében szorongatott pisztolyból egy golyó sem hiányzott.

VII.

AZ ÚJ ADMINISZTRÁTOR URALMA

I.

1915 január közepe táján megjelent az az ember, aki most már ellenőrizni akarta még álmainkat is, folyton figyelt és figyeltetett, kémleltette mozdulatainkat és szavainkat, hivatalos aktacsomagokat készítettett tőlünk írt és hozzánk érkezett levelek lemásolt részeiből úgy, hogy elrabolta egyetlen gyönyörűségünket, a levélolvasást is, mert kapott leveleinken mindenütt ott éreztük kutató tekintetének piszkát, beteges kíváncsiságának váladékát.

Ch.-nak hívták. Jöttét már hetek óta rémhírek előzték meg. Azt mondták: jön a rend embere, a vasöklű férfiú.

Szombati nap jött. Magas, kövér ember, de lényében volt valami szétfolyó határozatlanság, tekintetében valami gyáva alattomoság. Cseppet sem látszott vasból öntött embernek. Inkább leselkedő, bújkáló rendőrkémtípus volt. Azt mondják, a prefekturán ilyenféle hivatalt is töltött be. A spicliséggel férközött a megye urának, Tardif prefektusnak kegyébe.

Vörös nadrágot hordott, barna blúzt, amelynek vállán vékony aranyász díszelgett. Több volt, mint őrmester és kevesebb, mint tiszt. Egyáltalán nem katonatípus. A feje felül egészen elkeskenyedett, az arca lent szétpuffadt. Ha sipkáját levette, izzadt, petyhüdt bőrrű körtearc tűnt elő. Nagyon büszke volt erre az elkorcsosult ábrázatra s mint minden szájaskodó, „lógós“ francia, szidta a németek „négyzetű fejét“. Az, hogy „lógós“ (vagy amint a

franciák mondták, embusqué), mindjárt látszott poltron lényéből, bárhogya is igyekezett erélyes, szigorú és megfélemlíthetetlen férfit játszani. Soha szembe nem nézett, még velünk sem, pedig teljesen ki voltunk szolgáltatva neki. Elhízott arcán nem volt semmi határozott vonás, csak valamely titkolt, letagadott, vörös árnyalat, amely gyér hajszálain és különösen angolosan nyírt, tömött bajuszán azután nyilvánvalóbban kiütközött. Vörös ember volt, de ezt is tagadta; gyáva ember volt, de ezt is rejtegette; azért jött, hogy gyötörjön bennünket, hogy fizikai szenvedéseinket a lelki fájdalmak válogatott fajtáival tetézzé, de ezt sem tette nyíltan, hanem a rendcsinálás, a fegyelem, a higiénia, a parancs, a „kölcsonosság“, a „jeu de represaille“ ürügyei mögül lődözött ránk.

Huszonnégy óra alatt elérte, hogy már mindenütt láttuk, sejtettük, vagy gyanítottuk őt. Angolbajuszos, sárga körtefejével, büszkén hordott pocakjával benépesítette piszkos zúgjainkat. Mintha csak mindenüvé az ő portréit akasztották volna ki.

Pedig a „rend embere“ lényeges változtatásokat nem csinált. A dézsamosdók, a patkányos pincében a havonkénti hordófürdők, az esőtől, hótól áztatott mellékhelyiségek, a zsúfolt, poloskás és tetves szobák, mindezek megmaradtak. De mindennek elviselését nehezebbé tette azzal, hogy mindenüvé parancsokat függesztetett ki. A dohos, bűdös szobákban nem lehetett cigarettázni. Reggel hétkor pontosan fel kellett kelni. Este kilenckor mukkanni sem lehetett a szobákban. A bástyaudvarra nem volt szabad kimenni és így tovább.

Ezenkívül jöttek az általános intézkedések, amelyeket Ch. a prefekturáról hozott. Úgy látszik, kezdték a civil internáltaknak eddigi lehetetlen helyzetét a „kölcsonosság“ alapján rendezni. Az első ilyen „humánus“ intézkedés volt, hogy a levélírást heti egy levélre csökkentették, annak sem volt szabad harminckét sornál hosszabbnak lenni. Azt mondták, hogy ez „kölcsonosság“, holott nagyon jól tudhatták, hogy Ausztria-Magyarországon a háború kitörésekor ottrekedt franciák egyáltalában nincsenek internálva, tehát kölcsonosségről szó sem lehet. Ezt

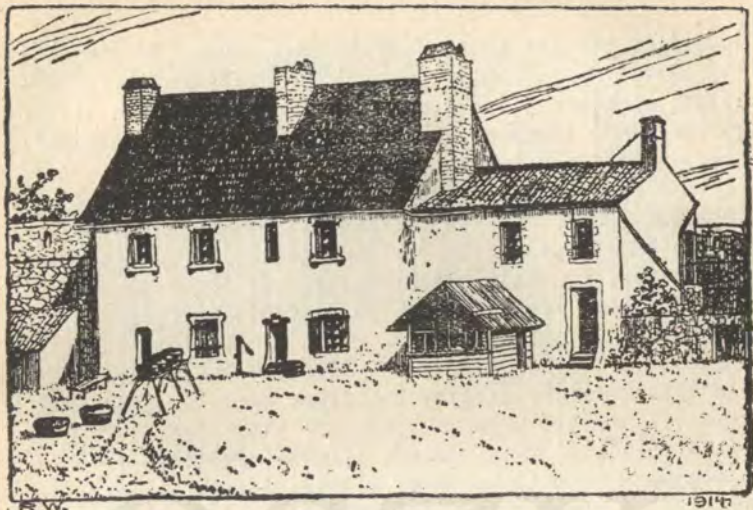
azonban nem akarták tudomásul venni. Megvonták levelezésünket, elkobozták csomagjainkat, eltiltották ezt, vagy azt, mindig arra való hivatkozással, hogy ez kölcsönösség, a hirhedt jeu de represaille-nak, a megtorlási játéknak egyik sakkhúzása. Nekünk tünnünk kellett s ellenvetés nélkül le kellett nyelnünk azt is, hogy mindez csak viszonzás, csak a nálunk létező bánásmód visszhangja. El lehet képzelni, hogy ez a tudatos, hazug beállítás csak növelte szenvedéseinket.

De Ch. adminisztrátor úr általános intézkedései között voltak olyanok is, amelyek javunkra szolgálhattak volna, ha azokat is nem fegyelmezési célokra használja ki. Kihirdették, hogy ezentul minden két hétben egyszer katonai felügyelet mellett sétálni megyünk. Az udvarra azonkívül kavicsot, homokot hordattak s utat csináltak, amelyen esős időben is lehetett járni. Ch. úr később mind a két kedvezményt arra használta fel, hogy büntessen velük.

Egy komoly érdeme volt azonban az adminisztrátor úrnak. Az étkezést, a maga inséges keretei között is, igyekezett megjavítani. A hetenként kétszeri marhahús megmaradt, de a szállítótól jobb húst kényszerített ki. Utána nézett, hogy a főzelékek változatosabbak és jobbak legyenek. Az örökös bab, lencse, és marharéparendszeret borsóval, burgonyával élénkítette, sőt egyizben makaronit is szerzett be, ami valóban elsőrendű teljesítmény volt. Büszkélkedett is eleget vele.

Ch. úr megjelenése, intézkedései természetesen felkavarták eddigi apatikus nyugalmunkat. Minden pillanatban attól kellett tartanunk, hogy ő, vagy valamelyik káplárja belép és patáliát rendez, mert a negyvenemberes szobákban mindig volt valaki, aki a sok tilalom közül valamit megszegett. Egész nap folyamán sűrűn hangzottak a jeladások: „der Dicke kommt!“ Az alsó szobákból felkiáltották a felsőkbe, az udvarról az alsó szobákba. Mikor megtanulta, hogy mi az a „dicke“, akkor jelt változtattunk s felkopogtattunk egymáshoz, vagy az udvarról kavicsot dobtunk fel.

Emelt fővel, hátratett kézzel, hasát előre tólva, lépett be a szobába a nagydarab, puha ember. Mindent megné-

MOSDÓ, ÖRÖK LAKÁSA, KANTINBÓDÉ

Willersdorfer rajza

zett, mindent kilesett. Ha a fal penészfoltját tettett figyelemmel vizsgálta, az annyit jelentett, tudni akarja, valaki, mit ír, mit olvas, mit dolgozik, talán, hogy min gondolkodik is? Kövér háta, barnafoltos nyaka is látott, szaglált. Ha valakit rajtacsípett valamin, rögtön a kísérő káplárnak vagy katonáknak adta át.

De néha nem szólt semmit, csak titkos büntetést mért az illetőre. Visszatartotta csomagját, amíg a benne lévő holmi megrothadt. Eltiltotta a levelezést anélkül, hogy a megbüntetett tudta volna, oly módon, hogy a címére érkező leveleket nem adta ki, vagy a tőle írottakat nem küldte el. Ezt csak azokkal csinálta, akik sűrűn kaptak csomagot, levelet hazulról. Azután heteken át figyelte a hatást, kéjelgett a nyugtalanságban, gyönyörködött a félőrült várakozásban.

Délutánonként irodájában dolgozott. Guillaume őrmester romantikus fekvésű kis szobáját kicserélte egy földszinti hellyel, amely szemben volt az őrséggel. Ezt a

helységet pár nap alatt rendbehozatta, azután kartotékjaival, íratcsomóival, statisztikáival, az egyes szobákról készített térképeivel ide vonult be. Itt biztonságban érezte magát, mert szemben vele állandóan katonák tartózkodtak s a kapun is hamar ki lehetett ugorni.

Délután órákon át tanulmányozta levelezésünket, a rólunk szóló íratcsomókat. Lassanként mindent kifürkészett. Kiderítette, hogy a szép, kacskaringós bajuszú Braggiottinak három francia nő is küld pénzt és szerelmes levelet. A nőket feljelentette a párisi rendőrségen, ahol azután valamit csináltak velük, mert Braggiotti sem pénzt, sem levelet nem kapott többé. Müller bácsit elvágta szintén szerelmesétől. Szegény hóbortos öreg úr majd belepusztult, amikor egyszer csak azt vette észre, hogy a Mademoisellelől nem jönnek válaszok rajongó leveleire, amelyekről nem tudta, hogy el sem mentek. Estefelé végezte ezt a munkát az adminisztrátor, azután még egyszer végigjárt a szobákon s úgy hét óra tájban kiment a faluba. Azt mondták, ilyenkor a község előkelőségeivel fogyasztgatott bort s büszkén tartott előadást arról, hogyan sikerült megfegyelméznie az átkozott bocheokat.

*

Ch.-val egyidőben a kontinens közeli civilfogyolytáborából többeket szállítottak a noirmoutieri várba. Ezek között volt néhány magyar is. Mindjárt közelebbi ismeretségbe kerültünk velük. Bárczy és Weiffert, két budapesti Eötvös-kollégista, szintén tanulmányúton voltak, mint a német diákok s így kerültek fogságba. Természetesen nagyon örültem nekik, ha másért nem, már azért is, mert valamikor én is Eötvös-kollégista voltam. Ez az intézmény a párisi École Normale Superieur mintájára alakult Budapesten és jeles végzettségű tanárjelöltek internátusa volt. Igazgatónk, a nagyon kedves, művelt, áldott emlékű Bartoniek Géza szerette a franciákat s bizonyára befolyásának is volt tulajdonítható, hogy a kollégiumot francia-barát érzelmeiről ismerték s mi, a növendékei, kiolthatatlan rajongással viseltettünk a francia irodalom és művészetek iránt. Bizonyos kapcsolatok voltak is a párisi École

EBÉDREVÁRÓK A REFECTOIRE ELŐTT

Willersdorfer rajza

Normale Superieur és az Eötvös-kollégium között. De sem ezek a kapcsolatok, sem ismeretségem az idősebb Tarraud-val, aki az Eötvös kollégiumnak volt egykor tanára, nem segítettek fegyencsorsunkon.

Bárczynak és Weiffertnek némi megkülönböztetés jutott osztályrészul, mert kistermetű, erősen feketehajú budapesti bankárfiúval együtt csukták be őket s ennek a fiatalembernek párisi pártfogói némi kedvezést eszközöltek ki a prefekturán. Ez a kedvezés abból állott, hogy a bankárfiú a tetőn rendbehozathatta egyik toronyszobát s Bárczy és Weiffert ide költöztek vele együtt. A két Eötvös-kollégista egész nap olvasgatott, dolgozott. Fiatal barátjuk pedig inkább kártyázással ütötte el idejét.

Egyik párisi ismerősöm is, Lakatos Imre dr. ezekben a napokban érkezett. Idáig ő is családi táborban volt, amelyet most hogy a nők és a gyermekek hazamentek, feloszlattak. Barátja, Vályi, a Revue Politique Internationale szerkesztője, akinek nagy összeköttetései révén sikerült

még Párisból elmenekülnie, Svájcban sokat dolgozott érdékében. Lakatos tudta, hogy csak ideiglenesen jött hozzánk, amíg számára más megoldást találnak. Három katonára kíséretében indították el régi dépôt-jából a világ legbékésebb emberét. Elmondta, hogy mikor Fromantineban a hajóra várakoztak, kísérői más katonákkal találkoztak és csakhamar vitatkozásba ereszkedtek. Ő kissé félrehúzódva ült egy padon. A vita hevesen folyt, amikor egyik katona rámutatva, e szavakkal vágta el a disputát:

— L'ennemi est derrière vous et vous parlez comme ça!... (Az ellenség mögöttetek s ti így beszéltek!)

Az „ellenség“ már nem árthatott. Helyet kapott ő is a fekete kolostorban.

A csoportban Bárczyékkal együtt jöttek még: Reisner banktisztviselő, Rubin nevű magántisztviselő, Kilár, egy Amerikát megjárt, mindig jókedvű, hangos pincér, Schneider, Pozsonyból elszakadt párisi pék, Szőke cipész, Poss nevű fiatal borbély, Horváth, egy a legjobb mulatóhelyeken is ismert cimbalmos. Azután még három pincér: Ambrus, Bajusz és Kopolovits s a két Weiner-testvér. Így a magyarok száma harmincon felülre emelkedett.

A kintinban most már vacsoraidőben egészen népes magyar asztalunk volt. Idejártak Soltész, Németh, Dudás, Maravics, Neufeld, Reisner, Bárczy és Weiffert. Néha a többiek is, Fenyvesi, Lakatos. Mme Mignale a könnyű, savanyú vörösbort 6—7 souéért mérte s az ételt sem adta drágán.

A kintinosné étkezések után néha odaállt asztalunkhoz beszélgetni. Lány, muzsikáló hangja volt. Ha meghajlott hátát, őszülő haját, csúnya arcát nem nézte az ember, hanem behunyt szemmel hallgatta, hangjából kedves, álmódosra hívó melódia csendült ki. Néha ott volt kis nyolcéves lánykája is. Elmondta a verset, amit az iskolában tanult, elhozta a képet, amelyet a Nővértől kapott.

Ételnél, bornál jobban esett az a családiasság, ami a két lényből áradt. Az adminisztrátor természetesen a kintinba is bedugta orrát s megfenyegette Mme Mignale-t, hogy állását elveszíti, ha velünk beszédbe ereszkedik.

Néhány osztrák is került hozzánk a kontinensi fo-

golytáborok rendezésével kapcsolatosan. Egy gráci tanár: dr. Herz. Két banktisztviselő: a kövér, jóízű Reichsfeld és a szelid Ziffer. Mindakettő bécsi. Egy fiatal, jóképű félcseh, félosztrák egyetemi hallgató is jött velük, akit Seif-fertnek hívtak. Azonkívül egy Horovitz nevű, Beethoven-homlokú vörös muzsikus, aki mindjárt az első napokban zenekart szervezett, Crombeck órásságéd, nagy szakértője minden pengető hangszernek és egy nyurga, púderes borbélylegény, akit Remlingnek hívtak. Nagyobb feltűnést keltett egy Popper nevű osztrák tartalékos tiszt érkezése. Ennek a felesége francia nő volt s „haza“ ment Ausztriába. Popper s a többiek is rettenetes dolgokat mondtak el Tardif prefektus eljárásáról s a körzetébe tartozó sable d'olonne-i, luçoni és fontanay-le-comte-i fogolytáborok szomorú sorsáról. Bűdös májat, rothadt húst, nyüves főzeléket étettek a foglyokkal s mikor Tardif látogatása alkalmával egyízben panaszt tettek emiatt, egyszerűen annyit mondott, hogy „dögöljenek meg a bocheok“. Egyik családi táborban a gyerekek között kiütött a tifusz. Az orvos nem volt hajlandó a bocheok gyerekeit gyógyítani. A préfet nem tett ellene semmit. A gyermekeknek több mint fele odapusztult. Egy francia anya kitört a fogolytáborból s megátkozta Franciaországot... Popper francia felesége is akkor határozta el, hogy „hazamegy“ Ausztriába.

Természetesen az ilyen elbeszélések megint felkavartak mindent. A szobák hangosak lettek a vitatkozástól, szidalmaktól. A hangulat amúgy is ideges volt, mert az újonnan jötteknek helyet kellett szorítani. A rossz hangulatot csak növelték az ilyen vérlázító dolgoknak felelevenítései... Meg azután lassanként kiderült az is, hogy noha Sable d'Olonne-ban, Luçonban rossz volt minden, de mégis kényelmesebb fekvőhely jutott, több szabadságot élveztek, s általában jobban ettek. Egy szóval Noirmoutier rosszabb helynek bizonyult mindegyiknél.

A vaskezü Ch.-nak mindennap két-három fegyelmi esete volt. Be kellett állítani két új magánzárkát, mert a régi kettő nem bizonyult elégnek.

Különösen sok baj volt a 2-ös hajómunkásaival s egy

Schlitter nevű osztrákkal, aki szobafestőnek mondta magát. Az ezekkel való bánásmódban derült ki először, hogy a „vaskezü“ Ch. gyáva. Schlitter a katonák fejéhez vágta a soupe-ot, mikor magánzárkájába vitték. Az adminisztrátort rossz franciasággal szemtől-szembe szidta és gyalázta anélkül, hogy ez ellene tenni mert volna valamit. Azonkívül levetette ruháját, meggyújtotta s felette meztelenül melengette kezét, mert azt monda, hogy nem bírja ki a nedves, penészes hideget. Börtöne ajtaját magára zárta. A katonák csak úgy tudtak hozzá jutni, hogy gerendákból alkalmi faltörőkosokat készítettek s ezzel a vasajtót addig döngették, amíg végre betört. Schlitter cigarettázva, mosolyogva fogadta őket ádámkosztümjében s kezeit melengette ruháinak hamvadó parázsa felett... Ch. nem tudta már, mit csináljon vele. Végül is legjobbnak találta, ha szépszóval, hízkelkedéssel szelidíti meg a fékezhetetlen Schlittert. Mindenekelőtt ruhát adott neki. Ez volt az egyetlen eset, amikor francia hatóságok valakit közöttünk felöltöztettek, ellátta rendes ennivalóval s egyáltalában a legszeledebb és legudvariasabb modorban kezelte. Két hétig élvezte Schlitter a külön bánásmód előnyeit, amíg azután egy éjszaka Ch. katonáival rátört, megvasaltatta s átküldte az ile d'yeu-i fogolytáborba. Ezzel a meglepetésszerű, titkos deportálással állt rajta bosszút.

Az izgatottság azután lassanként lecsillapult. Nem az adminisztrátor vaskeze tette, hanem a megint meginduló esőzések, a szürke napok egymásutánjai, amelyek a háborgó kedélyeket visszasülyesztették régi, zord egykedvűségükbe.

2.

Február közepe táján megyünk az első sétára. Nagy eseményszámba megy ez a várban. Délelőtt tíz órakor a kapu előtt négyes sorokban felállt két szoba. A többi szobák lakói odaállnak báméskodni. Ch. izgatottan jár-keel és parancsokat osztogat. Elöl felállítanak négy katonát fel-tűzött szuronnal, hátul ugyanannyit. Oldalt, az oszlop hosszában, sűrűn egymásután szintén katonák menetelnek. A banditákat sem lehetne jobban őrizni. És az adminisz-

trátor még mindig nincs megelégedve. Újabb fegyveres erőt rendel. Egyik kecskeszakálás, kistermetű káplárja sugva el-
lenvetést tesz, hogy akkor nem marad elég őr a várban. Csak erre áll el tőle, hogy még újabb őrzőket ne rendeljen.

Indulás. A kapú szárnyai széttárulnak s velünk szemben fölragyog a tiszta kék ég egy foltja... Mintha csak oda mennénk.

A menetelés jól esik. Természetesen nem a falun át megyünk. A templom előtt kifordulunk arra az útra, amely a mezők és a tengerparti erdők felé vezet. Szinte észrevehetőleg közeledünk a melegebb és szelidebb éghajlatú vidék felé, mert amint az erdőtől nem messzire jutunk, a fű zöldebb és sűrűbb lesz, az enyhe levegőáram virágok illatát hozza. Először rá sem ismerünk, hogy mi az az édes, bódító a levegőben. Csak mohón, szédülésig, sáppadásig szívjuk.

Csak azután gondolunk rá, hogy mindez virág, mindez pompás tavasz, amikor az erdő zöld lombkoronája felett megpillantjuk a mimózák sárga, egybefolyó felhőzetét.

Amikor azután beértünk az erdőbe, már alig is tudunk járni. Ijesztően, leverően szép és friss itt minden. A falevelek cikkcakkos szitáján át ragyogó ég kacag be, az erdő illatában porladó levelek halotti szaga mimózák szédítő, mézédés lehelletével keveredik. Lábunk alatt mohák bársonya. És az egész erdő madarak énekétől csattog... Mintha nem is ezen a világon járnánk. A sok gyönyörűség egyszerre úgy ránk támad, hogy már fáj. Lábunk elnehezedik, trikóval, kabáttal melegen felöltöztetett, rossz szagú, sötétségre kárhoztatott egész lényünket kínosan érezzük és restelkedve mártjuk be a szín, fény és illat e gyönyörűséges fürdőjébe.

Az út egyik kanyarodójánál széles kalapú, borotvált-arcú, művészi nyakkendős úr tűnik fel. Háta mögött gyerek cipeli kosárban a halat. Ő, amikor meglát bennünket, kalapját magasra emeli és balkezével kimért, színpadokról jól ismert kézmozdulatokkal int felénk.

— Jó napot, őrmester úr, jó napot foglyaink! — kiáltja felénk harsány hangon s nála már ez a pár szó is

olyan, mint ária s körülötte az ezerhangú és ezerszínű természet egyszerre festett színfallá kopik.

Első pillanatban mindnyájan tudjuk, hogy színész. Szemünkkel szinte felisszuk. Oly rég láttunk már békés, civil embert.

Az öreg színész érzi, hogy bámuljuk. Valamit tehát mondani akart:

— Nos, meg vannak elégedve főnökükkel? — kérdi s a kövér adminisztrátorra mutat, aki mosolyogva süti le szemét.

Természetesen azt mondjuk: igen.

A színész erre felsóhajt:

— Bezzeg, a mi szegény fiainkkal maguknál nem bánnak így!

Az adminisztrátor nagykegyesen megjegyzi:

— Ezek nem tehetnek róla.

— Igaza van! — helyesli a színész. — Én sem mondom. Jól kell velük bánni, és majd, ha szétmennek, a világba, legalább elterjesztik rólunk, hogy mi franciák milyen nemeslelkűek vagyunk!...

Ez már kicsit sok. Popper nem is bírja tovább. A hátsó sorokból odakiált a lelkesen szavaló színésznek:

— Tudja mit, uram? Nálunk, osztrákoknál és magyaroknál be sincsenek zárva a franciák s velünk itt úgy bánnak, mint fegyencekkel!

— Ah! — kiált fel a színész. S már azt hisszük, kissé meglepődik, talán fejét csóválja. De szó sincs róla. Az öreg színész e pillanatban fajtájának hiánytalan képviselője. Meg sem érti, el sem tudja képzelni, hogy gáncsolni akarják. Végtelenül kedvesen tér ki a kérdés érdeme elől s vállát felhúzva, a világ legtermészetesebb hangján folytatja:

— No, igen, osztrákok, magyarok, csehek. Ez egészen más. Más nemzetek. Más nézőpontok...

És még talán tovább is beszélne. De Ch. indulásra sűrget. Az öreg színész köszöntését nem is viszonzozza. Az ott maradt széttárt karokkal, mosolyogva. Mögötte a gyermek, a halas kosárral...

Ellépdelünk előtte. Azután elhagyjuk egészen... Ne-

hány pillanat múlva halljuk, hogy az erdőben Tosca áriája kel versenyre a madarak énekével.

Kimerülve, halálsápadtan érkezünk a várba. Még ki sem pihenhattük magunkat, már is híre futott, hogy az adminisztrátor elrendelte: ezentúl a sétákat a poros országúton kell tartani, ahol nincs kilátás rá, hogy emberekkel találkozunk.

Így lettek gyötrelmek a sétából, amelyre azután már alig akart valaki jelentkezni.

3.

Az adminisztrátor, aki maga is érezte, hogy tekintélye a német hajómunkásokkal és Schlitterrel való szelid bánásmódja miatt némileg csorbát szenvedett, azontúl igyekezett minden alkalmat megragadni, hogy a csorbát kiköszörölje.

Egvik nap Kopolovits-csal, a magyar pincérel gyűlt meg a baja s ebből olyan nagy jelenetet rögtönzött, hogy a foglyoknak udvarra való csődülése, az őrség felvonultatása lett belőle, de azért tekintélye az ügyből kifolyólag ismét inkább vesztett, mint nyert.

Kopolovits hosszú, kellemetlen kalandok után került a noirmoutieri várba. Még novemberben, amikor annak a családi tábornak, ahol ő is elzárva volt, női tagjai és a fiatalok hazaindultak, éjszaka kilopózott az állomásra s a fogolyszállító vonat egyik kocsijában a pad alatt meghúzódott. Négy napig tartózkodott így összezsugorodva rejtekhelyén, anélkül, hogy észrevették volna. Végre, amikor már úgyszólván a határon voltak, az éhséget nem bírta tovább, a pad alól kidugta fejét s a felette ülő osztrák-cseh asszonyoktól ennivalót kért. Ezek nagyon megijedtek tőle, nem merték a felelősséget vállalni, hogy tudtukkal maradjon így továbbra is a pad alatt, hanem mindjárt feljelentették a csendőröknek.

Kopolovitsnak azután megkezdődött szörnyű katabázisa Vendée, illetve a noirmoutieri fogolytábor felé. Körülbelül két hónapig hányódott, börtönről-börtönre. Mindenütt megverték, megcibálták, azután továbbadták. Így

került Sable d'Olonne-ba, majd innen a többiekkel együtt Noirmoutierba.

Mikor hozzánk jött, csontnál és bőrnél alig maradt rajta egyéb. Ruhája foszlányokban lógott róla. Egyetlen ép darab volt rajta rózsaszínű inge, amelyet egyik fogolytársától Sable d'Olonneban kapott. Erre aztán nagyon is büszke volt.

Koplovits a kedélyes fiuk közé tartozott. Mulatságosan mesélte el szökési kalandját s budapesti életéből is sok furcsaságot tudott elmondani. A Hazám nevű zúgkávéháznak volt éjjeli pincére. Amint ő mondta, már pikolóéveit éjjeli nők között töltötte. Nyelveket nem beszélt. Valahogy kivetődött Párisba s mielőtt még állásba került volna, kitört a háború.

Összetűzése az adminisztrátorral úgy kezdődött, hogy a fiatal budapesti bankárfiú feljelentette, amiért kártyázás közben leszidta s tettelegességgel fenyegette. Koplovits-ot erre Ch. magához hívta, alaposan lehordta s eltiltotta, hogy ezentúl az asztalnál kiszolgáljon.

Ez a büntetés jellemző volt adminisztrátorunkra. Semmi köze sem lehetett ahhoz, ha egyes internáltak közös kiszolgálót tartottak, aki tányérjaikat, evőeszközeiket mosta, felszolgált az ételt s mindezért hetenként pár sou fizetést kapott. Az ilyen „állás“ tisztára bizalmi volt és személynek szólt. Végeredményben azt célozta, hogy az illető keressen valamit. A korvék elvégzéséből, meg az ilyen munkákból lehetett némi pénzt szerezniök azoknak, akik sem szabók, sem cipészek, sem borbélyok nem voltak s anyagi támogatást sehonnan sem kaptak. Erre a pár sou-ra mindenkinek szüksége volt, hogy táplálkozását kiegészítse, dohányt vegyen s némi fehérneműt szerezzen be, mert minderről természetesen a hatóságok nem gondoskodtak.

Az adminisztrátor ezt a jövedelmi forrást tiltotta el Koplovitstól minden illetékesség nélkül.

Koplovits erre rögtön az irodában megmondta, hogy a büntetést nem fogadja el. Németül beszélt, pesti zsidó zsargonban, amiből Ch. szót sem értett. Lehívták tehát Edouard-t, a fogatlan üvegfuvót tolmácsnak. Edouard to-

vábbította az adminisztrátornak Kopolovits válaszát, amire a teljhatalmú úr éktelen dühbe jött s kijelentette, hogy Kopolovitsot két hétre bezáratja.

Kopolovits erre azt mondta:

— Versuch's nur, dicker Schwein!

— Qu'est-ce qu'il dit? — kérdezte mérgesen az adminisztrátor.

Edouard fejét vakarva tolmácsolta:

— Il ne desire point aller en prison. (Nem óhajt börtönbe menni.)

Ennek a furcsa és cseppet sem hű tolmácsolásnak azután még folytatása lett az udvaron.

Szép koratavaszi nap sütött. Mindenki kint tartózkodott, amikor Kopolovits és Edouard az őrmester szobájából kijöttek s útjukat az ebédlő felé irányították.

Ugyanakkor az adminisztrátor ajtajába állt s harsányan az őrség után kiabált.

Hangjára mindenki felfigyelt.

Nyolc katona, feltűzött szuronnal s egy káplár az adminisztrátor elé állt, aki kiadta a rendeletet, hogy Kopolovitsot azonnal be kell zárni.

Kopolovits ekkor már a várépület tövében, a vizes hordó előtt állt. Innen várta nyugodtan a feléje közeledő őrséget. Mikor azonban körülfogták s a börtönbe akarták tuszkolni, kiszakította magát közülük s mindenre elkészülve, harciasan állt velük szemben.

Egy-két pillanat s már a foglyok sűrű gyűrűje vette körül a jelenet szereplőit.

Az adminisztrátor messziről látta ezt, rögtön fegyverbe állította az egész őrséget, a kaput bezáratva s maga minden katonájával felvonult a donzson elé.

A katonák két kézbe kapott fegyverrel eltolták a foglyok folyton szaporodó csoportját. Az adminisztrátor a megtisztított körbe ment s felszólította Kopolovitsot, hogy mielőtt erőszakot alkalmazna, menjen be békésen a börtönbe.

Kopolovits megint németül káromkodott s az őrmestert nem a leghízelgőbb jelzőkkel illette.

Újra hívták Edouard-t, aki Kopolovitsnak ezt a ma-

gyar kifejezését: „sülj meg a zsírodban“, jóllehet magyarul nem tudott, mégis gyors átültetésben csak az előbbi udvarias francia kifejezéssel adta vissza: „Il ne desire point aller en prison“.

A jelenet a tolmácsoló Edouard-al és az elszánt Kopolovits-csal neveltető, de egyébként megrázó is volt.

Ez a lesóványodott, lerongyolódott pincér, aki gyerekkora óta budapesti zúghely légkörében nőtt fel, vakmerőn, mindenre eltökélten lökte vissza a katonákat s mikor azok szuronyt szegeztek rá, felszakította szegény egyetlen rózsaszínű ingét s a mellére csapkodva, úgy kiabált magyarul:

— Ide lövess, gyáva disznó! Ide lövess, kutya! . . .

Az adminisztrátor tudni akarta, mit mond. Edouard erre bevallotta, hogy ezt már ő sem érti, valószínűleg héberül beszél.

Az adminisztrátor nem mert parancsot adni, hogy belészúrjanak, vagy belélőjjenek. Tehetetlenül állt ott, amíg a kis, kecskeszakállas káplár, aki csak pár napja jött, de már is megnyerte rokonszenvünket, oda nem ment Kopolovitshoz és szép szóval, barátságos kézérintéssel le nem szerelte.

Kopolovits most már tudott egy kicsit franciául is:

— Avec vous oui! — kiáltotta s engedte, hogy Bourasso káplár egyedül és szép csendesen a magánzárkába vezesse . . .

Ch. döngő lépésekkel, hátratett kézzel távozott a helyszínről. Utána mentek kézben tartott szuronyos fegyverrel a katonák . . .

Egyszerre óriási hahota támadt. Kopolovits mielőtt eltűnt volna a kis udvarba vezető ajtón, visszafordult és számfüzet mutatott az adminisztrátornak.

Az adminisztrátor nem nézett hátra. Bizonyára sejtette miről van szó. És azt is tudta, hogy uralmát ő már a személyéből kisugárzó tekintéllyel nem fogja tudni fenntartani. Neki továbbra is alattomosan üldözni, gyáván bosszút állni kell, mindig és minden nap ártani, tört vetni, settenkedve csapdát felállítani, hogy féljenek, irtózzanak tőle, gyűlöljék és megvessék őt.

VIII.

TAVASZ

I.

Már napok óta súroljuk, meszeljük a szobákat. A szalmazsákot friss szalmával tömjük s a végére kis zsineget varrunk, hogy nappal a falra ennél fogva lógathassuk fel. Az adminisztrátor most még inkább nyakunkon ül egész nap, mint idáig. Mindig újabb és újabb ötletei vannak, amelyekkel tisztaságot, rendet és lakhatóságot akar varázsolni a fekete kolostori — szemétdombon. Törjük a fejünket, hogy mi lehet mindennek oka? Csakhamar kiderül a titok. Nagy látogatás készül. A főporkoláb jön, maga Tardif préfet úr saját személyében. Ch. meg akarja mutatni, amit tett. Elébe akarja tárni a rendet és a vasfegyelmet. Napról-napra új intézkedéseket ad ki. A szobákat lizoformos vízzel locsolják fel, loccsintanak belőle még a díszes mellékhelyiségbe is.

Egyik nap délelőttjén azután az előkészületek elérik tetőpontjukat. A refectoire asztalaira az adminisztrátor rendeletére tányérokat és evőeszközöket terítenek fel! Ezen már mindenkinek nevetnie kell. Az adminisztrátor dohogva, piros füllel hagyja el a gúnyos nevetések hallatára az „ebédlő“-t. A komédiát szinte már ő is sokalja. „Ezentúl mindig így lesz!“ — jegyzi meg, amikor kilép az ajtón.

Végre egy óra felé megtörténik a nagy esemény. A katonák tisztelgő sora között kíséretével bevonul a préfet. Sovány, beesett arca majdnem egészen eltűnik a nagy sapka és a bundagallér ölelkező szőrözetében. Alaposan felöltözködött a kedves, koratavaszi idő ellenére is. Vele hajlotthátú, hosszú-őszbajuszú, magas férfialak. Kis-

kabátban van, csak a sapkája óriási nagy s fel van szerelve mindenféle lekapcsolható mellékreszekkel. Azt mondják, amerikai előkelőség, akit csak a kíváncsiság hozott ide. Mögöttük két alsóbbrendű hivatalnok lépked. De az adminisztrátorhoz képest ezek is hatalmas urak. Mély hajlongások közepette beszél velük.

Az internáltak bámulva állnak föl, ahol a menet elhalad. Fűrés, kalapács megáll a kézben, könyv az ölbe, kártya az asztal alá kerül. Némelyik üdvözli őket, a másik csak némán rájuk néz. Mindenki hallott már a prefektusról. Ő dobott rothadt májat a fogolytársaknak, az ő körzetében haltak meg tifuszban tömegesen a gyerekek orvosság és orvos nélkül. Mit keres itt a gyűlöletnek, a gonoszságnak ez a legfőbb megyei hivatalnoka?... Az adminisztrátort is ő küldte nyakunkra, Guillaume-ot ő vettette ki a frontra, hogy meggyilkolják.

Tetteinek, szavainak fagyasztó légköre vele megy mindenüvé, amikor a szobákba lép, amikor a refectoire-t látogatja meg. Szótlanul állnak fel előtte, de legtöbben fejüket elfordítják...

Két órákor katona jön értem, hogy jelenjek meg a préfet előtt. Pillanatig reménykedő hitemben azt gondolom, folyamodásomra ad választ a megye ura. Talán meg fogja engedni, hogy kint lakjak.

Erről azonban szó sem esik, amikor a vaságyas betegszobában színe elé kerülök. Állva fogad, bundája szétnyitva rajta, csontos, kékeres, pergamentbőrű kezében papirlapot tart.

— Maga az a Kuncz Aladár? — kérdi.

— Igen.

— Apja főigazgató Erdélyben?

— Igen.

— Folyamodásában apja azt írta a köztársaság elnökének, hogy maga a pénzt nem kapja meg. Viszont ezekből a kimutatásokból azt látom, hogy a pénzt, igenis, megkapta.

— Három hónapig semmi sem érkezett. A panasz bizonyára abból az időből való.

A préfet türelmetlenül int kezével:

— Írja meg apjának — kiált rám fátyolozott, rekedt hangján, — hogy Franciaországban nem lopják el az internáltak pénzét.

Ennyi az egész. A préfet utolsó szavait inkább az amerikaihoz intézi. A hosszú, őszbajuszos ember bólint fejével. Jelzi, hogy megértette, amit a préfet nem mondott ki: ezzel szemben maguknál... Igen, bizonyára az amerikai is úgy tudja, hogy nálunk a franciák be vannak zárva...

Pár perc még s a látogatás lezajlik. A préfet és kísérete a kapú felé igyekszik. A bejáratnál a préfet még egyszer visszanéz s egy utolsó tekintetet vet ránk, akik ekkor már mind szótlan merevségben az udvaron állunk. Ez a tekintet először diadalmaskodó: a sovány, betegeskedő, örömtelen ember kéjelgő tekintete ennyi fiatal, egészséges ember nyomora, szenvedése láttára. A francia főadminisztrátor tekintete ily sok bezárt, ártalmatlanná tett boche láttára... De az ártatlan szenvedésnek ez a hallgató, szoborra fagyott tiltakozása, ami most az udvaron egyszerre és egy tömegben a szemé elé tárult, mintha ennek a gyűlölködő, beteges férfinak is belemarkolna szívébe! Egyszerre csak elkapja rólunk tekintetét, gondolkodni látszik s végül magához intve az őrmestert, kezével olyan mozdulatot tesz, mint a kocsis, ha a gyeplőt kissé meglazítja.

— *Lâchez un peu!* — mondja s mi a távolság elenére világosan halljuk, amit mond. „Megereszteni kissé a gyeplőt!“...

Mikor az ajtó betevődik mögöttünk, a katonák leteszik puskáikat s az őrség felé vetődő internáltakkal szóbaereszkednek. Eddig tilos volt nekik velünk beszélni. Ami kedves, öreg fekete kutyánk is, akit a vízholdók hoztak egyízben magukkal, ismét bejöhet s farkcsóválva körülszaglász bennünket.

Vígan recseg az ünnepi levest jelző trombita. A felszolgálók gőzölgő vödörökben hozzák az ebédet. A nap előbújik a felhők mögül...

Az egész ragyogó, tavaszi világ ismétli, visszhangozza fényben, hangban és illatban: *lâchez un peu!*...

A szél a lelke ennek a penészes öreg várnak. Ajtók, falak és padlók hasadékain betódul és sikongó, zúgó, nyivákoló körfutását veszettül járja pincétől a padlásig. Századok óta meglapuló jajok új erőre kelnek ilyenkor és mintha a szél üvöltésébe szeges ostorral vert barátok ordítózásai, fojtogatott emberek utolsó hördülései, kétségbeesetten imádkozó foglyok káromló fohászaival vegyülnének bele. Csak rémálmokat lehet ilyenkor álmodni s kiket nem nyűgöz a fáradság vagy a csaló vágyak álomba öltözött bűvölete, elhagyja a sóhajok és nyögések bűzös hálókamaráját. Ha megnyílik egy-egy vaspántos, nehéz ajtó, vihogva lódul ki a széláram és hanyatthomlok zuhan le a szűk falépcsőn a kis udvarra, vagy szökken a tető felé, ahol a réseken ezernyi vincogó patkánnyá szóródva ömlik szét...

Hiába próbálok meg mindent, nem tudok aludni. Előkotorászom facipőmet, kabátot veszek magamra s kifelé indulok.

Előbb az 5-ösbe nyitok be. A hold zöldesfénye elterül az egymás mellé zsúfolt, horkoló, szuszogó, nyögő fekvőalakokon. Vigyázva megyek végig köztük, hogy facipőikbe, utazóládáikba meg ne botoljak.

Az 5-ösből a facsigalépcsőn óvatosan, kézbevett facipőkkel lesurranok a közös előszobába. Az új adminisztrátor óta füstös lámpa szór gyér világosságot ebben a helyiségben. A lámpa alatt együtt guggol és könyvet olvas a „kaszinó“. A Weiner testvérek az elmaradhatatlan éjjeli olvasók közé tartoznak. Az idősebbik olyan rövidlátó, hogy majdnem súrolja szemével a könyvet. Rendszerint ócska alkimista művet, vagy valamelyik ultramodern író alkotását olvassa. Egyképen élvezzi őket. Vékony, borotvált ajka a mosoly fényében fürödve előre csucsorodik, amikor bennük böngész. Az érzéklés örömei között, bármilyen rossz is a szeme, számára már csak a látás maradt. Hallani még kevesebbet tud. Ízlésének és szaglásának pedig igazán nincsen tápja.

Pedig minden elfinomultságra és ritka szenzációra éhes ez a koravén, sorstól üldözött ember. A fogságba is

úgy került, hogy augusztus első napjaiban Genfben, ahol az órás mesterséget űzte, olvasott arról, hogy Párisban kitört a forradalom. Gondolta, ezt megnézi. Vonatra ült s egyenesen belerohant porkolábjai karjai közé.

Öccsével Párisban találkozott össze. A fiatalabbik Weiner jellegzetesen görbeorrú, sápadtarcú, köpködve beszélő fiatalember. Főként szociológiai műveket tanulmányozott. Most is a petróleumlámpa fukar fényében Marxot olvasta.

A két Weiner körül ül Ambrus, a domborúhomlokú, elszántsorgalmú magyar pincér, aki angol szavakat bifláz, Fritz, a citerás bécsi pincér, aki bizonyára valami érdekes regénybe fogott s nem tudja abbahagyni. Pár perc előtt köztük volt az atlétatermetű Sedlar is, egy másik osztrák pincér, de valami incidens támadt.

A fiatalabb Weiner arcának kék zúzódásai tanuskodnak erről. Az összeszólalkozásnak semmi különösebb okai nem voltak. Egyes-egyedül szegény Weiner jellegzetes orra viseli érte a felelősséget. Amint Ambrus mondja, néha ezzel a bolond Sedlarral nem lehet birni. Valami furcsa érzés elkapja s akkor törni-zúzni, verekedni van kedve...

A fiatalabbik Weiner már nem is foglalkozik a kérdéssel. A kapott ütlegeknél Marx jobban érdekli. A nagyobbik mosolyogva üdvözl s fülére illeszti tölcserül kezét. De hiába akarnék belekiáltani, a szelek zenekara elnyomja szavamat. Csak mosolygunk és kezet rázunk, mintegy jelezve ezzel, hogy különben nagyon kedves dolgokat mondanánk egymásnak.

Az ajtó felé megyek.

A bástyaudvarra vezető néhány kőlépcső alján égő cigaretta árulja el, hogy Bistrán, a hold reménytelen szerelmese, még szintén virraszt. Ilyenkor égő cigarettájával jelt ad, amelyet szerinte testvérei, a fizikusok, a világ mind a négy táján látnak. Körülötte bolond szél kavarog. Bistrán fel sem veszi. Csak szíjja, szíjja bagóból összegyűrt cigarettáját, amelyből néha kékes láng csap fel, vagy piros szikrák repülnek ki... Úgy látszik, ez is a jeladáshoz tartozik.

Bele kell fogóznom a falba, amint a bástyafalak közé

szorult forró széllel szembe megyek. Nem is bírom sokáig a járást. A falhoz lapulok és hosszan, kéjesen szívok bele az elsüvítő, illatos légáramba. Bolondító, szédítő virágillattal telik meg a keblem. Vajjon honnan hozhatta virágok illatát és e nyári forróságot a szél?...

A csillagos ég kitáguló, derült és közömbös némasággal néz le a szelek játékára. Nagy telihold úszik az égen, sápadt meztelenségét egészen kitárva, mintha csak takaróját a forgószél lerántotta volna. Embernek, állatnak, sehol semmi nesze. Mégis valaminek megborzongató, szédítő közelségét érzem.

Tovább kell mennem. Újra szembe megyek a széllel, bár első lépésre kicsapja kabátomat és alsóruhámat vitorlává feszíti rajtam.

A bástyaudvar hátsó, szűk felén egészen előmlik a holdfény. Egy helyen a fal leomlott úgy, hogy az egymásra hullott köveken fel lehet mászni a párkányra. A párkányon túl, a magasságban, nem látszik más, mint a csillogó ég. Csalogató, szédítő fénytenger.

A kórakás felől nyögés, elfojtott hörgés hallatszik. Megdöbbenve nézek oda. Egy meztelen alak kúszik fel a köveken, hol térdre, hol könyökre esve. Széles nyakát néha hátra szegi s ilyenkor szemébe hulló haja visszaesik tarkójára és fogai megcsillognak a holdfényben. Egyszer egészen felemelkedik, kinyújtja két karját és hatalmas mellét domboruan kifeszíti.

Ráismerek a veszekedő Sedlarra. Úgy látszik, hatalmasabb ellenféllel küzd most, mint Weiner. A párkány szédítő magasságában egy pillanatra kiegyenesedik, beleüvölt a szélforgatagos éjszakába, azután önkínzó nekifelejtkezéssel újra a kórakásra veti magát s visszagurul a földre. Testén összepatazkzik a vér és verejték, amint zihálva, remegő térdekkkel újra feltápáskodik és újra mászni kezd, hogy vágyait, vérének lázadó követeléseit a fájdalomba fojtja...

3.

Jelentkeznek az első virágok. Rezedák, nefelegtsek és árvácskák. Az udvarnak egész kis bemélyedésében, a re-

fectoire épülete s az adminisztrátor kis házikójának falai között, megindul az illatos világ növekedése, kibontakozása. Az ebédlő mellett két borbély, egy német és egy osztrák részére kis fabódé épült. Ezeknek a borbélyoknak volt ötlete, hogy kertet csinálnak, amelyhez hazulról, a svájci Croix Rouge-tól s Mme Mignale révén a falusiaktól szereztek be virágmagvakat. Egész nemzetközi viruló tenyészet indult meg itt. A német százsorszépek békésen összeborultak a francia sárgaviolával s a hármas virághalmot mindenütt halványkék svájci nefelejtsek gyűrűzték.

Ez a kis virágos folt a noirmoutier-i vár zordon világában a fény, a szín, az illat boldog szigetét alkotta. Ha itt ültünk s ránk sütött a nap, mintha külön ünnepi ruhát, vagy talán egészen más emberi formát öltöttünk volna magunkra, beléptünk volna egy olyan környezetbe, amelyen az élet egészen más síkon folyik le, mint minden napjainkban.

A kert növekvő palántái között már a kora reggeli órákban két kis, fadarabokból összetákolt székre kuco-rodtunk Németh Andorral s egész nap olvastunk. Francia, német, angol, később spanyol könyveket. Magyar könyvhöz még ebben az időben nem jutottunk, pedig több ízben kértünk a svájci Vörös kereszt útján hazulról.

Tolsztoj Háború és béké-jével kezdtük, amelyet németül olvastunk fenhangon. Akkor még fű és virágok egész kicsik voltak körülöttünk, mire azonban Cervantes Don Quihotejához fogtunk, a buja vegetáció egészen elfedett bennünket. Mennyi idő futott el azalatt? Úgyszólván nem is tudtuk. Az a lényegtelen keret, amelyben külső életünk a valóságos kalendárium beosztása szerint pergett le, igazán nem számított. Képzeletünk időben és térben is, teljes odaadással és boldogan oly nagy kirándulásokat tett meg, hogy sokszor a gyűlölt környezetből teljesen kiszabadultunk.

Lassanként már nem is rendes élet, nem is egyszerű olvasás volt ez. Oly mélyen merültünk el az olvasott regényekben, költeményekben és színdarabokban, hogy a tőlük hozott világ sokkal élesebb és elevenebb volt, mint a mienk, annyira, hogy fogolytársainkat is és egész környe-

zetünket lassanként besoroztuk képzeleti világunkba, különböző regényalakok maszkjába öltöztetve őket.

Ha azután a nap lement s a sűrűsödő esti szürkületben az olvasás már nehezünkre esett, úgy néztünk a kis kerten túli világra, fogolytársainknak, a vizes hordónak, a kantin elé emelt kiárusító bódénak kiélesedett árnyékvonalaira, mint váratlanul elénk tolakodó idegen képre, amelyről egyelőre csak azt érzi az ember, hogy nyomasztó és gyűlöletes anélkül, hogy lett volna még ideje öntudatával azt is átvilágítani, hogy miért?...

Örömmel fogadom el a hosszú, vörös szakálú német borbélynak indítványát, hogy segítsek vizet hozni a vár előtti kútból a kert öntözésére. Legalább mozgom keveset s elmenekülök a nyomasztó érzésektől. Nagy fadézsát fogunk meg kétfelől s a harmadik hozza a pléhvödrot, amivel a vizet felhúzzuk. A kapú félig nyitva. Az őr már ki sem kísér, amikor a dézsával kimegyünk, hiszen a kút csak pár lépésnyire van a vártól.

A hídtól lefelé kis ösvény vezet a kúthoz, amelyben poshadt, csak mosogatásra, vagy öntözésre való víz van. A hosszú, nedves, rozsdás láncot nehezen húzom fel, akár csak életem terhét húznám. Azután ráillesztem a pléhvödrot s merítem fel a vizet.

Mikor a dézsa megtelt vízzel, két társam fülön kapja és beviszi a várba. Én meg a kút mohos kőkerítésének támaszkodok s várom, amíg a dézsát üresen újra kihozzák.

Ahogy így hirtelen egészen egyedül maradok a régi kútnál, különös, álomszerű hangulat fog el. A mély űr fenekén megcsillogó víz hajdan feketeruhás barátok alakját verte vissza és ez a hallgatag este, amely a néptelen úton ül, talán őrzi a rég letűntek emlékét. Oly rossz, szinte szédítő itt állni, mintha könnyen kieshetnék az ember az időből s levetné a formát, amelyet életnek hisz...

Az ég zöldeskék, itt-ott elősziporkázik egy-egy csillag, mintha a végtelen lágy selyem felület mögött a tűz világa rejtőznék s át-átgyúladna a lenge szöveten. A templom két tornya hallgatag méltósággal emelkedik. Előtte két, egymásfelé forduló vénasszony alakvonala rajzolódik

IRODALMI DISPUTA KUNCZ ÉS NÉMETH KÖZÖTT

ki. Talán nem is beszélnek, csak mozdulatlanul állnak ott szemben egymással, ki tudja már mióta?...

Schol semmi hang. Csak egy percig állok így s mikor a feketén fénylő, csúrgó dézsával társaim visszajönnek és felrezzentenek, úgy érzem, mintha öntudatom végtelen messzeségből ijedt szárnyalással tért volna vissza.

4.

Egyik áprilisi nap délutánján katonák kíséretében két új internált jelentkezik a noirmoutieri vár kapujánál. Éppen nagy tavaszi vihar vonult el felettünk, amely szürke eget s még mindig szitáló felhőket hagyott hátra. A várnak ilyenkor cseppet sincs előnyös megjelenése. Az öreg épületen kiüt minden nedvessége, az udvar egyszerre sárba fullad. A késő őszi sivár képe kísérlik fel hirtelen.

A két új internált csomaggal kezében megáll az őrség előtt, amíg a kísérő katona írataikat átadja az adminisztrátort helyettesítő káplárnak. A káplár elkiáltja magát:

— Monsieur „Fenivezi“!

A hangra az ablakokba gyűl mindenki. Én éppen a borbély bódéjában vagyok, ajtajából jól látok a kapuhoz. A német borbély mondja, amit úgysis tudok, hogy új lakók érkeznek.

Szemügyre veszem őket. A kisebbik nagyon ismerős. Vékony, sápadt arca boldog idők színteréről integet ide. Hol láttam, hol találkoztam vele? ... Gondolkozni nincs időm, mert a másik idegen leköti minden figyelmemet. Jólvasalt pepitanadrág van rajta, hosszú, kétsoros kék zakókabát. Könnyű tavaszi felöltője karjára vetve, kezében bőrtáska.

Rögtön az az érzésem, hogy magyar ő is, valamint ismerősnek tetsző társa is.

A magas férfi kezével idegesen nyúl fel állához, végigsimogatja, azután némi megdöbbenéssel és sok felháborodással is, szembenéz az öreg, vizes, kopott várépülettel. Mintha nem ezt várta volna. A kis zömök Fenyvesi óriási facipőjében átgázolva a sártengeren, az érkezők elé lép. Gallérja most sincs, arca leborotváltatlan. Egykori szép

szürke nadrágján két nagy idegen folt, kék kabátja fényes, kopott és rongyos. Modora is bizonyára idegesebb, mint ahogy az újonnan érkezett előkelő idegen ilyen furcsa öltözetű embertől elvárná.

Fenyvesi megnézi a papirokat, azután felkiált:

— Hiszen maguk magyarok!

Az előkelő öltözetű, borotvált, kis oldalszakálás, magas úr, akiben egyébként van némi színészi póz, emelt hangon mondja:

— Én Zádory Oszkár szobrászművész vagyok. Adjának nekem egy tengerre nyíló szobát!...

A hangját én is tisztán hallom a borbélyműhely ajtajából.

Fenyvesinek, úgy látszik, rossz kedve van, mert el sem mosolyodik erre a kérésre. Csak ránéz a kifogástalan öltözetű úrra, azután visszatekint a várépületre, mintha felmérné, hogy mennyi időre lesz szüksége, amíg a nedves, piszkos épület ezt a bizakodó, friss életerőt megőrli. Majd szeliden csak annyit kérdez:

— Uram, ön melyik világból érkezik?

Zádory nem hajlandó a kérdésnek gúnyos célzatát elérteni. Száraz göggel mondja el, hogy idáig Luçonban élt rendőri felügyelet mellett, de nem volt bezárva. Ajánlólevele van Desboistól, Rouchet-tól, Brandt-tól s még sok művészi és írói nevezetességtől. Ezért nem csukták be idáig. De élete kint lehetetlen. Állandóan fenyegetik, éjjel követ dobnak be hozzá. Kénytelen volt maga internálását kérni, de azzal a feltétellel, hogy emberileg bánjanak vele.

Fenyvesi megjegyzi, hogy az nem tőle függ. Ő mindenestre helyet fog teremteni az 5-ösben, amely aránylag a legvilágosabb szoba. Ugyanoda helyezi el a másik urat is.

— Mi az ön neve?

— Pesek.

Pesek! Most már én is emlékszem. Fialat magyarszarmazású párisi bankhivatalnok volt, akivel a háborúelőtti években egyszer-kétszer összejöttem a francia fővárosban. Volt egy barátnője, Jeanette, akivel egyszer nagy baj esett, mert kivittük Nogeant sur Marne-ba egy családi penzióba s ott a lány, miután kissé becsípett, nem a legillendőbben

viselkedett... Máskor meg valamelyik Chartierban együtt vacsoráztunk. Akkor barátjával összeveszett s az én vállamat sírta tele könnyel és kente be púderrel. Mindezek a képek, mint kedves, letűnt világ fájó visszacsengései, egyszerre jelennek meg előttem, ahogy a Pesek nevet hallok. A fiú megsoványodott azóta s régi eleganciája is letörlődött róla.

Pár szót váltok vele, amikor előttem elmennek. Pesek másik fogolytáborból jött, szóval nem élt szabadon, mint Zádory. Ennek nyomát láttam rajta. Biztosítottam, hogy itt kedves fogolytársakra talál.

Kezet szorítunk s ő utána szalad a másik kettőnek. Ezek éppen a várépületbe vezető kis ajtóhoz érnek. A szobrász valamit élénken magyaráz, mert szétveti karját és megáll. Fenyvesi, akinek dolga van, tuszkolja előre. Egy pillanatig azt lehet hinni, hogy az egész csak udvariaskodás: a szobrász nem akar előre menni. De a jelenet elhúzódik. Fenyvesy még egyszer a derekához ér s kínálja, hogy lépjen be...

A szobrász két karja még jobban, még kétségbeesettebben tárul ki. Úgy látszik, soha sem fér be az ajtó szűk nyílásán. De azután hirtelen összecsapódnak a karok, mint leeresztett, megtört szárnyak. És a szobrász lehorgasztott fejjel előre indul...

Utána mennek Pesek és Fenyvesi.

*

Zádory az 5-ösben a sebekkel borított Boromissza és az üvegfüvő Edouard közé került. Edouard-nak, amióta Maravics titkára, kiszolgálója és bohóca lett, mégis csak el kellett hagynia régi barátait, Vargát és Rosenberget s az 5-ösben, Maravics toronyszobájának ajtajától nem messze, keresett magának helyet, hogy mindjárt kéznél legyen.

A szobrász, amikor helyét megmutatták — azt mondják, — nem szólt senkihez egy szót sem. Bőrkofferjét a feje alá tette s azután ruhástól végigterült a szalmazsákon. Könnyű, kis drap felöltőjét magára terítette. Így feküdt itt két napig. Nyitott szemmel, mellén összekulcsolt kezekkel. Ha valaki étellel kínálta, a párisi argónak legvalószínűbb szólamaival utasította vissza...

A beletörődésnek ez a tétlen és tehetetlen állapota azonban Zádorynál csak két napig tartott. Azután annál elevenebb és hangosabb lett. Áprilisban érkezett hozzánk s lényében volt valami ennek a hónapnak feszülő, szeszélyes, kitörésekre kész fiatalságából. Regényalakoktól benépesített képzeletem hol Dickensnek, hol Dosztojevskijnek emberei közé helyezte. Mintha a friss kötekedő tavasz Dickens figuráitól kért volna kölcsön ruhát, szókinsét Dosztojevskijtől orozta volna el s bekopogtatott hozzánk, hogy tétlen életünket felzavarja.

Megtudtuk, hogy Zádory nyolc-tíz évvel ezelőtt Nagyváradról került el, ahol a szobrászkodást elkezdte. Adyék-kal élt ott egyidőben, de sokkal fiatalabb volt náluk. Gyalog indult el a Kőröspartról, egyszer csak betoppant Párisba, ahol sokféle kaland után végre Rodin műhelyébe került.

Zádory nagy elmesélő tehetség volt. Életét a hősi elbeszélések hatalmas hömpölygésével a maga egészében hozta elénk úgy, hogy a mi kis életeink, amelyek a megismerkedés mind bizalmasabbá mélyülő légkörében részletekként, szemérmes húzakodással bújtak elő, egyszerre háttérbe szorultak, semmivé törpültek az ő élményeinek harsogó árja előtt.

A kantin magyar asztala esténként, amióta ő is oda járt, hangos lett a vitától, az élénk elbeszélésektől. Zádory nemcsak a maga személyét állította előtérbe, hanem szobrokat mintázó képzeletének fürgeségével és megelevenítő erejével közénk idézte, hősies nagyítással élénk vázolta azokat a személyeket is, akik szerepet játsztak életében: az öreg Desboist, aki szerint Rodin után a francia szobrászfejedelemség trónjára lépett; barátnőjét, akit bizalmasan nekünk is Mastic-nak (Gitt-nek) kellett hívnunk, azután valami Brandt nevű gyárost, aki bronz díszművekkel népesíti be a világot, amelyekhez a modelket Párisban Zádory és még tizenegy szobrász társa készítette.

Desbois, Mastic és Brandt! De ez még semmi sem volt. Lassanként ismerőseinkké lettek életének múlt alakjai. És amilyen erőszakos elevenséggel hozta őket közelünkbe, ugyanúgy kellett eszméit, ötleteit és gondolatait a há-

boruról, a művészetekről, a franciák és magyarok jellemvonásairól magunkévá tennünk, ha nem akartunk vele heves vitába bocsátkozni, amelynek végén nem restelt személyeskedni sem, a hallgatókat vitatkozótársára úszítani, hogy azután egészséges fehér fogait csattogtatva jelentse ki: „Ügy-e megettelek?”

Zádory megismerkedésünk első pillanatától kezdve érdekelt, később megszerettem. Csüggedésre, elernyedésre könnyen hajló természetemet hite, önbízalma és örökös életkedve felvillanyozta. Láttam, hogy sok benne a póz, erőltettség és olcsó retorika. De viszont az is nyilvánvaló volt, hogy művésztehetsége, életereje őszintén száll harcba a fogsági élet apatiájával. Nem akart mocsárba süppedni, ha lába százszor is ingoványba lépett. Azonkívül mindennek, még a fogsági élet reménytelen horizontjának is, tudott a művészi elképzelés síkján értelmet, új megvilágítást, messzibb pilléreken nyugvó átívelést adni. A fekete kolostor számára óriási, kidolgozatlan anyag volt, amelyből gyönyörű művészi látomásokat lehet kicsalni. Egyszer a leomló várfal köveibe képzelte bele hun csapatok száguldó lendületét. Máskor a lábával felrugott s a kezébe felvett csontdarabban látta meg az ő imádott Mastic-jának mosolyát s kívánatosan kidomborodó mellét.

Képzeletének ez a megszállottsága nem volt megjárt szott nála, ha sokszor, mikor a természetes sugallat hiányzott, igyekezett is önmagát utánozni, amikor azután komédiázó ripacs szájába illő dolgokat mondott. A véletlenül felrugott csont megmaradt kezében s abból egyszerű bicskával és kis fakalapáccsal valóban kifaragta, zsebóra nagyságban és ígész hűséggel Mastic mosolygó arcát és csábító büsztjét.

Egy ilyen látomásnak volt köszönhető az a síremlék is, amelyet Jungblutnak készített, de amely, sajnos, soha sem került felállításra a noirmoutieri temetőben.

Zádory mindjárt az első napokban megbarátkozott német kollégájával, von Bergennel, aki az adminisztrátornak készített néhány ingyen faszobrocska révén egy fallal elkerített, külön szegletet kapott az udvaron, ahol orosz barátnőjéről békésen faraghatta kis szobrait. Von Bergen

DUDÁS A TORONYSZOBÁJÁBAN

ZÁDORY (Fogságelőtti felvétel)

A 6-OS ABLAKFÜLKÉJE (KUNCZ, FENYVESI)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

meghívta magához magyar kollégáját s ezentúl ketten együtt dolgoztak az elkerített helyen, amelynek meg volt az az előnye, hogy a kantin egyik szobájának ablaka oda nyílt s azon, ha nyitva volt, a mindig szomjas von Bergen kicsenhetett egy-két liter vörös bort. De előfordult az is, hogy egyszer üveg híján, a német szobrász maga mászott be a szobába s hanyatt a csap alá feküdt, ahol annyira berugott, hogy Zádorynak kellett érte menni és kihúzni. Szerencsére, ez a délutáni órákban történt, amikor senki sem tartózkodott a kantinban.

El lehet képzelni, hogy milyen jól érezte magát ezen a helyen a német szobrász s milyen nagylelkűség volt részéről helyét Zádoryval megosztani, aki szintén szerette az italt. A magyar szobrász társa szivességét úgy hálálta meg, hogy új, sokkal egyszerűbben kifaragható helyzetekre tanította meg barátját, aki idáig mindig térdeplő alakokat mintázott. Többek között mutatott neki egy földre boruló női aktot, amelyet néhány vésőérintéssel meg lehetett alkotni s emellett mégis mutatós volt, mert a női testnek parázna részeit hozta előtérbe. Ez az új szobormű megint keresetté tette a Bergen-miniaturöket. Biesenbach, aki von Bergennek árusítója volt, megveregette a mester vállát, amikor az első leboruló nőt tíz perc alatt eladta a foglyok között s azonkívül mindjárt három megrendelést is hozott... Von Bergen kezdett megint népszerű lenni.

A noirmoutieri „művésztelep“ két oldalát a részben leomló várfal alkotta, amelyen régen valamely pincelejárát is lehetett, mert boltívek, nagy terméskövek is hevertek azon a helyen, ahol valószínűleg az egykori nyílás volt betömve. Zádory képzelete a nyers mészkövekből érdekesebbnél-érdekesebb alakokat csalogatott ki. Volt egy nagyobb kő, amelyből Krisztus arcát látta kitekinteni, amint mondta, olyan fenséges nyugalommal, hogy minden baját, nyugtalanságát elfelejti, ha ránéz.

Egyszer megkértem, hogyha már olyan élesen látja azt a Krisztus-arcot, faragja is ki. A kő éppen alkalmas volna sirkőnek s igazán sok mindent megérne, ha a szegény Jungblut elhagyatott sirját a noirmoutieri temetőben ezzel az emlékkővel jelölnénk meg.

Zádorynak tetszett a gondolat. A hatalmas követ munkába vette s néhány nap alatt csakugyan látnom kellett, hogy a művész látomása igaz volt: a kőből fényel elöntött gyönyörű Krisztusfej bontakozott ki. Az alkotás olyan szépnek ígérkezett, hogy Bergen is abbahagyta a kuporodó nők gyártását és segítségére sietett Zádorynak, aki kiélesített rozsdás vasdarabokkal faragott. A kőből igazán csak éppen annyit vettek el, hogy a sejtelmes Krisztusarc kibontakozzék s alája kivésték a nevet: Jungblut.

A munka két-három hétig tartott. Alkonyatkor csoportostul jöttek fogolytársaink csodájára, sőt egyszer maga az adminisztrátor is leereszkedett és személyesen nézte meg az emlékművet. Első látogatását azután többször megismételte. Ezzel a kis elkerített helynek elveszett a nyugalma és kedves érintetlensége.

Zádoryval sokat törtük fejünket azon, hogy mit írjunk a sirkőre, amely sejtetné, milyen alkalomból készült. Németül nem lehetett, franciául nem akartunk írni. Végre is megállapodtunk a latinban és indítványomra Zádory a következő szöveget véste a név és dátum alá: „Pro gladio vinculum obtenuit.“ Ezt a mondatot lehetett úgy is fordítani: „kard helyett bilincset kapott“, ami egyszerűen arra vonatkozott volna, hogy ezt az örökké katonáskodó embert bezárták, épen olyan időben, amikor mindenki katona lett. De lehetett úgy is értelmezni: „kardjáért cserébe bilincset kapott“ s ez nyílt vád volt a franciák ellen, akik az ügyükért harcoló egykori légiónáriust börtönbe csukták.

Akárhogy is volt a dolog, Ch. adminisztrátor úr nagyon tanácstalanul állt meg a szöveg előtt, amikor egyik látogatása alkalmával megpillantotta. Le kellett fordítani, maga lemásolta a latin szöveget s a prefekturára küldte. Mi természetesen a szöveg békés értelmezését mondtuk be. „A la place de son épée“ (kardja helyébe) és nem „pour son épée“ (kardjáért cserébe).

Hetekig tartott a levelezés a prefekturával, amely maga is latin szakértőt kérdeztetett meg ebben az ügyben.

Végre egy délután az adminisztrátor beállított az elkerített zúgba. Véletlenül én is ott voltam.

A mű teljesen készenállott. Krisztus arca égi békével nézett le a sugarakkal körülvelt Jungblut névre s a titokzatos latin mondatra.

Az adminisztrátor rámutatott a felírásra:

— Azt a latin mondott le kell kaparni onnan. Ez a prefektura rendelete.

Zádory fejét rázta:

— Én nem kaparom le.

— Akkor talán Monsieur de Bergen?

„Monsieur de Bergen“ hasonló szilárdsággal jelentette ki:

— Én sem.

— Ebben az esetben — jegyezte meg Ch., — az emléket nem állítjuk fel.

— A demokrata francia köztársaság dicsőségére — fűzte hozzá Zádory.

Az adminisztrátor magából kikelve kérte ki, hogy Zádory gúnyolódják „a dicső Franciaországgal“.

Zádory erre felállt a kis, összetakolt zsámolyon és rettenetes dolgokat mondott oda az adminisztrátornak. Kezdte azon, hogy őt patkányok, egerek, poloskák és tetvek közé csukták. Úgy bánnak vele, mint rablóval, pedig tíz esztendőn át a francia iparművészetért dolgozott. Szemére hányta az adminisztrátornak, hogy elsikkasztotta leveleit, ahol őszintén megmondta, milyen „merde“-be taszították s milyen „disznók és gazemberek“ őrködnek felette... De ez már úgy sem fog sokáig tartani! A németek most Oroszországot hengerelik le, de várjon csak az adminisztrátor, hiába csábították háboruba Olaszországot, egy-két hónap sem telik bele, az egész német hadsereg visszajön ide s akkor lesz ne mulass!... Különösen az olyan gyáva, pöffeszkedő embereknek, mint maga!

Az adminisztrátornak erre a dühtől, elkeseredéstől izzó kitörésre elakadt a szava. Mi is, von Bergennel, halálos csendbe fagyunk. Mi fog most történni?...

Végre az adminisztrátor gúnyos mosolyt erőltetve, csak annyit mondott:

— Igen, Zádory úr?... Hát így vagyunk?... Gon-

doskodni fogok róla, hogy amit itt mondott, felsőbb helyen is meghallják.

Ezzel sarkonfordult s maga után becsapva az ajtót, eltávozott.

Zádory még utána kiáltotta: — Piszkos árulkodó! . . .

A heves jelenetnek még azon a délutánon folytatása lett. Két szuronyos katona jelent meg a „művésztelepen“, felszólított bennünket, hogy távozzunk. Azután hatalmas, rozsdás kulccsal becsukták az ajtót.

A Krisztus-arcos síremlék még hetekig állt a magára hagyott, elkerített sarokban. A réseken át kivettük körvonalait.

Egyszer azután valaki a földre döntötte. Bizonyára az adminisztrátor rendeletére. És ősszel, mikor a konyha számára a téli szenet hozták, az egész rakományt ráborították a síremlékre.

A Krisztus-arc végleg eltűnt szemünk elől. Mind jobban és jobban süppedt a földbe . . . S talán majd egyszer elindul a föld alatt, hogy megkeresse annak hamvait, akinek emlékét meg akarta vele jelölni a kegyelet.

IX.

NYÁRI IDILLEK

I.

Olyan ezekben a nyári hónapokban az elnyűtt, szennyes várépület, mint a felfordított, óriási kő, amely alatt a hirtelen betóduló levegő és napfény a gilisztáknak, fényeshátú bogaraknak és férgeknek ijedt nyüzsgését idézi fel.

A chambrée-kban nagytakarítás dül. Szalmazsákok, színes, elrongyolódott takarók, útiládák kikerülnek a napfényre. Az udvaron két fal között köteleket, drótokat feszítenek ki s erre kiterítik a gondosan eltett ünnepi ruhát, a felöltőket. Az egyenletes bőséggel ömlő napfénynek mennyi piszkot, port, büdös nedvességet kell felszívnia! Ha az ember a nagy súrolás, porolás, féregirtás között elmege, szinte beleszédül s egyszerre úgy érzi magát, mintha a sok piszok, a fürtökben lógó férgek az ő testét lepték volna el. Most látjuk csak, mekkora rondaságban élünk s mégis, hontalanul, idegesen bolyongunk, mert a sarok, ahova megszoktuk, hogy behúzódjunk, fel van dülva, szét van bolygatva.

A nagytakarítás hullámai elcsapnak egészen a kis kertig is, ahol olvasni szoktunk. Megbolygatják a virágokat, leveleknek öszebújó, színes paravánját, amely idáig életünk ijesztő színterét eltakarta. Egész nap céltalanul járunkkelünk. Ugyanolyan idegesen kószálnak a többiek is, akik megszokták, hogy valahová félrehúzódva, szellemi munkát végezzenek. Däumling és Nagel professzorok tanítványaikkal együtt már órák óta sétálnak fel s alá a kantin épülete s az elzárt „művésztelep“ közé eső pár méteres területen. Soha sem láttam őket veszekedni, de most alig-

hanem összekaptak valamin, mert nagyon dühösen és hangosan tárgyalnak. Soltész és Neufeld, magyar tanártársaim, bár könyvet tartanak kezükben, mégsem tudnak az olvasásban elmerülni, mert attól kell félniök, hogy vagy a kiterített dolgokba ütődnek, vagy leöntik őket valami tisztító forró nedvességgel. Maravics, Dudás és Lakatos egy csoportban állnak s azt hiszem, arról vitatkoznak, hogy milyen módon lehetett volna kikerülni a háborút. Von Bergen, Zádory és művésztársuk, Willersdorfer soukat dobálnak a bezárt művésztelep falához. Aki legközelebb dob, az nyer. Úgy látszik, művészeknek való látást-gyakorló multság ez. Különben is, a két szobrász, mióta az adminisztrátorral az összetűzés volt, abbahagyott minden munkát és felkészülten várja, hogy Ch. bosszuja más fogolytáborba üzze őket. Von Bergennek egyéb nagy baja is van. Az orosz nőtől már hetek óta nem kapott levelet. Először azt hitte, az adminisztrátor keze van a dologban. Megkísérelte hát a katonákon keresztül, titokban a levelezést. Minden levele kis faszoborba került. Egyre sem kapott sor választ sem. Végül bement az adminisztrátorhoz s ez az élet legkeményebb útjait megjárta nagydarab őszember leborult előtte s úgy könyörgött, hogy teremtsen bizonyosságot sorsában. Az adminisztrátor mindent megígért és szavát meg is tartotta. Egy hét múlva megjött a párisi rendőrség értesítése: az orosz lány elhagyta Párist, ismeretlen helyre költözött... Ezzel betetőződött a német szobrász tragédiája. Félelmetesen egyedül maradt a világon, olyan egyedül, hogy már emberszámba sem mehetett. Hiszen a fekete kolostor sok hajótöröttje között ő volt az egyetlen, akit csak egy szál fűzött az emberi közösséghez s most úgy látszott, az is végleg elszakadt...

Mindenki úgy érzi magát, mint a fogság első napjaiban. Csakhogy most megviseltebb idegeinkkel képzeletünk nehezebben törődik bele ebbe a céltalan, barbár elzárt-ságba. Kint a nagy ég, az óceán kék hullámai, az erdő hűse, a mező illatos pázsitja! Milyen könnyen lehetne óriási területeket kiszakítani, ahol senki sem jár, s azt mondani, hogy építsünk ott fából házat magunknak s műveljük a földet. Elszökni innen úgylis lehetetlen! Ahelyett

elcsuknak ide, mint fegyenceket. Büdös, férges lyukakba összezsúfolnak. Kiszolgáltatnak egy beteg agyvelejű, zarnokoskodó, szadista kövér embernek, hogy az meggyörtetéseinkben kéjelegjen. Elzárnak az asszonyoktól; jó, hogy még nem kasztrálnak is meg. Habár, talán ez embersegebb volna, mint egészséges, jobbára fiatalembereket ilyen fegyházszerű szigorúsággal elzárni a nőktől, majdnem egy esztendeje már.

Eszembe jut a tavalyi nyaralásom. A derék Vantur Jakab a bűnös benne, hogy szabad, úri életem utolsó hónapjainak emlékei most egyszerre úgy megrohannak. Egy kötél, egymás mellett, fel van lógatva minden, amit a kis breton fürdőről otthagytam utazótáskámban utánam ide küldtek. A drapszínű japánselyem nyári ruha, fehér nadrág, fehér vitorlázó szveterrel, egy könnyű pepitaruha, fehér szabadnyakú sportingek. Mellettük mindjárt a füstölő, zord téli dolgok, amelyeket a börtön patinája már belepett. Foszlásnak induló, zöld átmeneti kabátom, a kék paraszt-maillot, a nagy barna sál, egy fekete bársony nadrág... Két különböző élet, talán két különböző ember kötélre lógó jelmezei érthetetlen egymásmellettségben. Életem egy évének különös krónikája!...

Egész nap folyik a nagy takarítás. A szobákat öntöhaton súrolják fel. Délutánig felszárad a padló. Akkor megkezdődik a visszaköltözködés, ami természetesen nem jár veszekedés nélkül. Az élelmesebbek megkísérik, hogy néhány centiméterrel több helyet foglaljanak el a üldözési mániában szenvedők ordítóva panaszkodnak arról, hogy helyüket meglopták, még akkor is, ha valójában a régi méreteket kapták vissza. A várépület nyitott ablakain át a kiélesedett nézeteltérések harsogva ömölnek ki. Az alkonyatba sötétülő udvar olyan, mintha megnőtt volna, amióta a kirakott dolgokat elvitték. Szabadabb, illatosabb levegőáramok fújnak, amelyeket idáig lúgos vizeknek és fertőtlenítőszernek bűze riasztott vissza. Schneider, a pozsonyi pék, befúj kürtjébe. Megkezdődik a „soupe“. Először az 1-es, 3-as és 6-os szoba lakói jönnek, mert egyszerre mindenki nem fér el a refectoire-ban. A nagy bádoggézsákból, amint a felszolgálók végigszaladnak vele az

udvaron, bablevesnek kellemes illatgőze száll fel. A bablevest rendszerint mindenki megeszi. Ilyenkor a kantinek üzletet csinál. A jómóduak pár souért kolbászt vesznek és beleaprítják a levesbe. Az ingyencek kis üvegben ecetet visznek magukkal.

Amíg az egyik csoport eszik, addig a másik fel s alá sétál a Ch.-chaussée-n (így hívják az udvarnak Ch. adminisztrátor rendeletére feltöltött részét), vagy tányérjával a kezében türelmetlenül figyel az ajtón át, hogy a többiek mikor végzik.

A sétálók között találkozom Bistránnal. Ragyás arcán mosoly játszadozik. Már messziről felemeli a kezében tartott félliter bort, amikor meglát. Ma bizonyára sokat keresett azzal, hogy a nagy takarítással járó munkát elvégezte mások helyett. Müller bácsi zöldkötenyesen sétál. Egész udvara van: a kis, biciklisipkás Stein Móric, Koródy, akinek kalapján még olyan vágott lószőrscokor díszel, mint amilyent magyar vidékeken szoktak hordani a gavallérok. Nagy Zsiga, a női szabó, Feldenczer és mások. A hajómunkások négyesével-ötösével összefogózkodva járnak s minden hangosan röhögnek. Biztosan régi sétákra emlékeznek, amikor kikötővárosokban futó, éjszakai kalandokat kerestek...

Furcsa, szokatlan korzó ez! Kisvárosok sétahangulatai keverednek nagyvárosok züllött negyedeinek kószálásaival. A társalgások, a mozdulatok, feltámasztják a régi, szabadélet színtereit. Reisner, aki Bárczyékkal együtt jött Sable d'Olonne-ból s azóta nagy fekete szakált növesztett, olyan kimért, kifogástalan udvariassággal köszönt, mintha csak Pozsonyban egyik kereskedelmi iskolai tanárával találkozott volna. A két Weiner együtt sétál. A kisebbik ordítóz szociológiai dolgokat a nagyobbik fülébe. Ez úgy tesz, mintha nem értené. A szociológia cseppet sem érdekli... Az osztrák pincérek most is, mint mindig, együtt vannak. Feltűnik közöttük a fehéringes tiroli Adonis. A sápadt Fritz-cel összeölelkezve megy. Olyanok, mint valami falusi szerelmespár... Folyton sűrűsödnek a sorok, egyre nő a sétálók zsibongása. Néha zavartalan az ember hite, hogy ez komoly valóság, valamelyik város korzója,

ahol kialudt a villany... Csak az a furcsa, hogy mindenki hajdonfőt jár s mindenkinek, bármilyen komoly, bármilyen igazi, tökéletes sétáló is legyen, — tányér van kezében. Mikor az ember ezt észreveszi, beleborzong s azt hiszi, örültekházában van, ahol a betegek korzósdit játszanak...

Készülök én is vacsorázni. Előbb azonban fel akarok menni Fenyvesi toronyszobájába, hogy megbszéljem vele, mikor költözködhetek be hozzá? A 3-as szobán megyek át. A toronyszoba ajtajától balra gyertya ég, s ennek a fényében két alakot pillantok meg, akik kis széken ülnek s bizonyára abban a pillanatban hagyták abba a beszélgetést, amikor beléptem, mert zavartan maguk elé néznek. Első pillanatban fel sem ismerem őket. Annyira megszoktam, valahányszor ittjártam, hogy ebben a sarokban tarka függönnyel elkerített hely van, amely mögött a lakókat nem lehet látni. Most a függöny félredobva hever. A szoba-sarok a maga kietlen meztelenségében mutatkozik, éppen úgy, mint a többi helyen. Képek nincsenek a falra akasztva, a szalmazsákok nincsenek egymásra téve.

Biztos, rendezkedés közben vezett össze a két elválaszthatatlan. Dr. Herz, az alsóausztriai gimnáziumi tanár s fiatal cseh barátja, Seiffert Jeroszláv.

Dr. Herz tanár úrral könyvkölcsönző viszonyban voltam s egyszer-kétszer meghívott magához feketére. Igazán ügyesen rendezte be a szobasarkát, amelyben a cseh fiuval együtt lakott. Kettőjüknek sem volt több helyük, mint másnak, de nappal a szalmazsákot egymásra rakták, ez elé asztalt helyeztek. A falon összetákol, befestett állványon könyvek, edények álltak. Körülöttük képek. Lakótársai felé meg pirosrózsás könnyű függöny választotta el őket, ugyan ez zárta el előlről is fekvőhelyüket.

Dr. Herz harmincnyolc év körüli, korán megkopaszodott, szőke férfi volt. Arca első pillanatban inkább visszaretentette az embert. Volt rajta valami kielemezhetetlen édeskétség, megjátszott gyermekesség, ami rosszul állott ennek az öregedő, jellegzetesen csúnya arcú férfinak. De kedvessége és szivessége hamar lefegyverezte az embert. Sokfelé utazott életében, érdekes dolgokat tudott mesélni.

Barátja, a cseh fiú, csinos, alattomos arcú fiatal gyerek volt. Fogolytársaink sokat élcelődtek a baráti viszonyon, amely az osztrák tanárhoz fűzte. A fiú nagyon kihasználta idősebb barátja jóindulatát. Ez főzött neki, varrt, mosott rá. Valósággal gondozó anyja volt s a hálátlan Jeroszláv cserében állandóan hergelte s mindig azzal fenyegette, hogy itt hagyja a fogságot és jelentkezik a cseh légióba.

Dr. Herz panasolta ezt nekem s hozzátette, hogy nagyon fájna a fiú hűtlensége, amikor valóságos apai érzésekkel viseltetik iránta. Különben is, amint mondta, a fiú osztrák származású és csak azért ragadt rajta a Jeroszláv név, mert cseh faluban keresztelték s apja nem törődött vele, hogy milyen nevet írnak be neki.

Dr. Herz, amikor meglátott, elkeseredetten nyögött fel: „Ah, Herr Kollege!“... Sejtettem, hogy megint a cseh légió miatt van a baj. Le kellett ülnöm egyik szalmazsákra. Dr. Herz elpanaszolta, hogy a fiú azt mondja, nem érdemes már a függönyöket összeállítani, mert úgy sem marad soká.

— Wissen Sie, schon wieder diese verfluchte tschechische Legion! ... Er will weg! ...

Kollégám térdére húzta a piros rózsás függönyt s megint varrni kezdett rajta, de előbb benyálazta a cérnát, aztán ügyesen befűzte. Észrevettem, hogy ujján sárga gyűszűt hord.

Egészen furcsa volt ez a kopasz, öregedő férfi. Amikor varrt, mintha lénye megváltozott volna. A cérnát néha fogával eltépte, vagy ujjáival elsimította az öltést s közben, mikor kipanaszolta magát, mosolyogva nézett Jeroszlávra. Ha mosolygott, szép fehér fogai kicsillogtak, ajkai körül kis gödrök támadtak.

Igen, lehettek ebben a férfiben eltévedt anyás érzések, de lehetetlen volt, hogy igaz legyen, amit róla fogolytársai suttoztak. Kellett neki ez a Jarosláv, hogy valakibe helyezze baráti gyöngédségét, amiből bizonyára sok volt ebben a puha, asszonyos szívű emberben. És Jeroszláv valóban kedves, szeretetreméltó kölyök volt. Olyan, mint valami gimnázista.

Természetesen, segítségére siettem dr. Herz-nek s igyekeztem én is lebeszélni Jeroszlávot a cseh légióba való jelentkezésről. A fiú közben felhúzódott a szalmazsákra, ahol ültem s a hátam mögött végignyúlt. Mikor legjavában beszéltem, egyszer csak felnyúlt kezével s hátul meg-simogatta fejemet.

Megdöbbenve néztem hátra. A fiunak arca árnyékban volt, csak fehér fogai csillogtak elő félig megnyílt szájából s nagy szempillái alól különös fényben úszó szemével szemtelen kötekedéssel nézett rám.

Ijedten álltam fel. A pirosrózsás kendőn varrogató férfi e pillanatban olyan lett, mint ijesztő asszonyi kísértet. A gyermek tekintete pedig égetett, émelyített...

Zavartan búcsúztam el tőlük s azután még napokig nem mertem a pirosrózsás kendőre nézni, amely újra ott lengett a szobasarok előtt, annak a jeléül, hogy szent lett a béke s Jeroszláv megint lemondott arról, hogy életét a cseh nemzeti eszmék győzelméért kínálja fel.

2.

A foglyok nyári vállalkozásai között legjobban a kuglipálya vált be. Igaz, hogy megalapításában olyan ravasz üzletemberek vettek részt, mint egyfelől Vantur Jakab, másfelől a két német házaló ügynök: von der Hohe és Biesenbach. Maga a vállalkozás először szerényen indult. Jakab a nyárfától nem messze deszkát alkalmazott a földbe, azután golyót faragott ki s kilenc nagyon kezdetleges bábút. Ez volt az első kuglipálya. De amikor látta, hogy még ez a hiányos felszerelésű tekepálya is, különösen az egész nap tétlenül ödögő német hajómunkások, valamint a tiroli kőművesek és cigányok között milyen népszerűsége tett szert, tárgyalásba bocsátkozott a két ügynökkel s nemsokára Varga asztalosnak s még egy-két faragáshoz értő tiroli munkásnak megbízást adtak több golyó és bábú kifaragására.

A játék, amikor az új golyók elkészültek, reggeltől estig folyt. Jakab először maga állított, de amikor jól ment a bolt, maga helyett Bistrán Demetert alkalmazta. Nem

profétának való foglalkozás, az igaz, a bábuállítás. Demeter úgy is viselkedett, mint inkognitóban élő istenfia, amikor a durva német hajómunkások leszidták, ha engedte hátulról ütni a golyót vagy nem elég hamar lökte vissza valamelyik matadornak kedvenc golyóját. Szótlanul engedelmeskedett, mert úgy is tudta, hogy ez az alantas mesterség csak átmeneti lehet, utána majd jön a nagy elégtételszolgáltatás. Közben naponként megkeresett legalább egy literre valót, amiből csak felet fogyaszthatott el, míg a többi a gondos Vantur Jakab eltette neki télire, amikor a pénzt nem lehetett olyan könnyen keresni.

A kuglipálya körül új egyéniségek tűntek fel, akik eddig a homályban éltek s mintegy arra vártak, hogy képességeiket ez a nemes és nagy szakértelemmel járó játék csalogassa elé.

A játékhoz két német hajómunkás értett a legjobban. Max és Markus volt a nevük. Egyforma sárga vászonruhát és kék posztóból készült tengerészsipkát hordtak. Max egészen lenszöke és sovány, Markus feketehajú és bajuszú, meglehetősen testes legény volt. Néha nehéz bábura külön is fogadtak. Mielőtt dobtak volna, mindakettő fogadkozott és lármázott. A liter borra való pénzt ki kellett előre tenni. Az egy sou-sok piros, a két sou-sok sárga és a fél frankosok szürke kartonlapra voltak nyomva. Egy liter bor ára három sárga cédula. Mikor összerakták, Jakab beváltotta a hat sárgát egy szürkére és egy sárgára.

Előbb Max dobott. A kis golyót szerette, hátul rakta le s úgy kente oda, hogy cseppet sem hajlott le, inkább szálegyenesen felugrott. Ha talált, nem csinált nagy lármát, csak még jobban kihúzta magát. Ha nem talált, a pályát szidta, és Jakabnak végig kellett seperni a jól kikeményített, gondosan tartott pályát, hogy az apró göröngyök, amelyek Max golyóját eltérítették, a barátja szerencsését ne rontsák le... Max nemes ellenfél volt.

Markus az ilyen gesztusokra csak legyintett. Ő egészen más egyéniség volt. A legnagyobb golyót vette, két keze között percekig egyensúlyozta. Közben mélyen ülő apró szemeivel élesen figyelte a kiszemelt bábút, mintha megakarná babonázni. Kis, alkoholtól piros orra is széttágult

az izgalomtól. Talán a fogadás díját alkotó egy liter bort szaglászta már előre.

Markus az óvatosan gurítók közé tartozott. Golyója lassan, kedélyesen ment, még egyszer-kétszer félre is bilent, de azután legtöbbször biztosra vitte le kiszemelt áldozatát. Ha a bábu lehullt, Bistrán szaladt mindjárt Markushoz. Tudta, hogy a sárga papirdarab neki jár ki borralalónak. (A borralaló szót Bistránnál mindig szó szerint kellett értelmezni.)

Max, Markus és a hozzá hasonló „profik“ délelőtt játsztak a pályán. Ők már majdnem bajnoki sorban voltak. Közéjük tartozott von Bergen is, akinek sasszeme volt. Jól dobott azonkívül Willersdorfer is, a magyarok között Weiffert. De ők inkább csak a kedélyes délutáni játékokban vettek részt. Délután sokszor negyven-ötven néző előtt is folytak le a nagy társasjátékok. Különösen sok érdeklődő gyűlt össze, amikor Jakab megbízásából Stein Móric versenyeket rendezett. Ez a kis, feketehajú, gyerekarcú magyar szűcs nagy kedveltségnek örvendett és sok embert, még olyant is, akinek sohasem volt kugligolyó a kezében, rá tudott venni, hogy „nevezzen be“.

A kis cseh fiú egész nap a kuglizókkal tartott. Ez volt a szerencsétlensége, mert így nagyon hamar lezüllött. Amíg dr. Herz mellett kitartott, sokat olvasott, tanult. Dr. Herz művelt, gyöngédlelkű fiatalembert akart belőle képezni. A kugli azonban egészen elvadította a fiút s dr. Herznek lassanként le kellett mondania vele kapcsolatos szép álmairól.

Naponként többször lehetett látni, hogy az osztrák tanár kopasz, szomorú fejét kidugja a 3-as ablakán s lekiált az udvarra:

— Jeroszláv, Jeroszláv! Wo bist du schon wieder?

Jeroszláv nem felelt. A kuglipályát a nyárfa s a drótokon lógó szellőztetett takarók elrejtették. Azonkívül hangos is volt a játszó társaság. Maxnak éles hangja volt és cseppet sem kímélte. Társai vele együtt ordítottak.

Jeroszláv meglapult egyik takaró mögött.

— Jeroszláv, Jeroszláv! — hallatszott megint a két-ségbeesett hang.

Von Bergen figyelmes lett a hangra. Gyűlölte az osztrák tanárt, mert noha volt pénze, az ő miniatűr-nőiből sohasem vásárolt, sőt kijelentette, hogy „unmoralisches Zeug“-nak tartja az ilyesmit. A német szobrász egyik takaró mellől kileskelődött s mikor a Jeroszláv név megint elhangzott, rekedt, részeges hangját nőiesre vékonyítva, ő is elkezdett Jeroszláv után kiáltozni.

Egyéb sem kellett, a matrózok és hajómunkások torzított, vékony hangon versenyezve kiáltozták vele együtt Jeroszláv nevét. Egészen furcsa volt, hogy ezek az emberek női hangon kiáltoztak, holott az osztrák tanár rendes, férfias hangon beszélt. A cseh fiú pedig ott állt közöttük és jóízűen kacagott.

Néhányszor még előfordult ez a jelenet, de dr. Herz végül is belátta, hogy nincs mit tennie. A fiú menthetetlen. Nem zárta őt ki a pirosrózsás fülkéből, hanem egyszerűen nem szólt hozzá. És bár harisnyáját ezentúl is ő stoppolta, fehérneműit ő foltozta, sőt ha alkalma volt rá, a saját maga által készített ételekből is juttatott neki, azért a szó-bojkottot még sem oldota fel. Jeroszláv levegő maradt számára.

A rossz gyerek a haragnak ezt a korszakát arra használta fel, hogy még éjszakánként is matrózbarátaihoz szökött, ahol kívülről becsempészett rummal itatták, bűdös kapadohányt szívattak vele. Dülöngézve, sápadtan, összeborzoltan, sokszor megtépeten jött haza az ilyen pince-lyukakban tartott bachanáliákból a fiú s bármilyen óvatosan is igyekezett a pirosrózsás függönyön át besurranni, dr. Herz észrevette, nem szólt semmit, csak amikor a fiú azt hitte, sikerült észrevétlenül visszalopóznia, akkor ledobta magáról a takarót, felöltözködött és lement az udvarra.

Lent a rózsaszínű ég fogadta, a madarak énekeltek, a tenger felől illatos, sósízű szellő szállt.

A kuglipálya, minden keserűségének okozója, hallgatogon nyúlt el. Dr. Herz odament s mikor meggyőződött róla, hogy senki sem látja, dühösen ráköpött a fényesen kicsiszolt deszkára...

Így mondta el legalább is másnap a kuglipályán Max,

aki abban a pillanatban lépett ki a mellékudvar kapuján, amikor a jelenet lejátészódott...

De nemsokára kapott magának Herz dr. is felejtető szórakozást. A „meine-deine“ kezdett ebben az időben valóságos járvánnyá válni a fekete kolostorban. Veszedelmes tömeg-kártyajáték volt, amelyet az adminisztrátor csodálatos módon eltürt. Igaz, hogy a játékosok igyekeztek az udvar vagy a refectoire félreesőbb zúgaiba húzódni, de az adminisztrátor, aki mindenütt ott volt, mindent látott és hallott, nagyon is jól tudott az elharapózott kártyaszennyvedélyről is. Valószínűleg azonban azért nem tett ellene, mert a bankosok éppen a legelszántabb és legvakmerőbb verekedők közül kerültek ki.

Az egyik Alfréd volt. Így hívta mindenki, családi neve rég lekopott róla. Már csak franciául beszélt, de minthogy osztrák származású volt, becsukták őt is. Alfréd a háború kitörésekor éppen „leült“ valamit. 1915. nyarán szabadult ki a börtönből s akkor egyenesen hozzánk hozták. Vastagnyakú, nagy mellkasú, mélyhangú férfi volt. Sávos, kivágott tornainget hordott s miközben a bankot adta, karján az izmok veszedelmesen domborodtak ki. Nehéz volt vele szemben a szegény játékosnak ellenkező vélemény mellett kitartani.

Társul maga mellé az atlétatermetű osztrák pincért, Sedlart választotta s egy ugyancsak bizonytalan nemzetiségű és foglalkozású másik akrobata embert, akit mindenki „six pence“-nek hívott. Hogy ők hárman, kitől szereztek pénzt a bankadáshoz és a nyereségen kívül osztzkodtak, az mindig titok maradt. Némelyek szerint a konyhában dolgozó osztrák pincérektől eredt a pénz, mások viszont Jakabra gyanakodtak. De ez nem volt valószínű, mert a meine-deine lassanként a kuglipályának is veszedelmes veresnyitársa lett.

Már a kora reggeli órákban kezdődött a játék. Nagy asztalt terítettek le takaróval, amelyre fehér pamuttal nyolc kocka volt kivarrva. A felső részen szerepeltek a figurák, az alsótól ászig, alul a négy szám. Aki megtett valamit, az színes kartonlapját a kockába dobta. Kétszeres pénzt lehetett nyerni. Mikor a takaró telve volt piros,

sárga, szürke, sőt lila kartonlapokkal is (az utóbbiak egyfrankosok voltak), megindult a játék. A három atléta közül az egyik osztott, a másik fizetett, vagy beszedte a pénzt, a harmadik a „rendre“ ügyelt. Amelyik kártya balkezről jött ki, az a banké volt, ami jobbról, az a játékosé. Néha megesett, hogy négy ász a banknak, vagy megfordítva, a játékosoknak jött ki. A legtöbben szerettek halmozni, a bankárnak az volt jó, ha nem szériásan jöttek ki a kártyák.

Mind a három bankár szemenszedett hamiskártyás volt. Alfréd egyszer bemutatta előttem tudományát: úgy kevert, ahogy éppen akartam. Négy ász a banknak, négy hetes a játékosnak, a király felváltva, a felsőből a két első a játékosnak, a két utolsó a banknak. Elég bonyolult feladat volt. Mégis pár percnyi keverés után megcsinálta pontosan úgy, hogy egyáltalában nem vettem észre, mikor csalt.

Noha a bankárok tisztességében százszázalékig nem lehetett megbízni, mégis állandóan rengetegen vették körül a játékasztalt. Igaz, hogy a kártyák keverése előbb történt meg általában, mint a tétek kirakása. De sokszor láttam, hogy Alfréd, vagy a másik két bankár is, még a tétek után is találtak kevernivalót a kártyán. Mindenesetre a bankárok sem voltak varázslók és negyven-ötven tétnél nem tudtak hirtelenében mindig a maguk javára keverni úgy, hogy sokszor nyertek a játékosok is. De a bank egészbenvéve mindig jól állt.

Dr. Herz is belemerült a kártyázás szenvedélyébe. Kellott idegeinek ez a bódulat, elméjének ez az állandó, léha lekötöttség. Ott állt órák- és napokhosszat az asztalnál, kezében szorongatta a színes cédulákat, fizetett, vagy húzta be a nyereséget. Lassanként gondolatnélküli géppé lett. Ő is, mint általában a többi játékosok is. Kevesen voltak itt olyanok, akik csak azért jöttek, hogy kolbászra, kenyérre vagy borraivalót nyerjenek. A legtöbbje rabja lett a játéknak. Talált valami szórakozást, amely kiemeli rettenetes helyzetéből, elfelejteti vele gondjait és fájdalmait s egy nagyon egyszerű, gépies világba viszi, ahol minden attól függ, jobbra, vagy balra esik-e a lap?

Riedl úr, valamelyik nagy párisi szálló egykori vezetője, aki a lóversenyeken már azelőtt is sokat veszített, azután a mozgósítás párisi dúlásaiban úgyszólván mindeneből kirabolták, szintén ideállt az asztal mellé és játszani kezdett. Azelőtt mindig fel s alá járkált a szobákban, vagy az udvaron. Talán az evéshez sem tudott leülni. Egész nap, néha éjjel is lótot-futott, míg össze nem rogyott. Most végre megállt a játékasztalnál. Elfátyolozott szemében újra fény gyúlt ki, petyhüdt, elfakult arcán néha pír futott át. Megint üldözte a szerencsét, mint egykor a lóversenyen. Régen vagyonokban, most színes papirrongyokban játszott. De mindig egyforma szenvedéllyel.

Ült néhány német a játékasztalnál, akiről az ember sohasem gondolta volna, hogy pénze van, s most néha ötven-hatvan frankos különbségekkel játszott. Az egyik, barnabársonykabátos, egykor kövér, most inkább összeesett, kibírhatatlan illatú gépészféle ember piszkos, pecsétes kabátjának legkülönbözőbb rejtekhelyeiből húzta elő a pénzül szolgáló kartonlapokat s egyszer, amikor megszorult, két aranyat préselt ki magából, amitől mindenkinek elállt a szeme-szája, mert szigorúan tilos volt aranyat rejtegetni. Másnap, az igaz, hogy a katonák kikutatták őt magát, felforgatták a helyet, ahol lakott, de bizony több aranyat nem találtak nála. A barnabársonykabátos gépész ki is jelentette a játéknál, hogy a spiclinek nemcsak árulkodni kell tudni, hanem jó szemmel is kell rendelkeznie.

— Na, spicli, honnan vettem elő ezt az aranyat? — mondta jóízűen röhögve a gépész s piszkos ujjai között csillogó érmet forgatott. — Holnap mondd meg ezt is a drága adminisztrátorodnak!...

Nem tudta senki, hogy kihez irányul a nem éppen hízelgő megszólítás. Lehettek vagy harmincan az asztalnál. A gépész agyonbogozott fekete zsineggel füléhez erősített szemüvegén keresztül olyan kancsin nézett, hogy nem lehetett kitalálni, kit vesz szemügyre?

De különben is megindult a játék, Sedlar kevert, a „sixpence“ fizetett ki és Alfréd tartotta fenn a rendet. Jó volt vigyázni „sixpence“ kezére, mert végtelen ügyesség-

gel tudta a pénzt a nyerő oldalról a vesztő kockára átseperni.

Az állandó játékosok közé tartozott természetesen Kopolovits is, aki tovább viselte kiszolgálói tisztjét s egyszer úgy megszédte magát pénzzel, hogy tőlem a pepitaruhámat, Dudástól pedig fehérneműt vásárolt.

Megesett, hogy az esti leves után is begyültek a játékosok a réfectoireba és gyertyafény mellett tovább játsztak a lefekvés idejéig, amelyet nyári hónapokban kilenc óráig toltak ki.

Nekem ebben az időben már meg volt a csellóm úgy, ahogy von Bergen kifaragta s felszerelést hozzá a kantinosné útján Nantesból hozattam. Esténként ezen játsztam. Újra kellett tanulnom a fogásokat, mert a méretek nem voltak helyesek. De lassanként belejöttem a játékba. Annyi vágy, annyi gyötrődés volt bennem, amely mind kifejezést keresett, hogy talán egy botból is zenei hangokat tudtam volna kicsalni. Rendes játszótársam Horváth cigány lett, aki ugyan cimbalmos volt, de a fogságban megtanult hegedülni. Rossz hegedűjén is úgy tudott kísérni, mintha cimbalmozott volna. Később össze is állított magának elszórt fadarabokból egy xilofont, amelyen még a Rákóczi-indulót is el tudta játszani.

Kettőnk játéka esténként egészen különös élmény volt. Megjátsztuk néha a falut, a nagyvárost. Sokszor hosszú történeteket, szerelmi összeütközéseket, temetések gyászát, vagy diadalok mámorát hoztuk ki a két nyomorult kis hangszerből. Zádory mindig hallgatóink közé tartozott. De jöttek mások is: Lakatos, Németh, Bárczy, Reiser, Pesek, sokszor Fenyvesi kis toronyszobájában húszan is bezúfolódtunk. Csendben feküdtek a földön, a szalmazsákokon. A kis négyszögű ablakokon át szénaillatos nyári szellő fújt be. És a sötét, kétségbeesett idegenségben és árvaságban egyik magyar nóta a másik után zokogott fel.

3.

Szép nyári délutánon mindig hajlandó vagyok vizet hozni, ha ez a korvé nem is rám esik. A kút negyedóra

járásnyira van a vén vártól, kint a mezőn, az erdő felé vezető út szegélyén. Ha a várban kiürült a nagy vizeshordó, a kétkerekű talyigába, amelyre a kis hordó van ráerősítve, egyikünk befogja magát s elindul vizet hozni. Hátrélag a másik kettő s nyom egyet a hordón, ha az út emelkedik. Pár lépésnyire mögöttünk jön a katona. Szuronyos puskája vállán. Őrzőnk néha falusi ismerőssel találkozik. Ilyenkor jó előre megyünk az úton. Egy fordulónál eltűnik a katona: mintha szabadok lennénk! Az ég mosolyog ránk, süt a nap és illatos szél cirógatja végig arcunkat.

Rendszerint baráti együttesben megyünk. Dudás, Németh Andor, vagy Bárczy, Weiffert, meg én. Egy ízben négyen voltunk kint, mindnyájan fehér nadrágban, fehér tengerész sikkóban, könnyű nyári kabátban. Én még monoklit is hordtam. Kirándulók jöttek szembe velünk. Két férfi és két elegáns asszony. Az egyik férfi ránk irányította fényképező gépét... Milyen élvezet lehetett számára felvételt készíteni négy jólöltözött bocheról, akik vizeszekeret húznak az országúton.

Egy időben összeszoktunk a tiroli olasszal, Braggiottival és Reisnerrel, akinek fekete, fényes szakála egyre hosszabb lett. Majdnem minden délután mi hárman megyünk. Kint a kútnál felváltva, egyikünk a vaskerket forgatja, a másik pléhvödörbe eresztí a vizet, onnan azután a hordóba önti. A harmadik, aki a ló munkáját fogja végezni, egyelőre pihen.

Gyönyörűség így végigheveredni a fűben. A lombzatok rezgő csipkézetén átszűrődik a mély kék ég. Olyan hatalmas, tátongó bolt, hogy az ember szeretne felszívódni benne, mint vízcsepp a napsugárban. A fáról néha felrebben egy madár s röptében maga után húzza énekét, mint valami színes szallagot... Köröskörül mező és fénylő, ragyogó csend, amelyben, nem tudom, néha a szélmalom zúgása hallatszik-e, vagy darázs repül el? Minden olyan ízes, kívánatos. Néha azt hiszem, valóban ló vagyok és szeretnék fűből, falevélből enni. Máskor könnyűnek érzem magam, s várom, hogy kapjon fel mindjárt a szellő és sodorjon magával a levegő-ég kék hullámai közé!...

De jó itt, jó volna mindig, mindig vizet mérni és nézni a járókelőket.

Három óra felé erre jön a plébános. Üdvözljük és ő galambősz fejről mélyen leveszi kalapját. Sohasem fogom elfelejteni, milyen ünnepélyes áhitattal szentelte be Jungblut tetemét. Most is komolyan, jóságosan néz ránk és valahogy úgy veszi le kalapját, mintha útszéli kereszt előtt, a szenvedésnek fábólfaragott, egyszerű szimbóluma előtt menne el.

A második fordulónál már fürdővendégeket is látni, akik a tengerpart felé igyekeznek. Néha egy spanyol, vagy amerikai nő megy el s érdeklődő sajnálkozással néz végig rajtunk. A Don Juan köztünk Braggiotti. Kissé kopasz már, de csillogó fekete szemei vannak s tömör, szénfekete bajusza hódítón kanyarog a levegőben. Ha elkaphatja egy-egy nő tekintetét, utána, mint bolond, esik neki a vaskeréknek s oly gyors tempóban forgat, hogy halántékán kiduzzadnak az erek.

Egy időben a fürdővendégek divatot csináltak abból, hogy erre sétáltak s megnézték a vizethúzó bocheokat. Egy délután nyolc fiatal leány jött erre, számárháton. Vihogva közelegtek, szoknyájuk egészen felcsúszott úgy, hogy harisnyájuk felett kisütött meztelen bőrük. Mikor hozzánk értek, elhallgattak s megvetéssel néztek végig rajtunk. De szoknyájukat még feljebb húzták... Kegyetlen, dölyfös amazonoknak látszottak, akik vágycsakat korbácsolnak fel a rabszolgákban, s azután korbáccsal végighúznak hátukon.

A mindentudó adminisztrátor természetesen rögtön megneszelte a dolgot. Azóta pirosnadrágos, nagyhasú sziluettje, hol a bokrok mögött, hol egy közeli kis ház ablakredőnye mögül leskelődve tűnt elő. Lénye bepiszkolta ezt a gyönyörűséges vidéket is. Képétől többé már itt sem tudunk megszabadulni s ijedt, undorodó képzeletünk, majd az ég kék kárpitjára, majd a fák zöld lombjára piros-kék foltokat festett rá, amelyekből mindig az ő alakja teljeseedett ki.

A sétálók lassanként elmaradtak. Az adminisztrátor biztosan kiment a tengerpartra s ott a szállodákban, vendéglők teraszán mondta, hogy mily nehezen tud bánni

velünk. Vadak, négyszögletű fejűek, talán ördögpatájúak is vagyunk, akik minden bizonnal kitörnének s a nyaralók villáit feldúlnánk, ha ő vasmarkával nem tartana vissza bennünket... De, ha a hölgyek jelenlétükkel, kíváncsiságukkal izgatják ezeket a szörnyeket, akkor bizony még ő maga sem tud majd elbánni velük!... Képelem, milyen fogvacogva hallgatták Ch. urat a fürdőző dámák.

Nem is jött többet kutunk felé egyik sem. Azaz mégsem. Ő, akiért már két hete majd mindennap mi hárman mentünk ki, az adminisztrátor fenyegetései ellenére is, eljött mindig.

Ez a harmadik fordulónál volt. Ilyenkor már alkonyodik. Az esti szél üdítőn súrol el izzadt arcunkon. A nagy fénytányér vörösre gyúladva ereszkedik le az erdő zöld tömbje mögött.

Messziről halljuk már, hogy csilingel a kis amerikai lány bicikli-csengője. Kibukkan az erdőből fehér alakja s a port felverő kerekeken felénk jön, hozva mosolyát, fogolyéletünk legszebb ajándékát.

Harminc lépésnyire előttünk leszáll a kerékpárról s itt is, ott is letépvé egy virágot, gyalog jön felénk. Ekkorra már hordónk készen áll. Amint elhalad mellettünk és éhes szemünk felitta mosolyát, döcögő szekerünkkel utána lendülünk. A falú első házáig így megyünk. Ő érzi, tudja, milyen kedves nekünk fiatalos csípője hajlása, fehér vászonruhája, amelyből illat száll felénk és szándékosan maradozik, hol mögénk, hol elénk kerülve s közben lehajlik egy-egy virág után. Haja vastag fonatban omlik le virágos kalapja alól, könnyű szoknyája fodrai közül előbukkan formás, vékony bokája.

Két hete ismerjük már. Előbb csak elbiciklizett mellettünk s ha szerencsénk volt, akkor is talákoztunk, amikor a faluból visszajött. Mme Mignale ismerte őt. Gazdag, különöc amerikainak volt leánya. Szép villában laktak a szigeten s majdnem minden nyáron idejöttek nyaralni. Kantinosnénktől egyszer érdeklődött, hogy milyen foglyok vagyunk mi? Mme Mignale beszélt rólunk s bizonyára ez ébresztette fel a kisleány érdeklődését.

Flörtünk azután napról-napra színesedett és gazdago-

dott. Egyszer már az olasznak sikerült is vele pár szót váltania. Míg a katona egy ismerőssel beszédbe ereszkedett, az amerikai leány szemlesütve, virágait kötözve jött mellettünk s mikor elrebbent, még odasugta: „Holnap megint maguk jőjjenek ki. Maguk hárman!”

Maguk hárman! Egész úton azon veszekszünk, hogy kinek a kedvéért hangsúlyozta: maguk hárman!... Épp ezen a napon azonban hazafelé undok inzultus ér. Négy katona, a faluból, ököllel ránktámadt. A ló éppen én vagyok s még védekezni sem tudok, mikor a frontmögötti hős-paraszt öklével arcomba vág. A mi katonánk csak röhög a dolgon.

Felháborodva megyünk haza, de az adminisztrátornak nem szólunk. Képes volna még vízholdó szórakozásunkat elrontani.

Braggiotti egész este papírral és ceruzával kezében, az udvaron sétál és levelet készül írni a holnapi nagy napra. Én a borbélynál rémülten veszem észre, hogy szemem alatt kék foltok támadnak és homlokom megdagad. Felmegyek Fenyvesy kis toronyszobájába, ahová néhány hete beköltöztem és hideg borogatást teszek, hátha holnapig elmulasztja a daganatot.

Egyszer csak Braggiotti nyit be hozzám. Arca a délutáni szóváltás óta a boldogság fényében fürdik. Biztos a dolgában. Meg van győződve róla, hogy az amerikai leány őt szereti.

Most azonban nagy baj van. Verset szeretne a kis-leányhoz írni és erre egymagában nem képes, bárhogy is duzzad szíve a szerelemtől. Nekem kell segíteni rajta. Szomorú mesterség dagadt arccal, kékfoltosan rímeket keresni versenyársam szerelmes verséhez, amelyet közös eszményképünkhöz ír. Cyranói hangulatban fekszem a szalmazsákon s ajánlom a költői fordulatokat a szép olasz férfinak. Emlékszem erre: Ó, férfiorrok románca, fiatal-leány illat!... Közben magam előtt látom a leányt s érzem oly bensőségesen illatát, hogy szinte beleszédülök.

A vers elkészült. Odaadta-e, nem-e? Nem tudom. Másnap s még három egész nap, a hősi ököltől elcsúfitott arcom miatt, nem mehettem ki.

Csak negyedik nap bandukolok újra a boldogság útján. Megint én viszem a hordót. Szól a csengő, jön a leányka. Leszáll megint, de amikor mellettem megy el, elfordítja a fejét.

Haragszik talán? — kérdem magamban, szívdobogva. Hiszen, ha haragszik, akkor észrevette, hogy nem voltam kint, amikor kirendelt bennünket, akkor észrevette, hogy a világon vagyok... (Kezdtém én is optimista lenni, mint Braggiotti.)

Természetesen, megint kimegyek minden délután. Az amerikai leány jön, de szemem bárhogy is könnyögi, követeli tőle, mindig elfordítja fejét, de csakis tőlem. Így már kezd fájni a dolog. Az olasz pedig ujjong és gyártja a leveleket, a verseket, amelyekhez már nem is kell a segítségem. (Igaz, hogy azóta egyszer sem tudott a leány közelébe jutni s így leveleit sem adhatta át.)

Közben elmúlt szeptember. A késői fürdővendégek is elmentek már. Halljuk, hogy az amerikai leány és apja is nemsokára eltávoznak.

Utolsó délután gyalog jön a kisleány az erdőből. Mikor látja, hogy hordónk még a kút előtt áll s Braggiotti forgatja a vaskereket, nagymerészen a kút felé jön s a mesgyének tart, amely szintén a falú felé vezet.

Én éppen az árok szélén ülök s látom közeledni. Mosolygó, tündöklő arca előre elárulja, hogy végre most rám fog nézni. Talán kis levelet is hoz, amelyben a címét megírja s néhány búcsúszót. Istenem, milyen szép volna! Soha még így szemtől-szembe, soha még ilyen tündöklősugarasan nem láttam felém jönni a boldogságot és soha még oly világosan nem éreztem, mint ebben a pillanatban, hogy én a boldogságot nem tudom elérni, megfogni soha!...

Most is, amikor látom, hogy egyenesen felém jön, hogy már ki sem térhet, a bosszúnak ördöge, a sok fájdalomnak kesrüsége, amit az előző napokon tőle elszenvedtem, megmozdul bennem s mikor pár lépésnyire van tőlem, hirtelen hátat fordítok. Szinte érzem, hogy a kisleány elpirul és fájni fog neki a dolog, de már nem fordulhatok vissza. Érzem illatát, hallom ruhája nesztét. Ó,

bárcsak a hátam ki tudná fejezni mindazt a nagy, bolondos imádatot, amit iránta érzek...

Egy perc, eltűnik azután, vissza sem néz, vissza sem tér... Nézem az olaszt, kinek arca ragyog... Most elönti az árnyék. Bizonyosan most nyelte el a kisleány alakját az útkanyarulat. Hát vége... Sohasem fogom viszontlátni. Ezt biztosan érzem, mert egyszerre csak úgy összehullok, megrokkanak, mintha a levegő ólommal lett volna felettem.

Elindulunk. Az úton nincs senki már. Szónélkül húzzuk vissza a nyikorgó vizes-szekeret. Görbülő alakunk nagy árnyakat vet az útra. A katona ránk morog: „Dépechez-vous un peu, nom de Dieu!“...

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

X.

FOGLYOK KUTYÁJA

A nagyhasú, viaszsárgaarcú adminisztrátorra megint rájött a kényúri tombolás mániája. Egész nap ide-oda hurcolja háját, dohogva tesz megjegyzéseket, a magánzárkába vitet vagy tíz embert, maga elé rendeli a szobafőnököket, leszidja őket és hosszú listáról felolvassa, nem tudom én hány pontban, új tilalmi rendelkezéseit. „Aux internes interdits“... Mikor kész a szobafőnökökkel, a káplárokat hívja be. Azokat is alaposan megfenyíti. Nem látogatják elég sűrűn a chambrée-kat, éjjel nem tartják be az inspekciós órákat, a sétákon nem tartanak fegyelmet és így tovább. Végül jönnek a katonák. Rájuk ordít, hogyha nem teljesítik pontosan kötelességeiket, a frontra küldi őket. („Vajon tudja-e, merre van?“ — kérdi gúnyosan a fekete kecskeszakálás káplár, aki az iroda előtt áll s felügyel a mosogatóvízhordó internáltakra.)

Az adminisztrátor fegyelmező haragja átnyúlik délutánra is. Egyszerre csak arra leszünk figyelmesek, hogy éktelenül kiabál az udvaron, a katonák dobogó léptekkel szaladnak. Mi történt? Lázadás ütött ki? A nagy lárma és felfordulás csupán csak szegény öreg Loló kutyánkért van. Megint fenekedik rá az adminisztrátor. Tegnap, tegnapelőtt is kirugatta. Most ismét az udvaron látta s harsogva adta ki a parancsot, hogy hozzák színe elé a rakoncátlan állatot.

Persze Loló azonnal futásnak eredt, amint a rettenetes úr hangját meghallotta. Félszemére vak volt, a lábai elnehezedtek, de azért mégis jobban bírta a szaladást és ügyesebben taktikázott, mint a katonák. Azonkívül az

udvarra gyűlt internáltak is segítettek rajta. Az üvegtüvő Édouard hasra esett egy katonára előtt, amikor Lolót már majdnem elérte. Mások csoportosan álltak fel, hogy az üldözött kutya hátuk mögött elillanhasson.

Percekig tartott az izgalmas hajsza. Majdnem mindnyájan az udvarra gyűltünk. Ez még jobban felbőszítette az adminisztrátort. Most már a kutyát okvetlenül el akarta fogni. Mért volt rá dühös? Igazán nem tudom. Talán, mert ez a fekete, szelid szemű állat minket szeretett. Furcsa ízlés, az igaz, foglyokhoz szegődni, abból táplálkozni, ami a fogoly tányérján marad. De Loló megelégedett azzal is. Mi hetenként kétszer kaptunk húst, ő hetenként kétszer csontot. Azonkívül főzelék és kenyérhøj jutott ki neki, vagy néhanapján maradék a kantinból.

Loló eljött majd mindegyik sétára is. Ott ballagott köztünk, a világ kincséért sem ment oldalt, elől, vagy éppen hátul, ahol a katonák lépkedtek. Befurakodott két internált közé s úgy jött egész séta alatt velünk. Végig a poros országúton. Az adminisztrátor rendelete őt is sújtotta. Nem volt szabad a tengerpartot látnia, az óceán kék hullámain túl, a napfényben megcsillogó szárazföldi városokat. A sirályok nyílsebesen lecsapó, majd fehéren felfreccsenő repülését ideges szemmel nem figyelhette. A szín, a távlat, a sósízű levegő el volt tiltva neki is. Azonkívül pedig az országút porát közvetlenebbül kapta, mert alacsonyabb szinten élt a föld felett, mint mi emberek.

A fekete kutya azért mégsem hagyott el bennünket. Sőt a szeretet és kedveskedés minden jelével körülvett. Öreg kutya léteire próbált szolgálni, ha a duhaj német hajómunkásoknak kedve telt benne, átugrott a kifeszített spárgán s figyelmesen végigizgulta a kugliversenyeket s a foglyok bármilyen bolond játékában teljes odaadással és készséggel vett részt. Lehetőleg velünk jött a vízhordásokra is. Talán mindentől eltekintve, én ezért is szerettem őt, mert egyszer az amerikai lány megsimogatta. Keskeny, barnára sült keze, vékony ujjai, amelyeknek egyiken kékköves gyűrű csillogott, végigszaladtak az öreg kutyának sártól, piszoktól összekócosodott, szálkás, fekete szőréen.

Az adminisztrátor mindezt tudhatta, sejtette, mert mindent kiszimatolt. Biztosan a faluban azzal is bosszantották, hogy a boche-okat nagyon jól kell ellátnia, ha azoknak módjukban van kutyát tartani. Szegény Loló hirhedt személyiség, megbélyegzett, kitagadott teremtés lett a faluban. Mindenki rugott rajta, mindenki elűzte. Ennivalót senki sem adott neki. Ő is olyan megvetett, gyűlölt lény lett, mint mi. Csoda-e, ha vonzódott hozzánk? Ha viszalopózkodott, akárhányszor űzte is el tőlünk hatalmas ellensége, az adminisztrátor úr?

Most végre elfogták! Izgatott kiáltások törnek ki mindenfelől. A feketekörszakálás breton katona diadalmasan húzza nyakszőrénél fogva végig az udvaron szegény Lolót, aki fájdalmasan üvölt és vérbeborult egy szemével könyörögve néz ránk. Mi szaladunk a kutya után. Magunkból kikelve, sápadtan. Maravicsnak a fogai vacognak izalmában. Az öreg órás: Weiner, kiabálva, sírva fut s közben könyveket ejt ki a zsebéből. Zádory rettenetes szidalmakat szór franciául az őrmester fejére, aki most semmi mással nem törődve, a kapu előtt áll s kéjes izgalommal vár áldozatára.

Különös, őrült kavarodás ez. Összeverődhattünk vagy százan az adminisztrátor kis épülete előtt. Nem tudjuk, mi van velünk, mi húz, szédít, űz előre? De valami földöntúli gyönyörűség volna ezért a kutyáért meghalni!... Semmiért másért, csak azért a kivetett, megrugdalt, elöregedett állatért! Sokkal szebb volna ezért meghalni, mint akármilyen másért. Mint a magunk nyomoráért vagy szenvedéséért, mint boszunkért, mint leküzdhetetlen vágyunkért, hogy ebből a galád megaláztatásból végre kikerüljünk.

Az adminisztrátor semmit sem vesz észre a rajtunk elhatalmasodó különös hangulatból. Vak szenvedéllyel csak bosszúvágyának adja oda magát. Két fülénél fogva felrántja a levegőbe szegény Lolót s ráordít a kapunál álló őrrre, hogy szuronyával döfjön bele.

A katona lekapja puskáját s lefelé irányított szuronyával éppen a kutyának készül rontani, amikor valami történt.

Kezdetben jóformán magunk sem tudtuk, mi történt. Annyira bent voltunk a történés izgalmasában, hogy csak pillanatok múlva eszméltünk rá, mit tettünk. Mindnyájan, magunkról megfélemlítve, irtózatossal, halálos szorongással és végső elszánással teli hangon felordítottunk. Olyan volt ez, mint egyetlen egy rettenetes, félelmetes, végítéletes ordítás.

Csak a hatásból tudtam megdöbbenő erejére visszakövetkeztetni. A katona leejtette fegyverét, a többi örök hiányos öltözetben, puskájukat kézbekapva szaladtak ki szobáikból.

Az adminisztrátor mozdulatlanul állt. A kutyát kieresztette kezéből, ez a szegény állat meglapulva, remegő testtel feküdt lábai előtt s nem mert moccanni. Maga a kegyetlen hóhér zöldesbejátszó, fakó arccal vigyorgott. Egész lényé benne volt ebben a gyáva, meghátráló vigyorgásban. Tudta, hogy most a halál torkában volt, s fagyott kényszermosolyával azt akarta mondani, hogy mindez tréfa, gyerekség és semmi más! A kutyának nem lesz baja. A kutya mehet. Ugyan, micsoda oktalan izgalom! Hát azért van ő itt, hogy egy kutyát megöljön?...

De az adminisztrátor dermedt vigyorgása csak pillanatokig tartott. Azután rögtön cselekedni kezdett. A kaput kinyitotta s azon kiteszkolta a kutyát. Loló farkát behúzza üszkölt el, mintha szégyenkezett volna, hogy miatta ennyi zürzavar történt.

Ezalatt a katonák is gyorsan felsorakoztak. Mire az adminisztrátor a kapuból visszalépett, előtte már a teljes számú őrség állott. Némelyiknek zubbonya sem volt, a másik facipő nélkül szaladt ki, de a puskát mindegyik kezében szorongatta. Az adminisztrátor végigvizsgálta őket. Egyiknek meg kellett mutatni fegyverét, hogy a töltések benne vannak-e? Mikor mindezzel kész volt, a katonák elé állt, kihúzta magát és most már hatalmának egész arcát előntő dölyfével felénk mindössze kézmozdulatot tett, hogy oszoljunk szét. A rendelkező gesztusra már szükség sem volt. Magunktól széledtünk szét s ki-ki ment dolgához, ahonnan az előbbi izgalmas jelenet felriasztotta.

A nyugalom azonban teljesen egész nap sem állott

helyre. Nem tudtunk szokott foglalkozásainkba elmerülni. A könyvek felett elnéztek az emberek, a kártyások a nap eseményét tárgyalták, Vantur Jakab kuglipályáján vidám kiáltások nem hallatszottak. Mindenki Lolóról beszélt. Visszaidéztek emlékünkebe az öreg kutya hűséges vonzalmát, kedveskedéseit, törekvő ügyességeit, különös együttérzését velünk s játéokra, humorra való hajlamát, amivel ez az elaggott állat, minden életkedvét összegyűjtve, bizonyára kietlen életünkön akart segíteni.

Loló estig legendás alakká nőtt. Annyira átéltük őt lélekben, hogy már maga is csupa lélek lett. Olyan kedves, felejthetetlen lény, akinek közelségét mindig érezzük, s akit annál fájóbban, annál tisztábban szeretünk, mert tudjuk, hogy megjelenése testté válása csak hívságos álom.

És Loló „megtestesülése“ mégis valóra vált!... Egyik este kint álltunk a bástya kis udvarán az 1-es és 2-ös szobák ajtaja előtt. Felhős volt az ég, lassú eső permetezett. Az őszre gondoltunk, a szörnyű nedvességre, a szobákban való örökös elzártaságra. Arról vitatkoztunk, hogy a telet fogságban töltjük-e még? Lapokat nem olvashattunk, a világháború híreiből kívülről csak itt-ott szivárgott be valami és néha leveleinkben jöttek hónapos késésekkel, ravaszul megfogalmazott híradások: „Mme Olaszország a quitté infidèlement son mari“ — ez annyit jelentett, hogy Olaszország háboruba lépett ellenünk. „M. Medve se porte de plus en plus mal“ — ami a németek nagy offenzíváját írta körül az oroszok ellen.

Däumling, Nagel professzorok, az elmaradhatatlan háborus vitatkozó Bismarck, Soltész, Németh, a külpolitikában mindenkinél járatosabb Lakatos Imre, Dudás és a kis angolpipájából folyton pöfékelő fiatal Maravics álltak csoportunkban. Valami módon eljutott hozzánk Vilna el-esésének híre. A németeknek az oroszokat lehengető nagy offenzívájáról beszélgettünk s annak következményeit festegettük magunk elé. Végül is abban állapodtunk meg, hogy mindez nem lehet nagyjelentőségű ránk nézve. A nyugati fronton kellene valaminek történnie. De itt minden áll s ha valami elő is fordul, a kezdeményezés

inkább a franciáké. Ha nem is tudtuk volna, hogy Champagneban az antant katonái valamelyes sikert mutattak fel, bizvást következtethettünk volna erre Ch. adminisztrátorunk önérzetének megnövekedéséből. Ő csalhatatlan fokmérője volt az antanthadsereg megerősödésének. A legkisebb eredmény is egyszerre megnövesztette hatalmi mániáját és szegény Loló kiűzetésének minden bizonynal egyik legfőbb oka volt, hogy Joffre megdicsérte katonáit, amiért Champagneban olyan derekasan megmutatták erejüket a boche-oknak. Az adminisztrátor, aki magáról azt hitte, hogy ő is frontszolgálatot teljesít, harcra való készségében nem akart a champagnei „poilu“-k mögött maradni.

Vilna eleséséből indultunk ki s nagy kanyarodóval az adminisztrátoron keresztül visszajutottunk Lolóhoz, akiről izgalmas kiűzetése óta nem tudtunk megfedkezni, akármiről is beszélgettünk. És amíg róla folyik a szó, egyszerre Maravics kiveszi szájából a pipát, tágranyitott szemmel az udvarról felvezető kőlépcsőre mered s szinte magánkívül kiált fel:

— A Loló jön ott! Akármi legyen, ha nem a Loló az! Na, nézzétek!

A lépcsőn, szorosan a falmellé húzódva, valóban Loló surrant fel. A sötétben olyan volt, mint árnyék. Az éjszakánál valamivel sötétebb, bizonytalan körvonalú folt, amely nesztelenül emelkedett, meg-megállt, mintha ellenséges hangokat figyelne, azután újra elindult.

A kis bástyaudvar egy pillanat alatt megtelt a szobákból kitóduló internáltakkal.

Loló farkcsóválva toltá oda nedves bundáját mindenkire. Nem vakkantott, nem nyivákkolt, mint az örvendező kutya. Tudta, hogy nem szabad szólani. Örömét, szeretetét egész lényé némán sugározta ki magából, csak lompos farkát mozgatta, jobb ismerőseinek lábát nyújtotta oda vagy kezüket nyalta meg.

Különös éjszakai jelenet. Mi magunk is hamar megtanuljuk Lolótól, hogy bármennyire is szeretnénk, nem szabad ujjongani. A hangos szó elárulhat bennünket. Csak némán simogatjuk meg a kutyát, szótlánul szorítjuk ma-

gunkhoz, de ebből a gyöngéd fogadtatásból mindenki ki akarja venni részét. Egész búcsújárás van Loló körül. A legtöbben ingben, mezitláb jönnek. Az 5-ös és 6-os minden lakója szintén elvonul előtte. Az idősebbik Weiner-testvér megcsókolja a piszkos, nedves állatot, akinek szegény, üldözött kutyalelkében bizonyára láthatatlan könyvek peregnék, mikor ezt a nagy meghatódást látja.

A tolongás olyan nagy a kis udvaron, hogy a szobafőnököknek rendet kell teremteni. Mindenki megérti, hogy fegyelemre van szükség, mert a legkisebb zaj elárulhatja Lolót s akkor menthetetlenül vége van. Csendben, lábujjhegyen mennek vissza az emberek s Loló körül csak legbizalmasabb barátai maradnak, Bistrán, aki sokszor megosztotta vele lakhelyét, az idősebb Weiner, aki nevelője volt, és táplálói: Leitner és Neuberth, akik, mint a konyha vezetői, Loló mindennapi ételéről legkönnyebben gondoskodhattak.

Ők kerestek még ezen az éjszakán Lolónak biztos rejtekhelyet. Elhatározták, hogy nappal egyelőre nem szabad mutatkoznia s majd gondoskodnak arról, hogy éjjel, kellő óvatosság mellett, mozoghasson is.

Loló, amíg sorsáról döntöttek, boldogan lakmározott az ételekből, amiket Neuberth a konyhából felhozott.

Loló tehát újra lakótársunk lett. De régi, vidám élete nem tért többé vissza. Nappal úgy elrejtették védelmezői, hogy magunk sem tudtuk, hol van. Ez a felforgatott életmód szegény öreg kutyának nem volt inyjére. Hirtelen, úgyszólván napok alatt egészen elaggult. Éjjelenként hiába dobtunk neki követ, hiába akartuk szolgáltatni, hiába akartunk vele együtt futni, folyton súlyosbodó apátiájából nem tudtuk felrázni. Rendszerint az udvar sarkába húzódott, s ha simogattuk, beszéltünk hozzá, a farkát csak alig észreveetően mozgatta meg.

Teljesen elhatalmasodott rajta a búskomorság s talán valami titkos betegség is gyötörte, amiről szegény Loló nem panaszkodhatott, de ha talán tudott volna, bizonyára akkor sem teszi, irántunk való gyöngédségből.

Egy éjszaka azután tragikus fordulat állt be Loló állapotában. A hátsó teste megmerevedett úgy, hogy csak

csúszva, roppant erőfeszítéssel tudott a két első lábán néhány lépést tenni, de az is akkora fáradságába került, hogy utána tehetetlenül roskadt össze s fejét fájdalmasan szorította előretolt lábai közé.

Soha nem nyögött vagy vonított. Talán nem akarta fájdalmát elárulni, vagy félt attól, hogy az adminisztrátor tudomást szerez ittlétéről. Egész testén csak nagyon halk hörgés remegett át, amely kicsit akkor erősödött, amikor Bistrán és Weiner hajnal felé felemelték, hogy rejtekhelyére szállítsák. Írtózott az egyedüllétől, nappali tartózkodási helyétől, ahol biztosan megtámadták a patkányok, amióta védekezni nem tudott.

Két hűséges őrzője folyton azon törte fejét, hol lehetne neki valahol a bástyaudvaron olyan helyet készíteni, ahol napközben is észrevétlenül ellehetne. Gondoltak erre nemcsak amiatt, mert a kutya rettegett buvóhelyétől, hanem mert arról értesültek, hogy az adminisztrátor és kémjei is sejtenek valamit s állandóan figyeltetik őket. Ez nem is volt egyébként csoda, mert a különben is mindig titokzatosarcú Bistrán és az alkimista könyveket bújó Weiner, amióta Lolót őrizték, olyan rejtelmes arccal jártak-keltek, hogy még az adminisztrátornál kevésbé gyanakvó embernek is magukra vonták volna figyelmét.

Loló közben mind nehezebben bírta még az éjszakákat is elviselni. Néha most már nemcsak hörgött, hanem különös, hátborzongató hangon vonított is. Vékonyhangú, visszafojtott jajgatás volt ez, olyan, mint csecsemőé, akit halálos láz fojtogat. A csendes éjszakában mindnyájan hallottuk fent a várépületben s nem tudtuk tőle szemünket lehunyni.

Weiner az egész éjszakát vele töltötte, fejét ölébe vette, ernyedten lecsüngő nagy füleit simogatta, hulladozó szőrén végigjártatta a kezét s közben beszélt hozzá. Azzal áltatta, hogy majd elviszi Genfbe, ott szép lakása van, kanárit tart, egy szép fehér macskát és sok apró, kedves kis kutyát, amelyek mind Lolónak fognak szolgálni. Leírta, hogy milyen lesz ott fekhelye, mit kap majd enni. Egy öreg asszonyról is beszélt, akit Mme Martin-nak hívtak. Ez az őszhajú, fehérkötényes asszony fogja majd Lo-

lót gondozni olyan szeretettel, amilyent csak egy ilyen sokat szenvedett, hűséges állat megérdemel.

Loló nem jajgatott, ha Weiner beszélt hozzá. Fél-szemével felnézett rá, mintha értené minden szavát. És ez a nagyothalló, görbehátú, elfinomultarcú zsidó órák szinte lázas, rajongó önkívületben beszélt a szenvedő állathoz. Mintha nem is beteg kutyához, hanem magához az elmúlhatatlan, örök szenvedéshez beszélt volna. Ha azután szavára a kutya fájdalmai nem enyhültek, németül, vagy franciául szólt hozzá: „Soll ich dir das deutsch sagen?“ „Surement tu ne me comprends pas, mon pauvre, petit chien“ . . .

A kutya utolsó éjszakáján Bistrán és Weiner elhatározták, hogy a bástyaudvar leomló fala tövében Loló számára gödröt ásnak, azt fával, szalmával, ronggyal kibélelik s feléje úgy állítják vissza az omló köveket, hogy senki se gyanítson semmit.

Loló egész éjjel nyugtalan volt, Bistrán és Weiner el sem mozdulhattak mellőle. Vantur Jakab viharlámpájának fénye mellett mi nyolcan-tízen készítettük Loló rejtekhelyét, ahol olyan lakása lesz, hogy a legúrabb kutyák is megirigyelhetik tőle. A munka órákig tartott. A szerzőszokekat Vantur Jakab szállította, ő szerzett néhány szál deszkát is, míg a többiek szalmát, rongydarabokat szedtek össze.

Kora hajnalban készültünk el a munkával. Minden kitűnően sikerült, a gödörnek padlója volt, Lolót puha kényelmes fekvőhely várta, elébe készítettünk lábost a víz és tányért az étel számára, a gödröt felül elzáró köveket pedig úgy állítottuk vissza, hogy az természetes omlásnak látszott s ennek ellenére résein át bőségesen eresztett be fényt és levegőt. Éppen kész művünkben gyönyörködünk s már szólni akartunk Weinernek és Bistránnak, akik a bástyaudvar végében Loló mellett guggoltak, amikor a hátunk mögött, végig a bástyára felvezető kőlépcsőn, rohanó léptek kopogása, fegyverek zöreje hallatszott.

Megdöbbenve néztünk hátra. Az adminisztrátor vezetése mellett, lámpákkal felszerelve, szuronyos puskájukat előrszegezve, az őrség katonái nyomultak fel. Az ad-

minisztrátor diadalmasan lépett elő, mint aki hosszas kémlelés után, olyan fogást csinált, amelyért felebbvalótól vízei érmet kap.

— Mi készül itt? — támadt ránk s két kezével a kiásott földre és a befejezett mű körül szétszórt szerszámokra mutatott. — Ne tagadjanak le semmit! Figyelmeztetem, hogy töredelmes bevallással büntetésüket enyhíteni fogják.

A katonák harcra készen álltak fel az adminisztrátor mögött. Az egész jelenet olyan furcsa, váratlan volt, hogy nem is jutott eszünkbe kómikus oldalára gondolni. Inkább sajtáságos magátólértetődöttséggel bámultunk az ellenünk felvonuló fegyveres erőre, mint ahogy rossz álmainkban a legképtelenebbül fellépő veszélyeket is természetesnek találjuk.

Csodálkozásunk zsibbadtságából először a két konyhaember tért magához. Ők mondták el az adminisztrátornak, hogy mi történt.

Az adminisztrátor természetesen nem akarta hinni:

— Minek tartanak maguk engem? El akarják hitetni velem, hogy éjnek idején azért ásnak itt, bontják meg a várfalat, hogy egy kutyának fekvőhelyet készítsenek? Tökfilkónak néznek engem, aki kiképzett titkosrendőr vagyok? . . . És hol az a kutya, amely miatt fel akarták forgatni az egész várat?

Szótlatlanul nyitottunk utat a hatalmas úrnak.

A bástyaudvar végiben Weiner és Bistrán között ott feküdt elterülve a kutya. Weiner piszkos zsebkendőjével könyeit szárította. Az örült Bistrán némán, a messzeségbe nézve, virrasztott az elnyúlt állat fölött. Nem is embernek látszott. Szakállal benőtt, félelmetes arcán titokzatos, földi dolgok fölé emelkedő mosoly játszadozott. Időtlen, élő fajtákba beoszthatatlan lény volt, mintha e nyolcszázéves kolostor lelke penészből, porból, elfojtott jajokból és szenvedésekből testet öltött volna benne s ő olyan messzivilágba nézne, ahol élet és halál, öröm és szenvedés között a határvonalak rég elmosódtak.

— Megint ez az átkozott fekete kutya! — ordított magából kikelve az adminisztrátor.

— Meghalt! Adminisztrátor úr ne bánts! Meghalt!
— jajdult fel Weiner zokogásba fuló hangon.

Mindnyájan a kutya felé mentünk. A természet mintha csak kedvünkért húzta volna fel az éjszaka utolsó fátylait: már a hajnal gyöngyszínű fényében feküdt előttünk Loló sokatszenvedett, elgyötört teste holtan.

Csak most láttuk, mennyire elrútította a betegség. Szőre foltokban hullt ki s előbújt kékesszürke, vöröspetytyes bőre. Lesoványodott testéből kiütöztek csontjai... És mégis, volt rajta valami megmagyarázhatatlan szépség. Talán tökéletes nyugalma. Talán testének anyagtalan könnyüisége... A lábait úgy görbítette, mintha most is szaladna. De többé földi rögökbe, ellenséges akadályokba nem ütközött. Biztosan a felhőkön át száguldott...

Az adminisztrátor mégegyszer végigjáratta tekintetét rajtunk. Mindegyikünket külön szemügyre vett. Talán a feketelistára jegyezte nevünket, amelyet állandóan fejében hordott. De lehet, hogy látva sápadt megindultságunkat, megmozgott benne is a szív. Mindenesetre abbahagyta a kötekedést. Katonáit visszaparancsolta s azután a kutyára mutatva, csak annyit mondott:

— El kell hordani innen!

Majd nehézkes, megfontolt lépésekkel magunkra hagyott.

Lolót beletettük abba a gödörbe, amelyet fényűző lakásnak szántunk számára. A földet visszahánytuk s a köveket is sűrűn, tartósan építettük vissza hantjai fölé. Most már nem kellett arra ügyelnünk, hogy szegény állat fényt és levegőt kapjon. Biztosan más úton szerzi azt magának.

XI.

BÖRTÖN A BÖRTÖNBEN

I.

Az adminisztrátor nem akarta csak úgy szárazon lenyelni, hogy hiába lármázta fel éjszaka idején az egész őrséget s akkor, amikor, ki tudja milyen zendülést készült csirájában elfojtani, nem talált mást, mint egy szerencsétlen döglött kutyát. A faluban mindjárt másnap megtudták kudarcát s mindenki rajta nevetett. Palvadoz úr, Noirmoutier nagyhasú polgármestere, aki még mindig haragudott, hogy az adminisztrátori állás zsiros tisztségéből kitúrták, olyan kacagásban tört ki, hogy majdnem orvosi beavatkozásra volt szükség görcsének elfojtására. Hűséges életpárja bejárta a noirmoutieri vezető polgárok házait s mindenütt kiszínezve, túlozva adta elő az esetet. Az adminisztrátor szégyenében napokig nem járt ki a várból s azon törte fejét, hogy miképpen álljon rajtunk bosszút, mintha az egésznek mi lettünk volna okozói.

Természetesen, foglyokon bosszút állani nem nehéz dolog, különösen olyan hatalmas úrnak, mint amilyen az adminisztrátor úr volt. Elég csak elsikkasztani a leveleket, vagy csomagokat, elég eltiltani ezt vagy azt, s az elzárt életnek súlya azonnal százszorosra fokozódik.

Az adminisztrátor a könnyű bosszúmódozatok között is a legválogatottabbat, a legfájóbbat választotta: este hét órától kezdve elzárta előlünk az udvart, az álmatlanoknak, a gondoktól, ideges kísértésektől gyötrötteknek egyetlen menedékhelyét. Ezentúl az esti leves után mindenkinek fel kellett a szobákba mennie, a bástyaudvarról a nagy udvarra levezető kőlépcső ajtaját becsukatta s hogy a ka-

tonáknak is kijusson a kellemetlenségből, a bástyaudvar körüli falra szuronyos őrt állított, akinek egész éjszaka lesnie kellett, hogy mit csinálnak a foglyok az elzárt vár-épületben.

Ennek a szigorú intézkedésnek egyéb következményei is lettek. Ezentúl nem lehetett az előszobából nyíló lépcsőfőn, vagy a szűk bástyaudvar falai mentén levegőt szívni, beszélgetni, vagy sétálni, ha talán egész napi esőzés után éjszaka kiderült az idő, mert a „sentinelle“ a magasból mindjárt ránk kiáltott, hogy menjünk vissza a szobákba. De nem lehetett lemenni nevezetes mellékhelyiségünkbe sem, amely a nagy udvar egyik kis mellékudvarában volt megásva. Ezen azután az adminisztrátor úgy segített, hogy a bástyaudvaron a szobák elé keskeny hordókat állíttatott fel, amelyek Guillaume „liberalizmusa“ idején még fürdőkádakként szerepeltek s ezek a bástyaudvar kiálló kövein állandóan hintázó, rozsdás pántú hordók szolgáltak arra, hogy kétszáz fogoly nem a legesztétikusabb szükségleteit ott végezze.

Mindössze négy ilyen hordó volt. Rövid használat után máris irtózatos büzt árasztottak s olyan piszkosak voltak, hogy ha valaki valóságos egyensúlyozó művészettel fel is tudott kapaszkodni rájuk, nem szállhatott le úgy, hogy emlékül a maga piszkával együtt másokét is el ne vigye.

Szobáink elé, amelyeknek levegője úgylát dohos, fülledt és kibírhatatlan volt, a bűzös fürtelemnek, a ragálnak és az undorító szennynek ezt a négy állandó gyűjtőedényét állíttatta fel a megdühösödött adminisztrátor úgy, hogy aki a zsúfolt lakóhelyiségek áporodott levegőjétől szédülten támolygott ki a bástyaudvarra, az éjszakai friss levegőt csak ezen a döglötességen keresztül szívhatta.

Az új rend büszke önteltséggel öntötte el a fogolytábor diktátorát. Most esküdjének össze ezek a boche-ok! Most jöjjenek elő a döglött kutya nevetséges ürügyével! Amikor lyukat akartak fúrni a falba, hogy azon át leereszkedjenek az árokba!... Az adminisztrátor már újra kijárt a faluba. Felháborodással beszélt azokról a gyáva civilekről, akik az ő felelősségteljes munkájából gúnyt űz-

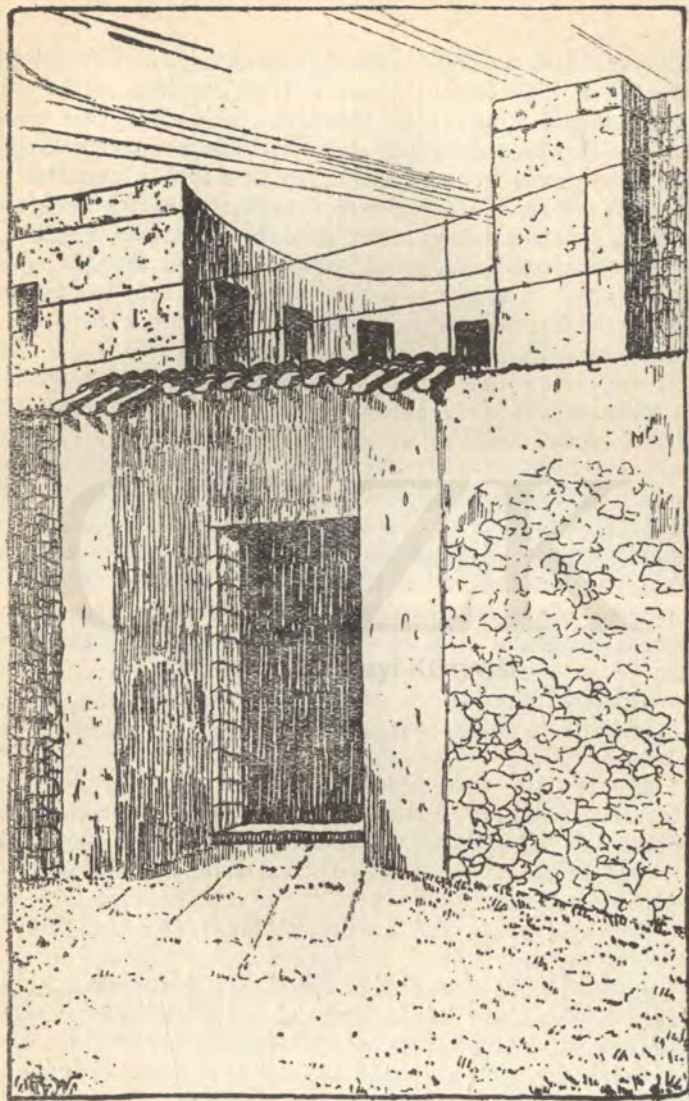
nek. Mi lenne Noirmoutier békés lakosságával, ha ő ezeket a folyton lázongó vadállatokat nem tartaná féken? Most is biztos értesülése van, hogy egyik fogoly összejátszik egy katonával, a katona éjszaka leereszti őt kötélens a fogoly valamely hazafias kötelességéről megfélemedett lányhoz megy szeretkezni. De csak rá kell bízni, elcsípi ő majd a boche-t is, meg azt a romlott nőszemélyt is!

A kantinosné bizalmas közléseiből értesültünk az adminisztrátornak ezekről a kifakadásairól, amelyeket valamelyik kiskocsmában néhány ingyenbortszerető, elaggott noirmoutieri polgár társaságában hangoztatott. El lehetünk tehát készülve rá, hogy a szigorított rendet nemcsak parancsban adja ki, hanem végrehajtását ellenőrizni is fogja.

Egy éjszaka azután az első ellenőrzés meg is történt.

Hűvös, de derült idő volt. Kétheti esőzés után végre nem hallottuk a vízcseppek állandó, egyhangú permetezését. Ez az éjszakai csendet még jobban fokozta. Az előszobaajtó kitért szárnyain át bámultunk az éjszakába, amely oly megnyugtatóan üres és tágas volt, hogy többé az esőfüggöny nem töltötte be. A megszakadozott felhők közül erőtlen fényű, sápadt hold bújt elő. Szemben, a belső fal vaskorláttal védett párkányán az árnyékba borult őr járt fel és alá s úgy látszott, hogy nem sokat törődik azzal, ha valamelyikünk a szennyhordókon túl a bástyaudvaron néhány percet időzik. Rubin, aki valamelyik genfi oragyárnak franciaországi képviselője volt a háború előtt, már legalább tíz perce kint sétált a kis udvaron anélkül, hogy az őr bekergette volna. Ez a sűrűfeketehajú, olajbarnaarcú fiatalember sokat szenvedett a gyomrával s a szobák éjjeli levegőjétől állandóan rosszul lett. Csak úgy birta kihúzni az éjszakát, hogyha a felét — esőben, szélben is, — kint tölthette a szabad levegőn. Azt mondták róla, hogy pénzt, vagy dohányt ad az őrtálló katonáknak s ezek túrik, hogy a szigorú rendelet ellenére is kint tartózkodhassék a bástyaudvaron.

Az előszobában a füstös lámpa alatt az elmaradhatatlan idősebb Weiner olvasott. Ma nyugtalan éjszakája lehetett Soltésznek és Neufeldnek is, mert ők is, olvasásba

A BÁSTYAUDVAR CELLÁVAL, FELETTE AZ ÓRÓK POSZTJA

merülten álltak a lámpa alatt. Maravics pipázott és a harcoskedvű Poperrel beszélgetett. Schnitta, a jó megjelenésű, magas magyar pincér házi készítésű sakktábla fölé görnyedt és Birkhannel órákig elnyúló csatát vívott. Birkhannak is mélyen le kellett hajolni, ha az alacsony asztalféltre helyezett táblát el akarta érni. Mindkettőjüknek megfordítva volt fejébe húzva a biciklisapka. A szőke, ijesztően sovány Birkhan, amíg a sakkfigurát hosszú, csontos ujjával ravaszul kieszelt védekező helyzetbe tőlte, fogsága alatt istentudja már hányadszor, a citerás osztrák pincértársától eltanult dalfoszlányt énekelte: „Ma Unschuld tu i net verkaufen!“... A gazdag legény csábításait visszaútasító árva lánynak ez az érzelmes tiltakozása furcsán hatott a szőke, csontos pincér ajkán, aki a dallal bizonyára csak azt akarta kifejezni, hogy mint sakkellenfél, nem egykönnyen adja meg magát. De lehet, hogy másfelé is célzott, mert dr. Herz szintén kint tartózkodott az éjjelezők között és sugárzó, boldog arccal adott francia leckét a cseh fiúnak.

Ilyen békés hangulatban szórakoztunk, amikor egyszerre a bástyafal felől, a magasból bömbölő hang riasztotta fel az éjszaka csendjét:

— Tirez sur lui!

Lőjjön rá! Halált parancsoló hang az elnyugodott éjszakában.

Mindnyájan összerázkódtunk s önkénytelenül is az ajtó felé siettünk. Valaki óvatosságból eloltotta az előszoba kis lámpáját, lehet, azért, mert azt gondolta, mi követtünk el a fenmaradással szentségtörést s a szigorú parancs ellenünk irányult.

A vészes vezényszó megismétlődött:

— Tirez sur lui!

Az elsötétült előszobából tisztábban kivettük a holdvilágos bástyaudvar képét. A belső fal párkányán, a vaskorlátnak támaszkodva az adminisztrátor állt. Elődoborodó hasának, lefelé szélesülő arcának, egymásba folyó kövér combjainak körvonalát tisztán kivettük. Mikor másodízben üvöltötte el parancsát, egész testében megingott úgy, hogy két kezével a korlátba kellett kapaszkodnia.

Mellette állt egy másik árnyék. Szuronya hegyén zöldes csillogással gyúlt ki a holdfény. A szurony akkor is a váll felett maradt, amikor a parancs másodszor elhangzott... Az őrnagy nem engedelmeskedett felettesének.

Ebben a pillanatban a bástyaudvar árnyékából előlépett Rubin s felkiáltott az adminisztrátornak:

— A vadak között vagyunk adminisztrátor úr? Azért, mert rosszul érzem magamat s kijövök ide sétálni, mégsem lehet egyszerűen lelövetni.

Csak most értették meg a helyzetet. Az adminisztrátor ellenőrizni jött az őrt. Képes volt a nagy udvaron felkapaszkodni a várfalra s a nyaktörő úton körbemászni egészen a bástyakiszögellésig, amely a várépülettel szemben volt, hogy meglepje az őrt és esetleg bennünket. Szándékosan választotta az első éjszakát, amikor nem esik, mert gondolta, hogy ilyenkor inkább kint leszünk a bástyaudvaron.

Az őrmester hangját és Rubin válaszát természetesen mindenki hallotta a várépületben. Az előszoba egyszerre megtelt a szobákból kiömlő internáltakkal. A 6-os szoba ablaka, amely a bástyaudvar fölött volt, csörömpölve nyílt meg.

Feszült csendben vártuk, mi fog történni. Rubin mozdulatlanul állt az udvaron. Az őrtálló katona még mindig nem nyúlt fegyveréhez. Az adminisztrátor érezte, hogy most már tekintélye megóvása miatt is folytatnia kell a dolgot. Bizonyára észrevette a sötét előszobában kavargó árnyékalakokat is. Ez a sötét embertömeg vele szemben nyugtalansággal töltötte el. Ki tudja még, mi jöhet onnan, ha egy pillanatra is meghátrál? Erélyes akart tehát továbbra is maradni.

— Ha tisztességes szándékai vannak, mért bújkál késő éjszaka a sötétben? Mi? Erre feleljen! — üvöltötte olyan erővel, hogy belefulladt szavaiba.

— Mondtam már, hogy rosszul lettem és szükségem volt friss levegőre. A rosszullétet nem lehet időhöz kötni!

— Á, maga még tréfálni is merészel? Lássuk csak, hogy hívják, bújjon elő az árnyékból! Látni akarom! — s amíg ezeket mondta, ki akart hajolni a korláton, hogy

Rubint szemügyre vegye. De hirtelen mozdulatában megtántorodott annyira, hogy az őrnök kellett két kézzel megragadni, mert különben a vaskorláton át lezuhant volna a bástyaudvar kövezetére.

Most döbbenetes dolog történt. Amíg az adminisztrátor fent a bástyafalon egyensúlyát kereste, egy hang a sötét előszobában félelmetes erővel szólalt meg:

— Részeg disznó! Nem szégyelli magát, annyit ivott, hogy a lábán sem tud állni!

Kísérteties csend következett erre. Mi fog most történni? Az adminisztrátor fellármáztatja az egész őrséget? Katonájával belelövet az előszoba árnyékalakjaiba? Vagy Rubinra irányíttatja a fegyvert, aki most egészen előre jött a várépület holdfényében fürdő falához és szembefordult vele?

Egyik eset sem következett be. Pár pillanatnyi feszült csend után, az adminisztrátor kihúzta magát és a mellére ütött:

— Én vagyok részeg? Én? Én ittam sok bort? Ebből egy szó sem igaz. Hogy mondhatnak ilyesmit? Ch. adminisztrátor tudja kötelességét. Nyugodtak lehetnek, ő sohasem részeg!...

Általános nevetés támadt erre az előszobában. Most már mindnyájan tudtuk, hogy az adminisztrátor valóban részeg.

Lehetett valami kísérteties a láthatatlan tömegnek ebben a harsogó kacagásában, mert az adminisztrátor egyszerre izgatott lett, sapkáját fejéről levette és verejtékes homlokát zsebkendőjével törölte meg.

Az előbbi hang megismételte:

— Részeg vagy! Részeg disznó vagy!

Ugyanakkor, valószínűleg, mert az első bátran kimondott szó zsilipet nyitott a régelfojtott keserőségeknek: más szidalmazó és vádló hangok is harsogtak fel a sötét szobában s lassanként egészen különös, hátborzongató kórusná folytak össze, mintha megölt embereknek lelkei támadtak volna fel és hóhérukat vádolnák.

— Salaud! Embusqué! Cochon! Tas de merde! Sali-gaud! Tu veux nous tuer, sale ivrogne? Lâche chien!

A szidalmazás, a számonkérés izgalma mindenkit elfogott. Szavakkal, szitkokkal való lincselés volt ez. Az elkeseredés örületében úgy érezték ezek a meggyötört foglyok, hogy hóhéruk teste kezükben van. Mindenki rugni, harapni, fojtogatni akarta. Féktelen, durva mondatokban számonkérték minden eddigi kegyetlenségét. Egyik a cellát emlegette, ahová becsukatta, a másik az eltüntetett leveleket, csomagjait követelte, a harmadik a bűzös hordókba kívánta. Egyik panasz a másikba kapcsolódott, egyik szitokból másik nőtt ki. A végén francia, német és magyar szavak borzalmas üvöltésben nőttek és kavarodtak össze, mintha nem is emberek, hanem valamely rémületes, minden méretet felülmúló fantom torkából szakadtak volna ki.

És ehhez az általános, vad ordításhoz egyszerre csak vékony gyermeksíráshoz hasonló hang kezdett társulni, amely fáradhatatlanul csak egy szót ismételt: „falarisz! falarisz! falarisz!” A könnyen elrekedő, nyöszörgő hangot eleinte a többiek teljesen elnyomták. De később talán, mert annyi elfuló szenvedély volt benne, vagy mert mindenki előtt ismeretlen volt a szó, amelyen ez a tehetetlen, őrzöngő düh megnyilatkozott, a többi szitkok lassanként lemaradtak mellőle s a sötét szobából meg nem szűnő ismétléssel most már csak egy rikoltás hallatszott: „falarisz! falarisz! falarisz!”

Az idősebb Weiner hangja volt ez. Ezt a jámbor fél-süket embert önkívületbe sodorta az izgalmas jelenet s öklét rázva, rekedten, lihegve furakodott előre a tömegben, hogy szembeszálljon a gyűlölt ellenséggel, aki Lolónak, az ő szegény szeretett kutyájának vesztét okozta. Szerencsére, társai nem engedték, hogy kirohanjon a szobából. Erre hangja még félelmetesebb lett, most már úgy üvöltött-hörgött, mintha fuldokolna.

Az adminisztrátor, aki könnyedén rázta le magáról a többi gyalázó szót, Weiner hangjától megdöbbsent. A dühnek, az elszánásnak természetfölötti erejét érezte benne, azonkívül nyugtalanította az ismeretlen, rejtelmes szó. Ahogy Weiner hangja mind közelebről s mind borzalmasabb megfeszüléssel sújtott feléje, fokozatosan hátrált,

visszahúzódott, mintha tüzes vassal közelednének feléje. Végre is nem bírta ki már tovább. Egészen megjuhászodva, szinte könyörgéssel szólt ki a korláton át:

— Hagyja már abba, kérem! Mit akar tőlem? Elismerem, félreértés volt részemről. Hagyja abba!

És amikor minden elhallgatott, az adminisztrátor kijózanult, de tőle soha sem tapasztalt szelidséggel hozzáfűzte még:

— Felejtjük el az egészet! Én csak kötelességemet teljesítettem.

— Pizskos kötelesség! — hallatszott újra az első mély hang, amely az egész szitokhullámzást megindította.

— Lehet, hogy pizskos kötelesség — ismerte be szinte alázatosan az adminisztrátor, — de kötelesség!

Az éjszakai drámai jelenet lezárult. Az adminisztrátor nyaktörő útján visszaindult, az őr tovább folytatta sétáját. Az előszoba lassan kiürült. Valaki újra meggyújtotta a petróleumlámpát . . .

A homályos fényben megpillantottam az idősebb Weinert, aki a falhoz támaszkodva állt. Nagy, zöldeskék szeme kitágultan csillogott, őszülő haja vékony, csontos homlokába csapzódott s halvány ajkai még mindig remegtek, mintha a lényéből kitörő harag már csak ott táborozott volna. Furcsa meghatódottsággal néztem ezt a rongyos ruhájú, lesoványodott embert, akinek vékony lábai óriási facipőkben tűntek el. Kellett ennek a rajongó, álmokban élő nyomorék embernek Genfből Franciaországba jönnie, hogy az állítólagos francia forradalmat megnézze? . . . Nemrégiben hírt kapott Genfből, hogy labkére fejében minden ingóságát, bútorait és műszereit elárverezték. Nem volt már otthona sem! Madame Martin, a kanári madár, a kis kutyák, mindaz, amivel a haldokló Lolót áltatta, csak tudatos, jámbor hazugság volt! . . .

— Weiner úr — kérdeztem tőle, amikor fejbőlintással üdvözölt, — milyen rejtélyes szót vágott maga az imént az adminisztrátor fejéhez?

Weiner kezéből tölcseért formált füléhez s már sovány, a hidegtől kékespirosra színesült arca a régi mosolyban fűrdött, amikor fejét hozzám hajtotta, hogy meg-

ismételjem a kérdést. Klasszikus szaktanárságom miatt szégyenkezve tudtam meg, hogy Phalaris régi szicíliai zsarnok volt, aki áldozatait ércbikában égette el s jajveszékeléseik kellemesebbek voltak fülének, mint a legelragadóbb harmóniák.

Megköszöntem a felvilágosítást s elbúcsúztam Weiner-től, aki könyvekkel telerakott zsebéből régi, bőrkötéses művet húzott elő, és ott a fal mellett állva, megint belemerült a tudományok tiszta világába, ahonnan előbb a fájdalmas élet durva zaja riasztotta fel.

2.

Másnap ismét beborult s elkezdett esni a reménytelen, makacs novemberi eső. Még egy pár napig mulattunk az éjszakai jeleneten s különösen sokat emlegettük a szobákban, a refektoriumban, vagy a kantinban, ha összejöttünk, Weiner megbélyegző „falarisz“-át. De azután elfelejtettük ezt is. Mindent eltemetett a köd, a felhő, a folyton zuhogó eső.

A várépületbe ilyenkor kezdett beköltözni az a valótlan, álomszerű élet, amelybe a változatlan és gyűlöletes mindennapi élettől menekültünk el. Azokat, akik velünk együtt voltak, kezdtük észre sem venni. Egész környezetünk hátérbe lépett s az életösztön sajátosságos játékaival beleéltük magunkat teljesen abba a mániába, kifestett képzeletvilágba, erőszakosan hajszolt munkába vagy szórakozásba, amelynek egész napunkat áldoztuk.

Délután öt óra felé a szobákban megszűnt a munka. A sötétség előbb gyűlt meg a vastag falak között, mint kint a szabad ég alatt. Lámpára kevés embernek tellett. Mielőtt lementek volna sétálni az udvarra a szoba lakói, előbb végigdültek a szalmazsákon és pihentek. Élvezték a csend ritka pillanatait. Varrógép, kalapács, fúró, gyalú, véső, gyakorlatozó hangszer, veszekedés zaja elült. Egy-egy álmodozó kéz pengetett halkán a gitáron. A szobában különös neszek támadtak. A nyomoruságos élet valóságával szemben való nappali, konok küzdelem most engedett feszültségéből. A képzelet világa ilyenkor akadály

nélkül vette át uralmát. A múlt emlékei járkáltak közöttünk, a messzire tünt otthon bűvös szépséggel csillogott fel. Minthogy tiszta képzeletté lettünk, könnyen társultak hozzánk a többszázéves várépület régi lakói, az olvasott művek alakjai, mert hiszen ők is csupán a képzelet húsából és véreből éltek. Minden előbb lett, amit képzelünk, mint mi magunk. Olykor elfojtott sírás hallatszott, de az sem fájt, az sem vádolt. Nem mi sírtunk, csak magunkat sirattuk. A csend nőttön-nőtt, amint belefelejtkeztünk a szellemvilággal való ölelkezésbe. Ha valaki feltevedt az udvaron zajongó sétálók közül s megnyitotta az ajtót, azt hitte, hogy senki sincs a szobában, pedig ha különös léleksugarakkal bevilágít, színes, tündöklő alakok kavargását, csodálatos élmények változatosságát látta volna. Nagy, ragyogó színpadot, amelyre az élet, minden élet felszorult, míg lent hazug lármával csak üres árnyékalakok rótták mindennapi rabsétájukat . . .

*

Az esős hónapokban legfőbb gondunk volt, hogy elviselhetetlen elhelyezkedésünkön valamit javítsunk. A szobákban a zsúfoltság, a kírthatatlan szemét és piszok miatt alig lehetett valami eredményt elérni. Ezért rávetettük magunkat a „toronyszobák“-ra. Nem voltak ezek szobák, inkább kútüregek. A magasba nyúló, körbefutó falakról patakzott a penészes lé. A lőrösszerű kis ablakokon át világosság alig szüremlett. Olyan elhanyagolt állapotban találtuk őket, hogy őrünk először meg sem engedték a bennük lakást. A fekvőhelyek zsúfoltsága, a viszonylagos magány keresése azonban lassanként ezekből a penészes lyukakból is alvó és tartózkodási helyet teremtett.

Először Dudás, az aviatikus vette birtokába a 6-osból nyíló egyik toronyszobát. Kemény tölgyfaajtó választotta el ezt a helységet a közös szobától úgy, hogy ha az ajtót bezárta az ember, élvezhette a magány gyönyörűségeit. Éppen annyi hely volt benne, hogy a faluban vásárolt széles, parasztágy beférhetett. Dudás utazóládáját, amelyről a perigueux-i katonák tréfásan jegyezték meg, hogy koporsóját hozza benne, már bonyolult kötélszerkezettel felhúzta a falra úgy, hogy az felette lebegett, valóban, mint Moha-

med koporsója. Kis petróleumkályhát szerzett be, amely bűdös volt s a fal nedvességét nem bírta felszívni, de nyílása elé vörös hólyagpapír volt feszítve s azon keresztül barátságos, meleg vörösfény szüremlett át a szobába. Mosdótálat is vett a kantin utján, kis polcokon toaleteszközeit sorba rakta, a közepén félliteres kölnivízzel, más polcokra teafőzőt, konzervdobozokat állított. Gyönyörűség volt ezt a berendezést nézni. A kultúra első térhódításának lehetett tekinteni a noirmoutieri várépületen.

Dudás az ágyon ülve fogadta az embert. Egyik, zöld bokavédővel körülcsavart lábát felhúzta az ágyszélre, cigarettával kínált, barna, barátságos szemével kedvesen nézett vendégére. Mindig kifogástalanul öltözködött, pár csöpp kölnit magára hintett, rövidre nyirt, göndör haját gondosan elválasztva hordta. Szerette a szép dolgokat, a szép mozdulatokat, a szép, halk szavakat. Amennyire tudta, megteremtette maga körül Noirmoutier-ban is az úriság légkörét. Azt hiszem, többezer frankkal a zsebében jött a fogságba. Azonkívül nagyon sok holmija volt. Apja Zenta város élén állott hosszú ideig, anyja jómódú szerb családból származott. Otthon gazdagon ellátták minden-
nel, amikor Párisba jött, hogy Bleriotnál a repülést megtanulja.

A lényéből kisugárzó úri, gondtalan harmóniát azonban néha valami zavarta. Hosszas együttélésünk alatt apró jeleket figyeltem meg rajta, amelyek belső kötöttséget árultak el. Talán diákkori tragikus élménye nyomta, amikor gyerekes összezördülés után egyik társára rálőtt? Vagy szerelmi ügye kísért Zentától Párisig s azután a fogságba? Arra is gondoltam, hogy talán szülei közben szegények lettek, vagy összetűzött velük. Levelet nagyon ritkán kapott s akkor sem hazulról. Titokzatosság, rejtett gond lebegett körülötte. Szokása volt, ha különösen sakkozás közben valamin elgondolkozott, hogy kis angol bajuszát csürte-csavarta, tépdeste. De a sakk, vagy a kártya feladatát már rég megoldotta, amikor még mindig bajuszát gyűrte, mintha kis gondpallóján, magáról megfeledkezve, belépett volna a nagy tépelődések hullámai közé. Ilyenkor azután, midőn magára ébredt, szemét összehúzta, talán,

hogy a nagy méretekről áterőszakolja fogolyélete kicsinyes kulisszái közé.

De ritkán s alig észrevehetően esett ki egyensúlyából. Mindig tudott foglalkozni valamivel, mindig volt, miről társalognia. Bácskai emlékeit magával hozta és színesen elevenítette fel. Bleriot-ról és repülőtanoncságáról is érdekesen beszélt. Azonkívül nem fogyott ki a párisi mozgósítási élményekből, a szőke pesti ügyvéddel és Fenyvesi mérnökkel megélt kalandjaiból. És végül jöttek a tervek. A fogságban is Fenyvesivel együtt repülőgép-modelleket rajzolgatott. Ha majd egyszer újra szabad lesz! Ha repülhet! Neki is meg volt, mint mindnyájunknak, dédelgetett terve, hogy kiszabadulása után miként megy vissza Pestre? Órákig latolgattuk, hogy mi lesz jobb, ha már Svájcban, vagy csak Bécsben ül repülőgépre! Alkonyatkor akart érkezni, amikor a királyi vár ablakai vörös fényben égnek, az égbolton bágyadt rózsaszín, sárga, zöld és kék színek keverednek, a Duna vize pedig olyan, mint olvadt arany és a vén budai vártemplomból, mint üdvözlésre siető fehér galambok, az estiimára hívó harangok kondulásai szállnak felé...

Dudástól az inséges fogsági környezet ellenére is mindig úgy jöttünk el, mintha vendégségből távoznánk. Külön szobája természetesen csakhamar divatot teremtett a kolostorban. A 6-osnak másik, valamint nagyobb toronyszobáját három osztrák pincér foglalta el. Ők bizony nem nagyon tüntették el az idő pusztításának nyomait. A penészfoltok, falleomlások megmaradtak, de valahogy a helység, csak azért, mert laktak benne, lassanként barátságosabb és elviselhetőbb lett. Ide húzódott be Fritz citerájával, Birkhannel együtt és a szűk helyet később megosztotta velük a vékonyhangú, mindig pattanásos arcú Heibl, az egyetlen az osztrák pincérek közül, aki világiasságát és tanult szertartásos komolyságát a fogságban lassanként levetkőzte s egyszerű falusi legényyé vedlett vissza.

A 4-es toronyszobáját a konyha emberei foglalták le. A fekete körszakállas Leitner itt készítette felvágottjait s azt a módot is kitalálta, hogy a húst és kolbászt füstölteni lehessen. Reichsfeld, a kövér bécsi bankférfiú, aki állandóan

kapott pénzt hazulról s így gömbölyű testméreteit meg tudta őrizni, az éléstárrá alakított toronyszoba kedvéért leköltözött a 4-esbe s most már megnyugodott, ha szalonna, sonka és füstölt húсок nagy tömegét látta mindennap vagy legalább is szagukat érezhette, mert tudta, hogy ameddig pénze lesz, éhen nem halhat.

Nehéz volt az 5-ös toronyszobáját lakhatóvá tenni. Itt újra kellett vakolni, meszelni, új ablakkereteket be tenni s a padlót kijavítani. Maravics azonban, aki erre a helysége szemet vetett, győzte pénzzel. Mindenese, Edouard és a három Stocker tetsvér egy heti munkával rendbe hozták a szobát. Maravics Németh Andort és engem hívott meg lakótársnak. Nagyon figyelmes és nagylelkű házigazda volt. Külön kis asztalt készíttetett számunkra, a három szalmazsákból nappal diványt alakítottak, ez elé állíttatta az asztalokat; tintát, tollat, papírt készíttetett rájuk s nekünk Németh Andorral dolgozni kellett. Németh Claudel-darabokat fordított, én meg regény írásába fogtam. Fialat házigazdánk azalatt folyton pipázott s különböző geneológiai műveket tanulmányozott.

A munka folyt sokszor reggeltől reggelig. Maravics ugyanis nem tudot aludni. Este a lőréseket Edouard betömte, kartonlapokkal elfedte úgy, hogy világosság nem szüremlett ki. Előkészítettük a szalmazsákokat, hogy ha az őrség éjjel feljönne, eloltsuk a lámpát s mindjárt fekhelyünkre bújjunk. Azután nagy, jólvilágító lámpa fénye mellett megindult a két tiltott foglalkozás: az éjjeli olvasás és a dohányzás. Egy óra múlva már vágni lehetett a füstöt. A dohányfüsthöz társult a szoba penészes szaga, amelyet a réseknek gondos elzárásával teljesen a falak közé szorítottunk. Közben, ha erősebb kiáltás hallatszott az udvarról, vagy az ajtón Edouard figyelmeztető jelt adott, sietve eloltottuk a lámpát s bebújtunk a takaró alá. Izgalmas várakozásban telt el tíz-húsz perc. Maravics kiadta a rendeletet, hogy horkoljunk. Ez ugyan sokat nem használt volna, mert a kitóduló füst úgyis elárul bennünket, ha az őrség benyit, de azért csak horkoltunk. A katonák léptei elhangzottak vagy vaklárma volt az egész s akkor újra meggyújtottuk a lámpát, újra füstöltünk és olvastunk. Így ment ez hajnalig.

Ezt a munkatempót, melyet néha végnélküli beszélgetések, vagy vitatkozások helyettesítettek, nem birtam sokáig. Az adminisztrátor, aki észrevette, hogy a toronyszobákkal lehet kegyet gyakorolni, a 3-asnak, éppen Maravics alatt lévő toronyszobáját Fenyvesinek utalta ki, akit kárpótolni akart vele, amiért a szobafőnökök főnökségének ügykörét elvette tőle. Fenyvesi azután szólt, hogy nem volna-e kedvem vele lakni? Örömmel fogadtam el ajánlatát, mert bármennyire kedves fiú volt Maravics, de éjjelezéseit nem birtam ki. Helyemre azután Lakatos került.

Új lakásomon végre megint találkoztam régi, békebeli barátaimmal: a nyugalommal és csennel. Első napokban valósággal személyeknek éreztem őket, annyira szokatlanok voltak s annyira észre kellett vennem jelenlétüket. Igaz, hogy barátkozásunk itt sem lehetett teljes. A 3-asból mégis csak behallatszott, ha a tiroli cigány táncolt, Poss hegedült, vagy Herz doktor összeveszett a cseh fiúval. A felettem lévő Maravics-szobából is lehulltak a vitatkozó szavak éppen úgy, mint a piszok, vagy kiöntött folyadékok. De mi volt ez a kopácsolásnak, a fűrészelésnek, veszekedésnek, éneknek és muzsikaszónak fülsiketítő hangversenyéhez képest, amelyben a 6-osban volt részem?

Itt néha azt hittem, figyel valaki, annyira jelenvaló volt a csennel. Fenyvesi alig tartózkodott a szobában. Nála a futásban nyilvánult meg idegeinek nyugtalansága. Most, hogy hivatalos dolga nem akadt, futott egyébért. Azonkívül szeretett hosszasan beszélgetni. Futása közben, ha valakivel találkozott, órákig belefelejtkezett a vitatkozásba. Megegett vele, hogy reggel elindult a 3-asból, mire az udvarra ért, dél lett. Szembe jött vele valaki az előszobában, vagy a kőlépcsőn s azzal úgy állva, futtában órákig elbeszélte. Sohasem személyi dolgairól. Ezekben zárkózott volt. Rendszerint elméleti kérdéseket vitatott vagy azt mondta el, amit ilyen elméleti dolgokkal kapcsolatosan látott vagy tapasztalt. Szeretett sakkozni is. Akkor sem ült le. Állva játszott végtelenbe nyúló pártikat. Este, ha lefeküdtünk, megegett, hogy vetkőződés közben valami eszébe jutott s akkor elkezdett töprengeni. Ilyenkor lehet, hogy nemcsak elméleti dolgokra gondolt. Takarójának egy

pontjára nézett mereven. Nagy, kopasz feje kissé előre hajolt, tömött, fekete angol bajusza alatt húsos ajkai megnyiltak. Nézett és gondolkozott. Én már elaludtam, azután órák múlva valamire felébredtem, ő még mindig mozdulatlanul állt, nézett és gondolkozott...

Szobámat lassanként feldiszítettem. Olcsó kelméből Vantur Jakab valóságos baldachint varrt össze, amelyet telhúztunk a Maravicsék padlóján keresztül fúrt lyukon át a mennyezetig. A szeméthullást ezzel elhárítottuk fejünk felől. A szoba falára erősített kis polcokon elhelyeztem műkincseimet. Zádorynak agyagból gyúrt kis szobrait (csupa szerelmes pár volt), egy fából faragott Madonna-szobrot. Középen állt Varga fadoboza, ami igazán szép asztalosmunkaszámba ment. Ezek mögött a falra otthoni fényképeket szegeztem fel. Ferenczi Sárinak ápolónős képeről Willersdorfer gyönyörű szénrajzot készített. Ez a kedves, átszellemült, maga elé merengő arc volt a szobának védőszelleme. A körbefutó fal különböző helyein még Ruczkinék, Zádorynak, Willersdorfernek, a szakállas Recturekinék olyan rajzait és képeit helyeztem el, amelyeket hatósági, vagy közerkölcsi szempontból mutatni lehetett. Volt nekem is Von Bergentől térdeplő orosz nőm. Azonkívül a nagy művészettel és gonddal kifaragott cselőja, amely szintén a szoba falán lógott. Könyveimet faládákból készített szekrénybe zártam.

Minden meg volt ebben a kis szobában. Még csak kályha hiányzott. Ennek felállítását az adminisztrátor nem engedte meg. Féltette az ütött-kopott, elaggott épületefalat, amelyen egyébként csak olyan kis lyukat kellett volna vágni, hogy a vaskályhának csöve kiférhessen rajta.

November végén azután, amikor a nedves hidegtől sokat szenvedtünk, ez is megoldódott.

Egy délután döngő lépések hallatszottak a 3-asban, valaki felrántotta ajtómat és az adminisztrátor kíséretében sportruhás, nagy, kifentbajuszú, kissé marcona megjelenésű úr lépett be.

— Íme, főfelügyelő úr — harsogta az adminisztrátor. Mint később kiderült, ez az „íme“ és az adminisztrátor büszke kézmozdulata, amellyel szobámra mutatott,

arra vonatkozott, hogy a főfelügyelő úr elégedetlen volt elhelyezésünkkel. Mikor az adminisztrátor a refectoire-t, a szobákat, a konyhát megmutatta, azt mondta: „Ez nem hogy embereknek, de még disznóknak sem való!“ Az adminisztrátor erre, hogy valami szépet mutasson, elhozta toronyszobámba.

A francia börtönök főfelügyelője ezzel sem lehetett valami nagyon megelégedve. Körülszaglászott, az ablakokra, szalmazsákokra nézett, aztán felém fordult, aki nyitott könyvre téve kezemet, vigyázzban álltam előtte.

— Itt tartózkodik ebben a penészszagú, bűdös lyukban? Mért nem megy sétálni az udvarra? (Akkor éppen nem esett.)

A börtön-főfelügyelő hangjában volt némi részvét s tekintete enyhe jóindulattal tapadt rám. Mondtam, hogy sétálni most nem megyek, mert egy regényen dolgozom. Ez meglepte. Kézíratom fölé hajolt, majd érdeklődve vizsgálta a polcokra helyezett kis szobrokat, a falra szegezett képeket.

Ezalatt én is különös kíváncsisággal figyeltem őt. A külső világból jött s egy rám nézve ismeretlen, új élet nyomait hordta magán. Mintha Mars-lakó lett volna, vagy az elsülyedt Atlantisból merült volna fel. Hajáról, bajuszáról kenőcs illata szállt fel. Már egészen elfelejtettem, hogy ilyesmi is hozzátartozik a férfiöltözködés csinyjához. Puha, világosszürke sportruhát hordott, amelynek szabása ismeretlen volt előttem s feltűnt, hogy ezen a ruhán semmi gyűrődés, piszok, vagy folt sincsen. Élvezet volt ránézni. Megbámultam szarvasbőr keztyűjét, kis sétatálcáját, bolyhos, vasszürke térdharisnyáját és ragyogóan tiszta cipőjét. Mennyire más, mint mi. Az ember egyoldalú képzelete mindig a maga mintájára festi ki a világot. Azt hittem, hogy most háborus világban, megállt a divat, megszűnt a fényűzés, mindenki épp úgy nélkülöz, mint mi és az egész világ katonákból és civil internáltakból áll!... Igazán jól esett, hogy ezt a párisi urat láthattam. Eszem ágában sem volt, hogy valamiben hasznomra lehet. Csak önzetlenül, a magam ártatlan gyönyörüségén át bámultam, mint felsőbbrendű lényt.

Éppen azért nagyon meglepett, amikor a főfelügyelő kis, múzeális tárgyaitról megint rámfordította tekintetét s aztán barátságos hangon megszólalt:

— Maga, úgy látszik, azelőtt jobb társaságban élt? . . .

E szavaknál pillanatnyi szünetet tartott, végignézett rajtam s nekem csak most jutott eszembe, ahogy tekintetéhez kapcsolódva, láttam én is magamat: bársony munkásruhában, óriási facipőimmal, nyakam körül dúrva szövésű, barna sállal, hogy valósággal fel kell fedezni bennem azt, hogy valaha „jobb társaságban éltem“.

— Nincs valami kívánsága? — firtatta tovább a főfelügyelő. — Természetesen, nagy dolgokat nem csinálhatok. De talán itteni helyzetén segíthetek? Nincs panasza a bánásmód ellen? Nem hiányzik valami ebben a lyukban, amire szüksége volna?

Az adminisztrátor megmozdult. A másodszor megismételt „trou“ kifejezés nem tetszett neki, amikor olyan büszke volt erre a toronyszobára. Zord hangon jegyezte meg:

— Az internáltaknak nem lehet panaszolnivalójuk. Legutóbb is kihírdettem, hogy az „intellektuelleket“ két hetenként egyszer magam viszem különsétára. Képzelve, főfelügyelő úr, ezt a „douceur“-t senki sem vette igénybe.

A főfelügyelő úgy látszik, el tudta képzelni, hogy az adminisztrátor douceur-jét senki sem veszi szívesen igénybe, mert a közbeszólásra egyáltalában nem is válaszolt, hanem hozzám intézett kérdését ismételte meg, szelid biztatással:

— Eh bien ?

Előhozakodtam a kályhaüggyel. Elmondtam, hogy a kis vaskályhát megveszem, a beállítás költségeit fedezem, csak arra kérek engedélyt, hogy a csövet valahogy a falon kivezethessem.

Az adminisztrátor hevesen tiltakozott a terv ellen. Hivatkozott a katonai hatóságokra. Ő végre is katona, nem civil. Neki szigorú rendelete van, hogy az épületen semmi változtatást se engedjen. Mi lesz, ha minden internált lyukat fúr a falba?

A főfelügyelő igyekezett érvekkel jobb belátásra bírni

az adminisztrátort, de mikor látta, hogy nem megy, egyszerűen rászólt:

— Én rendelem el, hogy a kályha felállítását engedje. Megértette? C'est tout!

Az adminisztrátor pirosra gyúladt fülekkel hajolt meg:

— Ahogy a főfelügyelő úr parancsolja.

A főfelügyelő búcsút intett és az adminisztrátorral együtt távozott. A 3-asból még behallatszott élénk vitakozásuk.

Amint elhagyták a várépületet, a 3-as lakói egymásután jöttek be érdeklődni, hogy mi történt? Az adminisztrátort még sohasem látták ilyen izgatottnak s a párisi úr, amint mondták, még a 3-asban is nem a legszelidebb kifejezéseket vagdosta fejéhez. Elmondtam, hogy engedélyt kaptam kályha felállítására. A tiroli cigány örömeiben táncraperdült, a Stocker testvérek pedig rögtön szaladtak kőműves szerszámaikért. Pár perc sem telt belé s az idősebb Stocker már kéjjel vágta baltáját a vár öreg falába, miközben, mintha csak az adminisztrátor domború hasa volna előtte, kárörvendve ismételte:

— Da hast du dicker Bauch... Da hast du!

3.

Mióta fűtött szobám volt, heteken át nem mozdultam ki belőle. De hová is mehettem volna? A novemberi esőzést december elején pár napig hó váltotta fel — most már biztos volt, hogy a havat a boche-ok hozták, mert már második télen is lehullt — utána megint elkezdett esni. A kantinba se mentem, néhány hónap óta otthon beszüntették fizetésemet s addig is, míg ez a kérdés eldőlt, csak tanártársaim és apám támogatásából élhettem. Jakab főzte át a közös ebédet szobámban. Sokszor evett együtt velem Zádory, aki minden ízes falatról annyi rajongással tudott beszélni, hogy élvezet volt vele együtt enni. Ő is egész nap faragta az udvaron felszedett csontokat s csak a nálam töltött időben pihent. Az udvarra neki sem volt kedve menni. Jó onnan sohasem származhatott s a kép

mindig borzalmasan ugyanaz volt. A nagy, kopott, lezárt kapú, az előtte sétáló pirosnadrágos, kékkabátos katonák, didergő internálttársaink, akik közül némelyik hóban és esőben is róttá százlépéses útját, a refectoire-tól az adminisztrátor kis házáig. A kantine fabódéja előtt néhányan ácsorogtak, dohányt, élelmet vásároltak. Mme Mignal már nem mosolyogva adta át az árut, fekete hárászkenőbe burkolva ült bódéjában és minduntalan sírt. Két hónappal ezelőtt kapta a hírt, hogy férje a keleti harctéren elesett... Oda sem kellett nézni, az ember látta, ha szemét le is sütötte, az örülten futkosó Riedlt, a vizet hordó, vagy veteményt hámozó internáltakat, az udvart méltóságos léptekkel átszelő adminisztrátort... Nemcsak a kép, hanem a zajok és szagok is mindig ugyanazok voltak. Az ebédlőben ugyanazok a játékok folytak, ugyanazok és ugyanúgy kaptak össze. Soha sem történt semmi rendkívüli. Egyáltalában soha sem történt semmi.

Beletemetkeztem teljesen a könyvekbe. Németh Andorral együtt olvastunk németül, angolul és spanyolul. Fenhangan felváltva olvastuk el az egész Goethét, Kleistot, Hebbelt, az egész Shakespearet, Calderonnak vagy tíz darabját s a teljes Don Quijotet. Azonkívül mindent olvastunk, ami csak kezünkbe került: Ibsent, Knut Hamsunt, Jakobsent, Mayert, Kellert, az orosz regényírókat, német folyóiratköteteket. Tolsztojt előbb németül, azután franciául olvastuk. De még mindezek mellett is nagyon sok időnk maradt s ha könyv nem akadt elég, akkor előlről kezdtük újra az egészet.

Délutánonként külön-külön olvastunk francia írókat. Ebből volt elég, nem kellett takarékoskodnunk, hogy egy könyvet egyszerre ketten olvassunk. Néha megesett, hogy egy regény környezetétől, vagy embereitől napokig el sem váltam. Mintha teljesen átköltöztem volna világukba. Késő este tettem le kezemből a könyvet, éjszaka azokról az emberekről álmodtam, akik benne szerepeltek, de egészen más dolgokat éltem át velük, mint ami a könyvben írva volt. Tovább vittem életüket, elkevertem a magam sorsába, vonatkozásba hoztam ismerőseimmel. Reggel az-

után újra folytattam történetüket s a magam mindennapi élete pillanatra sem zökkenett ki képzeletvilágukból.

Talán az átélésnek emiatt a beteges vágya miatt szerettem különösen azokat az írókat, akik a valóságos életet apró részletek festésével adják vissza. Így lett azután nem képzeletemnek, hanem valóságos életemnek részévé az a szoba, ahol Dosztojevskij Raszkolnikovja leborul a szegény, nyomorult perdita előtt: „Nem előtted hajlok meg, hanem az emberiség egész szenvedése előtt“; az ucca, amelyen a Feltámadás hőse, a rabsorsoktól megigézetten a Szibériába szállított foglyok menetéhez tapad; a padlás, ahol Turgenyev nyomorék asszonya évtizedekig elzárva, látogatója előtt múltjára emlékszik s dalt akar énekelni, amelynek csak első szavára emlékszik: „a mezőkön“ ...

Nem esztétikai élvezet volt ez, hanem a könyveken keresztül mások életének s a természet egész gyönyörűségének elrablása, kisajátítása a magam számára. Az életem színhelye mindössze a mély kútüreg nedves falai voltak s egy kicsi ablak, amelyen át a sziget mezői és fái olyan messzi, érzékelhetetlen képben egyszerűsödtek le, mint ahogy a térkép adja vissza a földkerekség szépségeit. Ebbe az üres környezetbe minden belefért. Valóságos életem oly keveset nyújtott, hogy még a légy zümmögését, a napfény előmlését egy tájon, egy egyszerű falusi uccát, egy kis szoba berendezését is a könyveken keresztül kellett megkeresnem, átélnem, s ebben annyira mentem, hogy Dosztojevskij Feljegyzései-t a halottak házából anélkül olvastam el, hogy valóságos életemmel való szembeszökő hasonlóságaira csak egy pillanatig is gondoltam volna. Mindennapi életem a magam érdeklődése, képzelete, vagy átérzése szempontjából egyszerűen nem volt, nem létezett. Menekvést kereső életöszönöm halálra ítélte.

Egyes könyveknél a képzeleti képek annyira élissé váltak, hogy a sorok közül valósággal kiléptek és látomássá sűrűsödtek. Különösen féltem ebben a tekintetben Flaubert részletező, művészi megjelenítéseitől. Éppen az *Education sentimentale* olvasásánál történt meg velem, hogy mikor a szajnai hajón leírja Frederic és Mme Arnoux találkozását, az asszonyt, amint a koldus hárfájátékát hallja

RUCKI KARRIKATURAVÁZLATÁ KUNCZ ALADÁRRÓL

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

és Fredericet, ahogy magába szívja, magához társítja az ismeretlen asszonyt, egyszerre ezeknél a szavaknál: „mikor a zene megszűnt, szemhéjai többször megrebbentek, mintha álomból ébredtek volna“, a szoba félhomályában Mme Arnoux arcát látom magam mellett, tekintetét felém fordította s különös, hívó mosolya oly közelből világított rám, hogy a vér elöntötte fejemet, szívem hevesen dobogni kezdett s ijedten kellett futnom az udvarra a csodálatos kísértés elől, amely fogságom alatt először ez alkalommal jelentkezett.

Máskor pedig egy Heine-vers feküdt előttem az asztalon. Északtengeri verseiből az ismert „Fern am schottischer Felsenküste“ kezdetű. Nehány Heine-verset lemásoltam s ez is azok között volt. Feléje hajoltam s olvasni kezdtem, de hirtelen megdöbbenve hátráltam... A sorok maguktól zengeni kezdtek. Azt hittem, megőrülök. Körüljártam a szobában, igyekeztem izgultságomat lecsillapítani. Pár perc múlva újra a kézirat fölé hajoltam. Megismétlődött ugyanaz a különös jelenség.

Aznap nem olvastam többé. Felkerestem Németh Andort, vele sétáltam s hosszas, belső küzdés után elmondtam, mi történt velem. Azt hittem, megdöbbenve néz majd rám s igyekszik játszott nyugalommal kibeszélni fejemből a dolgot, mintha bolonddal kellene kíméleteskednie. Nem ez történt. Németh Andor arca egyszerre felderült. Elmondta, hogy hasonló esetei neki is voltak s emiatt nyugtalansággal figyelte saját magát. Egyszer valamelyik francia költőből olvasott verset, amelyben a következő sor kivételes erővel fogta meg: „pleuvent les bleux baisers des astres taciturnes“. A verset este olvasta s éjjel nem tudott különös álmától megszabadulni. Nagy, kék, bársonyos eget látott, elől lebegő, tündöklő holdtányérral és óriási kék csillagokkal, amelyekből állandóan kékesen fénylő esőcseppek hulltak. Az egész kép titokzatos jelentőséggel hatott rá. Minden annyira lebilincselő volt benne, hogy sokszor azt hitte, nem képet lát, hanem muzsikát hall. Azonkívül az ég néma volt, de némasága mögött olyan erős feszültségű kimondani akarás lappangott, hogy ez szorongó érzéssel töltötte el s álmából többször

felriadt. Valahányszor azonban újra elaludt, azonnal elébe tárult a bűvös álmokép.

Később azután az enyémmel egészen hasonló eset történt vele. A Chartreuse de Parme-ban van egy jelenet, ahol a féltékeny Mosca gróf jegyese szalonjába lép s az asszonyt szép unokaöccsével együtt ülve találja. A gróf féltékenységeinek lázában rémképet lát. Az a kényszerképzelete támadt, hogy az asszony és a fiatal fiú nem is beszélgetnek, hanem szemeláttára csókolóznak. „Il deveniat fou, il lui sembla qu'en se penchaut ils se donnaient des baisers, là, sous ses yeux“. Ennek a rálátásnak meglehetősen a lélektani alapja. Végre is egy bensőséges beszélgetés sokszor valóságos csókolózás, ennek tényleges külsőségei nélkül. Németh Andor azonban olvasás közben azon kapta rajta magát, hogy ő a két alakot nem a gróf féltékenységén keresztül, hanem a valóságban is csókolózni látja. A kép olyan élesen rajzolódott ki előtte, hogy belédöbbsent. Többször egymás után elolvasta a sorokat, minden mondatnál külön megállt, hogy a valóságot magába rögzítse, hangosan ismételte, hogy csak a gróf ideges látomásáról van szó s még sem tudott szabadulni a képtől, hogy nem szavakat, hanem csókokat váltanak egymással. Ez a macacs ígézet annyira felizgatta őt is, hogy letette a könyvet s többet nem merte kezébe venni, mert tudta, hogy a kínzó résznél megint fel fogja nyitni.

Mihelyt így megbeszéltük ezeket a lelki tüneteket, már nem is találtuk félelmeteseknek. Rájöttünk, hogy Weinerben is hasonló belső folyamat játszódott le, amikor az adminisztrátort Phalaris-nak becsmérelte. Később, amikor Herz doktorral jóbarátságba kerültem s valósággal gyóntatójává léptetett elő, ha valamivel furcsább vonatkozásban, de ő is azonos lelkiélményt beszélt el. Erősítette, hogy a cseh fiut talán soha sem nézte volna másként, mint baráti szemmel, ha az Othellóban nem olvassa Jágó vallomását Cassióról, aki Desdemonáról álmodva, őrá vetette magát s ajkaira úgy tapadt, mintha a csókot gyökerestől akarta volna kitépni: „... and then kiss me hard, as if he pluck'd up kisses by the roots, that grew upon my lips.“

Ez a félelmetes megelevenítéssel írt kép annyira kísértette, hogy végül is az alvó cseh fiút ő is Desdemonának nézte.

Lassanként azután a művészi képzeletvilágnak életünkbe való beáramlását már nemcsak, hogy nyugtalanul nem néztük, hanem a szerzett, rendszerint homályos benyomásokat kiérleltük, kiszélesítettük s ilyenformán egy egész gazdag világot internáltunk magunk közé. Hampelt, egy körszakállas, nagykoponyájú cseh, aki fényesre kopott, zöldülő feketeruhát hordott s az 1-es rácsosablaka mögül etette a verebeket, Verlainenek hívtuk, mert lénye a bezárt költőt hozta emlékezetünkbe, aki a börtönébe beragyogó tavasznak tükörképében maga elé idézi elárvult, lezüllött alakját s fájdalmasan sóhajt fel: „qu'as tu fait de ta jeunesse?“... Írókról, regényalakokról, irodalmi szillettekről többet beszéltünk, mint bennünket közvetlenül érdeklő bármely más eseményről vagy emberről. Katonákról, káplárokról, fogolytársainkról előbb megfélekedtünk, mint képzeleti lakótársainkról, akiknek sorsa, mondásaik, jellemző vonásaik állandóan ajkunkon voltak.

*

Képzeletben való életünk szertelenségét fokozta még, hogy mióta Dobrovics nevű szerb internált társunk Noirmoutier-ba érkezett, nemcsak emlékeink s az irodalmi világ szellemalakjaival tartottunk fenn bensőséges érintkezést, hanem érdeklődésünket kiterjesztettük a túlvilág szellemei felé is.

Dobrovicsra úgy lettünk figyelmesek, hogy egyik este a 4-esből rémülten jöttek jelenteni Lakatosnak, aki a fogásban kénytelen volt publicisztikai működésétől háttérbe szorított orvosi tudományát feleleveníteni, hogy egy újonnan érkezett fogolytársunk összesett s kiállt a szívverése. Nem is tudtunk új társunk megérkezéséről, annyira nem érdekelt már, hogy mi történik fogolytáborunkban. Lakatos megvizsgálta a beteget s lakótársai segítségével feldörzsölte. Mikor magához tért, Lakatos beszélgetni kezdett vele. Dobrovicsról kiderült, hogy még október táján, mikor a bulgárok háboruba léptek, Nisben tartózkodott. A kétségbeesett szerb visszavonulás azután magával sodorta Nisből Prihtinán, Pricrenden keresztül Durazzóba. Egy és fél

hónapig futott, éhezve, a szerb menekülés borzalmas jeleneteitől jobban megrendülve, mint az üldözőitől való félelemtől. Végre is Durazzóban hajóra szállt s így jött el Franciaországba, ahol felszólították, hogy lépjen a hadseregbe. Ez a magas, szélesvállú, szinte atlétatermetű fiatalember azonban semmiképpen sem állt kötélnek. Emiatt beinternálták közénk.

Dobrovics pár nap alatt rendbejött. Fáradtságát kipihente. Töredékes németségével azután elbeszélte menekülése történetét. Nem is szavaiból, hanem inkább kézmozdulataiból s arcának mimikájából, amelybe, mint viaszba, beleíródtak szörnyű élményei, megtudtuk, hogy mi minden ment keresztül, amíg sorsa a fekete kolostorig vezetett. Megértettük, hogy a háború ilyen iskolája után nem volt kedve egyenruhába öltözködni.

Később azután kiderült, hogy makacs vonakodásának egészen más oka volt.

Dobrovics mindjárt ismerkedésünk elején arra kért, hogy csináltassunk szegek nélküli kis, kerek asztalt, amellyel a szellemeket vallomásra bírhatjuk. Az asztal elkészült s kis toronyszobánkban elzárt ablakok mellett minden este szellemeket idéztünk.

A szeánszon rendszerint Dudás, Maravics, Németh Andor, Soltész, Kilár s én vettünk részt. A sarokban kis lámpát égettünk, amelynek eltakart fényében árnyékunk rettenetesen megnőtt. Hüvelykujjunk és kisujjunk végét egymáshoz érintve, izgalommal meredtünk a kerekasztal halványan fénylő lapjára, mintha rejtelmes alvilág nyílása lett volna, melyen át felszállnak a titkok s a megnyilatkozni akaró kóbor szellemek. A fogsági élet mindnyájunknak eléggé kikészítette idegrendszerét ahhoz, hogy jó médiumok legyünk.

Addig azonban egyikünk sem juthatott szóhoz, amíg Dobrovics a maga gyötrelmes számonkérését el nem végezte. Minden este az ő mélységből jövő, rekedt hangja szólalt meg először, mikor az asztal mozogni kezdett: „Mondd meg, jószellem vagy-e vagy rossz?”

Először szavaiból semmit sem értettünk, mert szerbül beszélt. De később már annyira megszoktuk, hogy szinte

mindent megértettünk. Különben is a borzalmas nyomozás mindig egyformán folyt le. A nagy, remegő test lehajolt képzelt mélységek felé s a végtelen eliziumi mezőkön öngyilkossá lett jegyesének szellemalakját kereste. Ha gonosz, tréfás vagy idegen szellem érkezett, elűzte őket s azután keresztet vetett magára, hogy erejük ne legyen rajta.

Addig nem pihent, amíg jegyesének rettegéssel, de ugyanakkor kétségbeesett reménykedéssel várt szelleme meg nem jelent. Hátha ezuttal más választ ad? De az idegölő párbeszéd mindig ugyanaz volt.

— Heléna, te vagy az?

Az asztal háromszoros meghajlással jelezte, hogy igen.

— Óh, mondd meg, könyörgöm hozzád, a jószágos Isten szent nevére kérlek, miattam ölted meg magadat?

Az asztal sohasem állt meg a második hajlásnál. Mindig következett a harmadik, utána halk koppanás. Mint valami pont, mint végső sújtás egy koporsószegre.

— Igen... Igen...

A szerb felnyögött, mint a halálra hurcolt állat, azután visszaroskadt, halálos ernyedtségbe süppedt s a keze már csak élettelenül, nyirkos hidegséggel maradt a mieink között, mint valami hullakéz.

Igy volt ez minden este. A halott nem enyhült meg soha és Dobrovics bevallotta, hogy azért nem megy katonának, mert retteg a haláltól, amelyben találkoznia kell jegyesével, aki neki soha sem bocsátja meg, hogy öngyilkosságba kergette.

Lehet, hogy Dobrovics lelki gyötrelmei miatt, de bizony egyikünk sem nagyon szerette, ha a további szellemkeresés folyamán, egy-egy felbukkanó lélek azt jelezte, hogy éppen hozzá jött látogatóba. Kilar egyszer elájult, amikor apja szelleme jelentkezett. Egyizben mi is szorongva sáppadoztunk Németh Andorral, amikor az asztal közénk hajolt s azt kopogta ki, hogy Németh Andorral akar beszélni. A szellem szegény Gyulai nevű fiatal újságíró ismerősünké volt, aki a háboruban elesett. Emlékeztem vele való első találkozásomra. A Place Micheli omnibusz imperialján ült mellettem este, egy kis, pirosruhás lánnyal összebújva. Magyarul beszéltek, minthogy

nem tudták, ki vagyok, elmondták szépen egymás között, hogy szüleik kijátszásával, miképpen szöktek meg Budapestről. A fiúnak nagy, fekete haja homlokába hullt, barna szeme szerelmesen csillogott. A lányról sugárzott a boldogság. Megtréfáltam őket. A Szajna-hídon túl leszálltam s mikor az omnibusz már újra elindult, felkiáltottam magyarul: „Na, várjatok csak, megírok mindent haza!“... Pár nap múlva megismerkedtünk s jót nevettünk a dologon... Azóta, most találkoztam vele újra, ha ez találkozásnak volt nevezhető. Haját vér kúsálta össze, szeme csillogása örökre kihűlt. Azt kérdeztük, mi lesz mindennek a vége: „Rossz! Rossz!“ — felelte s azután eltűnt. Kint éppen akkor nyílt egy ajtó, a réseken szél zúgott be. Talán ez sodorta el őt a szellemvilág végtelen útjain.

Talán már több, mint két hete tartottuk titkos szellemidézéseinket a toronyszobában, amikor egy este, amint éppen az ülést megkezdtük, nesztelen lépéssel, alig hallhatóan, váratlan vendég nyitott be. Megjelenése nagy meglepetést keltett. A 4-es szoba „ezüstszakálú szfinksz“-e volt. Így hívta mindenkiket ezt a kis, sáppadt, nagyszakálú öreg urat, aki még Ch. adminisztrátorral együtt érkezett s azóta alig hagyta el a 4-est. Egész nap törökösen ült szalmazsákján s a háta mögötti lőrésen beszüremelő világosságban asztrológiai és okkultista könyveket tanulmányozott. Talpon alig látták, beszélni ritkán hallották. Most, hogy benyitott hozzánk, első pillanatban igazán azt hittük, hogy szellem. Kis lábaival alig érintette a földet, ősz szakállal benőtt, vékony arcán elmosódtak a vonalak, csak bizonytalan, légies fényesség élt rajta.

Kezet fogott mindnyájunkkal. A nevét most hallottuk először, ez is szinte misztikusan hangzott. Wolkenbergnek hívták. Németül, franciául jól beszélt, sőt valamelyes szláv nyelven a szerbvel is kitűnően megértette magát. Mindnyájunkkal megnyugtató bensőséggel tudott bánni, amiben volt valami földöntúli. De amikor a kis kerek asztalhoz ült, egyszerre láttuk, hogy másvilági lényekkel még biztosabban tud érintkezni. A szerb fiú Helénáját is mindjárt ő idézte meg. A lány az öreg úrnak gyöngéd, szinte égi szelidségű bánásmódja mellett sokkal engedéke-

nyebb lett. Válasza már nem hangzott oly könnyörtelen végzetszerűséggel. Később egyéb bonyodalmak is sütek ki. Kiderült, hogy Helénának más udvarlói is voltak. Öngyilkossága indítóokait lassanként egészen más megvilágításba lehetett helyezni. A szerb fiúnak, amióta a médium szerepét az öreg Wolkenberg vette át, láthatóan megnőtt önbízalma és életkedve is kezdett visszatérni...

Ezüstszakálú szellem-lény barátunk azonban kicsinyes, személyi dolgokkal nem szeretett foglalkozni. Amióta túlvilági vizeken járó kis hajónknak ő vette át a kormányzást, általában csak egyetemes jellegű kérdések megvitatása került szőnyegre, közte és a szellemek között. Az asztal kezdetleges bólogatása és koppantása többé már nem számított. Új médiumunk maga alakult át a megidézett szellemekké, nevükben tett nyilatkozatokat, amelyeket rendszerint írásba foglalt. Minden alkalommal a háború befejezésének kérdését vitatta szellemtársaival. Ismeretlen nevű káldeus asztrológusok, egyiptomi csillagjósok és görög mágusok jelentek meg s öltöttek testet az öreg úrnak éterikus fluidumhoz hasonló lényében. Arcának változásai, hangjának módosulásai megdöbbentő hatást tettek ránk. Különösen szeretett egy Lilly nevű angol s egy Ruggieri nevű olasz asztrológus képében megjelenni. Órákig tartott, amíg a nagy szellembölcsek számításait papírra vetette. Ismeretlen fogalmak, rejtélyes nevek szerepeltek ezekben a számvetésekben. Sokszor két vélemény között ellentétek merültek fel s ilyenkor Wolkenberg megidézte mind a két jóstekintélyt és nagy vitatkozást rendezett közöttük.

Hajnalig is eltartott a fárasztó, idegroncsoló munka, amíg végre megkapuk az eredményt: mikor lesz vége a háborúnak? Ki fog győzni? Meglátjuk-e még az otthont?

A szellemek általában sokkal jobbak voltak, mint az emberek. Ők közelebbinek mondták a vérontás végét, mint amennyire a fáradhatatlan emberi gyűlölet elnyújtotta.

4.

November elejétől fogva hetenként egyszer templomba is járhattunk. Az engedélyt a prefekturán az a szelid mo-

solyú, őszhajú plébános szerezte meg, aki vízholdaskor köszöntésünket olyan szívesen fogadta, sőt sokszor maga üdvözölt előre.

Hetekkel azelőtt, csatakos, szélviharos időben megszólította a rongyos ruháiban is tisztos, öregedő úrnak festő Ullrichot, az 5-ös szobafőnökét, aki békeidőben urasági inas volt, és Tutscheket, az ijesztően sáppadtarcú, ki-dülledt, kékszemű osztrák pincért, akinek elbővült szőr-zetéből olyan bizonytalanul világolt elő fehér arca, mintha nem is csontból és bőrből, hanem valami megfoghatatlan túlvilági fényből tevődött volna össze. Térdig érő sárban vontatták görnyedten a vízholdó szekeret, mikor nagy esernyője alatt a pap szembejött velük.

Bizonyára megsajnálta őket, mert megállította szeke-rüket és jóságos érdeklődéssel beszédbe ereszkedett velük. Az eső zuhogott és a plébános, amint beszélt, esernyőjét föléjük tartotta.

Ullrich is, meg Tutschek is véletlenül buzgó katóliku-sok voltak. Ullrich minden este szalmazsákjára feltérde-pelve imádkozta végig olvasóját, bárhogy is gúnyolódtak vele lakótársai. Utoljára magasrangú francia papnál szolgált s gazdája éppen a háború előtt halt meg. Állás nélkül maradt, amikor kitört a háború. Jóllehet sok előkelő fran-ciát ismert, mégsem írt senkinek. Sorsát istenes megadás-sal viselte.

Tutschek az utóbbi időben már osztrák pincértársai-val sem igen érintkezett. Félelmetes külseje miatt mások sem közeledtek hozzá. Arc kifejezésében volt valami esze-lősség, ha ritkás, kopottszőrű bajusza alatt mosolyra húzó-dott szája s kilátszottak, nagy, sárga fogai. Azt mondták róla, hogy francia felesége volt, három kis gyereke közül kettő a Sable d'Olonne-i haláltáborban pusztult el, fele-sége pedig megmaradt kisgyermekével Ausztriába ment Tutschek szegény rokonaihoz. Az őt ért szenvedések miatt sohasem panaszkodott senkinek. Egész nap a 6-os egyik ablakmélyedésében imádkozott. Nem olvasott, nem szóra-kozott, nem dolgozott. Csak, ha az ember ideges félelmét legyűrve, beszélgetni kezdett vele, akkor látta, hogy visz-zataszító külseje mögött, milyen különösen szelid, szinte

lebilincselő tisztaságú lélek rejtőzik. Úgy járt vele, mint aki undorodva száraz, tisztátalan gyümölcsbe harap s illatosan omló édes ízt talál.

Ezt a két embert szólította meg az ősz pap, aki úgy látszik, az elijesztő külsőn is fel tudta fedezni a lélek titkos jeleit.

— Nem fáznak ebben a barátságtalan időben? — kérdezte tőlük.

— Jól esik az embernek egy kis mozgás — felelt Ullrich. — Úgyis eleget kell ülnünk a várban.

— Bizony eleget ülnek a várban — hagyta jóvá a plébános. — Mondják, mit tudnak csinálni egész nap? Van, mivel foglalkozniok? Van olvasnivalójuk? És gondolnak-e néha Istenre, aki nemzetségre való tekintet nélkül szereti gyermekeit, különösen, ha olyan elhagyatottságban élnek, mint maguk?

Ullrich is, Tutschek is illedelmesen, szerényen válaszoltak. A beszélgetés eltartott több mint egy óráig. Mosolyogva váltottak szót, esőről, viharról megfélemedtek. A katona is, a másik két internált is, az esernyő közelébe húzódott s e furcsa kupola alatt, mint Isten-házában, békésen megfértek egymás mellett.

Az ősz pap, amikor elváltak, megígérte, hogy a prefekturán kiviszi a templombajárás engedélyezését.

November elején azután megjött az intézkedés. A végrehajtás az adminisztrátorra volt bízva, aki természetesen nem abban a szellemben valósította meg, mint amilyenben a gondolat a papi esernyő alatt megszületett. De így is jó volt. A templom csendje, áhítata, a régnemhalott orgonaszó olyan volt lelkünknek, mint fényes éteri fürdő. S talán illetet különös sorsunkhoz, hogy ezt is oly titokban és lopva csináljuk, mintha büntényt követnénk el.

Minden hétfőn reggel négy órakor keltünk s fél ötkor gyülekeztünk a sötét udvaron. Nem láttuk egymást, csak hanggal adtunk jelt. Testetlen hangok voltunk, akik sötét körvonallá csak a katonák lámpáinak fényében váltunk. A fegyveres örök sűrűn vettek körül, hogy a sötétben meg ne szökjünk. Az adminisztrátor ide-oda futkosott s fontoskodva adta ki rendeleteit...

Végre megnyílik a kapú.

Végigkocogunk a fahídon. Szemünk lassan megszokja a sötétet. A ködös égen halványan rajzolódnak ki a templomtorony vonalai. Az ucca mély álomban. Minden tíz lépésnyire lámpással felszerelt katona áll őrt. Pár perc múlva a templom elé érünk. Ott a katonák visszamaradnak, minket betuszkolnak az ajtón és ránk zárják.

Elhelyezkedünk a padokban és megilletődve hallgatjuk a templomi csendet. A levegőben fonnyadt virágok illata keveredik el. Messzi, az oltáron, szál gyertya pislákol.

Moccanás nélkül, szinte szoborrá meredve várunk, várunk s ez a gond nélküli várás, ebben az égi csendben való feloldódás a legjobb a világon. Úgy érezzük, napokig lehetne itt ülni, anélkül, hogy gondolat vagy vágy rebbenne meg bennünk.

Ezalatt a templomhajó nagy ablakain át majdnem észrevétlenül beszivárog az érkező hajnali fény. Először a világos színek telnek meg, azután a sötétebbek és lassanként elénk tárul az egész üvegfestmény, mint valami levegőben függő, megálmodott látomás.

Csak akkor vesszük észre egymást. De ahogy arcaink a sötétből kibontakoznak, még mindig nem ismerősök. Amikor a magunkbamerülésből felriadunk, szinte döbbenve nézünk egymásra. Kik vagyunk? Honnan kerültünk így egymás mellé? Sáppadt, lerongyolódott, maguk elé meredő idegen alakok. Szinte légies súlytalansággal révedezünk ki az árnyékból, mintha bármelyik pillanatban el is foszthatnánk. Szótlan komolysággal ülünk, talán nagy titkok őrzői. Talán régi, feketeruhás barátok, talán a republikánusoknak halálraítélt foglyai.

Az arcok azután fokozatosan ismerőssé keményednek. Az első sorban ülnek Ullrich, Tutschek, a szőkebajuszú, viaszarcú Schneider, a kidülledtszemű Kilár, zöldesbarna átmeneti kabátjában Dudás, mellette Labes Fritz, Birkhan. A következő sorokban a tiroliak teljes számban. A három Stocker-testvér, az Apolló-fejű Menardi, Braggiotti, az amerikai lány rajongója. Ez az olasz féltve őrzött „szabadulási” ruháját vette fel, mintha csak verőfényes vasárnap délelőtt faluja templomába menne. Félig

szabadulás is ez. A lélek felszabadulása. Itt van mindegyik osztrák pincér. Eljött Schlotter s Nagy Zsiga is. „Verlaine“ mellettem ül, még az orgona meg sem szólalt s máris dúdol, áhitatos akkordok szállnak ki belőle, mint valami zengő szoborból. Ebben a sörban ülnek Soltész, Németh Andor, Müller bácsi, Poss, a sváb borbély. Más vallásuak is vannak köztünk. A két oldalon betöltjük végig az első padsorokat.

Elnézek tőlük oda, ahonnan a virágok illata száll. Itt először csak fehér sávot látok, de mire a harangszó elömlik a templomhajón, kibontakozik a homályból az egész alak, egy fából faragott, mosolygósarcú kis Mária-szobor.

Innen messziről nézve, olyan, mintha élne. Megcsúszik rajta a sötétkék köpenyeg, fehér gyolcsinge alatt keble piheg, a mosoly elindul ajkáról s befutja egész arcát, két szeme pedig nő-nő, hogy csodálatos mélységébe bele lehet veszni. Két, vékony keze közé olvasót fontak a kegyeletes hívek. Az egész alak olyan kicsi, talán azért is szerettem. Talán, ha aranytól csillogó kertben, fölséges színek pompájában jelenik meg, annyira elvakít, hogy nem találom meg hozzá az útát. Ez a kis Mária nem ragad ki a végtelenségbe, hanem magára ölti a végtelenséget. Foglyok szegény kis, sokat szenvedő Istenasszonya. Törékeny, alázatos kis lényében, beteges, beesett arccskájában, apró, virágsziromnyi kezében, tüdőbajos lázzal égő szemében megtalállok mindent, amit keresek, az eget és földet, vídamságot és szomorúságot, életet és halált.

Fölgyúlnak a gyertyák, megszólal az orgona, a rekedt hangú kántor énekelni kezd s az őszhajú pap arany miseruhájában elkezd a szertartást. Mintha tudná, mennyire élvezzük minden mozdulatát, mennyire odatapadunk az oltár körül lefolyó, ragyogó misztériumhoz, szinte szándékos lassúsággal csinál mindent, hangosan olvassa fel az imákat s talán azért, hogy könnyebben értsük meg, a latin szavakat nem franciásan, hanem a nemzetközi kiejtés szabályai szerint mondja.

De így is hamar vége van mindennek... Sorbaállítanak, a templom előtt körbefognak a katonák. Az uccán

még nem jár senki, mégis sietésre nógatnak. Kopasz, öreg fák alatt vonulunk el, amelyeknek törzse körül lehullott leveleiknek barna szőnyege terül el. Azután feltűnik a vár. Magas, sötét falai között épen most szólal meg a kürt. A templomi álom után int, hogy ébredjünk a valóságra.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XII.

1915 KARÁCSONYHAVA

I.

Elvitték a németeket. Egyik reggel érkezett a parancs s másnap már csomagolniok kellett. Huszonnégy óra időt kaptak, hogy kiszakadjanak az ódon várépületből, ahová egy és félév alatt bármilyen furcsa szegényes szálakkal, de mégis csak begyökereződtek. Egyszerre olcsó lett a fadarakból és lécekből összetákolt szalmazsáktartóváz, a kis székek, asztalfélék, a polcok, pléhvödrök, üres lekváros bödönök, kis főzőkályhák, tűzélesztők. Biesenbach és Von der Hohe még egyszer utolsó, nagy eladási üzletet bonyolítottak le a fekete kolostor falai között.

Egész nap folyt az 1-es és 2-ösnek kiürítése. Csak most látta az ember a bástyaudvaron felhalmozott tarka szemétdombból, hogy mi minden gyűlt fel egy és félév alatt a szobákban. Haszontalan holmik, hulladékok, csomagolópapir, zsineg, könyvfedelek, levélborítékok, rongy és fehérneműfoszlány s ki tudja még mi minden, amit az ember el akar dobni, azután mégis csak elteszi, egyszer talán jó lesz valamire.

Egyik német hajómunkás egész zsák szárazkenyér-darabot dobott ki. Volt köztük minden időből, a penész-kristályokkal fedett, kőzetté avult ősi kenyérszeletektől kezdve egészen egy-két hetes, még kitűnően felhasználható adagokig. A kenyérral együtt napszínre került egy fészek is, amelyet gondos egérszülők a zsák alján, szükségleteiket hosszú nemzedéken át bőven kielégítő ételgazdaság közepében, raktak. Boldogtalan nagy sorsok árnyékában így virulhatnak szegény kis életek.

Az elhajított dolgok nagy halma körül érdeklődve álldogáltak egyesek az ittmaradottak közül. Ők még sok mindennek hasznát vehették, amire az útraindulók nem is gondoltak. Aki helyet cserél, az megint hinni kezd a változásokban s a változásokkal érkező jókban. El fogja a kalandvágy, a kalandorok hite s az ezzel járó könnyelműség. Az egy helyhez kötöttek sokkal bölcsebbek és előrelátóbbak.

Lám, Vantur Jakab nemcsak az értékesebb holmikra alkuszik, hanem válogat az eldobott szemétből is. Ha a kéktengerészsapkás, szőke Max, aki Jakab kuglipályáján jó csomó pénzt otthagytott, uzsorás szemétnek is csúfolja, fel sem veszi. Csak szabadon maradt, csontos, kék-piros jobbkezevel int: „Majd éppen tőled tanulok, du leichtsinniges Luder!“... Mellette áll Bistrán Demeter, akit Jakab mind jobban belevont a „titkári“ teendőkhöz. Két keze már bozontos, prófétai szakála hegyéig meg van rakva a szemétből kihalászott lim-lommal. Demeternek nem tetszik a dolog. Lélekben bizonyára ő is Maxnak ad igazat. De a megélhetés gondja, mi mindenre rá nem viszi az embert. Csak szakálát emeli magasra, hogy a mocskos, bűzös dolgok ne csiklandozzák.

Itt sétál a szemétdomb körül Rosenberg úr is, a magányosság kedvelője. Hosszú, zöldesbejárta, kaftánszerű öszikabátját összehúzza magán, balkezeiben tartott, elmaradhatatlan evődényét magához szorítja s vastag szemöldöke alól csak oda-oda pislant a kidobott dolgokra. Gyakorlott, mesterségbeli szeme hamar észreveszi, ha valami felhasználható holmi akad. Akkor szép csendesen arra sétál, hirtelen mozdulattal felkapja, nagy zsebébe csúsztatja s érdektelen, magába mélyedő arckifejezéssel tovább folytatja sétáját.

Egyébként egész nap folyik a búcsúzás a németek szobái előtt. Ők is, mi is, kissé meg vagyunk hatva. Mind-egyikünknek van valakije, akivel a barátság kötelékét szorosabbra fűzte. Mi egészen magunkhoz tartozónak éreztük már Däumling professzort. Megtanítottuk a nehéz magyar négyestarokkra, sok magyar szót is eltanult, sőt már

tanulmányozta rendszeresen is nyelvünket úgy, hogy nagy nyelvtelenségével bizonyára hamar elsajátította volna.

Körülvesszük, búcsúztatjuk, mintha gyermekünk volna. Rövid térdnadrágjában, egyszerű fekete harisnyájában, öves diákzubbonyával olyan is, mint nyurga, nagyon hosszúra nyúlt iskolásfiú.

— Kinder, wir spielen nicht mehr tarokk!...

Csupaszra borotvált fiatalos arca elborul. Tiszta, kék szeme előtt a pápaszem üvegei elhomályosulnak. Velünk vannak tanítványai is: Theo von Wallenberg legalább is fejfel magasabb lett, amióta együtt vagyunk. Lesoványodott, de megnyúlt s arcán kezd kibontakozni a férfias jelleg. Wilhelm Speiser inkább elpuhult, megszáradott. Nagy szőke haja alól még mindig a tájékozatlan gyermekarc néz ránk, amely gondolkozni sem tud azon, hogy került ebbe a sajtós környezetbe. A harmadik tanítvány: K. Wirth kész férfi már. Mély hangon beszél, megnövekedett erejének tudatában egyenesen tartja magát. Csak arca pattanásai árulják el, hogy most megy át a férfiváérés rejtelmes korszakán.

A búcsúzó szemek élesen látó, megtartó figyelmességével nézzük őket. Eddig közös életszínvonalukhoz oda voltak tapadva, mint a relifek. Most különváltak, külön szobrokká lettek, akiknek életét jobban, világosabban, ragaszkodóbb rokonszenvvel nézzük. De már késő. Viszik őket, itt hagynak bennünket.

Jön Nagel is. Három láda könyvet kellett becsomagolnia. Élénk lépésekkel, szinte futva közeledik. Mindig van szenzációja, hiszen a gondolatok, a könyvek világában él, ahol a sorok közül váratlan gyönyörűségek, nagy távlatokat nyitó meglepetések ugornak elő. Most az a nagy öröme, hogy csomagolás közben megtalálta egyik könyvét, amelyet rég elveszettnek hitt. Ebbe a boldogságba bele is felejtette a deportálás aggodalmait, a búcsúzás gyöngédségeit.

Most már biztos, Ile d'Yeu-be viszik őket. Nem sok jót hallottunk erről a fogolytáborról. Vad, elhagyatott szigeten épült citadellába vannak itt bezárva az internáltak, földalatti nedves kazamatákban. Egyszerre kedves lesz

a fekete kolostor, mihelyt a képzeletnek ismeretlen, idegen borzalmakkal kell megküzdenie.

Az adminisztrátor is mindig fenyegetőzött Ile d'Yeuvel. Akitől félt, akitől meg akart menekülni, mind ide küldte. A „meine-deiné“-s, elfranciásodott Alfréd is ide került „six-pence“-szel együtt, a botrányokat csináló kiszolgált légiónáriust, Schlittert is ide küldték. Azt hallottuk, hogy börtönökből kiszabadult német rabok, továbbszolgálni nem akaró idegenlégionáriusok nagy számban vannak Ile d'Yeu-n. Esténként a kőlépcsőfőről a messze-ségben fárosz fényét láttuk fel-feltünedezni. Az Ile d'Yeu-i világító torony fénye volt ez. Nem is sejtettük, hogy a messzi sziget, távozó barátaink révén, egyszer majd ily közelségbe kerül hozzánk.

„De rosszabb már nem lehet, mint Noirmoutier-ban“, ezzel vigasztaltuk a németeket. Még egy Ch. adminisztrátor nem lehet a világon... És ebben a gondolatban sok vigasztaló erő volt. Mindnyájunkat elkeseredett, lázongó vágy gyötört, hogy csak elkerüljünk Noirmoutier-ból, mindegy, hogy hová, csak el innen. Nem akartuk többé az ázott, kopott, szélvihartól átjárt, penészes várépületet látni. Írtóztunk a zsúfolt, fülledt levegőjű, sötét szobáktól, az örökös sártól, esőtől és az adminisztrátornak mindenütt jelenlévő, mindenüvé belegyanakvó, alattomos holdvilágképétől. Ez az ember olyan volt, mint a láthatatlan gyilkoló gáz. Talán maga sem tehetett róla, talán őt is valami beteges, embertelen, csúnya kíváncsiság, a lelki szenvedésekben való kéjelgésnek hisztérikus nyavalyája kényszerítette erre.

Hónapok óta közös és személyi kérvényekben már egyebet sem sürgettünk, mint hogy vigyenek el innen bennünket. Azután a jelenet után, amikor Rubinra rá akart lövetni, közös kérvényt írtunk a prefekturához, hogy szállíttassanak el más fogolytáborba. Az adminisztrátor kijelentette, hogy közös kérvényt nem lehet írni. Akkor Schnitta, a legszelidebb, örökké hegedülő és nyelveket tanuló magyar pincér, a végsőkig elkeseredett Popper, Maravics, Neufeld és a budapesti bankárfiú, akivel szemben pedig az adminisztrátor, felsőbb útasításra, csupa figyelem

A „FEKETE KOLOSTOR” FELSŐ KIJÁRATA (NÉMETH, KUNCZ ÉS VON BERGEN)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

akart lenni, mind olyanok, akik a Rubinnal való jelenetnek szemtanúi voltak, nevükkel aláírt feljelentést küldtek a prefektushoz, amelyben megírták, hogy Ch. részeg állapotban le akarta lövetni egyik társunkat s ezzel kapcsolatban megírták róla mindent, ami mindnyájunknak rég a szívéen feküdt. A végén kérték Tardif urat, hogy bárhová máshová, de szállíttassa el őket innen. Az adminisztrátor elolvasta a feljelentést s azután fagyos mosollyal csak annyit jegyzett meg: „Kérésüket bizonyára teljesíteni fogják!”

Ugyanez a vágy fejeződött ki elemi erővel, amikor végre egy és fél év után a franciabarát párisi amerikai nagykövetség egyik emberét kiküldte Noirmoutierba, hogy az internáltak helyzetét vizsgálja felül és panaszait hallgassa meg.

Heteken át vártuk a kiküldöttet. Mindenkinek volt személyi sérelme. Egyik megszakított levelezése, másik elmaradt csomagjai, pénzküldeményei, sokan Párisban, vagy másutt elkallódott, vagy lefoglalt holmijuk, vagyonuk miatt akartak panaszolni. Volt, aki csak utánjárásra szeretne volna kérni az amerikai követség emberét: mi lett menyasszonyával, szüleivel, az idegenlégióba bevonult testvérével? Mind megannyi életbevágó kérdés. Külön személyi gond a nagy, általános gondok között. Abban az időben száznegyvenen lehattünk a fekete kolostorban, de a száznegyven embernek legalább is háromszor annyi függő, rá nézve gyötrelmesen fontos ügye volt.

A személyi panaszokhoz csatlakozott az a nagy memorandum, amelyben több, mint száz pontban foglaltuk össze a bánásmód, a táplálás, a lakás, az egészségügyi dolgok, levelezés, csomag- és pénzküldés körül felmerülő jogos sérelmeinket. Kezdődött az egész azzal, hogy az Ausztria-Magyarországon rekedt francia civileket nem zárták be, még ma is jelentkezési kötelezettség mellett szabadon járnak-kelnek, tehát mindaz az intézkedés, úgynevezett „représaille“, amellyel bennünket a „kölcsönösség“ alapján sújtanak, hamis, a helyét nem állja meg, összeütközésben van a háború esetére elfogadott emberségesség elveivel.

Hogy készültünk erre az ünnepélyes tiltakozásra!

Mennyi izgalommal és reménységgel néztünk annak a férfinak látogatása elé, aki a bennünket védelmébe fogadó Egyesült Államok nagykövetségének kiküldötte volt.

És akkor megérkezett egy hosszú, sovány, száraz ember. Öt perc alatt végigfutotta az adminisztrátor társaságában a helyiségeket. Azután tudtunkra adatta, hogy személyi ügyben senkit sem fogad, csupán egy háromtagú bizottságtól kívánja meghallgatni, van-e valami kívánságunk?

Ez a bizottság meg is jelent előtte, de még száját alig nyithatta ki, a kiküldött máris idegesen vágott szavába:

— Kérem, csak röviden! Legfeljebb negyedórai időm van! . . .

Párisból Noirmoutier-ba azért utazott egy és fél napon át, hogy mikor missziója céljához ért, ridegen kijelentse: csak egy negyedóram van!

Mit lehetett negyedóra alatt elmondani abból, amiről napokon át panaszkodhattunk volna anélkül, hogy a helyzetünket nem ismerő idegennek csak némi fogalma is legyen arról, milyen körülmények között élünk, hogy kerültünk ide, mi történik itt velünk?

A bizottság vezetője elővette a memorándumot s igyekezett röviden összegezni azt, ami benne volt.

A száraz ember öt perc múlva már beleszólt:

— Ne részletezzen! Csak a lényeg érdekel!

A lényeg? . . .

Szónokunk behajtottá az íratot s most már ő is szárazon, ridegen jegyezte meg:

— Ha kiküldött úr ennyire siet, akkor nekem nincs mondanivalóm.

A kiküldött erre mégis csak bőbeszédűbb lett. Elmagyarázta, hogy mennyi dolga van, mennyi felé kell mennie.

— Kérem Önöket — fűzte hozzá, — nyújtsák át panaszaikat írásban, s ha van még valami mondanivalójuk, adják elő pár szóval.

Az adminisztrátor a megbízott háta mögött járt fel és alá. Arcapárnáit keze elfedte, mert állandóan kis sárga baszusát simogatta, de így is lehetett látni, hogy a fogadta-

rással meg volt elégedve s ajka körül gúnyos mosoly játszadozott.

Bizottságunk vezetője erre emelt hangon, franciául mondta a következőket:

— Mindnyájunknak, az utolsó szál emberig, az a kérésünk, tessék közbejárni, hogy bennünket innen akárhová, még a pokolba is, de elszállítsanak!

Az adminisztrátor ajkáról eltűnt a gúnyos mosoly. Az Egyesült Államok megbízottja akart még válaszolni valamit, de a bizottság meghajolt s eltávozott.

Azután az amerikai úr látogatása hamar feledésbe ment. Az adminisztrátor ellenben azóta folytonosan hangoztatta, hogy ha nekünk oly forró kívánságunk elmenni Noirmoutier-ból, ő majd hozzásegít. De biztos, hogy nem lesz benne köszönet.

Most, hogy a németeket Ile d'Yeu-be küldték, meg voltunk győződve róla, hogy az adminisztrátor keze van a dologban. Csak később tudtuk meg, hogy az átszállításnak egészen más oka volt. Az a szigorú megjelenésű, de alapjában kedves börtönfelügyelő, aki az én toronyszobámba kályhát engedélyezett s aki különösen a németektől lakott 1-es és 2-es szobákra jelentette ki, hogy még disznó-ólnak sem való, Párisba való visszatérése után rögtön közbenjárt, hogy ezt a két helyiséget ürítsék ki s a németeket szállítsák Ile d'Yeu-be. Úgy is történt. A németek távozása után a helyiséget bezárták s átadták jogos tulajdonosaiknak: a patkányoknak, egereknek, s a mindent ellepő penészeknek.

Esti kürtszó előtt még egyszer összegyűltünk a németek szobáiban. Már csak szalmazsákok feküdtek a földön, minden más be volt csomagolva. A nagy zajban és füstben kavargó alakokból Von Bergennek, a német szobrásznak őszhajjal borított, klasszikusan művészi arca bontakozott elő. Magához ölelt, megcsókolt. Azután lelkendezve, szinte összefüggéstelen szavakban elmondta nagy szerelmének új fordulatát. Az orosz lány megkerült, egy hét óta minden nap látta, egy-két szót válthatott is vele: eljött utána Noirmoutier-ba. Ezért jelentették annak idején eltűnését Párisból. Az ottani rendőrség a vele való levelezés miatt

folyton kellemetlenkedett neki. Erre a lány elhatározta, hogy leszökik Noirmoutier-ba. Öreg paraszttasszonynak öltözve egész nap azon az útvonalon állt, ahol a foglyok vízhordó szekere naponként háromszor elvonult. Heteken át hiába leste Von Bergent. Egyszer azután mégis találkoztak. Von Bergen nem bírta már a nyugtalanságot, úgy érezte, hogy megőrül, ha nem mozog, ha nem foglalja el magát. Ekkor határozta el, hogy kimegy mindennap vizet hordani.

Első kimenetelekor feltűnt már neki az öreg asszony, aki különös szemekkel nézett rá s kezét nyújtotta, mintha koldulna. Amikor másodszor kiment, egy darab kenyeret nyújtott át neki s ekkor az öreg asszony lopva levelet csúsztatott kezébe. A levélből megtudott mindent. Azóta mindennap háromszor látták egymást anélkül, hogy a dologról valaki is tudott volna. Beszélni nem beszélhettek, de levelet mindig tudtak egymásnak dobni...

Von Bergen annyi elevenséggel írta le találkozásait, hogy magam előtt láttam a szerelmeseket: a német szobrászt, amint megfeszülve, borzalmas vágytól gyötörve húzta a szekeret a sáros úton, amint alakja magasan kinyúlt a szekérrúd felett és szinte lebegővé vált, amikor a lány közelébe ért. Mintha utolsó, emberfeletti nekirugaskodással az elnyeléssel fenyegető mocsárból akart volna kilábolni. Szerelme felperzselte a levegőnek köztük lévő távolságát s odatapadt a lányhoz, aki rongyos falusi ruhájában, remegő tagokkal élte át a testetlen ölelkezés eszeveszett gyönyörűségeit... Naponként húsz-harminc levelet írtak egymásnak s egész életerejükkel csak azért a nehány, felvillanó pillanatért éltek, amíg láthatták egymást.

A lány már írt neki, hogy követni fogja Ile d'Yeu-be is. Von Bergen arca sugárzott a boldogságtól. Egyetlen volt társai között, akinek hangos szavain, biztató, barátságot fogadó búcsúzásán át nem borongott a sötétben leselkedő jövő aggodalma.

Borral telt poharak jártak kézről-kézre... Felbukant Bismarck pirosposztag, mindig vigyorgó arca is. Felíratta velem címét. Csak most tudtam meg, hogy Lekanak hívják.

— Aztán jól jegyezze meg — szólt, miközben kezét rázogatta, — az oroszok és szerbek után most a franciákon a sor. Lehengereljük őket is s akkor — pász! Vége a háborúnak!

A zshivaj egyre nőtt, a füst vastagodott, poharak koccantak össze. Egymás után kezet fogtunk mindenkivel, Wachsmannal, az illatos szakálú borbélyal, a mindig papucsot hordó, puha járású Däumlerrel, akinek Perigueux óta az volt a nevezetessége, hogy a legtöbb levelet kapta, a kampósorrú, frakkzsakettes Hackeval, a kövér, zsírosarcú, borvirágos Bürgerrel, a kopott szakálú, letört előkelőségű Fuchs úrral, a szőke, kedves arcú fiatal Tiemannal, kissé pufók, angol bajuszú barátjával, Georgezsál, Max-kszal, Markus-szal, Von der Hohe-val, Biesenbach-al, Brunnerrel, aki Däumlingéket szolgáltatta ki, Heiberggel, a másik német pincérrel, azután a vállas, verekedő hajómunkások és napszámosok mindegyikével.

Némelyikkel most fogtam egész fogságunk alatt először kezet:

— Prosit! Auf wiederseh'n in Deutschland! . . .

Egyszerre csak elnémul mindenki. Valaki elkezd a Deutschland über alles-t. A rongyos, züllött kinézésű alakok felugrálnak. Harsogva felcsapó, zengő énekükben annyi erő, hit és önbizalom van. Így együtt megszépül valamennyi. Azután következik a Gott Erhalte és a magyar Himnusz.

Mire az adminisztrátor felküldi őreit, az ének már elhangzott, a németek szalmazsákjaikon fekszenek s az 1-es és 2-ös kitért ajtain gomolyogva ömlik ki a füst, mintha a szobákban az itt töltött időnek minden fájdalma, szomorú emléke odaégett volna.

2.

Már december elejétől fogva készülünk a karácsonyra. Zádoryval lécekből s kartonlapokból templomot készítünk, amely egészen olyan, mint kis magyar falusi templomaink. Egyetlen fényűzés rajta az üvegfestményes rozetta. Ezt már a Notre-Dame-tól s a reimsi székesegyh-

báztól tanultuk, meg a mi kedves noirmoutier-i templomunktól, amelynek színes rozettáján és ablakain át oly szépen szűrődik be a hajnali fény.

A színes ablakok elkészítése nagy munkával járt. Zádory felvázolja a gótikus ívek alatt a vonalak sajátságos kanyarulatait, beosztja a képek tagozódását, megtervezi a kapu felett a hatalmas rozettát, én meg bicskával gondosan kivágom a vonalak közötti részt, ahová színes papirost kell ragasztani. A színes papír beszerzése először nagy fejtörést okoz, de azután rájövünk arra, hogy a kapott levélborítékokból ki lehet vágni a belső, átlátszó bélést s így a lila, zöld, vörös, sárga és kék színeknek legszebb változatait kapjuk. Mindenki szívesen felkotorássza a kedves cél érdekében levelezését s versengenek azon, hogy mentől érdekesebb színű borítékbélést találjanak. Anyag most már van bőven a díszítésre. Ki is teszünk magunkért. Egy-egy ablakon néha egész nap dolgozunk.

Mikor az épület egészen kész van, Zádory befesti a falakat szürkére, a tetőt fehérre, mintha hóval volna fedve. Azután még kell valami. Egy pásztor, néhány kis bárány, jászol és Mária a kis gyermekkel. Sokat vitatkozunk Zádoryval, hogy Mária milyen legyen. Ő emlékezett szép Mária-szoborra a kis Jézussal egy Nagyvárad melletti falucskában, ahol gyermekkorát töltötte. Ezt akarta lemásolni. Én ragaszkodtam a kis noirmoutier-i Mária-szoborhoz. Ez a mi templomunkba jobban is illett volna. Nagyon szerettem őt, mindig rá gondoltam, elképzeltem élőnek, láttam járni, hallottam suttogva szólni. Egyszer egy éjszaka, amikor álmatlanul vergődtem fekvőhelyemen, a legnagyobb csodálkozásomra, kényeztető gyermeknevezen szólított, ahogy anyám szokott hívni. Olyan volt ez, mint anyai kéz simogatása homlokomon, rögtön elaludtam tőle. Álmomban azután megjelent a kis Mária; kopott, elárvult, szerénységéből fényesen kibontakozott. Addig-addig nőtt, amíg köntöséből az ég azurja lett, fehér gyolcsingéből liliommező, tekintetéből pedig csodálatos, bársonyos tollú madársereg kelt ki, amely úgy úszott, ringott, hol egészen közel, hol messzi szállt, mint valami majd erősödő, majd halkuló melódia.

Zádory azonban nem hajlott kérésemre. Végre is olyan Máriát faragott, akinek sötétkék kendőjéből csak halvány arcéle látszott ki s a gyermek Jézus is úgy elbújt ölében, hogy csak két apró lábát lehetett látni. Zádory azt mondta, olyan idöket élünk, amikor Jézus nem mutatkozik egészen az emberek előtt.

Egy este azután kipróbáljuk templomunkkal a hatást. A sötét toronyszobában felállítjuk az asztalon s benne meggyújtjuk a gyertyát. Olyan szép volt, mint álomkép. Mintha messzi idök sötétségbe vesző távlatán lebegett volna ez a havastetejű, kis falusi templom, ragyogó ablakaival s kapuja előtt a botjára búsan támaszkodó pásztorral s a parányi fehér és fekete bárányokkal. Magunk sem tudtuk, hogy ilyen remekművet alkottunk.

Ennyi szépséget nem tarthattunk meg magunknak. Valakinek nagy örömet akartunk szerezni. Elhatároztuk, hogy karácsony estéjén Mme Mignale kislányának adjuk.

A kantinosné ugyis mindig nagyon jó és kedves volt velünk szemben. Mostanában is már napokkal azelőtt titokzatosan mosolygó arccal jelezte, hogy valami öröm ér bennünket. Kérdeztük: nagy, nagyon nagy? És a keblünk tágult, amikor a hazajuthatás lehetősége átvillant lelkünkön. „Ó, nem olyan nagy!“ — sóhajtotta s maga is elborult, mikor látta szemünkben a hirtelen föllobogó fényt kialudni. Ha nem olyan nagy, akkor nem is öröm! ... Kiderült azután, hogy rendelet jött, amely a francia újságok olvasását engedélyezi. Ez is a németekkel kötött kölcsönös megállapodás volt.

Az öröm valóban nem bizonyult nagynek. Először kaptunk a lapokon. Megállapodtunk, hogy mindenki más lapot rendel. Maravics toronyszobájában egész olvasótermet rendeztünk be. A házigazda a legnagyobb odaadással merült el a különböző harcterek tanulmányozásában. Óriási térképet vásárolt s apró, színes zászlókkal rakta ki a hadak állását, azután a lapok jelentései szerint naponként mozgatta zászlóit.

Mi azonban hamar kiábrándultunk a lapokból. Csak a háború volt bennük s ez a kietlen, sivár, irtózatos dolog is milyen gyűlöletes megvilágításban! Az ember nemcsak

gyilkológép lett, hanem színtelen, egyoldalú, elfogult, alacsonyrendű lény is. Minden nemesebb érdeklődését felszívta a vértenger. A feldicsőített „poilu“ és a minden emberi vonástól megfosztott „boche“ üres kliséalakok voltak, a nagy tömegek legalacsonyabb ízlése számára készített durva fantomok. Még a legkomolyabb lapok is tele voltak túlzásokkal, ferdítésekkel, rágalmakkal. Bizonyára nálunk is így írtak az újságok. Ez volt a háborús sajtó.

Egy hét múlva már nem érdekelték a lapok. Néha egy-egy kimagasló eseménynél belenéztünk, vagy ha eldugott hír jelent meg „a civil internáltak kicseréléséről“ reménykedve adtuk kézről-kézre az újságszámot. Később már az ilyen hír sem izgatott. Ez is mindig hazugságnak bizonyult.

Mme Mignale-nak azonban nem szóltunk, hogy az öröm, amelyet előre bejelentett, mennyi csalódást okozott. Szerettük ezt a szelid, hajlott hátú kis asszonyt, aki férje halála óta egészen megőszült s évtizedeket öregedett. Ő volt szemünkben a kiszolgáltatott, gyenge asszony jelképe, aki a háborútól legtöbbet szenvedett. Kislánya alig volt nyolc éves. Tavaly még apja hazajött karácsonyra. Most ők ketten is olyan árvák voltak, mint mi.

Zádoryt megkértem, hogy mintázza le a kantinosné kis lányát, Márhát. Anyjának szántuk karácsonyi ajándékkul a plakettet. Amellett az adminisztrátornak is kívántunk némi okulást nyújtani, akinek leghőbb vágya lett volna, hogy puffadt arcát Zádory megörökítse. Láthatta ebből, hogy, ami a szegény özvegy asszonynak egy-két jó szaváért, szelid mosolyáért kijár, azt ő hatalmának bármilyen erőszakosságával sem tudja kicsikarni.

A karácsonyesti vacsorát a kantinban akartuk megtartani. Az adminisztrátor rendeletet adott ki, hogy a karácsonyestének nyolc órakor be kell fejeződnie s kilenckor már mindenkinek le kell feküdni. Tavaly karácsonykor Hoch Deutschlandot kiáltottak a késő éjszakában a fogságban s a katonákkal a nemzetközi szövegű Marseillaise-t énekelték. Az adminisztrátor most szigorú parancsával meg akart akadályozni minden tüntetést.

Ezért már délután hat órára terveztük a faágakból

összetákolts karácsonyfa meggyújtását, utána magyar vacsora lenne a kantin helyiségben, gyertyát gyújtunk a kis templomban, s átadjuk Mme Mignale-nak a kis Mártha fejről készült életnagyságú gipsz-plakettet.

Az ünnepséghöz azonban pénz kellett. Tavaly ilyenkor volt tanítványaim gyűjtöttek össze nagyobb összeget a magyar karácsonyra. Vajon eszükbe jutok-e az idén is? Ha tőlük nem jönne, elhatároztuk néhányan, hogy összeadunk annyit, amennyiből magyar társainkat vendégül láthatjuk.

De pénzküldésről semmi hír sem érkezett. Levelek sem jöttek. A svájci Vöröskereszt közvetítette a leveleket, a pénz pedig rendszerint a genfi Darier és társa bankház utján érkezett. Mióta azonban a németek elmentek, alig hozott valamit a posta. A legidősebb Stocker testvér, aki a 3-as szoba főnöke volt, minden reggel kétségbeesetten tárta ki karját, amikor a levélkiosztásról visszajött: „Schon wieder nichts!“

Nagyon nyugtalan lettem nemcsak a pénzküldemény, hanem főként a levelek kimaradása miatt. Apám rendszeresen írt Kolozsvárról. Elég volt csak címzését a levélborítékon megpillantanom, már mindjárt nyugalom öntött el. Ők legalább jól vannak. Bátyám sebesülése után Kolozsváron maradt s újra elkezdte az egyetemen előadásait. Egyik öcsém ugyanott a női klinikát vezette, neki sem kellett a frontra menni. Csak kisebb öcsémért aggódtam, aki a háború első pillanatától fogva a nehéztüzérségnél a fronton teljesített szolgálatot. De úgy képzeltem, hogy az ő helyzete sincs annyira veszélynek kitéve. Különben is hírt kaptam még december elején róla, hogy karácsonykor otthon lesz s egy fiatal kolozsvári lánnyal eljegyzést tart.

A levél azonban régen érkezett. Azóta semmi hír. Három hét eltelt anélkül, hogy a posta számomra valamit is hozott volna. Mikor a levélírás megengedett ideje érkezett, öcsém előttem ismeretlen menyasszonyának készültem írni. De különös, félelmetes dolog történt velem. Mindig vigyáztam levelemben arra, hogy szomorú dolgokról ne írjak. Nemcsak a háromszoros francia cenzura

miatt, hanem elsősorban azért, mert az otthoniakban nem akartam felesleges aggodalmat kelteni. Most azonban akárhányszor ültem neki a levélírásnak, egyszerre csak észrevétlenül belekerültem a legsötétebb hangulatba. Mintha csak óriási, sötét árny áthajolt volna felettem s tollamat az vette volna kezébe. Többször eltéptem a levelet s újra kezdtem. Végre is, a tárgy oly derüs volt, egy fiatal lány jövődő boldogságáról kellett írnom. Miért zökkent mindig a toll s a fehér lapról miért siklott át ijesztő gyászpergamentre, ahol a végzet kérlelhetetlen rendelkezései íródnak?

Mikor a levelet végül is megírtam, magam is elrémültem. De elküldtem, mert tudtam, hogy úgy sem megy át a cenzurán.

Karácsony estéje előtti napon végre is megjött Finály Gábor igazgatónak levele s azzal egyidőben a pénzküldemény. Akkor már oly riadt voltam, hogy minden reggel, mikor a postát jelző kürtszó felharsant, toronyszobámból kimentem a 3-asba és ott vártam be a szobafőnököt. Le az udvarra nem mertem menni, mert attól féltem, ilyen bizakodó elébejárulás elűzi a szerencsémet. Azóta is, ezentul mindig a 3-asban vártam be a postát.

Finály hosszan, melegen írt. Valósággal el voltam ámulva, hogy még mindig gondolnak rám, hogy talán szeretnek is. Szememben egészen furcsa volt, hogy az a nagy közösség, amelyből oly erőszakosan szakítottak el, s amelyet csakis a háború örökös és borzalmas rémeivel való emberfeletti küzdelemben tudtam elképzelni, még törődni is tud velem. Hogy én szinte beteges makacssággal kapcsolódtam hozzájuk, az természetes volt. Ott maradt közöttük az életem, amelynek minden mozzanatát az emlékezés aranyszínbe öltöztette s ott folytatódott tovább egy közös élet, amely az enyém is volt, ha belőle ki is szakadtam s amely oly sötét bizonytalanságban hullámozott képzeletem előtt, mint a sziklára sodort hajótörött előtt a viharzó éjszakai tenger.

Igazgatóm írta, hogy volt iskolám növendékei megint gyűjtöttek s nagyobb összeget küldtek, hogy magyar fogolytársaim karácsony estéjére fordítsam. Finály levele más

tekintetben is megnyugtató. Nem lehetett baj otthon, családom körében, mert arról ő is tudott volna s akkor nem ír annyira humorral és vígasztaló biztatással.

A magyarok karácsony estéjét tehát megtarthattuk. Ünnepi ruhában, szorosán egymás mellett helyet foglaltunk a kávézó felterített asztalánál. Csak Varga Tamás nem volt ott, őt beteg szívével hazaküldték. Karácsony után hírt is kaptunk róla, hogy megérkezése után pár hétre meghalt. A kis Feldenczer írt róla, aki a kórházban meglátogatta. Általa üdvözöltetett mindnyájunkat. Emlgette Edouard-t s Rosenfeldet, egykori társait a Conciérgéiben. A panier à salade-ról is beszélt, ahol először vette észre, hogy a szíve nagyon rossz...

Hiányzott a fiatalabbik Weiner testvér is, akit verekedés miatt börtönbe zártak. Bátyja addig könyörgött az adminisztrátornak, míg megengedte, hogy ünnepi vacsoráját s az ajándékot bevigyék hozzá. Külön gyertyát is kapott és cigarettákat.

Az asztalfőn megint Müller bácsi ült, mellette az idősebbek: Vantur, Bistrán, Horváth cigány. Most többen voltunk, mint tavaly. Először ünnepeltek velünk: Rubin, Pesek, Zádory, Weiffert, Bárczy, Lakatos, Reisner, Bajusz pincér, Szőke, a cipész, Schneider, Kilár, Kopolovits, Ambrus, a két nemrégiben érkezett asztalos, Valéry és Ványi, egy idősebb Katz nevű szűcs, s akik velük együtt jöttek: Pollár Vilmos, Wohlstein, Lusztig, Bertics és Farkas József.

Bárczy semmit sem evett. Már hónapok óta koplalt, vagy csak lehetetlen dolgokat fogyasztott úgy, hogy arca fehérebb lett a krétánál, amellyel ecetben feloldva szintén táplálkozni szokott. Készült az orvosi vizsgálatra. Tudta, hogyha a vizsgálat késik, életével fizet rá. De vállalta a nagy kockázatot: kiszabadulás vagy halál.

Meggyújtottuk a karácsonyfát, kivilágítottuk a templomot. Fekete gyász-ruhában ekkor jött be a kis Mártha. Sápadt arcocskájából érdeklődéssel lángoltak elő nagy, barna szemei. Anyja mellette állt és könnyezett. A szoba árnyaiból biztosan messzi, sápadt arc bukkant elő és tűnő, elfátyolozódó szemek sóvárogva néztek rá. Az emlék fáj-

hatott szegény asszonynak, mert kis gyermekét görcsösen szorította magához.

Nagy Zsiga, Steiner, Bajusz, Kilár és Schneider elénekelték a „Mennyből az angyal“-t. Azután az egész asztal a Pásztorok, pásztorok-at...

Éneklés közben lépett be az adminisztrátor. Hátrattett kezekkel, komor léptekkel végigment a szobán. Senki sem törődött vele. Az ének tovább folyt, csak a karácsonyfa fénye sötétült el, amíg előtte elment.

A vacsora este nyolcig tartott. Ekkor lefekvést jelzett a kürtszó.

Csendben vonultunk ki az udvarra. A kantintól a várépület feljára felhosszaságban kellett átszelnünk az udvart. Enyhe, nedves idő volt, de az ég kiderült, a zöldesen szikrázó csillagok egészen közelieknek látszottak. A fölénk boruló nagy, titokzatos égbolt különös hangulattal töltött el. A falu templomában ebben a pillanatban szóltak meg a harangok. Ez is, mintha annak jele lett volna, hogy szokatlan dolog történik velünk. A zengő hangok szétverték körülöttünk vígasztalan helyzetünk kulisszáit. A várépület is szinte légies sápadtsággal húzódott háttérbe.

Mentünk és nem éreztük, hogy megyünk. Inkább felénk áramlott, símogatva közelünkbe suhant egy egész rejtelmes világ. Sok karácsonyfa illatát éreztük, pedig karácsonyfa nem volt közelünkben sehol. Nagy embercsoportok lépésének zaját hallottuk. Mintha szánkó csengője is csilingelt volna. Messzi karácsonyok tündöklő ünnepe úgy élt körülöttünk, mint ahogy elhagyott mezőn fényben és elmosódó zajban magunk körül érezzük a nagyváros közelségét.

Először azt hittem, hogy csak velem játszik felizgatott képzeletem. De amikor társaimra néztem, azokon is észrevettem, hogy történik velük valami. Nem szóltak egymáshoz. Úgy mentek, mint akik azt hiszik, teljesen egyedül vannak. Lépésük olyan volt, mint álombanjáróké...

Mindez csak addig tartott, amíg a feljárt sötét torok el nem nyelt bennünket. Azután a döngve becsapódó ajtó elriasztotta a varázslatot.

A karácsonyi ünnepek hetében izgalmam oly nagyra nőtt, hogy már apatikussá lettem. Azt gondoltam, ha Finálytól jött levél, hazulról is érkeznie kell. Teltek a napok és semmit sem kaptam. Minden reggel megjelentem a 3-asban Stocker előtt. Már szinte félt mondani, hogy számomra semmi sincs. Magát is vádolta érte. Örökké vidám arcán a mosoly majdnem sírássá vonaglott, ha kísérteties alakomat feltűnni látta. Az érvekből is kifogytam már, amivel a közel egy hónapos késést magyarázni lehetett. Az ünnepek miatt feltorlódó posta, a cenzorok, a Vöröskereszt ünnepi hete, mindez már nem indokolt semmit. Az adminisztrátor bosszújára sem gondolhattam az elkeseredett hangú levél miatt, amelyet legutóbb írtam, hiszen a Finály levelét áteresztette.

Különösen fiatalabbik öcsém miatt aggódtam. De félelmemet, nyugtalanságomat nem tudtam magam előtt sem határozott formába önteni. Egész nap feküdtem, nem akartam semmire sem gondolni.

Karácsony első napja estéjén Maravicshoz voltunk híva. Édesanyja Bécsből fényűző cikkekből összeállított csomagot küldött. Mind olyan ételek voltak benne, amelyeket már csak emlékeinkből ismertük. Az egésznek koronája volt egy liter tojásos puncs.

Maravics toronyszobájába jöttünk össze. A kis asztal meg volt rakva a legkívánatosabb dolgokkal. Maravics meleg bort is készített. Házigazdánkon kívül Németh Andor, Lakatos, Zádory ültek az asztal körül s az elmaradhatatlan Horváth cigány, aki hegedűjében, mint valami bővös szekrényben, magával hozta volt életünk minden kedves emlékét.

Még hozzá sem nyúlhattunk semmihez, amikor váratlan dolog történt. Maravics szokott tréfás, kötekedő modorában megjegyzést tett Zádoryra. Szobrászbarátunk szemében mohón és türelmetlenül csillogott a vágy a kirakott ételek és italok után. Kezét dörzsölve, nem a legválogatottabb nyelven olyasvalamit mondott: „lesz-e már zabálás, gyerekek?“ Erre vágott vissza Maravics, akit talán kicsit

bántott is, hogy édesanyja küldeményével kapcsolatban valaki ilyen alantas kifejezést használ.

Összetűztek, mint a fogságban annyiszor megtörtént legjobb barátok között is. Bizonyára hamarosan ki is békülnek, ha én nem szólok közbe. Zádory pártjára keltem, Maravicsnak szemére hánytam, hogy neki, mint fiatalembernek és házigazdának, nem lett volna szabad nálánál idősebb vendéget megleckéztetni azért, mert talán most az a fölénye vele szemben, hogy neki van pénze, Zádorynak pedig nincs.

Ez a kis jelentéktelen összeszólalkozás, mintha észrevétlenül felgyülemlett keserűség és fájdalom zsilipjét nyitotta volna fel bennem. Magam is elámultam: ki beszél belőlem, micsoda idegen és nem is sejtett fájdalom? Mert rögtön észrevettem, hogy Zádory és Maravics nézeteltérése csak ürügy számomra. Valami más remegtet meg, valami más kényszerít arra, hogy elsötétült kedvvel rontsak el mindent, ahol poharak összekoccanása, szegény fogolyéletek pillanatnyi felderülése készül. Csak eszköze voltam magam is egy előttem ismeretlen, rajtam uralkodó érzésnek.

De nem tudtam felszabadulni a gyötrő ígézet alól. Írtózatos dolgokat mondtam, amitől elfehérült mindenki, gyűlöletessé vált étel és ital. Végül is mikor felálltam s távozni készültem, velem jött mindenki. Az asztalon maradtak a csábító ételek és italok. És velük maradt egyedül Horváth cigány, aki értelmetlenül s talán közömbös fölényességgel hallgatta végig az egészet, mint óriási, kopott, szürke madár, akit az egész világon csupán a táplálék bűvölete köt le.

Vége volt a kedélyes estének. Mint akkor mindennek olyan visszataszító íze volt számomra, ami jó kedvet, felejtést hozhatott volna. Nem ittam egy korty bort sem, amikor társaim mind részegek voltak. Csak feküdtem a szobámban, kitágult szemekkel bámultam a levegőbe s kerestem, kutattam valami után, ami megmagyarázza talán, mi van velem?

Másnap délben nagy csomaggal a kezében lejött hozzám Zádory. Karácsonyi küldemény érkezett Tours-ból, Mastic-tól, az ő hűséges francia barátnőjétől.

Zádory úgy hozta, mint kincset. Lekuporodott fekvőhelyem szélére s kinyitotta a fonott kosarat:

— Nézd, nyers sonka, jó tours-i kolbász! A legjobb a világon. A kis Mastic küldte, ez az áldott, aranyos teremtés. Az egyetlen, aki nem hagyott el.

Megható volt ennek a megtermett, szélesvállú embernek gyermekes gyöngédsége és arcáról lesugárzó öröme.

Mosolyogva hajoltam a csomag fölé, amely fenyőgallyakkal volt beborítva. De aztán visszahökkenem:

— Nem, nem! Olyan ravatalszaga van!

És nem tudtam semmihez sem nyúlni. Beletemetkeztem újra szótlanságomba, belevesztem valami nagy, ijesztő ürességbe, amely nem árult el semmit, csak ellenséges, fenyegető némasággal meredt rám.

Szilveszter este meg kellett tartani Maravics lakomáját, amelyet akaratlanul is én rontottam el. Ez a kedves, fiatal fiú lovagiasan jóvátette hibáját, holott valójában el sem követte. Zádoryval összeölekezett, hozzám lejött s hosszasan, bizalmasan elbeszélgetett.

A fogság talán mindannyiunk között az ő idegzetét támadta meg legjobban. De katonásan akarta viselni a bajt. Apja öregebb osztrák-magyar tiszt volt, anyja még fiatal, mindig szép asszony s ahogy a fia elbeszélésén át megalkothattam képét: az élettől elkényeztetett, kissé tétlen, álmodozó teremtés. Öreg apa és nagyon fiatal anya gyermekének született Maravics. Megviselt idegzettel és egy sereg ki nem forott, gyerekes tulajdonsággal. A nálánál jóval idősebb Németh Andorral szeretett atyáskodni, az öreg Edouard-t, aki iszákosságra hajlamos volt, szerette szigorúan fegyelmezni, nevelni. Maga egész nap pipázott, geneológiai könyveivel bibelődött és újabban a francia lapokban megírt, hajmeresztő felderítésekből gyűjteményt állított össze. Öreges, túlzottan konzervatív álláspontja volt mindenről. De, ha az ember kivette szájából a pipát, elvonta munkájától, komolyan és emberségesen a szemébe nézett, tájékozatlan, tapasztalatlan gyerek állt vele szemben, akinek nagyon jó szive volt s aki úgy szerette volna, ha valaki foglalkozik vele, irányítja, embert csinál belőle.

!lyen „pipa nélküli“, egyszerű, meleg megnyilatkozás-

sal állt velem szemben azon a beszélgetésen, amikor tisztázni akarta magát és meghívott a szilveszter estére. Nagyon megszerettem s megígértem, hogy az ó-év bucsúztásán okvetlenül ott leszek.

Nyolc óra után Szilveszter este sem maradhattunk fenn. De Maravicsnak kitűnő terve volt a rendelet kijátzására Edouard-ral berendeztette a tető egyik elhanyagolt toronyszobáját s megállapodtunk, hogy az őrség látogatása után oda szökünk fel.

Este kilenc órakor már mindenki le is feküdt. Az őrség füstös lámpáját végigjáratta a sötétségbe borult szobákon. A sáppadt fénykarika ráesett mindegyik fogoly arcára. A szalmazsákok megzörrentek. Itt-ott mozgolódás, sóhaj hallatszott. A lámpafény gyorsan siklott egyik arcról a másikra. A buzgó káplár bekémlelt a függönyök mögé is. Most jártak éppen Herz doktornál.

Amint alvást tettetve feküdtem, azt gondoltam, hogy a lámpát bizonyára elkapja, ha valamelyik ajkon az álom mosolya fénylik és talán haragszik a tündérre, amely nemzetválogatás nélkül szór virágot a szenvedők lelkére, ha álmodnak.

Benyitottak hozzánk is. Fenyvesi már aludt. Én szerettem volna mosolyogni. De nem tudtam. Mikor a fény rám esett, arcom úgy feküdt rajtam összekulcsolt kezem felett, mint meredt halotti lárva.

Kimentek a 3-asból. Zajt felverő lépésük majd a falépcsőn, majd az 5-ösben, majd a 6-osban hallatszott. Végre a kisérteties lámpafény még egyszer végigszaladt a lépcsőkön, a kis bástyaudvaron, a lejáraton. Aztán hallottuk, hogy a várépület kapuja bezárult. Még halvány fény gyúlt ablakainkon, ahogy a nagyudvaron végimentek, azután teljes lett a sötétség a várépületen.

Óvatosan, zajtalanul felemelkedtem fekvőhelyemről s a toronyszoba kis ablakán kikémleltem az udvarra.

A telihold fényében, az őrség és az adminisztráció kis épületei között a kövér adminisztrátor sétált fel s alá és kutatva nézte a sötétségbe húzódó, hallgató várépületet. Bizonyára, úgy érezte, hogy az egész néma vár konok, ellen-

szegülő akarat vele szemben. Mi lehet belől, e hallgatagság, e szinlelt nyugalom mögött?

A legkisebb neszre, ami az épület felől jött, gyanakodva állt meg. Vajjon nem életére törő összeskuvók titkos jeladása szüremlik át a vastag falakon? Egyik ablakban valami fehér mozgott, mintha őt fenyegette volna. Fürkésző lépésekkel ment az ablak irányába. Nem, a fehérség csak szarításra kitett ing volt, amelyet a tengerfelől jövő légáramlat néha meglebbentett.

Megindult a kapú felé, de a kijáratnál még egyszer visszafordult s végignézett az épületen. Bizonyára elégedett mosoly futott át arcán. Mindazt az erőt, kényszert, ami ezt a sok embert a kietlen halotti kaszárnyában zárva tartja, a saját karjaiban érezte duzzadni . . .

Cipőmmel a kezemben, észrevétlenül kimentem a toronyszobából s végigsurrantam a 3-ason. Meghívott társaimmal a csigalépcsőnek a tetőre vezető felső részében kellett találkoznom.

A régi lépcsőfokok megreccsentelek óvatos lépteink alatt. A teljes sötétségben suttogó szóval ismertünk egymásra, aztán egymásba fogózva kúszunk fel a tetőre.

Edouard a tető vaspántos ajtajánál várt már bennünket. Amint kibújtunk a holdfényben úszó tetőre, egyenként számba vett. „Herr Säufer“ — Dudásnak szolt. „Die Professoren — volt belőlünk három is: Soltész, Neufeld és Németh. „Herr Doktor“ — ez voltam én, „und du auch Luder“ — ezt a bizalmas megszólítást Zádoryhoz intézte, aki Horváth cigánnyal együtt a hátvédet alkotta.

A cserepes tetőn felül a donzson négy fala fél méternyi magasságban emelkedett fel. A fal és a tető közötti szűk járaton négykézláb csúszunk el addig a torony padlásig, ahol Maravics az „estélyt“ tartotta.

A háziúr kékesen parázsló angol pipával a szájában az ajtóban várt ránk.

Különös vendégszoba, különös vendégek.

A kerek padláslyukban két szalmazsák volt végigfektetve. Közepén kis kézi petróleumkályha állt, amelynek fénye a vörösüveges nyíláson át a penészes fal egy részét megvilágította. A keresztgerendán felül a palatető egy he-

lyen annyira megszakadozott, hogy jókora rés támadt rajta s azon keresztül bekandikált a kék ég egy darabja, az ölen két sziporkázó csillaggal. Ez a messzi, ércragyogású égdarab mintegy diszítette a kietlen padlást, amelyen talán évszázadok óta élő ember nem fordult meg. Egyszersmind érezte a magas levegőget is, ahová a torony csúcsa befúródott.

Edouard délutáni rendezés közben a tető egyik sarkában vércsefészket fedezett fel s két fiókat markolt ki belőle. Ezek most a kályha előtt álltak és csőrükkel az elénk dobott véres husdarabokat tépdesték. A fal mellett boros és pezsgős palackok sorakoztak s a Maravics csomagjából megmaradt konzervek, sütemények. Felettük lógott a pincében talált emberi karcsont, rajta a megrozsdásodott bilincscsel. Ez Edouard tulajdona volt s a mai estére diszül odakölcsonözte gazdájának.

Megcsodáltuk a vércsefiókákat s megdicsértük Edouard stilszerű rendezését.

Az öreg üvegfuvo olyan volt, mint valami gnóm. Szeme a piros félhomályban furcsán villogott, fogatlan szája csecsemőjéhez hasonlított, amelyet ritkás, lelógó bajusza s az arcát rendületlenül elborító őszes szőr még kirívóbbá tett. Szeretett feltűnően öltözködni. Piros nyakkendőt hordott, Maravicsnak egy elhasznált szmoking-kabátja volt rajta, ehhez durva, foltozott, sárga nadrágot vett fel, amelynek végét óriási, szalmával kitömött facipőkbe gyúrta be. Kicsi, pisze orra nyergéről a pápaszem minden pillanatban készült lecsúszni. Ez is olyan volt rajta, mint valami rossz színpadi kellék.

Halkan, szinte suttogva kellett beszélni. Ezért a hangulat eleinte nem is alakult ki. A vendégek inkább az evés-iváshoz láttak. Egy pohár és egy tányér jutott mindenre, amelyeket a fogások cserélésénél szörnyű piszkos kendővel Edouard törölt tisztára.

Az első poharak után azonban megoldódott a kedv. A beszélők lassanként megfeledkeztek arról, hogy felesleges óvatosságból suttogni kellene. Az ilyen társasösszejöveteleknél mindenekelőtt Dudás volt igazi elemében. A borozás iskoláját még a Bácskában tanulta ki. A furcsa, ijesztő pad-

lást, az egész fogságot pillanatok alatt teljesen elfelejtette s a dugót a borosüvegből apjától örökölt minden zsebkesével már úgy húzta ki, mintha bácskai kúriában fényesen terített asztalnál töltené be a házigazda szerepet. Soha el nem mulasztotta, hogy a bor dugós részéből előbb magának ne töltsön egy-két kortyot. Minden ételt értékelt, megbírált s rendszerint meg is dicsért. Az új üvegből az első kortyot ő itta meg, azután csillogó szemmel intett: „fiúk lehet! . . .“

Dudásé volt a szó, amíg a mámor urrá nem lett, de azután szerepét Zádory vette át. A fogságban az elpusztíthatatlan kedély s ami még ennél is több, a képzeletnek a sivár életkörülmények fölé való szárnyalását ő képviselte. Nem volt nyomorúság, amelynek jó oldalát meg ne tudta volna csillogtatni s nem volt idegenszerűség, amellyel képzelete azonnal meg ne barátkozott volna. A vércsefiókat is már megszelídítette s ölében szunyókált mind a kettő. Az ételek felét ő ette meg s Dudásnak nem volt hűségesebb ivótársa nála. Közben a mámor s a különös hangulat feltüzeltelte képzeletét. A bilincses karcsontnak úgy elénkbe idézte történetét, hogy szemünk-szánk tátva maradt. Ahogy szava hozzáért a szomorú emberi maradványhoz, a csontra hús nőtt s a karral csuhába öltözött Saint Philbert-rendi barát intett búcsút az életnek. Fantáziája kitágította a tetőzet rését s a csillagok útján elszárguldott messze, a körösparti városba, ahol gyermekkorát töltötte.

Lassan, mindnyájan már csak emlékek voltunk. A dohányfüstben elfoszlott alakunk csodálatos árnyékká lett, amelyből az emlékalakok seregestől bontakoztak ki. Minden, ami élet volt bennünk, csupa emlékké változott. Öregekké lettünk. Nekem már fényes gyermekkor volt az az érthetetlen, örült éjszaka is, amikor a kis breton fürdő kertjében nem is egy nőtől, hanem az asszonytól búcsúztam. És attól fogva visszafelé minden az aranykorszaknak abban a legendás fényében ragyogott, amilyenben öreg emberek kisgyermekkorukat szokták látni.

Újra átéltem úgyszólván minden napomat, s az emlékek gyönyörű uszálya mögém nőtt, a végtelenségig kinyúlt, míg magam vékony semmiség lettem, aki alig bírta már pompás díszét. Sokat gondoltam ezen az éjszakán arra a

pesti májusi napra, amikor apámat utolszor láttam. Indult vissza Kolozsvárra s én elkisértem a Nyugatihoz vivő 46-os villamoson. A pályaudvar előtt elváltunk. Nekem sietnem kellett órára. Kis tavaszi felöltő volt rajta, elefántcsont nyelű, bogos, szüette botját kezében tartotta. Barátságos, tiszta kék szemével rám nézett. Azután megcsókoltam szőke császárszakála felett az arcát, amelyen a gyermekkorom óta oly jól ismert, annyira szeretett pomádéillatot éreztem. Arról volt szó, hogy két hónap múlva én is Kolozsvárra megyek nyaralni. Azt hittük, csak rövid időre búcsúzunk. Mosolyogva vált el, csontos, kékeres kezével intett, azután kis kézításkájával kezében elindult a pályaház felé.

Néztem, néztem utána. Emberek jöttek, mentek körülötte. Majd belekerült a pályaudvar felé áramló tömegbe. Eltűnt az emberek között. Pár pillanatig már csak kalapját láttam lebegni, amely úszott, mint kis fekete kupola. Azután eltűnt teljesen . . .

Ezen a Szilveszter-éjszakán az otthont akartam magam elé képzelni. Mit csinálnak ebben a pillanatban a régi kolozsvári házban? Vagy talán már át is költöztek egy újba, amiről apám utolsó levele egyikében írt? Lehet, hogy az új lakás, lehet, hogy valami más, ismeretlen ok miatt, de nem tudtam családomat magam elé képzelni. Élesen emlékeztem vissza minden együtt töltött karácsony és Szilveszterestre. Magam előtt láttam a tavalyi otthont is, amikor már nem voltam velük. De képzeletem mindig lesiklott a képről, amelyben hozzátartozóimat ma éjszaka akartam megrajzolni. Vajjon öcsém és menyasszonya együtt vannak-e apámmal s özvegy nővéremnek kis lányaival? Gyötrő aggodalmaim öcsémmel kapcsolatosan megint felújultak. Lassanként újra szívszorogató érzés borított el, mintha minden, még a levegő is visszahúzódott volna tőlem s valami gyűlt volna fejem felett, ami mindjárt rámcsap, mint elítélre a pallós.

Barátaim ezalatt teljesen belemerültek a múlt élesztetésébe. A csak alig megvilágított padlásszoba annyira megtelt dohányfüsttel, hogy elfedte egymás előtt a beszélők arcát. Csupán egy-egy mozdulat, vagy körvonal látszott. Ezért lettek emkékeik előbbek, mint ő maguk.

Soltész hőse: Kasza cigány volt. Jóléttől zsiros, elgépi-

esedett életű alföldi parasztvárosban élt ez a cigány, ahol Soltész tanított. Az ottani dagadt bőrtárcájú, hangos gavalléroknak nem kellett a régi cigány, megkövetelték már az új pesti módit. Kasza cigány ott ült a kávéház egyik zugában s undorodva hallgatta a cincogó muzsikusokat. Éjfél után már csak egy-két asztalnál mulattak. Az öreg cigány ekkor végleg megcsömörlött a nyafogó új zenétől. Egyszer csak felállt s leszegett fejjel közeledett a bandához. Ördögi arca volt Kasza cigánynak. Fekete volt, koromfekete, csak a fogai villogtak fehéren, amikor mosolygott. Egyik szemét hályog borította, de a másik, mikor hegedűjét vállához nyomta, többet mondott, elragadóbb volt, mint ezer más szem. Ha ebbe az egy szemébe valamikor régen egy asszony belenézett . . . Kasza cigány kikapta a kocaprimás kezéből a hegedűt. Odaállt a banda élére s rekedt, gyűlölettől reszkető hangon kiáltotta: „Nektek most ácsi, бүдösök!“ Aztán állt alá csapta a hegedűt s most csak ő muzsikált, egyesegyedül ő.

Soltésznek elcsuklott a szava, amikor idáig jutott elbeszélésében s egészen belésápadt, mert már látta, itt látta köztünk, mindegyikünknel élesebben s vele együtt láttuk mi is Kasza cigány elbűvölő fél szemét és hallottuk hegedűje zokogását.

Dudás egy bácskai ficsurról emlékezett meg, akinek már a neve is olyan kipuccolt, feszes és diszszerszámos volt, mint valami úri négyesfogat. Ezzel együtt élte le fiatalkorát. Hogy hány kalandja, hány botránya volt ennek a vakmerő, csinos fiúnak! Nem volt krakéler, de magyar vér volt benne. Nem szerette a zsidót, a mágnást, a latajnert, a katonatisztet — szóval sokat nem szeretett — s olyan kényes volt a becsületére, mint fiatal lány a fehérselyem báli cipőjére. Éppen egy ilyen bálon tört le a vidéki gavallérnak pályafutása. Miután annyi embert megpofozott már életében, ezen a bálon megütötte szép hűgát is, aki eltúrta, hogy táncosa, egy tejelesszájú huszárhadnagy, a hajába csókoljon. Lett ebből nagy botrány. A hevesvérű bácskai fiú egymásután arcul ütött még nyolc huszáratisztet. De hősi tette után már csak annyi ideig maradt a városkában, hogy le-

párbajozza pofonjait s azután elment egy gazdag rokonához gazdatisztnak. Dudás pedig Párisba jött Bleriothoz.

S ez így ment sorjában. Németh Andor utolsó szerelméről beszélt, közénk hozta asszonyát, illatának, gyönyörűségétől sápadozó arcának, sugárzó szemének minden varázsával. Neufeld, aki nagyon vékonypénzű, rosszgyomrú fiatalember volt, leírta egy felsőmagyarországi városi iskolában tanártársait, akik el voltak keseredve, hogy őt választották meg, aki sem kártyázni, sem inni nem tudott. Nem is tegezte le őt senki. Egyszer azután egy vacsorán az éhomra ivott sörtől becsípett s erre óriási cigánypecsenyét rendelt s üveg bort állíttatott maga elé. Lett erre nagy öröm. Mindjárt pertut ittak vele s később is csak ennek köszönhette s nem a tanításában kitűnően alkalmazott „méthode-directe“-nek, hogy véglegesítsék...

Zádory elmében volt. Versenyre kelt mindenkivel, hogy az ő alakjai érdekességben és bogarasságukban felülmulják a többiekét. Elmondta, alig husz éves korában hogyan tette meg az utat Nagyváradtól Párisig, hogyan került Rodin műtermébe és végül elének hozta háború előtti bohém társaságát, amelynek istene a hosszú szakálú Desbois-mester volt, Rodin után második szobrásza Franciaországnak.

Teltek az órák s a kis padlást mind sűrűbben lepték el az emlékezetből előhívott légies alakok.

Maravics rendelkezett Edouard-nak, hogy készüljön a pezsgőbontásra. Dudás nem engedte el, hogy Edouard piszkos kendőjét ne ő szorítsa a pezsgős üveg nyakára.

Habzott a nagy poharakban és kicsorbult bólokban az ital, amikor a közelünkben lévő templomban az újév köszöntésére megkondult az első mély harang.

A templomtorony a vártoronnyal egy szinten volt s a harangok közvetlen közelségünkben lehettek elhelyezve úgy, hogy az ember azt hitte, ha egyik résen kinyújtaná kezét, elérí őket. Erre egyáltalában nem is gondoltunk s mikor az első harangkongás rettenetes erővel felzúgott, sápadtan ugrottunk fel. Az első három mély kondulás után a többi harang is megszólalt s nemsokára a zúgó ércek együttes, magasztos zengésétől az egész padlás minden izében remegett.

Lélegzetvisszafojtó döbbenet fogott el mindnyájunkat. Mintha maga a vártorony is megingott volna s mint valami óriási harangnyelv, a kék égbolt ércébe ütődnek! A meglóbált vártoronnyal együtt süketítő katlanba szédültünk mi is, ahol céltalanul és vég nélkül, ránk nézve ismeretlen ritmus parancsa szerint, óriási, vak erők törtek egymásra és ütődtek vadul egymásba . . .

A karok lassan a levegőbe emelkedtek, a poharak remegve csörrentek össze. Így álltunk sápadtan, szóttanul és a háborúra gondoltunk, amelynek vak erőmérkőzését most a zengő harangok párviadala mindennél jobban kifejezte. Senki sem merte kimondani, hogy miért ígyünk, mert minden szó káromlás, szentségtörés lett volna. Csak poharaink ütődtek egymásba és a szörnyű harangzúgásban sokáig furcsán cincogva, csikorogva csörrentek össze anélkül, hogy bénult kezünk szét tudta volna választani.

A harangok szava lassan elhalt. Mikor az utolsó kongások is elnémultak, a toronypadlás egyszerre olyan üres lett, mintha egész világ költözött volna ki belőle.

Most egymásra néztünk, ajkunkon ijedt, különös mosollyal. Kiüritettük poharainkat és leültünk.

A szoba közepén állva csak a bácskai fiú maradt. A pohár még mindig kezében remegett, az ital fele a földre lötytyent. Kidüledt, vérbeboruló szemmel nézett maga körül, olyan kétségbeesett tanácstalansággal, mint az örült, aki először kutat körül agyrémeinek világában.

Azután feje fölé lendítette poharát és teljes erejével a földhöz vágta:

— Inni érte, mikor harcolni kellene! Mikor tartalékos tiszt vagyok! — ordította a fejét egyszerre ellepő mámorával a dühnek. — Nekem elég volt! Meglátjátok! Nekem elég volt! . . .

A szobrász fogta le, hogy ki ne rohanjon a tetőre . . . Ebben a pillanatban valaki öklével megdöngette az ajtót.

Edouard, aki soha sem vesztette el lélekjelenlétét, rögtön kioltotta a petróleumlámpát.

Halálos csendben maradtunk, csak sűrű lélegzetvéte-

lünk hallatszott. Mintha valaki letiport volna s végső küzdelemben térdével a földre szoritána.

Ki jön?

Az ajtó csendesen megnyílt s a holdvilág fényében a bolond Bistrán Demeter meggörnyedt alakja rajzólódott ki.

Hogy került ide, nem is sejtettük. Az öreg szerette a titokzatos utakat. Ha holdvilág volt, egész éjjel mászkált s bizonyára éjszakai körútján fedezte fel, hogy a vaspántos ajtó nyitva van s így mászott ki a tetőre.

Maravics kelleetlenül hívta beljebb. Edouard újra meggyújtotta a kis petróleumkályhát s mindnyájan kérdőleg néztünk Demeter testvérré.

Bistrán körülnézett, rápislantott a vércsefiókákra, a pezsgős üvegekre, s különösen a bilincses karcsontra. Mikor ezt meglátta, ősszel kevert, bozontos szakálát magasra emelte. Ő tudja, miről van itt szó! . . . Azután megpödörte bajuszát, háromtükörgombos sapkáját a szemébe húzta és csendesen bólogatta a fejét. Sáppadt, ragyás arcával, rongyos, de prémes télikabátjával furcsa, mesék lomtárából kikerült alaknak látszott. Mintha ennek a sokszázéves, pizkos várkastélynak elvarázsolt tulajdonosa lett volna.

Felemelt mutatóujjal intett, majd suttogó hangon megszólalt:

— Tetsvérek? Úgyebár testvérek? . . . Ne is titkoljátok! Üsmerem a jelt: a vércsét és a megbilincselte csontot. Éppen jókor jöttem. Csak most beszéltem Appunyival. Szivarja piros parázsával adott jelt, merthogy a sötétben másként nem láttam volna. Appunyi izeni, hogy le vannak verve az összes pénzarisztokratok, filuzufusok és háborút csináló ganajemberek. Hát most majd mi megyünk fel a hegynek és mi nevetünk. A hegy tetején ég a Gyertya, a mi Gyertyánk, amit az arisztokratok azzal a szép Enyedi Klárával lopattak el tőlem. Appunyi mondta: fel, testvér elő a gráddal! Az ü grádja, hogy galamb van a torkában, az enyim meg: a kalapács. Itt a kalapács kezemben! Látjátok testvérek? . . .

Demeter felemelte magasra a jobb karját, egész testével utána rugaskodott, azután teljes erejével lesujtott.

Lihegve, tökéletes megelégedéssel jelentette ki:

— No, most meg van. Lecsaptam vele. Eltört a pecsét. A szenvedés pecsétje! Mehettek, kész!... Hát nem mozdultok? Én, Bistrán Demeter, mondom, hogy szabadok vagytok!...

A rongyos ember szemében az örület fénye villogott. Mi hátborzongva, meredt szemmel néztük. Egyikünk sem moccant.

A zsibbadtságból végre is Zádory tért először magához. Borral teli csészét nyújtott a félelmetes öregnek.

— Igyál öreg, úgy beszélsz, mint próféta.

Bistrán átvette az italt, piszkos, piros zsebkendőjével megtörölte bajuszát, azután kedélyesen jegyezte meg:

— Próféta az vagyok, de a bort megiszom.

A varázslat elmúlt. Mindnyájan felneveltünk.

Edouard fel akarta használni a kedélyes pillanatot, hogv Demeter testvért kitudszolja.

De az öreg ellökte őt:

— Mondjátok meg ennek az osztrák üvegborékfúvónak, hogy mindjárt megyek. Nem eszi őtet sokáig a fene. De előbb éléneklek nektek egy nótát.

— Hová gondolsz? — vágott közbe ijedten Maravics. — Még ide csődíted a katonákat!

— Ne félj, nem hallja azt senki, csak akinek szól. Csak dudorászok, ti meg a szemembe néztek s ha nem is éneklek, azt hiszitek majd, hogy sokan, nagyon sokan énekelnek. Hallgassátok csak:

„Végigmentem az ormódi temetőn,
elvesttettem piros bársony keszkenőm“.

Alig lehetett hallani, ahogy a szavakat kiejtette. Az éneket testének tartása, felemelt karja és könnyes, kitáguló szemének mély szomorúsága inkább kifejezte, mint hangja. Lezüllött, lesoványodott arca, amelyen még sok megmaradt az egykori huszáréból, egyiküinktől a másikhöz fordult lassan s a padlás pirosuló félhomályában úgy lebegett, mint látomás.

Énekének különös hatása volt. Egyszerre csak megelevenedtek fájó élességgel az otthoni képek. Gyönyörű, hívogató, álomszerű képek. Egy-egy falúsi templom, temető. Messzi harangszó, ragyogóan zöld pázsit s a hegytető, amelyről a szem elé tárul erdőnek, csillogó folyónak, piros tetejű

falúsi házaknak elbűvölő távlata. Mindez közvetlen közelben, az illatát, a hangulatát és ezer hangját magával hozva s mégis elérhetetlen, soha be nem járható messzeségben.

Lehajtott fejjel, elkomorulva hallgattunk. A bácskai fiú egyik szalmazsákra dőlt, fejét két karjába temette és sírt.

Mikor Demeter testvér befejezte énekét, még egyszer körülnézett a szobában, ránk mosolygott és kifelé indult. A küszöbön megállt, szembefordult velünk s egész testében ki-egyenesedve, még egyszer prófétai nyelven szólt hozzánk:

— Ne búsuljatok! Megmondtam már: szabadok vagytok! . . .

Azután bezárult utána az ajtó.

A szobában emlékéből már csak Horváth halkán muzsikáló hegedűje maradt. Az egykor híres cimbalmos elpetyhüdt, fehérén kiszélesedő arcával hangszerére támaszkodott, a messzeségbe nézett s Maravics minden tilalma ellenére tovább muzsikált szomorú és vidám nótákat, mintha nem is maga játszanék, hanem megbabonázott hegedűje magától szólna.

Tovább folyt az ivás s arról vitatkoztak, hogy Demeter testvér egészen bolond-e, vagy van a szavaiban kiszámítottság, valamelyes népies mítikusságnak megtépett foszlányai? . . .

Zádory tűzbejött s megmagyarázta, hogy Bistrán minden szava tiszta bölcsesség. Hol van az megírva, hogy a mi életünk valóban csak ez a hitvány, fogoly árnyékélet? Nem szabad-e teljesen képzeletünk, amely kedve szerint minden sersot magára ölthet? Ha akarunk, szent Ferencek lehetünk, aki az élet legnagyobb örömének a szenvedést látta, ha akarunk Antoniusok lehetünk s lázas szemekkel bámulhatjuk Kleopatra színes, muzsikáló hajóját, érezhetjük illatát, amely a partot szerelmi mámorba hevíti s elcsalja róla a levegőt . . . Don Quijotek vagyunk, kóborló lélek-lovagok. Szerelmesen felisszuk a balkonjáról hozzánk lehajló Julia lehelletét, időben-térben szabadon száguldhathatunk, a holdvilágos kerten át lopva surranhatunk édesanyánkhoz, hogy még egyszer keblére boruljunk, s elsírjuk rajta búcsúnkat fiatalságunktól, ártatlanságunktól . . . Szabadok vagyunk, otthon vagyunk e pillanatban is! . . .

Zádory hangja lassanként minden más vitatkozóét elnyomta. Bistrán örült szavait művészi élményeinek s emlékeinek száz és száz színes képére bontotta. Felállt ő is, felköszöntőt mondott, saját mámorától megittasulva s odaengedve magát a sajátságos, halk zene hullámainak, amelyek az egyiptomi kőszoborra merevedett cigánynak hegedűjéből önkénytelenül keltek ki.

— Ezt a két kart nézzétek meg, amelyet ime felemelek s tudjátok meg, hogy ugyanaz a két kar puskát és bombavetőt tart s véres utakon keresi a béke győzedelmét. Ahogy ez a háromcsillag ugyanaz ott, a tőlünk oly messzi égen, mint itt, úgy egy és ugyanaz az az én, akit itt börtönbe zártak s ott a nagy harcot vívja...

De Zádory szavaiból nem is lehet idézni. Néma hangjegy ez anélkül a muzsika nélkül, amivel kísérte. Ittasult ajkáról, megelevenítő kézmodulatainak felépítésében, lobogó tűzű szemének igézete alatt a felszabadult képzeletnek csodálatos örömhimnuszja szállt el. Hangja csobbant, mint tó vize, dobogott, mint ló patája, sírt, könnyöngött, újongott és csattant, mint a puska s közben mintázáshoz szokott keze a füstös levegőből alakokat, látomásokat gyúrt, amelyeket magától messze dobott, hogy bennük ő is gyönyörködhessek.

Kitágult pupilláin szinte tükröződtek álmépitményeinek körvonalai.

Én pedig mindezeket a csodás dolgokat csak félöntudattal figyeltem, mert amíg a szobrász beszélt, felzaklatott idegekkel vettem észre, hogy szokatlan változás megy végbe bennem. Hetek óta sűrűsödött levertségem, kietlen üresség-érzésem hirtelen könnyes fájdalomban olvadt föl.

Eszembe jutott, hogy harminc évvel ezelőtt, talán éppen ebben az órában születtem. Rég meghalt anyám szent fájdalmát magára váltotta egész lényem. Ősi titok, ősi szétszakadás borzongott végig feszült idegrendszeremen, fájón és kéjesen, mint valami hárfán.

Egyszerre csak úgy éreztem, hogy közvetlen közelemben új világ, új élet bontakozik ki. Új élet, amely azonban már régen megvolt, csak ilyen világosan soha sem éreztem. Talán más síkon, más térben volt s most egyszerre hallha-

tóvá, láthatóvá válik. Mint mikor szörnyen vastag fal lassanként megvékonyodik, átlátszó lesz s hirtelen arra kellett eszmélnem, hogy a megszokottan kívül egy másik világ is van, talán volt is mindig, amelynek én szintén központja vagyok s amely körülöttem, bennem, miattam folyik le, anélkül, hogy sejtelmem volna róla. Eddig az életem egy végeláthatatlan folyosó volt s most egyszerre két párhuzamos folyosó halad ismeretlen cél felé.

Egy pillanatig azt hittem, hogy megőrültem s a szívem rémült, felvert dobogással hívta szakadozó öntudatomat. De az ijedtséget hamar megnyugtató, szánakozó szomorúság váltotta föl, mert szembe találtam magamat saját magammal.

Penésztől nedves, rongyos zöld kabátomban álltam ott. Oly tisztán, élesen látszottam, hogy még a kabát egykor fényűző nagy gombjait is megszámláltam: csak három maradt belőlük, azok közül is az egyiknek fele letörött s a másik kettő különböző színű volt. Szemembe húzott sapkám alól melegen, mélységes szomorúsággal eltelve néztem magamra.

Kutatva figyeltem arcvonásaimat, felmértem, megbecsültem sorsomat. Ez volnék én, ez a sajnálatra méltó, szegény ember. Ez volna az én életem: ami volt, az nem sok s ami most van, az meg igazán nagyon keserves. Mi várhat még rám? Nehány érzés, néhány illúzió, néhány gondolat. Egy szebb égbolt? Egy pár virágzó faág, amelynek szirmai úgyis lehullanak? Milyen szomorú rendeltetés az élet, ha még valaki teljesen ki is éli. Még a legszebb, a legjobb is csak mártirium, bűnhődés, ismeretlen vétek levezeklése.

Talán csak pillanatokig tartott ez a különös szembe-találkozás s én azalatt egészen megöregedtem. Fogolytársaim a szobrást ünnepezték, aki felköszöntötte az ezer formában élő, igazi Én-t s köztük csak én tudtam, amíg lényemnek elfoszló látomása után könnyezve bámultam, hogy az ő igazi én-ük az már a halott Én, amely vigasztalódva, élvezetet keresve idegen sorsokhoz könnyen társul és a képzelet világában otthonosan vándorol, de a boldogság és a tiszta megelégedés mezőire többé már nem téved soha.

(Vége az első kötetnek)

Ez a könyv az ERDÉLYISZÉPMÍVES CÉH
ötvenharmadik kiadványa; V. sorozatának 4—5.
számú könyve. A könyv illusztrációi Kuncz Aladár
internáltsága alatt szerzett rajz- és fényképgyűjte-
ményéből valók. Nyomtatta a CONCORDIA
nyomda Garamond-antiqua betűkkel.

A szedést FUCHS IMRE, a nyo-
mást MAROSÁN ISTVÁN
vezette. Kötése ROHONYI
ANTAL könyvkötő
műhelyében
készült.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

